

GORIŠKI LEHTNIK

4/5 1977/78

ZBORNIK GORIŠKEGA MUZEJA

YU ISSN 0350-2929

GORIŠKI LETNIK
ZBORNIK GORIŠKEGA MUZEJA

4/5

NOVA GORICA 1978
IZDAL GORIŠKI MUZEJ

GORIŠKI LETNIK 4/5 1977 - 1978

Razlogi tehnične narave — zaradi teh je »Goriški letnik« že pri svoji tretji številki izgubil ritem enakomernega periodičnega izdajanja — so narekovali združitev 4. in 5. številke v eno knjigo. Tako bomo rešili našo publikacijo zamude enega leta.

»Goriški letnik«, ki mu pišemo to uvodno napotilo, je manj pester od predhodnih. Prevladujejo predvsem zgodovinske teme, povsem pa sta izpadli arheologija in zgodovina umetnosti. Namen, da bi lahko nadaljevali z objavljanjem zemljepisnih problemov, tudi ni bil uresničen. Odpadla je tudi rubrika »Dokumenti«, kar seveda ne pomeni, da je v bodoče ne bomo odprli. Letnik tudi skušamo nekoliko »posodobiti« in mu dati podobo sorodnih znanstvenih edicij.

V letu 1977 je Goriški muzej praznoval 25-letnico svojega obstoja. Ko smo pripravljali številko za leto 1977, smo se morali odločiti, ali naj publikacijo v celoti posvetimo temu jubileju, pravzaprav prikazu delovanja muzeja v njegovih prvih petindvajsetih letih življenja, ali pa naj nadaljujemo po ustaljeni zborniški poti. Odločili smo se za nadaljevanje začetega, vendar pa bomo prihranili zamisel o celovitem prikazu delovanja muzeja za kak bodoči pomembnejši jubilej.

Po treh številkah si je naša publikacija zagotovila trdno mesto med kulturnimi snovanjimi področja, na katerem deluje. Tek odziv nas je utrdil v veri o primernosti in potrebi početja. Velik odziv je naletel pri kulturnih skupnostih, ki nas pri delu podpirajo, zlasti pa pri Kulturni skupnosti Nova Gorica, ki nosi pretežni del bremena za naš materialni obstoj.

»Goriški letnik« posvečamo letošnjim pomembnim jubilejem, ki so tako tesno vezani na zgodovino Primorske, 35-letnice odlokov in sklepov slovenskega in jugoslovenskega vodstva narodnoosvobodilnega boja o priključitvi Primorske k novi Jugoslaviji.

Branko Marušič

Kromberk (Nova Gorica), 15. marca 1978.

GORIŠKI LETNIK

Zbornik Goriškega muzeja

4/5 (1977—1978)

Povzetki v angleščini (Aleš Komavec), v italijanščini (Stanko Murovec)

Ovitek: Ana Sirk

Izdal Goriški muzej, Nova Gorica (predstavnik Branko Marušič)

Tisk: GP »Soča« Šentperer pri Gorici — 1978

Neklada 1000 izvodov

— — —

Po mnenju republiškega sekretariata za prosveto in kulturo
je knjiga oproščena temeljnega davka od prometa proizvodov

— — —

Za vsebino prispevkov so odgovorni avtorji

dr. Marija Makarovič

MEDSEBOJNA POMOČ NA VASI NA PRIMERU ŠMIHELA POD NANOSOM

Z raziskovanjem medsebojne pomoči v Šmihelu pod Nanosom sem prav tako kot v ostalih naseljih¹ želela ugotoviti spremenljajoče se oblike in pomen medsebojne pomoči približno od konca 19. stoletja do danes ter nagibe, ki sodelujejo pri ohranjevanju ali opuščanju medsebojne pomoči.²

Medsebojno pomoč si vaščani izkazujejo na eni strani pri rednih načrtovanih kmečkih delih (košnja, žetev itn.), na drugi strani pa si pomagajo ob izrednih priložnostih, ob nepričakovanih nesrečah, ob ognju, bolezni, smerti itn. Deloma pa si pomagajo tudi v povezavi z običajskim življenjem naselja. Tudi v Šmihelu temelji medsebojna pomoč, čeprav v manjši mери kot v drugih naseljih, bodisi na vračanju istih del za ista dela (npr. košnja za košnjo) ali pa na menjavi dela oziroma odsluževanju različnih uslug (npr. oranja z okopavanjem itn.).³

Splošni podatki

Šmihel je strnjeno naselje v klancu pod Gradom, ima 156 prebivalcev (po dатek velja za leto 1976) in 66 hišnih številk. Od tega je naseljenih 50 hiš.⁴ Zemlja je večinoma težka in ilovnata in rabi veliko gnoja. V zadnjih letih je precej njivskih površin spremenjenih v pašnike. Vaščani — zlasti mlajši, ki so večinoma zaposleni — se še vedno ukvarjajo s kmetijstvom in sicer pretežno z živilorejo (mlečno in mesno) ter s poljedelstvom, kjer so glavni pridelki krompir, pšenica in oves. Še leta po zadnji vojni je bilo razvito tudi sadjarstvo, ki je v zadnjih letih skoraj zamrlo. V preteklosti je bilo v vasi tudi nekaj čebelarjev. Posamezniki se tudi še zdaj ukvarjajo s sezonskim nabiranjem zdravilnih zelišč in gob. Štirje kmetovalci pa so se preusmerili v intenzivno vzrejo perutnine — brojlerjev — v kooperaciji s Kmetijsko zadrugo Neverke.

Kmetje so bili do zadnje vojne v veliki večini — posamezniki pa tudi še po njej — dodatno zaposleni s prevažanjem (»furanjem«) lesa v Postojno in na žago v Belskem. Nekaj postranskega zasluga je prinašalo nekaterim vaščanom tudi pripraganje (»forajt«) na strmejših odsekih ceste Dilce—Smolevo, ko so vozili trame v Istro ter seno in oglje v Trst. Predvsem revnejši vaščani, pa tudi posamezni kmetje, so v zimskem času pletli (v večjem številu vse do zadnje vojne) koše za seno in cajne za krompir, nekateri pa so izdelovali tudi vile, grablje, brezove metle in kosiča ter izdelke vozili na Pivko, v Vipavo in na Kras.

¹ Raziskovanje Šmihela pod Nanosom — raziskava je bila izvedena v letu 1976 — je prav tako kot raziskovanje ostalih naselij (Pregara, Studor, Orehovec, Predgrad, Nedelica itn.) omogočil Slovenski etnografski muzej s sofinanciranjem Raziskovalne skupnosti Slovenije (RSS).

² Clanek je povzetek obširnejšega poročila o medsebojni pomoči v Šmihelu pod Nanosom, ki je bilo oddano RSS, 1976 (v rokopisu).

³ Terenske zapiske hrani Slovenski etnografski muzej v Ljubljani.

⁴ Po podatkih Matičnega urada v Hruševju.

Med prvo svetovno vojno pa so iz bremen v Nanosu, kjer je večni led, rezali tudi led in ga ponoči vozili v Trst. Otroci revnejših družin so si vse do druge svetovne vojne služili kruh kot pastirji, hlapci in dekle, predvsem pa so hodili ob večjih poletnih delih (košnja, žetev, mlatev) na dnino, deloma za plačilo, deloma pa so odsluževali večjim kmetom prevoze.

Predvsem bajtarji in mali kmetje so se pred prvo svetovno vojno v velikem številu stalno ali začasno zaposlovali v Ameriki. Tako so odhajale bodisi cele družine (npr. Kovačevi, Žulčevi, Vadnjalovi, Lenini itn.) ali pa posamezni fantje in dekleta, nemalokrat tudi po 5 do 6 otrok ene družine v Ameriko. V povojuh letih v Šmihelu ne ugotavljamo zdumarjev. Pač pa se že vrsto let posamezniki — v zadnjih letih skorajda že vsa mladina — zaposluje v Postojni in bližnjih gostinskih ter industrijskih obratih.

Tako se tudi v Šmihelu število agrarnega prebivalstva iz leta v leto manjša. Na malih pa tudi večjih domačijah se ukvarjajo s kmetovanjem večinoma starši, medtem ko so otroci, pa tudi gospodarji največkrat zaposleni. Po statističnih podatkih za leto 1971³ je bilo od skupnega štivila 202 prebivalcev aktivnih 70. S kmetovanjem se jih je ukvarjalo 40, v zadnjih letih je število padlo še za desetino. Nadalje je od leta 1971 naprej tudi upadlo število agrarnih gospodinjstev, ko naštejemo v letu 1971 še 18 agrarnih gospodinjstev in 13 polagarnih, v letu 1976 pa 15 agrarnih in 23 polagarnih. Tako agrarna kot polagarna gospodinjstva skrbijo za ustrezno mehanizacijo kmetijstva, o čemer pričajo podatki, da je bilo v letu 1976 v Šmihelu 19 traktorjev in 29 kosičnic, 14 samonakladalk in 12 obratnikov.

Oblike medsebojne pomoči

V primerjavi z drugimi raziskanimi naselji so si Šmihelci le malokdaj pomagali z vračanjem istih del. Tako so si le posamezniki, še okoli leta 1900, ko so mlatili s cepci, drug drugemu pomagali mlatiti, in nekatere gospodinje so druga drugi vračale še pred zadnjo vojno žetev jecmena.

Med vsemi kmečkimi opravili je bilo v Šmihelu še najbolj skupinsko in z medsebojnim vračanjem povezano delo — ribanje in tlačenje repe v jesenskem času, še okoli 1950. leta. Pri vseh ostalih delih, predvsem dolgotrajnejših, kot so bile v preteklosti mlatev, žetev in košnja, pa so kmetje (celozemlakarji in polzemlakarji) najemali delavce, bodisi vaške bajtarje — »fučarje, fitneke in podružnike« ali Vipavce, ki so prihajali sezonsko delat. Medtem ko so Vipavci plačevali, so vaški »žornadarji« največkrat z omenjenimi deli odsluževali razne prevoze, oranje pa tudi hrano.

Le posamezna gospodinjstva — največkrat v sorodu — kot velja tudi za zadnja leta, so si pomagala pometavati in pobirati krompir, ob žetvi in spravljanju krme, napravljanju stelje itn.

Medsebojno izposojanje živine, predvsem konj, pri vseh tistih, ki so imeli samo enega konja, je bilo v preteklosti in je tudi še zdaj splošno v navadi. V Šmihelu je bilo sicer še pred prvo svetovno vojno okoli 27 parov konj, med obema vojnoma pa enajst (v letu 1976 je bilo vseh konj le še 25), ker pa je bilo precej vaščanov, ki so redili samo po eno vprežno žival, so si za prevažanje težjih bremen, za oranje in speljevanje lesa iz gozda »na vlako« priprugali še po enega konja. Za oranje ledine so prav tako priprugali po dva para konj. Manjši kmetje

³ Popis stanovništva i stanova, 1971, Beograd 1972.

pa so pred prvo svetovno vojno, ko so še orali s težjimi lesenimi plugi, priprgali »klešli« po dva para krav. V zadnjih letih, ko je pri večini kmetovalcev nadomestil konjsko vprego traktor, si tudi lastniki traktorjev po potrebi izposodijo konja pri tistih, ki ga še imajo. Saj je tako na polju (pletev in okopavanje krompirja) kot v gozdu (speljevanje lesa v strminah) itn. vrsta del, ki jih ne morejo opraviti s traktorjem in so zato prisiljeni prositi za pomoč vaščane, ki še redijo konje. Uslugo s konjem povrnejo največkrat z drugo uslugo, npr. s pomočjo pri spravljanju krme itn.

Medsebojna pomoč pri žetvi (Šmihel pod Nanosom). Foto: Marija Makarovič. (Arhiv Slovenskega etnografskega muzeja, Ljubljana)

Mutual help at harvestig (Šmihel pod Nanosom). Foto: Marija Makarovič. (Arhiv Slovenskega etnografskega muzeja, Ljubljana)

Nedvomno so si Šmihelci najbolj množično pomagali pri obnavljanju in gradnji hiš v letu 1904, ko je pogorela vas, pomagali pa so tudi iz sosednjih vasi. Tudi v naslednjih letih, predvsem pa med drugo svetovno vojno in po njej so si vaščani pomagali pri obnavljanju in gradnji požganih in porušenih domov. Prav tako si v zadnjih letih pomagajo pri kopanju temaljev, betoniranju, podajanju opeke itn.

Podobno kot v drugih agrarnih naseljih, tudi Šmihelci v zgodnji spomladi, ko še ni glavnih poljskih del, popravljajo skupna pota, »gredo na roboto«. Delo odreja vaški odbor, ki ga sestavlja osem mož. Po zatrjevanju pripovedovalcev se nihče ne izogiba ukazanemu delu. Vaški kronist Anton Premrl pa v svoji kroniki

— pisana je bila verjetno po drugi vojni — trdi precej drugače: »Pomnim dobro, pred 60 in 70 leti, ko je bilo ukazano iti na skupno delo za gotovo uro, je bilo z malim zvonom dano znamenje za začetek dela. To je vedno vodil poljski in gozdniki čuvaj... Kdor ni prišel na skupno delo, da se mu je vzelo kotel ali kotliček, kar je bilo za tiste čase veliko... Prav žalostno je dejstvo, ko (zdaj) ljudje nočejo poznati svoje dolžnosti do skupnosti... Z jezikom se nekateri še zaženejo pa k delu ne pridejo...«⁶

Na splošno smo lahko ugotovili, da si v Šmihelu, kjer je predvsem navedena medsebojna delovna pomoč v primerjavi z drugimi doslej raziskanimi naselji razmeroma skromna, v sili kar najbolj pomagajo drug drugemu. Še posebej med drugo svetovno vojno, ko je bila večina za delo sposobnih moških zdoma, so si vaščani veliko pomagali drug drugemu. Posebej so pomagali družinam, kjer so ostale same ženske ali pa starejši ljudje.

Pri telitvah se tudi še zdaj zatečejo po pomoč k sosedom, pri težavnejših legah pa tudi tukaj kličejo že vrsto let živinozdravnika.

Način življenja tukajšnjih vaščanov, ki je še vedno povezan s kmetovanjem, sili vaščane, da si podobno kot po drugih vaseh, priskočijo na pomoč, če je treba premakniti težje breme, poriniti voz v strmino, vzdigovati obolelo žival itn. Tudi v Šmihelu pridejo sosedje držat prašiča ob zakolu.

V primerjavi s preteklostjo, so tudi v Šmihelu ostarela gospodinjstva prekrbljena vsaj z bolj ali manj skromno podporo in pokojnino. Zato je tudi odpadla skrb vaške srenje za takšne vaščane, ki se preživljajo z lastnimi sredstvi; če těžje zbolijo, pa se zatečejo v bolnico. Posamezne vaščanke tudi še zdaj prinašajo različne potrebščine iz trgovine ostarelim in bolehnim vaščanom, jih oskrbujejo v času bolezni itn. Prav tako so bili berači, po izročilu starejših, vedno preskrbljeni s hrano in prenočiščem pri večjih kmetijah, Severjevi in Ferjanščevi.

Dogovarjanje o medsebojni pomoći

Približno do druge svetovne vojne, ko so bile številnejše družine in tudi Smihelci ni trlo pomanjkanje časa, so se tudi za medsebojno pomoč dogovarjali »bolj v miru«. Če je kdo rabil pomoč, je šel navadno že v nedeljo popoldne poprositi soseda ali vaščana, ki sta se dogovorila za sodelovanje med tednom. V zadnjih letih pa »gredo vprašati« največkrat prejšnji ali pa še isti dan, ko rabijo pomoč.

Največ dogovarjanja se tudi še zdaj zvrsti v poletnem času. Bolj kot v preteklosti, morajo v zadnjih letih, ko je večina kmetovalcev tudi zaposlenih, upoštevati prosti čas sodelavcev, ki je odmerjen na popoldanske ure in proste sobote. Največkrat pa zaposlenih ne naprošajo, ker menijo, da komaj opravijo domače delo.

Seveda pa je tudi v Šmihelu vrsta priložnosti, ko si ljudje pomagajo brez poprejšnjih dogovarjanj, ko pritečejo sami od sebe na pomoč, če vidijo, da je vaščan »v sili«.

Navadno se tudi še zdaj dogovarjajo za moška dela (košnja, spravljanje lesa, prevoz) moški, največkrat gospodarji, za ženska (žetev, pletev, okopavanje) pa ženske.

Tudi v Šmihelu so le neradi naprošali za delo ljudi, ki so sloveli kot slabljeni delavci. Če pa je bila »sila«, ko so bili že vsi dobri delavci »v deli drugje«, pa so se obrnili tudi nanje. Prav tako niso pritegovali v medsebojna sodelovanja

⁶ Premrl Anton, Kronika vasi Šmihel (rokopis).

pijancev, »jih niso jemali v delo«, čeprav prevladuje mnenje, da so »pijanci v treznom stanju pridno delali«. Nasprotno so družine alkoholikov, ki jih je odvisnost enega ali obeh staršev pehala v silno revščino, izkorisčali. Saj so bili pripravljeni delati ves dan — otroci za kos kruha, starši pa za kozarček žganja!

Evidenca (razvid) medsebojne pomoči

V Šmihelu si najrazličnejših sodelovanj niso zapisovali. »Pri kmetiji se ni nikdar nič pisalo. Enkrat je eden tega potreben, drugič drugi. Danes sem šel jaz njemu, jutri bo šel on meni.« Dovolj strnjena misel, ki tudi za Šmihel potrjuje, da je najpomembnejša evdenca medsebojne pomoči neprestano prisotno načelo: »Ti meni, jaz tebi.«

Evidenco medsebojne pomoči smo prav za leto raziskovanj (1976) ugotovili v enem primeru, kjer se tudi nadrobneje poučimo o različnih oblikah sodelovanja na podlagi menjave dela in o trajanju del, kot sledi:

Neje delav Gobrcovim

- 14. III. 3 ure police v hrami
- 9. IV. 3 ure orav na gradi
- 15. IV. 4 krat peljav drv iz svete gore 3 ure
- 27. IV. orav na devcu 1 1/2 s traktorjem
- 2. V. branov in grape na devci 1 1/2 s konji
- 20. V. imel konja za branat in orat
- 28. V. Mihaela sadile zelje 3 ure
- 2. VI. smo opleli na devci krompir 1 uro s konji
- 7. VI. okopali na gradi 1 1/2
- 24. VI. obračov seno na devci

Jože Gobrcov

- 17. III. ikidal sneh 2 uri
- 28. III. metal seno 4 ure
- 10. IV. oral podvrtnico 3 ure
- 17. IV. sadil smreke od pol 1 do 7 6 1/2 ur
- 21. IV. orav v gmajni 3 1/2 ure
- 22. V. bil pri jeseni od 8 do 5 ure 9 ur
- 26. V. biv pri jeseni 2 uri ko je bil deš
- 3. VI. biv pri jeseni od 3 do 8 ure 5 ur
- 24. VII. žel ječmen od 2 do 6 ure 4 ure
- 3. VIII. želi v brdi od pol 3 do 6 ure 3.30 ure⁷

Tako kot evidenca, je »po domače« potekalo tudi obračunavanje najrazličnejših uslug, ki je bilo pred drugo svetovno vojno največkrat izkorisčevalsko, ko je moral npr. bajtar odslužiti kmetu za malo ogrado zemlje 5 arov pet delovnih dni ob košnji.

Dandanes so nekdanji bajtarji, skratka vaščani, ki nimajo dovolj zemlje za preživljvanje, zaposleni in so tudi medsebojna sodelovanja s kmetovalci na podlagi menjave dela enakovrednejša kot v preteklosti, saj se oba sodelavca prostovoljno odločata za najrazličnejše oblike medsebojne pomoči.

⁷ Zapisala: Premrljova, Šmihel 29.

Kdo in koliko ljudi sodeluje, trajanje in kontrola dela

Podobno kot v drugih agrarnih naseljih so tudi v Šmihelu v preteklosti izraziteje razločevali moška in ženska dela. Posebej pri plačanih »žornadnikih« in pri tistih delih, ki so jih odsluževali, so gledali, da so moška dela opravljali moški, ženska pa ženske. Tako so moški orali, pripravljali drva, kosili, mlatili itn., tako kot tudi še zdaj orjejo s traktorji in kosijo s kosilnicami, vežejo snopje in ga zvozijo domov ter pletejo kite iz zličkane koruze. Ženska opravila pa so tudi še zdaj: sajenje, pletev, okopavanje, žetev, ribanje repe itn.

Moški in ženske so sodelovali pri mlatvi in ličkanju koruze, posamezni tudi pri žetvi in pri ribanju repe, kjer so ženske ribale, moški pa tlačili repo. Otroci so v preteklosti največkrat pomagali pobirati krompir in sadje. Zdaj pa podobno kot ženske, poprimejo tudi za ostala dela, vozijo traktorje in opravijo prevoze predvsem po ravnejšem terenu.

Število naprošenih se je ravnalo po velikosti njivske ali travniške površine in po številu domačih za delo sposobnih ljudi. Nadalje je bilo od ševila delavcev odvisno trajanje zastavljenega dela. In končno je mehanizacija kmetijstva zmanjšala število sodelujučih in tudi trajanja dela. Tako je npr. njivo 15 arov, ko so še sadili s caponom, »v luknjice« posadiло s krompirjem 5 ljudi v enem dnevu. Zdaj naredijo na isti površini riže, nakar le dva delavca pomečeta in zakopljeta krompir prav itako v enem dnevu, bodisi s caponom ali s strojem.

Na enaki površini je nadalje poželo žito s srpi pet ljudi v enem dnevu. S kosišnico ga pokosi kosiščar v dveh urah, požeto snopje pa zvežejo štirje ljudje v poldrugi uri.

Trajanje lupljenja in ribanja repe je bilo odvisno od debeline repe in seveda od števila naprošenih ter spremnosti tistih, ki so jo lupile. Tako je npr. pri večjem kmetu, kjer so naribali po dve kadi repe (kad drži okoli 400 kg) ribalo osem žensk približno od 19. do 23. ure, ob pomoči štirih moških, ki so jo tlačili, po dva in dva v eni kadi.

Koruzo je ličkalo po šest do osem ljudi. V enem večeru (približno od 19. do 23. ure) so jo zličkali po en voz (voz koruze drži okoli 4 kvintale). Zličkanu koruzu so pletli v kite po trije moški.

Okoli leta 1920, ko so še mlatila na cepi, sta žito mlatila po dva ali štirje mlatiči, kjer so imeli večji pridelek. Tako so štirje mlatiči omlatili v enem dnevu po 3 kvintale žita, od prvega svita do mraka. Pri mlatilnici na ročni pogon je bilo zaposlenih 8 ljudi, ki so isto količino omlatili v treh urah. Električna mlatilnica pa zaposli 5 delavcev, ki omlatijo enako količino žita v 20 minutah.

Izrazitejše kontrole dela pri tistih, ki so si medsebojno pomagali, ni bilo. Saj je vsak kar najbolje delal, ker se je zavedal, da bi mu z vso pravico vrnili z enakim, če bi slabše delal. Skratka, tudi tukaj je obvezljalo načelo: kot jaz tebi, tako ti meni. Vsekakor pa so gospodarji, ki so tudi sami pridno delali, skrbeli, da delo ni zastajalo. Pri žetvi so celo za žanjico, medtem ko ji je moški brusil srp, imeli dodatni srp, »pohajač«, s katerim je žela med brušenjem, da ne bi zaostajala za drugimi.

Vzroki za vzpostavljanje in ohranjevanje medsebojne pomoči

Tudi v Šmihelu ugotovimo vrsto bolj ali manj poglavitnih nagibov, ki porajajo in trgajo najrazličnejše odnose medsebojne pomoči. Če je še vse do druge svetovne vojne zelo različna socialna struktura šmihelskih vaščanov nare-

kovala prav specifične oblike medsebojnih sodelovanj na podlagi menjave dela, pa narekuje današnja pretežno zaposlitvena in pomanjkljiva populacijska struktura posameznih gospodinjstev spet drugačna, vendar z načinom življenja tukajnjega prebivalstva povezana medsebojna sodelovanja.

Najrajljicejša medsebojna sodelovanja se v obravnavanem obdobju odvijajo pod vplivom nagibov, med katerimi so za Šmihel najpoglavitnejši: populacijski, dopolnjevanje življenjske ravni, lastništvo proizvajalnih sredstev in kulinarčni ter družabno-zabavni nagib.

Populacijski nagib. — V Šmihelu je bilo po podatku za leto 1869⁸ še 491 prebivalcev, ko se je število pred prvo svetovno vojno skrčilo na 375. Vsa nadaljnja desetletja, pa podobno kot v drugih agrarnih naseljih, število vaščanov neprestano upada, saj jih naštejemo 1931. leta 375, leta 1961 le še 232, leta 1971 še 202 prebivalca in 1976. leta 156 ljudi.

Navedeni podatki nam kar najbolj zgovorno pričajo, da vaška in z njo povezana družinska populacija neprestano nazaduje. Število vaščanov se je občutno zmanjšalo že pred prvo vojno, kar gre v veliki meri tudi na račun odsejanja v Ameriko in še bolj v letih po drugi vojni, ko so se začeli Šmihelci odseljevati predvsem v Postojno in druge kraje.

Na manjšanje števila prebivalcev tudi tukaj vpliva omejevanje rojstev, saj je bila v letu 1976 v Šmihelu le ena družina s petimi otroki, povsod drugje premorejo le po enega ali dva otroka.

In čeprav je dandanes večina šmihelskih, tudi malokmečkih gospodinjstev mehaniziranih, po dvoje ali največ troje družinskih članov le stežka zmaguje vsa dela. Zlasti če upoštevamo, da je pri večini omenjenih gospodinjstev, vsaj po en član družine tudi zaposlen.

Prav navedeno pomanjkanje delovne sile pa poraja nove oblike medsebojnih sodelovanj, bodisi na podlagi vračanja, pogosteje pa v obliki menjave dela oziroma menjave raznih uslug.

Lastništvo proizvajalnih sredstev

Mehanizacija kmetijstva je v Šmihelu, v primerjavi z nekaterimi drugimi agrarnimi naselji, na zelo visoki ravni. Ker pa je zavoljo strmejših terenov in načina obdelave tudi v Šmihelu še vrsta del, ki jih vaščani ne morejo opraviti s stroji, se v zadnjih letih rojevajo prav na podlagi menjave strojev ter živinske in človeške sile, nove oblike sodelovanja. Z nakupom traktorja namreč večina kmetovalcev preneha rediti vprežno živino. Vendar je treba vsaj nekatera dela, kot so npr. pletev in okopavanja krompirja ter pese, pa oranje v strminah in vlačenje hlodov mimo spravila lesa iz strmih leg, opraviti edinole z vprežno živino. In v takšnih primerih so tudi gospodinjstva, ki sicer vsa dela postorijo sama, prisiljena poprositi vaščana, ki še premore konja, da jim ga posodi v zamenjavo za kakšno drugo delo.

Prav tovrstna sodelovanja pa se bodo tudi v Šmihelu v prihodnjih letih še podesetorila — saj število konj nenehno nazaduje — in tako še nadalje vzdrževala medsebojno pomoč na podlagi načela: »Ti meni — jaz tebi.«

⁸ Primerjalj: Matične knjige v župnijskem uradu Hrenovice.

⁹ Primerjalj: Marija Makarovič, Vzajemna pomoč na vasi III, Predgrad, 1974 rokopis oddan RSS 1974.

Dopolnjevanje življenjske ravni

V Šmihelu — podoben pojav smo v tako velikem številu opazili edinole v Predgradu¹⁰ — je ohranjevanje minimalne življenjske ravni sliško revnejše vaščane, vse do zadnje vojne, da so razne vprežne usluge kmetovalcem odsluževali z najrazličnejšimi deli, pod bolj ali manj ugodnimi odsluževalnimi pogoji. Velikokrat pa so hodili delat samo za hrano.

Dandanes, ko se je socialni sestav spremenil, ker so se nekdanji bajtarji večinoma zaposlili, pa opažamo še vedno številne oblike sodelovanj na podlagi menjave dela med kmetovalci in zaposlenimi, večinoma neagrarnimi gospodinjstvi, ki si z obdelovanjem manjšega zemljišča in rejo prašičev, tudi tako dopolnjujejo življenjsko raven. Prav ti vaščani pa podobno kot nekdanji »fučarji in podružniki« v zameno za prevoze in oranje pomagajo kmetovalcem pri raznih delih. Po drugi strani pa tudi, čeprav maloštevilni, odseljeni otroci, ki hodijo v prostem času pomagat delat ostarelim staršem, del pridelka odnesejo domov in si tudi na ta način dopolnjujejo življenjsko raven.

Kulinarični in družabno-zabavni nagib

Navedeni nagibi so še leta po drugi vojni vzdrževali najrazličnejša delovna sodelovanja, vendarle v Šmihelu ne v tolikšni meri, kot opazujemo v agrarnih

Malica po skupnem delu (Šmihel pod Nanosom). Foto: Marija Makarovič, 1976. (Arhiv Slovenskega etnografskega muzeja, Ljubljana)

A good Bito after mutual hard work (Šmihel pod Nanosom). Foto: Marija Makarovič, 1976. (Arhiv Slovenskega etnografskega muzeja, Ljubljana)

naselijih vzhodne Slovenije.¹¹ Saj so samo tistim naprošenim, ki so prišli pomagat kosit ali pa žeži žito »do fruška« — torej le za nekaj ur — postregli z obilnejšo malico in pripravili za žanjice, ki so žele rž ali oves »ob luni, povečarka« s pršutom, sirom, moštrom in kruhom. Enako dobro so postregli še tiste, ki so ribali repo, ko so jim dodali še »štrudl«, čaj in skledo orehov.

Vaščani se še zdaj radi odzovejo na klanje prašičev, ko pripravijo za »držače« jetra za malico, po zadnji vojni pa so jim postregli z žganci in ovirki. Pred drugo vojno je bilo še v navadi, da so poslali koline tistim delavcem, ki so pomagali čez celo leto.

Zlasti mladino pa je na skupno ribanje repe, veliko bolj kot delo, pritagovala skupna zabava, ki se je razvila po končanem delu, ko so vaški fantje prišli z godcem in so plesali pozno v noč. In še zdaj zatrjujejo starejši, da so naslednji dan »po ribanju repe imeli dosti za govor po celi vasi in kako je bilo«.

Nagibi za spreminjanje in opuščanje medsebojne pomoči

Enako kot pri vzpostavljanju in ohranjevanju, sodeluje tudi pri spreminjanju in opuščanju medsebojnih sodelovanj vrsta nagibov, med katerimi smo na podlagi izročila in opazovanj spoznali za najpoglavitejše:

Mehanizacija kmetijstva in spremenjeni načini obdelovanja zemlje

Uvajanje kmetijskih strojev je predvsem v zadnjem desetletju tudi v Šmihelu spremenilo in pretrgalo najrazličnejše oblike medsebojnih sodelovanj, na drugi strani, kot smo že navedli, pa jih je začelo tudi porajati.

Tako so kosilnice — žito so do konca prve vojne želi s srpi, nato do uvedbe vprežnih kosilnic (okoli 1935. leta) z vprežnimi kosilnicami — pred petimi leti prekinile pomoč ob košnji in vrsto odsluževanj, povezanih s pomočjo ob košnji.

Prvi traktorji, ki prihajajo v Šmihel pred približno desetimi leti, prav tako prekinejo vrsto sodelovanj na podlagi vračanja oziroma odsluževanja. Prav tako so Šmihelci do zadnje vojne na roke osipavali krompir in ga okopavali, po tem času pa so ga začeli obdelovati s plugom, v katerega so vpregli konja. Osipavanje in okopavanje je na ta način lastnik vprežne živine lahko opravil sam. In končno je škropljenje žita in krompirja proti plevelu, prekinilo skupno pletev, približno pred desetletjem.

Spremenjeni način prehranjevanja, ki ga opažamo po drugi svetovni vojni, je pregnal najbolj skupinsko delo Šmihelcev, ribanje repe in deloma tudi zelja, saj sta zelje in repa le poredkoma na jedilniku.

Zaposlitev vaščanov in sprememba socialne strukture

Med obema svetovnima vojnoma je bilo v Šmihelu še okoli 22 bajtarjev in le dobra desetina velikih in srednjih kmetov. Danes pa bajtarjev, v nekdanjem pomenu te besede ni več, saj je od vsake družine, tako kot pri kmetovalcih, vsaj po eden zaposlen. Z zaposlitvijo enih in drugih pa se je spremenila tudi socialna struktura naselja, predvsem pa so se spremenili tudi odnosi med nekdanjimi bajtarji in kmetovalci, saj zaposleni vaščani brez zemlje lahko preživijo z rednimi mesečnimi dohodki in največkrat tudi nekatere usluge kmetovalcev raje plačajo, kot pa da bi jih odsluževali.

Končno smo že po nekaj dneh raziskovanja ugotovili, da so družbeni in duhovni odnosi med vaščani razmeroma rahli, predvsem pa so mlajši gospodarji

¹⁰ Za pregled rokopisa in prilombe, ki sem jih upoštevala, se tudi na tem mestu zahvaljujem Francu Lenaselju.

izrazito atraditionalno usmerjeni. Tako se vaščani tudi tukaj »zapirajo v svoje domove in raje vse delajo sami«. Povedano pa je dovolj stvarna ilustracija postopnega opuščanja medsebojnih sodelovanj.

Sodelovalni okviri in skupnost

Tudi v Šmihelu so gospodinjstva tiste enote, v okviru katerih se odvijajo najrazličnejši odnosi medsebojne pomoči. Čeprav je naselje razdeljeno na Zgornji in Spodnji konc, pa na Sredino in Kot, nismo opazili izrazitejših sodelovanj samo v okviru navedenih delov. Tako so si pomagali kmetje ali pa kmetje in bajtarji v različnih delih naselja, večinoma pa so odsluževali bajtarji z Zgornjega konca kmetom na Spodnjem koncu in Sredini.

Pomoč v sili in razna izposojanja gospodinjskih in gospodarskih potrebščin ter orodij pa se večinoma odvijajo med najbližjimi sosedji, če so z njimi v dobrih odnosih.

Na začetku raziskovanja poglavitnih sodelovalnih skupnosti v Šmihelu pa naj zapишemo, da niti v skupnosti sosedov, niti v skupnosti sorodnikov, nismo opazili intenzivnejših medsebojnih sodelovanj. Vrsta, za Šmihel specifičnih medsebojnih odnosov pa se še vedno odvija v okviru vaške skupnosti in skupnosti povabljenih ter v zadnjih letih v okviru strojne skupnosti.

Skupnost sosedov

Tudi v Šmihelu je sosed tisti, ki je »blizu hiše«, v sosedstvo štejejo po navadi dve do tri hiše, ostali pa so vaščani.

Čeprav so vaščani nekajkrat izrekli pregovore: »Sosed je boljši kot svoj. Dober sosed je boljši kot sorodnik. Sosed je več vreden kot žlahto,« pa smo na splošno ugotovili, da so v večjem delu vasi vezi med sosedmi razmeroma rahle. Se vedno pa tudi mlajši gospodarji zatrjujejo: »K sosedu se najprej zatečeš, če rabiš kakšno nujno pomoč, npr. ob telitvi, če je bolezen pri živini itn.« V takšnem primeru velikokrat odhitijo prosit za pomoč tudi soseda, s katerim so sprti, ali pa priskoči na pomoč sosed sam od sebe, če vidi, da so v sili in se velikokrat prav na ta način poravnajo med seboj.

Nenapisano pravilo pa je bilo, da so za ribanje repe najprej naprosili »prve sosede«.

Prav tako so poročnicam vse do šestdesetih let, ko so začele porajati v Postojni, prišle pomagati tudi sosedem, ki so še med obema vojnami ob pomoči vaščanke Jurjevke ali Štefkovke, ki sta se »nekaj bolj spoznali na porode«, počistile, oprale, skuhale, pomolzle in nakrmile prašiče.

Deloma tudi še zdaj pomagajo sosedem kuhati na svatbi, če jo obhajajo na domu. In prav tako sosedje prinesejo družini, kjer pripravljajo svatovsko pojedino, navadno teden dni poprej jajca, sladkor, orehe, kure, maslo itn. Če so v dobrih odnosih, tudi še zdaj prve sosedje, tako moža in ženo ali brata in sestro, »da je par«, povabijo na svatbo.

V največji meri se sosedje izkažejo ob smrti. Na prošnjo domačih pridejo že poprej bedet k umirajočemu in pomagajo nato postavljati pare. V zadnjih letih jih vedno pogosteje postavljajo domači. Še vedno pa sosedje, v zadnjih letih največkrat ob pomoči sorodnika, počistijo in pripravijo hišo za »pogrebščino«.

Skupnost sorodnikov in botrov

Sorodniška mreža je tudi zdaj še razmeroma gosta. V preteklosti pa so jo jačale tudi botrinje, saj so botre »častili kot žlahto«. Po drugi strani pa so bili botri največkrat tudi sorodniki, ker so jih izbirali med najbližjimi sorodniki.

Tudi še danes si posamezne družine sorodnikov odvračajo ista dela, tako žetev, košnjo, spravljanje sena in drv in sodelujejo na podlagi menjave različnih uslug in del. Prav tako so vaški sorodniki v preteklosti pomagali družini z malimi otroki, ko je sestri zbolel mož, s tem da so vse pokosili in pomagali pri drugih nujnih delih.

Se zdaj je v navadi, da pošiljajo koline bližnjim sorodnikom, vaškim in tudi v druga naselja. Največkrat pa jih povabijo že domov, ko »pridejo držat prašiča« obenem s sosedji. Koline so pošiljali pred drugo vojno tudi revnejšim botrom. Botre pa so še pred drugo vojno prinašale poročnici »pogačo« osmi dan po porodu, tj. obletnico štruco iz bele moke in mleka, jajca, maslo, vino, kokoš in pravo kavo. Domači pa so jim »na botrinji« postregli s klobasami, vinom, vinskimi šnitami, ki so jih ovrli iz prinešene pogače. Še pred prvo vojno pa je pogačo prinesel čez 14 dni boter, ko so prav tako obhajali botrinjo.

In čeprav smo nekajkrat slišali pregovor »bolj k je svoj, bolj se ga boj« in opazili tudi nekaj sprtih sorodnikov, so v glavnem stiki »s svojimi, z žlahto«, čeprav veliko bolj rahli kot v Prekmurju ali v Belli krajini, še vendarle zadovoljivi.

Vsaj še do zadnje vojne so se sorodniki pogosteje obiskovali ob nedeljah in godovih. Za razliko s preteklostjo pa v zadnjih letih prav odseljeni otroci vedno pogosteje prinašajo staršem za rojstne dneve in godove različna darila.

Vaška skupnost

Občasnejša sodelovanja v okviru vaške skupnosti se tudi v Šmihelu odvijajo večinoma v povezavi z običajskim življenjem naselja.

Tako je še zdaj v navadi, da hodijo na pustni torek po vasi maškare, ko se mladi fantje in dekleta namaškarajo v eni izmed hiš in potem hodijo po vasi. Tudi še zdaj jim vaščani darujejo jajca in klobase. Nabранo shranijo do prihodnje nedelje, ko pripravijo večerjo v Kulturnem domu, v preteklosti pa so imeli pojedino v eni izmed prostornejših hiš.

Vsaj še pred prvo svetovno vojno so na pepelnico vozili vaški fantje, če se ni nobeno dekletu omogožilo, po vasi dilo. Ustavljalni so se pred hišami neporočenih deklet, ki so se odkupile z litrom vina. Na desko so navadno pritrtili zibelko, v njej pa je kakšen vaški veseljak na ves glas jokal »oh, zakaj se nisem poročila«. Če dekleti ni dalo vina, so fantje odrezali z deske kos lesa in ga nato zabili skozi vrata.

Prav tako so še pred prvo vojno hodili večji vaški fantje na Novo leto tepeškat dekleta, da so jih darovala jajca in denar za vaško kapelico. Nabranu so nesli v kakšno hišo, kjer so priredili pojedino s plesom, kamor so povabili tudi dekleta, denar pa so porabili za vzdrževanje kapelice.

Tako kot v drugih krajih so še pred petimi leti na dan nedolžnih otročičev tepeškali tudi otroci.

Se zdaj je v navadi, da prihajajo vaščani »čut, za krajši čas« k umrlemu. Ko ga pokropijo, malo posedijo in pomolijo, nakar jih domači postrežejo s kozarcem vina ali žganja, potem pa odidejo domov.

Približno do prve svetovne vojne so hodili vaški otroci na dan vseh svetnikov po »uhče« (male hlebčke kruha) k premožnejšim hišam. Še pred petimi leti pa so prav tako vaški otroci »pirharji« hodili na velikonočni pondeljek »pirhat« po hišah, ko so jih vaščani obdarovali z jajci in pomarančami.

Ne samo sosedje in sorodniki, tudi ostali vaščani, čeprav niso povabljeni na svatbo, se še zdaj izkažejo z darovi, ko nosijo »u balo«. V preteklosti so prinašali na dom, kjer so pripravljali svatovanje, samo hrano, zdaj pa nosijo tudi posteljno perilo, servise itn. Enako prispevajo za novo mašo mimo hrane tudi pribor.

Še leta po zadnji vojni so hodili vaščani na predvečer godov, zlasti Marije, Antona in Frančiška, voščit godovnikom po vasi. Medtem ko je harmonikar igral, so ostali razbijali po starem zaboju in tolkli s pokrovkami. Godovnik jim je postregel s pijačo, ko so spili na zdravje in voščili srečo, so odšli k naslednjemu. Še leta po prvi vojni, pa so hodili starejši moški, predvsem tisti, ki so radi pili, po hišah in voščili: »Dobro jutro Bog dej, danes je svet Andrej.« Domači so jim postregli kozarček žganja. Končno so imeli v Šmihelu še za časa italijanske okupacije župana »špana«, ki je med drugim skliceval vaščane tudi »na rabuto«. Število delovnih dni se je določalo po velikosti kmetije. Tisti, ki so imeli par konj, so si z vprego in voznikom zaslužili po tri dni, sicer pa so delali po eno rabuto na hektar. Volja do takšnega skupnega dela, pa je ponehovala, kot izzvemo iz navedenih zapiskov vaškega kronista, že pred drugo vojno.

Povabljeni

Prav tako občasnna zveza je tudi skupnost povabljenih, ki jo sestavlja mimo sorodnikov in sosedov, tudi vabljenci iz drugih krajev.

Tako je še leta po drugi svetovni vojni, večer pred poroko, vabila nevesta s svojo »spletenko« (družico) priateljice in vrstnice iz vasi »na slovo, na štruco«. Ko sta tako, oblečeni v temno krilo in belo bluzo, vsaj še med obema vojnama, hodili po vasi, so vsi vaščani vedeli, kam sta namenjeni. Ko so se zvečer dekleta zbrala (leta 1946 jih je bilo pri Severjevih 54), je nevesta prinesla veliko štruco — bel mlečen in opletten kruh — in jo podarila dekletom z besedami: »Tu vam podarim ta kruh in svoj dekliški stan.« Nato se je poslovila najprej s spletenko, s tem da jo je poljubila in dala roko, nato pa še z ostalimi. Vsaka tovarišica ji je voščila srečo in položila nekaj denarja na mizo. Običajno so ob koncu poslavljanja prišli še fantje in odpeljali dekleta na ples v gostilno ali pa je prišel ženin s svojim »ulčinom« (tovarišem) in godcem, da so zaplesali. Nevesta je ob koncu razrezala štruco in vsakemu dekletu darovala po en kos.

Še po drugi svetovni vojni, sta ženin in nevesta, nekaj dni pred poroko povabila vaške fante in dekleta »na kolač«, na ženinov ali nevestin dom. Kolač je imel na vrhu bonbone in po vojni slovenske zastavice. Povabljeni so prav tako prinesli darila, prtičke, servise ipd. Kolač so na koncu razrezali, večinoma so ga odnesli domov, ali pa pojedli. Slovo so prav tako zaključili s plesom ob spremljavi harmonike.

Na svadbi povabljeni tudi prispevajo denar za plačilo godca in kuharice. Za kuharico so običajno začeli pobirati tako, da je starešina vrgel na sredo hiše star lonec in pribor z besedami: »Zdaj je naša kuharica zbilja lonec, mora kupiti novega«, nakar so začeli svatje metati denar v klobuk, ki ga je snel z glave starešina.

Dandanes svatujejo Šmihelci večinoma v gostiščih (Predjama, Erazem, Boljka) in so vse omenjene navade izginile.

Strojna skupnost

Tako, kot opažamo po drugih agrarnih naseljih, se tudi v Šmihelu kmetovalci združujejo v takoimenovane »strojne skupnosti«, ko si s posredovanjem in polovičnim regresiranjem kmetijske zadruge nabavljajo ustrezne poljedelske stroje, plačajo vsi enake deleže in s tem pridobijo pravico do skupne porabe kupljenega stroja. Tako imajo v skupni lasti cisterno z mešalnikom (4), trosilec za gnoj (2), traktorski plug (3), v skupni lasti vseh kmetovalcev pa je brana za branjanje. Podobno strojno skupnost ugotovimo že med zadnjo vojno, ko je deset kmetovalcev kupilo 1941. leta mlatilnico (6 iz Šmihela in 4 iz Landola).

Zaključek

V primerjavi z doslej obravnavanimi naselji pokaže medsebojna pomoč v Šmihelu razmeroma specifično podobo. Tako ugotovimo tudi dandanes skoraj popolno odsotnost medsebojne pomoči pri raznih kmečkih delih na podlagi vračanja istih del. In tako kot v preteklosti, ugotovimo tudi zdaj le med posameznimi sorodnimi družinami skromne oblike medsebojne pomoči na podlagi vračanja, npr. ob košnji in žetvi.

Precej bolj kot v ostalih raziskanih naseljih, z izjemo Predgrada, so vse do druge svetovne vojne vaški bajtarji odsluževali kmetom razne usluge s pomočjo pri kmečkih delih. V letih po drugi vojni, predvsem pa v zadnjem času, ko so se nekdanji vaški proletarci zaposlili, kmetovalci pa si nabavili najrazličnejše stroje, razmeroma majhne obdelovalne površine obdelajo sami. Posamezniki pa si pomagajo z delavskimi družinami na podlagi menjave dela. V primerjavi s preteklostjo so te vrste medsebojna sodelovanja urejenejša in enakovrednejša.

Tako kot pretekla, temeljijo tudi današnja sodelovanja na načelu: »Ti meni — jaz tebi.«

Na podlagi ankete, ki je zajela vsa gospodinjstva v vasi in je zajela najpogostnejša delovna sodelovanja v letu 1975/76 se je pokazalo, da le troje gospodinjstev ne sodeluje z nikomer, niti s sosedji, niti z ostalimi vaščani. Tu gre v dveh primerih za delavski družini, v enem primeru pa za gospodinjstvo malega kmeta, ki propada tako ekonomsko kot socialno zaradi alkoholizma. Podobno so tudi delovna sodelovanja z gospodinjstvimi ostalih družin alkoholikov kar najmanjša. Ostala gospodinjstva srednjih in malih kmetov, med njimi prevladujejo polkmečka gospodinjstva (23), pa si vsaj v sili (telitev, privzdigovanje bremen) ter ob klanju prasiča medsebojno pomaga. V primerjavi z drugimi agrarnimi naselji, v Šmihelu nismo zasledili stalnejših sodelovanj pri nekaterih kmečkih delih kot so ličkanje koruze, žetev in mlatev. Pri navedenih delih si zdaj pomagajo le tri družine sorodnikov (enako število ugotovimo za obdobje med obema vojnami), vsi ostali vaščani pa sodelujejo na podlagi menjave dela, bodisi da odslužujejo vprežno živino ali prevoze z raznimi kmečkimi deli.

Precej številnejša kot pri delu, pa so vsaj še leta po drugi svetovni vojni sodelovanja v povezavi z običajskim življenjem naselja. Ta, sicer občasnna sodelovanja vaščanov, pa so nedvomno tudi v času, ko je bila socialna razlika med vaščani zelo velika — še vse do konca druge svetovne vojne — vzdrževala, vsaj

do neke mere, nekaj tesnejše stike med vaščani. Enako kot v letih po drugi svetovni vojni, enakovrednejše oblike medsebojne pomoći pri raznih delih, krepijo vedno bolj rahljajoče se družbene in duhovne stike med vaščani, ki jih načenja razmeroma visoka življenjska raven in izrazitejša potrošniška usmerjenost posameznih vaščanov.

**AIUTI RECIPROCI NEL VILLAGGIO SLOVENO SULL'ESEMPIO DI
ŠMIHEL POD NANOSOM
(Riassunto)**

Con le ricerche effettuate nel 1976 e riflettenti gli aiuti reciproci nel villaggio di Šmihel pod Nanosom — preso a modello — l'autrice ha voluto rilevare le forme e l'importanza degli aiuti reciproci con tutte le rispettive modificazioni, seguite dalla fine del novecento ad oggi, come pure le circostanze che, nel detto periodo, motivarono gli aiuti stessi.

Nel capitolo delle cause motivanti il sorgere, il persistere il modificarsi e l'interrompersi degli aiuti reciproci l'autrice rileva: la maggiore o minore densità della popolazione, i problemi sociali, le occupazioni degli abitanti, la motorizzazione dell'agricoltura, i sistemi moderni nelle coltivazioni e negli allevamenti, nonché le tradizioni, il conformismo e simili.

Peter Stres

TOLMINCI V POMORSKIH POKLICIH

Uvod

Navezanost na morje se kaže skozi vso zgodovino Tolminske. To bi težko imenovali pomorsko preteklost, je pa prav usmeritev trgovskih vezi proti morju odločilno vplivala na gospodarsko in populacijsko stanje na Tolminskem. Smeri kontakta z morjem so se zaradi političnih vzrokov spreminali, ni pa se spremenila splošna trgovska orientacija na morje.

V prvem obdobju izrabljanja idrijskega rudnika živega srebra so večino proizvodov pretovorili preko Tolminske v Benetke. Okrog leta 1510 so morali Tolminci v bližini Idrije prenašati tovore živega srebra in cinobra v Benetke, nazaj pa so tovorili živež, posebno žito za idrijske ruderje.¹ V 16. stoletju so prehajale Tolminska, Gorenjska in Koroška od zaledja Benetk v novo nastajajoče zaledje habsburškega Trsta. Veliko je pridobila tudi Gorica, ki je postala vezni člen trgovine na tržaško pristanišče. Pri tem seveda ni popolnoma prenehala trgovina z Benetkami, ker še dolgo časa opažamo poskuse pritegnitve večjih količin blaga v Furlanijo. Jasen je bil boj za tržišče male Tolminske. Benečani so leta 1593 popravili staro »podboneško« cesto med Čedadom in Kobaridom. V svoji vnemi so jo popravili še več kilometrov na avstrijsko ozemlje. Prebivalci okoliških vas, so bili tega veseli in so Benečanom pomagali pri delu. Ko so o tem zvedeli v Gorici, je bilo ukazano tolminskemu glavarju, da mora poslati sto kmetov razdirat ta novi kos ceste na avstrijskem ozemlju, češ »da ne bo mogel sovražnik hoditi v deželo«.²

Velik pomen so Habsburžani v 16. stoletju dajali lesni trgovini z Benetkami. Leta 1533 je cesar Ferdinand I. ustanovil gozdni urad za grofijo Goriško, Kras in Istro, katerega glavna naloga je bila, pregledati cesarske gozdove in poročati, v katerih bi lahko sekali za prodajo v Benetke. Veliko občin ni naznalo svojih gozdov, da bi jim ne bilo treba plačevati zanje davka in zato je potem vlada razglasila te gozdove za svojo last. Tako so zlasti Bovčani izgubili skoraj vse svoje gozdove.³ Videli bomo, da je imela avstrijska vojna mornarica v prvi polovici 19. stoletja v Bovcu svojega gozdarja, ki je določal in odmerjal les za potrebe mornarice. Tedanje stanje je imelo korenine v tem razglasu.

Benečani pa so izredno sistematično skrbeli za les, ki so ga rabili za popravilo in gradnjo ladij. Tako je svet deseterice v Benetkah dovolil svojim podložnikom Livčanom 27. aprila 1613 in naslednje leto tudi Breginjcem, da smejo svoje gozdove in pašnike potrebiti in jih spremintati v polja. Zavezati pa so se

¹ Marija Verbič, Gospodarski in socialni položaj tolminskega kmeta v začetku 16. stoletja in upori tolminskih kmetov v letih 1513 in 1515, ZC, 28 (1974), 15.

² Simon Rutar, Zgodovina Tolminskega, 157.

³ Ib., 151.

moralni, da ne bodo posekali visokih debel v gozdovih, ker so se morala ta ohraniti za potrebe arzenala in ladnjedelnice v Benetkah.⁴

Ekonomski povezanost z morjem je bila precejšnja. Najbolj karakteristična pa se mi zdi steklarna, ki je od leta 1722 obratovala v Gorenji Trebuši. V njej so izdelovali steklenice iz temnozelenega stekla, ki jih je Avstrijska Orientalna kompanija izvažala v Španijo, kjer so jih uporabljali za transport španskih vin v Ameriko. Steklarna je propadla v zvezi z likvidacijo Orientalne kompanije leta 1741.⁵

To je bila le posredna pomorska dejavnost. Prvi podatki o neposredni pomorski aktivnosti ljudi Tolminskega pa so nam za zdaj znani iz prve polovice 19. stoletja. Po vsej verjetnosti so se posamezniki že prej vključevali v pomorske poklice. V tem času pa dobi to zaposlovanje, ob upoštevanju tedanjih razmer na Tolminskem, kar pomemben obseg.

Pomorski poklici v obdobju habsburške monarhije

Tolminska predstavlja določen delež pri obravnavanju pomorstva. Tako z ljudmi, ki so odhajali v sestav vojne in trgovske mornarice, kakor z lesom in drugim materialom. Za samo Tolminsko pa je še bolj zanimivo pomorstvo, ker vsebuje organizirane podatke, ki zadevajo ta teritorij. Žal pa so bili pomorski poklici tudi del stalne težnje emigracije tega področja in je to še posebej opazno na Bovškem.

Tam je bil Praprotnik Franc iz Gorice med leti 1839 in 1855 gozdar avstrijske vojne mornarice in po vsej verjetnosti so prišli prvi pomorščaki iz Tolminske (z Bovškega) na morje prav pod njegovim vplivom. Tedaj so ti gozdarji iskali primerno raščen les za ladje, ki so ga potem pošiljali arzenalu. Vojna mornarica je imela celo mrežo takšnih gozdarjev po vsem področju in zlasti v Trnovskem gozdu. Praprotnik je pozneje v uradniški stroki napredoval do mornariškega oficira prve stopnje. Vendar se mu je še v Bovcu, 6. februarja 1854 rodil sin Alojz, ki je postal pozneje avstro-ogrski kontraadmiral.⁶

Po podatkih iz Dunajskega vojnega arhiva je okrog 60 Tolmincev med leti 1843 in 1918 doseglo pomembnejše položaje v avstrijski vojni mornarici. Kot Tolmince pojmem tiste, ki so bili rojeni na sedanjem področju občine Tolmin, ali pa so vpisali svojo pristojnost (izvornost) v te kraje. To je večinoma drugi rod Tolmincev, ki so se zaposlili v vojni mornarici. Po številu jih je bilo 16 in so se vsi, razen Karla Kravanje, ki je bil rojen v Čedadu, rodili ob morju (Trst, Pulj). 1. — Z ozemlja sedanja občine Tolmin izhaja v tem času pet navtičnih oficirjev. Med njimi sta dva napredovala v čin admirala. To sta bila veliki admiral Anton Haus in kontraadmiral Alojz Praprotnik. Navtičnim oficirjem sem dodal še kapetana fregate Viktorja Hermanna, ki je bil po rodu Čeh, vendar je po upokojitvi 30 let živel v Doljah pri Tolminu.⁷

⁴ Ib., 149.

⁵ Ivan Slokar, Zgodovina steklarske industrije na Goriškem, Kronika 12 (1964), 64.

⁶ Qualificationsliste 180/4396, kvalifikacijske liste v Vojem arhivu na Dunaju (Mornariški oddelek). Qualificationsliste 180/4385 ter Grundbuch der Marineoffiziere VI/35. Kralna knjiga 6 župnije Bovec. Zahvaljujem se dr. Miroslavu Pahorju za dunajsko gradivo.

⁷ Izumitelj ladjiškega vlijaka, gozdar avstrijske vojne mornarice Josip Ressel, je navedel leta 1834, da so vse obstoječe karte in takasije gorilskih in bovških gozdov njegovo delo. Do tedaj so obsegali državni gozdovi na Tolminskem 16.690 ha in iz njih je vojna mornarica dobila veliko lesa za svoje potrebe (V. Murko, Josip Ressel, 52).

⁸ Na tolminskem pokopališču mu je žena postavila nagrobnik. Tam mu je dala čin »fregatni podadmiral«, dodano pa je naska verzov: »Ko ti zatonil je dan, si truden dal morju slovo. Naj ti bo tih, varen pristan zdaj zemlja ob Soti ...«

Sodni oficir je bil Jože Kolarič (Colloriz) iz Bovca. V mornariških šolah je učil Matija Koren iz Magozda pri Kobarišu. Karel Hüber iz Bovca pa ni končal vojno-pomorske akademije.

2. — Skupina uradnikov je razdeljena v dva dela. V prvem so mornariški komisarji; z našega področja so izšli štirje. V drugi skupini so administratorji in med njimi je bilo osem Tolmincev.

3. — Podoficirjev palube je bilo sedem.⁸

4. — Strojnih podoficirjev je bilo 14 in od teh sta prešla Rudolf Černota (Zhernotta) in Alojz Žarli na položaj oficirja.

5. — Podoficirjev artilleristov je bilo šest. Trije mornarji so napredovali v kaplarje. Oficir je postal Andrej Zdraule iz Dvora pri Bovcu.

6. — V krmarski stroki je bil le podnarednik Jože Obid iz Šebrelj.

7. — V mornariški pehoti je bilo pet podoficirjev in šest kaplarjev. Oficir je postal Franc Jug iz Volč.

8. — V skupini gažistov (Marinedienerjev) je bilo pet Tolmincev. To so bili mornarji ali podoficirji raznih mornariških strok, ki so po odslužitvi pogodbenih let, ali ob delni invalidnosti, dobili zaupne vratarske in druge službe v bazi mornarice. Za delo so prejemali vsakodnevno mezdo.

V 20. letih in to med leti 1883 in 1903 je bilo v avstro-ogrski mornarici 18 podoficirjev iz Tolminske. To je predstavljalo 1,58 % tedanjega pomorskega podoficirskoga kadra iz slovenskih dežel. Pri tem je bil udeležen Trst z okolico kar z 32,45 %, medtem ko je imelo Prekmurje le dva podoficirja ali 0,17 %.⁹ Do leta 1883 je prišlo pri Slovencih v povprečju šest mornarjev na enega podoficirja ali oficirja. Med leti 1883 in 1903 se je razmerje zmanjšalo na štiri. V celoti dobimo približno 208 mornarjev iz Tolminske, ki so kot prostovoljci služili v enotah avstrijske vojne mornarice.

Med oficirji je najdlje služil veliki admiral Anton Haus in to 48 let. Sledi mu kontraadmiral Alojz Praprotnik, ki je bil 37 let v aktivni službi. Med mornariškimi uradniki je bil najdlje v službi Ferdinand Klausberger, ki je bil pristojen v Tolmin, vendar je po 27 letih dela ostal le pisar. Od podoficirjev palube je bil največ časa v službi vodnik Anton Manfreda iz Poljubinskih Ravn, ki je v celoti služil 32 let.¹⁰ Kot strojnik je 40 let delal Anton Mihelič iz Bovca. V puljskem arzenalu je delal 34 let Karel Leban, ki je 1. septembra 1905 napredoval v mojstra arzenala. Prvi znani Tolminec, ki si je našel zaposlitev v avstrijski vojni mornarici, je bil Tomaž Černota iz Loga pod Mangrtom. V mornarico je prišel 1. maja 1843 in sicer v mornariško pehotu. Služil je kar 47 let in to je največ v primerjavi z ostalimi Tolminci v tej stroki.¹¹ V povprečju so služili oficirji veliko dlje kot mornariški uradniki. Za mornariške oficirje, ki so bili doma iz Tolminske, velja povprečje 23 let, za uradnike pa le 14 let in pol. Pri tem je Herbert Černota postal kadet šele leta 1913, brat Rihard pa leta 1916. Ta dva sta bistveno znižala povprečje mornariških oficirjev.

Vsi Tolminci so vpisovali v kvalifikacijske oziroma temeljne listine tudi slovenščino (Hrvaščino ali kranjčino). Če pogledamo vse listine, vidimo, da razen Nemcev, Madžarov in Italijanov vpisujejo vse ostale pomorščake svoj narodni jezik

⁹ Tu sta dodana dva zastavnika, ker je iz podatkov razvidno, da so ju takrat tako smatrati.

¹⁰ Izračunano s pomočjo tabele dovet Poročila Republiški Izobraževalni skupnosti (dr. Miroslav Pahor).

¹¹ Dokumenti Vojnega arhiva na Dunaju: Manschaftgrundbuchblätter I 3079, Conduitlisten 1855/16 fascikel ter Conduitlisten 1862/20 fascikel In 1857/19 fascikel.

¹² Conduitlisten 1859/22 fasc. In 1862/28 fasc.

na tretje mesto. To je bilo takrat normalno in tako je napravila tudi večina Tolmincev. Vendar je nadporočnik mornariške pehote Franc Jug iz Volč vpisal v prvih listinah slovenščino na prvo mesto. Pozneje je prevladoval vrstni red: nemško, italijansko, slovensko, francosko, angleško. Tudi strojni oficir Alojz Zarli je vpisal slovenščino na drugo mesto in srbohrvaščino na četrtto. Pri tem je zanimivo, da je leta 1901 pisal bratu Jožetu v Tolmin tri pisma v nemščini, brat pa mu je odgovarjal v slovenščini, kar se lepo vidi v posameznih citatih v Alojzovih pismih.¹² Prvi začetki oblikovanja nacionalne zavesti se kažejo tudi pri uradnikih. Anton Kenda iz Volč je vpisal slovenščino na drugo mesto — pred italijanščino. Isto je napravil tudi mobilizirani pisar Justin Trebše iz Srpenice. V celoti jih je 14 vpisalo slovenščino na drugo mesto. Med njimi je bil tudi učitelj Matija Koren iz Magozda. Pri tem bi morda moral upoštevati posamezna obdobja glede na nacionalno osamosvajanje Slovencev. Vendar je bila v avstrijski vojni mornarici stalno ostra nemška klima. In kljub temu je 13 Tolmincev postavilo slovenščino na prvo mesto — pred uradno nemščino in zahtevano italijanščino. Pri tem pa so govorili tudi nemški in italijanski jezik. To so bili v glavnem podoficirji. Strojni mojster v puljskem arzenalu Anton Leban iz Kobarida je vpisal: nemško, ilirsko, italijansko. Sinova, ki sta se rodila ob morju, sta že zamenjala vrstni red in zabeležila: nemško, italijansko, slovensko. Pri tem je razvidno spoznanje o svoji nacionalni pripadnosti in obenem vpliv novega okolja.¹³ Tudi admiral Anton Haus je znal slovensko, kar pa je navedel le v prvih dokumentih. Pred kratkim smo našli njegovo dopisnico v lepi slovenščini.¹⁴

Za Kanal imamo tri izjemne primere. Mornariški uradnik Franc Carnelli je leta 1852 vpisal slovenščino na drugo mesto in vendar je napredoval v uradniški stroki do upravnega adjunkta prvega reda. Kuhar na vojnih ladjah Karel Gorjup je vpisal slovenščino na prvo mesto. Enako je napravil tudi podoficir palube Henrik Škodnik, ki je služil med leti 1895 in 1907.

Nekatere tolminske družine so spoznale, da jim morje omogoča poklic in eksistenco. Vendar se po končani službi člani teh družin niso vračali v rojstne kraje in zaradi tega v zavesti ljudi na Tolminskem ni bila prisotna povezanost s pomorstvom. Pri tem je zanimivo dejstvo, da so v mornarici dosegli višje položaje predvsem ljudje iz notranjosti, ki jim je morje pomenilo emigracijo in nekaj povsem novega. Niso imeli materialne osnove, ob kateri bi mirno živel.

Otroci in vnuki Tomaža Černote iz Loga pod Mangptom so dobili pomembne funkcije v vojni mornarici. Tomaž je bil rojen leta 1823 in je služil v mornarici od maja 1843 do septembra 1890. Po podatkih je imel tri sinove: Rudolfa, Alojza in Hermana. Rudolf se je rodil 17. februarja 1864 v Trstu in je služil 28 let v vojni mornarici. V tem času je postal upravitelj strojev (polozaj podporočnika).¹⁵ Alojz je bil rojen leta 1867 in je postal v desetih letih službe narednik-vodnik strojne smeri. Herman pa se je rodil leta 1872 na Reki in postal 1. septembra 1892 komisarski pripravnik. Med prvo svetovno vojno je postal višji komisar avstro-ogrsko mornarice.¹⁶ Vnuka Tomaža Černote sta bila Herbert in Rihard. Prvi se je rodil

¹² Pismo Alojza Zarlija bratu Jožetu z dne 19. februarja 1901, kopija v Pomorskem muzeju »Sergeja Mašera« Piran.

¹³ Conduittisten Verschiedene 19 fascikel/ 1606.

¹⁴ Anton Haus je postal Peplni, služkinji pri dr. J. Kugyju, naslednjo kartico. »Vaše čestitke k mojemu imenadanu so me zelo razveselite. Spremite tem potom mojo srčno zahvalo in pozdrave. Pola 5. VII. 1916.« Na drugi strani kartice je podoba Hausa in njegov podpis.

¹⁵ Qualifikationsliste 259/6434

¹⁶ Grundbuchblätter der Österreichische Stattsbürge, fascikel 11/1939. Funkcijo komisarjev bi še najbolje opredelili z delom ekonomik. Morali so priskrbeti vse, kar je rabila vojna mornarica, od hrane do orožja.

v Pulju leta 1895 in je še navedel svojo pristojnost v Log pod Mangptom. 13. julija 1913 je postal pomorski kadet in 1. novembra 1916 napredoval v poročnika fregate. Ko je 24. maja 1915 avstro-ogrsko mornarica napadla italijanska pristanišča in komunikacije na Jadranski obali, je bil Herbert vkrcan na hitri križarki »Novari«, ki ji je poveljeval poznejši admiral Nikolaus Horthy. »Novara« je tedaj izvedla drzen podvig, ko je vdrla v ozko luku Porto Corsini in iz neposredne bližine razbila tamkajšnjo obalno baterijo. Pri tej akciji je imela precej človeških žrtev.¹⁷ Brat Rihard pa je bil od junija 1916 provizorični kadet. V to sorodstvo spada tudi Edvard Černota, ki je bil preddelavec v puljskem arzenalu.¹⁸

V mornarici so bili štirje Miheliči iz Bovca. Od vseh je še najbolj uspel Adolf, ki je dobil 1. januarja 1884 čin narednika-vodnika strojne smeri.¹⁹ S Srpenice sta bila dva s priimkom Trebše. Anton je prišel v mornarico 15. februarja 1866 in je še isto leto dosegel čin podnarednika artillerije. Justin pa je postal 1. januarja 1913 mornariški pisar.²⁰

Začetnik nove mornariške družine je bil Anton Leban iz Kobarida. Rojen je bil leta 1831 in opravljal v Trstu drug poklic do leta 1874. Tedaj je prišel v puljski arzenal in napredoval do strojnega mojstra. V Pulju je delal do julija 1905 in čez dve leti je tam tudi umrl.²¹ Imel je dva sinova, ki sta se zaposlila v pomorskih poklicih. Karel je bil leta 1883 sprejet na delo v arzenalu in 1. septembra 1905 je napredoval v mojstra. Edvard je prišel v mornarico iz neuspehlh civilnih študijev in postal strojni narednik.²²

17. marca 1848 so se Avstrijcem uprle Benetke, ki so bile glavna baza avstrijske vojne mornarice in tudi glavno rekrutacijsko področje vojnopolomarskega kadra. Komandant mornarice grof Anton Martini je bil ujet v Benetkah in le delu mornarice se je z večino štaba uspelo umakniti na morje. Feldmaršallajtnant Gyulai, ki je bil imenovan tudi za začasnega komandanta mornarice, je izvedel dokaj slabo blokado Benetk. Cesar je zato najel danskega admirala Hansa Bircha von Dahlerupa in ga postavil za poveljnika avstrijske mornarice. Dahlerup je sprejemal v mornarico veliko Slovencev in s tem popolnoma spremenil njen kadrovski sestav. Izvedel je temeljito blokado Benetk in jih obstreljeval s težkimi topovi. Pri teh bojih je sodelovalo veliko Tolmincev in deset jih je po končani vojni ostalo pogodbeno v mornarici. Nekateri so bili vkrcani na ladje, večina pa je ostala v mornariški pehoti.

TABELA I	1850—1860	1900—1910
Oficirji	1	8
Uradniki	5	2
Podoficirji in kaplarji	13	11
Mojstri in predd. arzenala	1	2
SKUPAJ	20	23

¹² Hans Sokol, Österreich-Ungarsche Seekrieg 1914—1918 (dodatek) in Mirko Plelweiss, Spomini 1. del, 58 (rokopis v Pomorskem muzeju Piran).

¹³ Conduittisten Verschiedene 42 fascikel/3389.

¹⁴ Manschaftgrundbuchheft 1815—1867/109.

¹⁵ Conduittisten 1867/33 fasc.

¹⁶ Grundbuchblätter 3050 in Grundbuchblätter der Österreichische Stattsbürge 17 fasc./3050.

¹⁷ V Sebenljah se je leta 1829 rodil Franc Vončina. V mornarico je prišel 17. marca 1852 in sicer k mornariški pehoti. 30. junija 1860 je napredoval v gefrajtarja (član niz) od kaplarja, 16. maja 1861 pa je bil premičen. Vsi podatki kažejo na to, da je oče poznejšega kontraadmirala Vitusa Vončina, ki se je rodil 18. maja 1867 v Voloskem. Med prvo svetovno vojno je bil poveljnik bojne ladje »Radetzky«, ki je s svojimi daljnognethimi topovi popolnoma razbila ladjske topove, ki so jih francoski mornarji z veliko težavo privlekli na vrn Lovčena.

Po tabeli vidimo, da je pri primerjanju desetletij 1850—1860 in 1900—1910 število pomorščakov s Tolminske rahlo narastlo. Vendar moramo upoštevati, da so bili viri o delavcih puljskega arzenala v glavnem izgubljeni in te kategorije nisem oblikoval v tabeli. Skupina podoficirjev in kaplarjev se je malo znižala, vendar v desetletju 1900—1910 skoraj ni več kaplarjev in so to v glavnem podoficirji stroja in artilerije. Za to obdobje je značilna specializacija. Izredno se je povečalo število mornariških oficirjev in s tem je interes za pomorstvo kvalitativno pridobil. Pomen mornariške pehote se je precej zmanjšal. Število uradnikov se je znižalo, ker so se tedaj že povečale možnosti zaposlitve v gospodarstvu.

V naslednjih odstavkih bomo spoznali pomorsko dejavnost nekaterih Tolmincev. Alojz Zarli iz Tolmina je bil upravitelj strojev na avstrijski križarki »Leopard«, ki jo je v pismih vedno imenoval »naš lepi Leopard«. V letu 1901 je ta križarka opravljala reprezentativne obiske v Avstraliji, na otoku Celebesu, na Japonskem, na Koreji in na Kitajskem. V treh pismih iz leta 1901 opisuje zabave, vmes pa so zanimivi podatki o življenju ljudi in na ladji sami. Lepo je prikazal trenutke, ko jih je na poti iz Avstralije na Guadalcanal na Salomonskih otokih zajel hud vihar. Ker se na teh otokih ni dalo dobiti premoga, je bila ladja z njim preobložena. O tem je 19. februarja 1901 pisal bratu Jožetu v Tolmin. »Sedaj si predstavljam, vsa paluba polna premoga, ladja je prenapolnjena in tako visoko morje. Valovi visoki kakor pol Grajskega hriba pri Tolminu, ki so nas popolnoma pokrili in mi smo se še izgubili; nismo vedeli kje smo in tako smo 24 ur okrog pluli in končno zagledali otok po katerem smo se orientirali in tako pripluli na obalo Avstralije, kjer smo dva dni čakali na boljše vreme.« Na Japonskem je bil celoten štab križarke »Leopard« od cesarja povabljen v Tokio na »zabavo češnjevega cveta«. Alojz zelo živo opisuje slavnost v dvornem parku in srečanje z japonskim cesarjem. Na Koreji so se srečali z avstro-ogrsko vzhodnoazijsko eksadrom, ki so jo tedaj sestavljale ladje »Marija Terezija«, »K. Elisabeth«, »Zenta« in »Aspern«. Prvi tem pravi Alojz, da niso več le plijančevali, ampak »vlivali« so vse te dneve in noči. Poleg tega opisuje izredno bedo ljudi na Koreji. Čez nekaj dni so obiskali tudi rusko mesto Nadaljno, ki naj bi postalo končna postaja rusko-sibirске železnice. Gradilo ga je 45.000 kitajskih kulijev pod ruskim vodstvom. Bil so tudi na uradnem sprejemu, na katerem je bilo v začetku napeto vzdušje, pozneje »pa je ljubezniv duh vodke začel delovati« in so se prav lepo razumeli. V pismih opisuje tudi zloglasne četrti v Tokiu in drugod. Na tem potovanju se je na Kitajskem našel mrzlice in je umrl v Pulju 19. decembra 1905, star komaj 34 let.²³

Po prvi svetovni vojni je služboval v Kobaridu duhovnik Ivan Koršič, ki je bil rojen v Solkanu leta 1870. V avstro-ogrski mornarici je dosegel najvišji duhovniški čin (mornariški superior). Bil je narodno zaveden in izrazit slovanofil. S svojo osebnostjo je vplival na narodno zavest slovenskih mornarjev. V Kobaridu je bil med prvimi žrtvami divjanja fašističnih skupin. V Pulju pa je od leta 1911 živel slovenski pisatelj in advokat, Tolminec Ivo Šorli. Med prvo svetovno vojno je imel stike s slovenskimi pomorci in jih utrjeval v njihovi narodni zavesti. Tedanjki kadet avstro-ogrsko mornarice Mirko Pleiweis je zapisal: »Često sem zahajal k njemu in v krogu njegove družine in prijateljev — zavednih narodnjakov preživiljal dolgočasne nedeljske popoldneve. Pa naj so bile vesti še tako črne,

²³ Fotokopije treh pisem Alojza Zarlija bratu Jožetu in sicer z dne 19. II. 1901, 23. II. 1901 in 17. XI. 1901 v Pomorskem muzeju Piran.

nas ni nikdar zapustilo prepričanje, da se bližamo trenutku, ko bo na jamborih vseh ladij ponosne flote tu zdolaj v pristanišču zavihrala trobojna narodna zastava.«²⁴

Glede pomorstva je zanimiv grad v Kojskem, kjer sta živelji dve mornariški družini. Ta grad je kupil mornariški komisarski adjunkt Ivan Kumar, ki se je rodil 26. maja 1827 kmetu v Kojskem. Njegova hčerka Karolina se je poročila s Tolmincem Francem Pittamicem, vendar je kmalu umrla, in Franc je po njej podedoval polovico gradu. V Vodnjanu pri Pulju se je pozneje poročil s Terezijo Riavitz in v tem zakonu se je rodil Avgust Pittamic, ki je dosegel položaj mornariškega komisarja tretjega reda. Po propadu Avstro-Ogrske je živel na kojsčanskem gradu, kjer je umrl 7. januarja 1942.²⁵

Najvažnejša pomorščaka, rojena na Tolminskem, sta bila Anton Haus in Alojz Praprotnik. Anton Haus se je rodil 13. junija 1851 v Tolminu. Njegov oče je bil uradnik, priseljen iz Slovenj Gradca. Ker je zgodaj osirotel, so mu sorodniki z Dolenjskega omogočili študij na gimnaziji v Ljubljani se je vpisal na vojno-pomorsko akademijo na Reki. Po uspešno končani »ploveči akademiji« je 1. novembra 1869 postal provizorični kadet. Njegove sposobnosti so prišle do izraza leta 1892, ko se je udeležil potovanja okrog sveta s korvetno »Saido«. Od tedaj je naglo napredoval in bil 3. decembra 1905 imenovan za kontraadmiraleta, 3. oktobra 1910 za viceadmiraleta, še pred začetkom prve svetovne vojne pa mu je bila zaupana komanda avstro-ogrške vojne mornarice. 12. maja 1916 ga je cesar imenoval za velikega admiralja (Gross Admiral). Umrl je kot poveljnik mornarice, 8. februarja 1917 zaradi pljučnice.

Portret Antona Hause
(risal Oskar Brüch, 1915)
Portrait of Anton Haus
(by Oskar Brüch, 1915)

Že v prvem letu vojne je sprevidel, da se proti francoski in angleški premoči mornarice v Sredozemlju ne da veliko napraviti. Poznal pa je tudi tržaški

²⁴ Mirko Pleiweis: Spomini f. dol., 60.

²⁵ Kronika župnije Kojsko in ustni viri ter Marinealmanach 1918.

in istrski ireditizem in prav zaradi nezaupanja do Italije se je odločil za strogo obrambo. Haus je zapisal v pismu z dne 6. novembra 1914, naslovljenem na sorodnika Franca Trenza v Ljubljano: »Dobivam pisma oficirjev in moštva, ki se hočejo boriti, zmagati ali umreti in podobne neumnosti. Prav tako sprejemam anonimna pisma civilistov, ki me silijo naj napadem, se mi rogajo itd. Nihče pa ne pomisli, da je sovražna premoč tolkšna, da bi nam celo uničenje Francozov (na Jadranu) ne prineslo nič, razen slave! Na vsak način bi veliko izgubili. Če bi nas zmaga stala samo pol naše flote — in to bi mogli upati samo optimistični norci — bi se tega najbolj veselil naš tretji zaveznik, ki bi se takoj počutil gospodarja na Jadranu in v vsem Sredozemlju.« Floto je torej rezerviral za boj proti Italiji, kjer bi zmaga ali poraz pomenila resnično odločitev za vso obalo. Načrt za napad na italijsko obalo je sestavil več mesecev prej, preden je Italija odpovedala zavezništvo in vstopila v vojno proti Avstro-Ogrski.

Avstrijska vojska na obeh italijskih frontah ni bila pripravljena, zato je Haus ukazal 23. maja 1915 napad na pomembnejša mesta ob italijski obali. Uspeh je bil nenaden in zelo dober — zaradi prizadetih komunikacij se je tudi podaljšala italijska mobilizacija. Pri tem je Haus pokazal svojo odločnost, vendar je po tem sunku spet nadaljeval s taktiko obrambe obale. Vse do smrti je bil tudi naročen na »Slovenski narod« in je vsekakor poznal slovenska politična stališča. Bil je nasprotnik totalne vojne, ki so jo Nemci leta 1917 zahtevali od Avstrije. S svojo obrambno taktiko je preprečil izkrcanje antantnih sil na dalmatinski obali in s tem olajšal delo srbski, oziroma jugoslovanski diplomaciji po prvi svetovni vojni.²⁶

Alojz Praprotnik iz Bovca je 5. julija 1875 končal vojno-pomorsko akademijo na Reki in bil imenovan za kadeta drugega reda. Vse kaže, da je v začetku težko napredoval, kajti kadet je ostal cela štiri leta. Tudi pozneje je bil precej časa prvi oficir v rezervi. Sele poleti 1895 je postal prvi oficir z vsemi dolžnostmi. Tedaj se je začel njegov hiter vzpon. 10. septembra 1895 je bil imenovan za poveljnika bojne ladje »Dromedar« in 1. maja 1897 je dobil čin kapitana korvete. Po dolgih letih plovbe na različnih parníkih se je odlično spoznal s parnimi stroji. Septembra 1899 je bil imenovan v komisijo za odpravljanje pomanjkljivosti tedenjih parnih strojev. Več časa jo je tudi vodil in admirал von Spaun je opazil njegovo sposobnost. Poverjena mu je bila preizkušnja nove bojne ladje »Szígyetvar«, s katero je opravil šestnajstmesечно prekoceansko potovanje. Leta 1903 pa mu je bilo zaupano dveletno potovanje okoli sveta z ladjo »Triest«. Na tem potovanju je dobil pet odlikovanj. Po vrnilti je postal poveljnik oklopnice »Babenberg«. Po letu 1906 je bil imenovan v mornariško kontrolno komisijo na Dunaju. Tam je bil upokojen 1. januarja 1909 s činom kontraadmirała. V času njegovega članstva v tej komisiji je bila mornarici odobrena zgraditev dveh bojnih ladij dvojčkov »Radetzky« in »Erzherzog Franz Ferdinand«.²⁷

Važno je vprašanje prehoda osebja avstro-ogrsko mornarice v jugoslovansko, oziroma na našem področju v italijsko vojno mornarico. Za področje Tolminske nisem našel nobenega, ki bi prestopil v vrste italijske mornarice. V jugoslovansko pa sta se vključila dva in sicer Stanislav Ivaničič iz Kreda in Ciril Gabršček iz Kobarida. Ivančič je bil rojen v učiteljski družini 17. oktobra

²⁶ Miroslav Pahor, Veliki admiral Anton Haus v prvi svetovni vojni, Informator (Splošne plovbe) 1967 (3–4), 24. Qualificationsliste 76/1915.

²⁷ Miroslav Pahor, Kontraadmiral Alojz Praprotnik iz Bovca, Informator (Splošne plovbe) 1967 (3), 24. Qualificationsliste 180/4395.

1897. Med prvo svetovno vojno je postal strojni podnarednik. 31. decembra 1940 pa je imel čin strokovnega kapitana jugoslovanske vojne mornarice in je služil na torpedovki.²⁸ Ciril Gabršček je bil rojen leta 1900 v Kobaridu in je bil med prvo svetovno vojno pripravnik v mornariškem komisariatu. Po vojni se je priključil jugoslovanski vojni mornarici in 19. avgusta 1919 postal podporočnik. Kot administrativni oficir je umrl že 6. februarja 1923.

Poglejmo si še neposredno okolico Tolminsk. **Cerkno** je imelo v obdobju Avstro-Ogrske tri mornariške strojne oficirje (polozaj oficirjev), tri strojne podoficirje in enega podoficirja artilerije. Najdaje je služil Franc Kocijančič. Rojen je bil leta 1861 in prišel v vojno mornarico kot mladenič stroja. V letih 1890–92 se je udeležil potovanja s korveto »Saido« okrog sveta. To je bila šolska ladja avstro-ogrške mornarice, zgrajena leta 1878 iz hrastovega lesa. Dolga je bila 71 in široka 13 metrov. Poleg jader je imela še parni stroj in doseglje je hitrost nekaj nad 22 km na uro. Podvodni del korvete je bil pokrit z bakreno pločevino, ki je preprečevala prevlečenje alg in mahu. Ladjski trup je bil pobaran s črno barvo, po sredi (kjer so biti topovi) pa je bil pas bele barve. S to korveto so kadeti po končanih študijah potovali okrog sveta. Na takšnih potovanjih je bilo običajno vkrčanih 12 častnikov, 12 kadetov, 5 uradnikov, 2 zdravnika in okrog 380 mož posadke. Na tem potovanju okrog sveta v letih 1890–92 sta bila skupaj na »Saidi« Anton Haus in Franc Kocijančič. Franc je dosegel višek svoje kariere 15. avgusta 1912, ko je postal strojni kapitan, vendar je bil že naslednje leto upokojen.²⁹

Bratje Kocijančiči niso bili po rodu iz Cerknega. Rodili so se v Cerknem št. 43, kjer je bila tedaj gostilna. Alojz Kocijančič je bil 23. oktobra 1877 sprejet v vojno mornarico in je do leta 1899 napredoval v vodjo strojnega pogona (Maschinenbetriebsleiter). Upokojen je bil leta 1910 po 33 letih službe.³⁰ Ivan Kocijančič pa je bil študent. Po neuspelih študijah je bil leta 1879 sprejet v mornarico in postal je strojni podoficir.

Ivan Špik se je rodil v Pulju leta 1875 (pristojen v Cerkno). V vojno mornarico je prišel 28. avgusta 1892 in je do konca prve svetovne vojne napredoval v vodjo strojnega pogona (polozaj strojnega kapitana I. reda). Franc Rojc se je rodil v Gradcu leta 1880 in bil pristojen v Cerkno. V mornarico je bil sprejet 4. maja 1901 in postal je narednik-vodnik strojne smeri. Dva Cerkljana sta bila 10 let pogodbeno v avstrijski mornarici. Avgust Kunc je začel služiti 4. avgusta 1879 in postal podoficir strojne smeri. Leopold Koffou pa je bil podoficir pomorske artilerije in je prišel v službo 23. marca 1865.³¹

Kanal je imel po znanih podatkih osem vojnih pomorščakov v avstrijskem obdobju. Trije so bili uradniki: Karel Graf, Franc Carnelli in Franc Podberšček. Karel Graf je bil rojen leta 1862 in je prišel 1. aprila 1883 v mornarico kot komisarski pripravnik. Višji mornariški komisar 2. reda je postal 1. novembra 1911.³² Franc Carnelli je bil rojen leta 1830 v Kanalu v družini trgovskega potnika. 16. aprila 1852 je postal administrativni asistent mornarice. Napredoval je v upravnega adjunkta 1. reda. Po virih mu lahko sledimo do 16. junija 1884. Franc Podberšček pa je bil vpoklican leta 1912.

²⁸ R. Podhorsky, Uzakno osoblje kraljevske mornarice na dan 6. aprila 1941 godine.

²⁹ Grundbuchblätter 2624 in Qualificationsliste 32/793, ter Ivan Rupnik: Potovanje »Saido« na Daljni Vzhod 1890–99, str. 1 (rokopis v Pomorskem muzeju Piran).

³⁰ Qualificationsliste 32/791 in Conduitlisten — Unteroffiziere fasc. 4/597.

³¹ Mannschaftgrundbuchheft II. serija 49 m. 481 in Conduitlisten 1868–69/fasc. 34.

³² Grundbuchblätter Abschrift 2. fascikel.

Podoficir palube Henrik Škodnik je bil pristojen v Kanal. Rodil se je leta 1874 v Trstu in služil v mornarici med leti 1895—1907. Karel Toman (r. 1822) je bil kaplar mornariške artilerije, kamor je bil vključen 24. marca 1849. Ivan Kovačič (r. 1836) je bil kovač v puljskem arzenalu, kamor je prišel iz mornariške pehote. Karel Gorjup je bil rojen v Trstu leta 1878 (pristojen v Kanal) in je prišel v mornarico 1. marca 1911 kot kuhan.

Iz Ročinja sta bila dva podoficirja mornariške pehote, ki sta prišla v te enote leta 1849. Janez Ipavec je v 10 letih službe napredoval v podnarednika. Ivan Carnelli pa je bil 1. novembra 1856 premeščen v prave mornariške enote, v katerih je potem služboval še sedem let in pol kot štabni vodnik.³¹

Z Banjšič sta bila v vojni mornarici dva Ilušiča. Jurij Ilušič (r. 1826) je prišel leta 1842 v mornariško artilerijo. Imel je čin kapljarja, vendar je 1. aprila 1867 dobil službo gažista, ki jo je opravljal do leta 1879. Anton Ilušič je bil tri leta starejši. V puljski arzenalu je prišel 5. oktobra 1859 in postal izdelovalec jader.³²

Poglejmo še Lokovec. Luka Podobnik (r. 1822) je prišel v mornariške urade leta 1849 kot zasebni praktikant. Bil je sprejet v službo in leta 1865 je imel položaj administrativnega oficiala 2. reda.³³ Franc Hvala pa je prišel v mornarico 31. avgusta 1878 kot mornar in je do konca leta 1886 napredoval v nižjega podnarednika palube.

Tolminci v italijanski vojni mornarici

V obdobju Italijanske okupacije naših krajev je bilo le pet vojnih pomorsčakov iz Tolminske. Morda je bil kakšen izpuščen, vendar to ne more spremeniti dejstva, da je padlo število mornarjev na eno desetino tistih, ki so opravljali ta poklic v zadnjih 25 letih obstoja avstro-ogrsko monarhije. In vsi ti so dobili zaposlitev v italijanski vojni mornarici šele po letu 1930. Prvo desetletje italijanske zasedbe je predstavljalo prekinitev v prejšnjih letih enakomernega odhajanja Tolmincev v vojni mornarico. Po letu 1930 pa je dozorela nova generacija, ki je rastla v okviru italijanske države in ji ta ni dala zaposlitve v domačem kraju. Sposobni posamezniki so v letih gospodarske krize našli kruh tudi v mornarici. Prvi je prišel 1. marca 1930 v Italijansko vojno mornarico Anton Matelič z Livških Raven. Leta 1938 je imel čin višjega vodnika in je bil v upravi pristanišča v Onegli. Z Livka je bil tudi Maks Medved, ki je postal 7. oktobra 1933 mornariški artilerist in je služil na raznih rušilcih. Dobil je čin starejšega vodnika (secondo capo). 31. decembra 1942 so izkricali nezanesljive Slovence in poslali so ga na protiletalsko baterijo na otok Elbo.

4. julija 1934 je prišel v mornarico Janko Kurinčič z Idrskega. Bil je starejši vodnik elektro stroke na podmornicah. Po kapitulaciji Italije se je izognil deportaciji v Nemčijo in se julija 1944 priključil NOV. Zvonko Koder iz Volča je prišel leta 1937 v podoficirsko šolo v Puli. Naslednje leto je bil kot strojnnik vkrcan na torpednem čolnu MAS. Kot vodnik je delal pri preizkušnji torped na Reki. Leta 1942 je bil dodeljen na torpedni čoln v Egejsko morje. Decembra istega leta je dobil ukaz o premestitvi v Messino. V tem času je že vedel za borbo partizanov v Jugoslaviji in odločil se je za prevaro. Boris Manfreda iz Tolmina, ki je delal v uradu, mu je iz dekreta izbrisal »Messina« in s pisalnim strojem napisal

³¹ Conduitlisten 1953/14 fascikel in Manschaftgrundbuchheft m/c 1814—1869/29.

³² Seorsenal G. b. b. 1/9.

³³ Qualificationsliste 176/4277.

»Monfalcone«. Prevara je povsem uspel in čez nekaj dni je dobil pri Lokovcu zvezo s partizani.³⁴

Zadnji je prišel v italijansko vojno mornarico leta 1938 Anton Uršič iz Kobarida. Bil je artilerijski podnarednik na ladji »Vittorio Veneto«. Po kapitulaciji Italije je prišel v nemška taborišča.

Tolminski pomorsčaki v vojni mornarici stare Jugoslavije

Poleg Stanislava Ivančiča in Cirila Gabrščka je postal oficir vojne mornarice stare Jugoslavije tudi Sergej Mašera. Pri tem je zanimivo, da vsi trije izhajajo iz Kobariske.

Sergejev oče Franc Mašera se je rodil »pri Žganovih« v Kobaridu. Študiral je in postal profesor prirodnopisna in fizike. Med leti 1903—1909 je učil na ko-prskem učiteljišču. Tedaj je bil premeščen na žensko učiteljišče v Gorici, kjer se je poročil z učiteljico, Tolminko Ido Zarli. V Gorici so si ustvarili dom in 11. maja 1912 se je tam rodil Sergej. Med prvo svetovno vojno so se umaknili pred Italijani in po njej ostali v Ljubljani.

Do odhoda v vojaško-pomorsko akademijo v Dubrovniku leta 1929 je bil Sergej skoraj vsako leto na počitnicah v Kobaridu. Na lastne oči se je prepričal o ponižanjih našega naroda pod fašistično Italijo. Tedaj tudi ni hotel pomagati razobesiti italijanske zastave pri teti v Kobaridu. Dejal ji je: »Jaz sem Slovenec in ne mislim na svoji zemlji razobešati te italijanske cunje, ki je znak suženjstva za vas, teta, in cele Primorske.³⁵

Leta 1934 je postal oficir jugoslovanske vojne mornarice; o njej je imel svoje kritično mnenje, vendar ni nikomur dovolil, da bi jo kritiziral. Vedel je za korupcijo v državi in med najvišjimi oficirji ter videl rešitev tega stanja vojske v poštenosti mlajših oficirjev. Bil je eden politično najbolj razgledanih oficirjev svojega letnika. V pismu domači družini z dne 19. septembra 1939 je zrelo razmišljal o tedanjem političnem stanju. Skozi rahlo ironijo je prikazal politične možnosti, ki so se tedaj odpirale. »Z ozirom na to, da imata Nemčija in Sovjetska zveza med seboj mnogo skupnih interesov in da predstavljata skupaj blok, ki ga ni v stanju postaviti niti Anglija, niti Francija, se lahko zgodi, da se svet začne vrteti okoli nove »osovine«. Nada, da se bodo Rusi in Nemci pobili med seboj v Poljski, pri njeni četrti delitvi, se po mojem mišljenju ne bo ostvarila. V slučaju, da Rusi ostanejo blagonaklono neutralni Nemčiji in na sebe prevzamejo njeno prehrano in dobavo surovin, bo celo vojna dobila čisto ekonomski karakter, ki bo počasi ugasnil sam po sebi, slično kakor sankcije proti Italiji. In vojna, ki so ji prerokovali toliko strahot, se bo v tem slučaju končala bolj pohlevno kot katerakoli do sedaj.« V tem pismu se tudi jasno kaže njegovo mnenje o tedanji Italijanski politiki. »Italija, ki ni svoje politike niti malo spremenila, bo v tej vojni spet »zmagala«, ne sicer zahvaljujoč svoji izstradani vojski, temveč zahvaljujoč sijajni reklami, ki jo je znala zanjo napraviti in svoji niti malo sentimentalni politiki do nezljomljive osi.« V pismu materi z dne 16. maja 1940 opisuje tedanje stanje v vojni mornarici. Poleg tega pravi, da je nastopila smešna in hkrati tragična situacija, ko Nemci vsak mesec osvojijo neko državo, Angleži in Francozi pa medtem rekonstruirajo vlade.³⁶

³⁴ Izjave vseh omenjenih pomorsčakov.

³⁵ Iz pisma dr. Andreja Mašera (v Pomorskem muzeju Piran).

³⁶ Prepise pisem hrani Pomorski muzej Piran.

Celoten osebnostni in narodnostni razvoj Sergeja Mašere je bil takšen, da ni mogel ob kapitulaciji Jugoslavije prepustiti rušilca Italijanom in se skrivaj, v civilni obleki vrniti v Ljubljano. Umrl je skupaj s priateljem Milanom Spasičem kot prvi artilerijski oficir na rušilcu »Zagreb«, ki sta ga podminirala in tako žrtvovala svoji življenji v protest proti sramotni kapitulaciji. S tem dejanjem je Sergej postal narodni heroj. Komandant »Zagreba«, kapitan bojne ladje Nikolaj Krizomali je takoj po junaški smrti Mašere in Spasiča, 17. aprila 1941 odšel v Kotor, ki so ga bili že zavzeli Italijani, in se jim opravičil, da ladje ni uničil on, temveč dva njegova podrejena oficirja brez njegove vednosti.³⁸

Delež Tolmincev v ladjarstvu in trgovski mornarici

Tolminci so bili tudi lastniki manjših ladij v Trstu. Tukaj navajam samo nekaj podatkov, pri katerih nam priimki nakazujejo, da gre za ljudi z našega področja.

1. — Josipina Komac je bila lastnica 12 karatov barka »Due Fratelli«. Zgrajen je bil leta 1863 pri Sv. Roku v Trstu in imel nosilnost 474 ton. Kupila jih je leta 1871 in prodala 1873.

2. — Anton Mašera je bil med leti 1853—61 lastnik 5 karatov brigantina »Castregnano«. Med ladjarji je bil tudi njegovo sin Peter Mašera, ki je bil med leti 1898—1903 lastnik barka »Nini«. (Prej se je imenoval »Amor«). Bark je imel 12 ljudi posadke in 715 ton nosilnosti.

3. — Matilda Smrekar (poročena Terpin) je bila med leti 1909—1913 lastnica parne ladje na vijak »Aussa C« s šestčlansko posadko. To je bil obalni potniški parnik, ki je služil predvsem za izletniški promet.³⁹

To so bili ljudje, ki so živelii v Trstu, vendar po vsej verjetnosti izhajajo iz področja Tolminske. Družina Mašera (Massera) je ostala slovenska še po 200 letih življenja v Trstu.

Franc Zupan, ki je bil rojen leta 1833 v Bovcu, je bil po podatkih prvi dijak trgovske pomorske šole v Trstu iz Tolminske. Vendar se je po končani šoli zaposlil 1. junija 1853 v avstrijski vojni mornarici kot provizorični administrativni asistent in potem uspešno napredoval v tej stroki. Tako je bil prvi znani Tolminec, ki je postal oficir trgovske mornarice, Frančišek De Claricini, ki je bil po podatkih rojen na Vrsnem. Leta 1855 je bil gojenec rednega navtičnega tečaja za praktične pomorce na tržaški pomorski šoli. Nikolaj Sukno iz Kanalskega Loma je leta 1899 opravil izpit za poročnika dolge plovbe. Na tržaški pomorski šoli je bil v tem obdobju tudi neki dijak iz Kobarida. Leta 1915 je na njej diplomiral Leopold de Lindeman iz Tolmina.⁴⁰

Na pomorski šoli v Trstu je po prvi svetovni vojni, leta 1921, diplomiral Bruno Novak iz Tolmina. Leta 1923 je končal to šolo Stanislav Vuga, ki je bil prav tako rojen v Tolminu.⁴¹ Tudi sinovi emigrantov iz Tolminske so v Jugoslaviji našli pot v trgovske pomorske šole. Leta 1934 je bil student na Pomorski šoli v Kotoru Julij Gabrščik iz Tolmina. Skupaj z njim je študiral Baldomir Podgornik iz Gorenje Trebuše. Leta 1937 je bil na isti šoli tudi Henrik Berce iz Podbrda.⁴²

³⁸ Podatki o Sergeju Mašeru, ki jili je dal kontraadmiral Janez Tomšič (rokopis v Pomorskem muzeju Piran).

³⁹ Miroslav Pahor, Sto let slovenskega ladjarstva 1841—1941.

⁴⁰ Annuario marittimo.

⁴¹ Miroslav Pahor, Slovenski dijaki in študentje na pomorskih šolah (1754—1941).

⁴² Baldomir Podgornik je bil poveljnik prve slovenske trgovske ladje »Martin Krpan«. Pozneje je bil dolgo časa predstavnik »Šlošne plovbe« v San Franciscu. Opravljal je tudi službo luškega kapitana v Kopru.

V jugoslovanski trgovski mornarici je plul Viktor Presl iz Postojne, katerega oče je bil doma iz Tolmina. Viktor se je rodil 19. marca 1905 v Postojni in med leti 1927—1938 plul na trgovskih ladjah. V zadnjih letih plovbe je imel položaj prvega oficirja.

Kaj lahko rečemo o pomorski preteklosti tolminskega področja? Morje je imelo ves čas svojo privlačnost. Tolminska je imela v času Avstro-ogrsko monarhije svoje predstavnike v dveh admiralih, v precejšnjem številu oficirjev, uradnikov, podoficirjev in tehničnega osebja. Anton Haus je med prvo svetovno vojno odločno vodil avstro-ogrsko mornarico in pri tem bolj skrbel za ljudi, kot za svojo vojno slavo. Avstrijska vojna mornarica je v letih 1848—49 oblegala Benetke, 1866 je premagala italijansko mornarico pri Visu, med prvo svetovno vojno ji je uspela obramba Dalmacije in Istre. To so bili pomembni dogodki, ki so usmeriali potek zgodovine. In pri tem so sodelovali ti možje, ki sem jih predstavil v tej študiji.

Po prvi svetovni vojni je bilo konec »avstrijskega patriotizma«. Prvo desetletje okupacije Tolminske po Italijanah predstavlja praznino v vojno-pomorskih poklicih. Le emigranti, ali njihovi sinovi v Jugoslaviji, so predstavljali kontinuiteto s prejšnjim razdobjem. Po letu 1930 pa najdemo prve Tolmince v italijanski vojni mornarici. Po kapitulaciji Italije, nekateri celo prej, so se vključili v NOV ali bili odpeljani v taborišča.⁴³

SEZNAM POMORCEV AVSTRIJSKE VOJNE MORNARICE, ROJENIH (IZHAJAJOČIH) IZ TOLMINSKIE

BACA PRI MODREJU:

1. Kovačič Jernej (Andrej): rodil se je leta 1842 v Bači. V mornariko je prišel 5. marca 1863. 20. julija 1870 je postal podnarednik, 31. decembra 1873 je bil premeščen v druge enote.
2. Rijavec Jožef: rodil se je v Bači leta 1832. Bil je dijak. 16. februarja 1849 je prišel v mornariko pehoto. In 1. aprila 1851 je napredoval v gefraterja. Umrl je 19. aprila 1851 v tržaški bolnici.

BOVEC:

1. Praprotnik Alojz: rojen je bil 6. 2. 1854 v Bovcu. V mornarico je prišel po končani vojno-pom. akademiji 5. julija 1872 kot kadet. Leta 1876 je napredoval v zastavnika bojne ladje, 1. januarja 1909 pa je postal titularni kontraadmiral. V naslednjih dneh je bil tudi upokojen.
2. Zdrauh Andrej: rojen je bil 25. aprila 1825 v Dvoru Št. 62 pri Bovcu v družini kmeta Antona. V mornarico je prišel 1844 kot mornar in naslednje leto napredoval v višjega topničarja. Artillerijski podporočnik 1. reda je postal 1. aprila 1852. Slovensčino je vpisoval na drugo mesto. Vir ga spremila do 25. 11. 1855.
3. Kolarč (v krstni knjigi Collorig) Jožef: rojen je bil 19. avgusta 1843 v Bovcu Št. 185 (tedanji Številka). V mornarico je prišel najkasneje 30. novembra 1867 kot profesor. Postal je sodni oficir in po podatkih je služil 11 let.
4. Zupan (Suppan) Franc: rodil se je v Bovcu leta 1833. Bil je dijak trg. pom. akademije v Trstu. V vojno mornarico je prišel 1. junija 1853 kot provizorični administrativni asistent. Do 12. 4. 1866 je napredoval v oficirala 2. reda. Služil je do 31. decembra 1868.
5. Koffott Jožef: rodil se je 2. marca 1810 v Bovcu 225. Bil je študent. 2. septembra 1846 je postal asistent vojno-pomorske administracije. 13. 7. 1855 je postal administrativni oficir 1. reda. V mornarici je bil do leta 1867. Govoril je: nemško, italijansko, slovensko, latinsko, francosko.
6. Šuler Albin: rodil se je v Pulju leta 1881 (pristojen v Bovcu). V mornarico je prišel 27. septembra 1895 kot »Maschinengehege«. 1. aprila 1905 je postal narednik-vodnik strojne smeri. Podatki o njem so do 2. septembra 1914.
7. Minussi Anton Andrej iz Bovca je bil mornarski podnarednik. Od leta 1910 je bil invalid.
8. Mihelič Adolf: rojen je bil v Bovcu 26. junija 1859. V mornarico je prišel 26. avgusta 1877 kot mladenič stroja. 1. januarja 1884 je postal narednik-vodnik strojne smeri (Untermaschinenwärter). Po virih mu lahko sledimo do 28. nov. 1892.
9. Mišič Jožef: rodil se je v Trstu leta 1879. (Pristojen v Bovcu). V mornarico je prišel 5. septembra 1894 kot »Maschinengehege«. 1. aprila 1898 je postal Marsgast (nižji podnarednik). Podatki nam govorijo o njem do 18. septembra 1914.
10. Guanic Jožef: rodil se je v Bovou 1. 1852. V mornarico je prišel 28. julija 1872 kot mornar. 8. junija 1873 je napredoval v artillerijski stroki v »Waffengäste«. 1. julija 1879 je postal narednik-vodnik. Služil je do 21. januarja 1884.
11. Mrakljič Friderik Ivan: rojen je bil v Trstu 1. 1878. (Pristojen v Bovcu). V mornarico je prišel 12. maja 1899. Podnaredniki palube je postal 1. januarja 1903. Vir ga spremila do 4. avgusta 1914.
12. Komac Andrej: rojen je bil v Bovcu leta 1849. V mornarico je prišel 18. septembra 1869 kot mornar. 14. maja 1876 je napredoval v nižjega podnarednika in nato služil še do 31. decembra 1879.
13. Kravanja Karel: rojen je v Čedadu leta 1854. (Pristojen v Bovcu). 11. junija 1874 je prišel v mornarsko pehotno. 1. oktobra 1878 je napredoval v kapitara. 18. aprila 1879 pa je bil premeščen v komando žandarmerije v Pulju.

⁴³ Tolminci v mornarskih enotah NOV je zelo dobro obdelal Janez Tomšič v »Narodnoosvobodilni voj na Jadranu in slovenski pomorski«.

14. Mihelič Peter: rodil se je v Bovcu, 15. oktobra 1851 je imel rang »Marinediennerja« 3. reda v bazi mornarico v Pulu.
15. Mihelič Anton: rojen je bil leta 1831 v Bovcu, v mornarico je prišel 5. avgusta 1852. Leta 1858 je postal gefrajer in poznejše Mariniediene 1. reda. Služil je do 1. 6. 1852 in umrl 15. decembra 1907.
16. Mihelič Janez: rojen v Bovcu leta 1829. V mornariško pohoto je prišel 13. aprila 1849. 1. junija 1854 je postal gefrajer in 6. avgusta 1859 je bil premeščen v rezervo.
17. Skubin Lovrenc: rodil se je v Bovcu leta 1833. V puljski arzenalu je prišel 5. aprila 1856. Tam je delal vsaj deset let kot kovač.

BREGINJ:

1. Čencič Ivan: rodil se je v Breginju leta 1844. V mornarico je prišel 20. marca 1855 in sicer v artillerijo. 18. marca 1874 je napredoval v kapljarja. Služil je do 31. decembra 1875.

KNEZA:

1. Pagon Tomaž: rodil se je na Kneži št. 24, 21. decembra 1834. V mornarico je prišel kot zastavnik pehotne artillerije leta 1860. 1. oktobra 1862 je bil gojenec mornariške Šole v Pulu. Podatki o njem so do 31. decembra 1885.
2. Dragonja (Dragogna) Martin: rodil se je v Kneži leta 1834. Bil je kovač in je prišel v arzenal 19. oktobra 1866. Vir ga omenja do 3. novembra 1866, ko je bil delavec drugega reda.

KOBARID:

1. Gabršček Ciril: rodil se je leta 1900 v Kobaridu. Med prvo svetovno vojno je bil pripravnik 2. reda v mornariškem komisariatu. V jugoslovansko vojno mornarico je vstopil 1. oktobra 1918 in umrl že 6. februarja 1923 kot podporočnik.
2. Sunder Anton: rodil se je leta 1830. Bil je študent. V mornariško pohoto je prišel 7. novembra 1851 in 3. septembra 1867 je postal vodnik. 30. septembra istega leta je zapustil mornarico.
3. Mink Franc: rojen je bil leta 1880 in je prišel v mornarico 3. septembra 1906 kot mornar. Narednik-vodnik strojne ameri je postal 1. januarja 1913. Vir ga spominja do 5. oktobra 1915.
4. Leban Edvard: rojen je bil v Trstu leta 1857. (Pristojen v Kobarid). Bil je študent. V mornarico je prišel 24. avgusta 1876 kot strojni vajenec. Napredoval je do strojnega narednika 1. oktobra 1882. V mornarici je bil do 31. decembra 1886.
5. Dobrila Avgust: rodil se je v Kobaridu in prišel 10. aprila 1858 v mornarico. V artillerijski stroki je napredoval 20. julija 1870 v nižjega podnarednika. Odpuščen je bil 31. decembra 1872.
6. Primožič Ivan: rojen je bil leta 1829 v Kobaridu. 23. aprila 1849 je bil sprejet v mornariško pohoto in 1. julija 1859 napredoval v kapljarja. 30. septembra istega leta je bil odpuščen.
7. Guštanovič Janez: rojen je bil leta 1825 v Kobaridu in prišel 18. marca 1845 v mornariško pohoto. 25. maja 1847 je napredoval v kapljarja in 15. maja 1852 je bil premeščen.
8. Sluđman Anton: rojen v Kobaridu leta 1833. V mornariško pohoto je prišel 7. septembra 1851. 21. septembra 1854 je postal kaplar. Premeščen je bil 31. oktobra 1858.
9. Leban Anton: rodil se je v Kobaridu leta 1831. V mornarico je prišel 12. septembra 1874 kot delavec 1. reda. Do leta 1875 je napredoval v strojnega mojstra.
10. Leban Karel Anton: rodil se je v Trstu leta 1865. (Pristojen v Kobarid). V arzenalu je prišel 1. novembra 1883. 1. septembra 1905 je postal mojster arzenala in delal do 31. decembra 1917.

KRED:

1. Ivančič Stanislav: rodil se je v Kredu 17. oktobra 1897. Med prvo svetovno vojno je postal strojni podnarednik. V jugoslovanski vojni mornarici je postal strokovni kapitan 1. reda.

LOG POD MANGRTOM:

1. Černota (Zhernota) Herbert: rojen je bil v Pulu 8. decembra 1895. (Pristojen v Log pod Mangrtom). 13. junija 1914 je končal Vojno-pomorsko akademijo na Reki. 1. novembra 1916 je postal poročnik fregata. Odpuščen je bil 30. aprila 1919 in pozneje je živel v Gradišču, kjer je umrl 10. decembra 1963.
2. Černota Rihard: rodil se je 8. marca 1898 v Pulu (Izvor v Logu pod Mangrtom). Oče je bil pomorski strojnik. V vojno-pomorsko akademijo se je vpisal leta 1913. Od 17. junija 1916 je bil pomorski kadet. Umrl je pri Rovinju 15. avgusta 1962.
3. Černota Herman: rodil se je na Reki 15. aprila 1872 (pristojen v Log pod Mangrtom). V mornarico je prišel 1. septembra 1892 kot komisarski pripravnik. Marineoberkomissaar 3. reda je postal 1. novembra 1915. Podatki so do 1. novembra 1918.
4. Černota Rudolf: rodil se je 17. februarja 1864 v Trstu. Oče je bil vratar Tomaž Černota. Rudolf je prišel v mornarico 8. septembra 1882 kot mornar. Ostal je v mornarici in napredoval v strojni stroki 1. januarja 1901 v strojnega oficirja (Maschineneleiterja). 1. februarja 1910 je bil upokojen.
5. Zhernota Alojz: rodil se je 6. decembra 1867 in prišel v mornarico 25. avgusta 1885 kot Maschinengäst. 1. januarja 1893 je postal narednik-vodnik in potem služil do 31. decembra 1895.
6. Černota Tomaz: rodil se je v Logu pod Mangrtom leta 1823. V mornariško pohoto je prišel 1. maja 1843. 1. maja 1850 je postal gefweibel in 1. juniju 1857 je bil premeščen v Marinediennerja 3. reda. 1. septembra 1890 je bil upokojen in umrl v Pulu 2. julija 1912.
7. Černota Edvard: rojen je bil leta 1884 in je delal kot preddelavec v arzenalu.

MAGOZD:

1. Koren Matija: rodil se je leta 1835 v Magozdu pri Kobaridu. V mornarico je prišel 24. januarja 1857 kot učitelj. Viri o njem so le do 27. novembra 1871, Slovenčino je vpisal na drugo mesto.

OBOLOKE V BAŠKI GRAP:

1. Dobravec Jakob: rojen je bil v Oblokah leta 1840. V mornarico je prišel 17. februarja 1862 kot mornar. 10. oktobra 1867 naj bi napredoval v zastavnika. Odpuščen je bil 31. decembra 1872.

PONIKVE:

1. Laharhan Ivan: rodil se je leta 1829 na Ponikvah. V mornariško artillerijo je prišel 16. aprila 1849. 21. decembra 1860 je postal podnarednik. Odpuščen je bil 30. julija 1863.

2. Prasnik Ivan: rojen na Ponikvah leta 1833. 20. junija 1859 je imel rang kapljarja mornariške pohote.

POLJUBIJN:

1. Bravničar Janez: rojen v Poljubinju leta 1829. 17. aprila 1849 je prišel v mornariško pohoto. 1. julija 1857 je postal vodnik (feldweibel) in bil 30. septembra 1859 odpuščen.

RAVNE PRI POLJUBIJNU:

1. Manfreda Anton: rodil se je leta 1825 (nekateri podatki 1826) v Ravnah. V mornarico je prišel 3. junija 1849 kot gefrajer. Leta 1862 je postal palubel vodnik (Bootsmann 3. reda). Upokojen je bil avgusta 1881.

RUT:

1. Kusterle Ivan: rodil se je v Nemškem Rutu leta 1822. V mornarico je prišel 16. aprila 1849 in postal kanonir 1. reda. V tej stroki je služil osem let. Od 1. februarja 1860 do svoje smrti 26. februarja 1869 je bil Mariniediene v bazi mornarice v Pulu. Ni napredoval.

SOCA:

1. Komad Dragomir: rojen leta 1899 v Soči. V vojni mornarci je bil med 1. svetovno vojno nižji strojni podnarednik.
2. Kaus Jožet: rojen v Soči leta 1834. 10. junija 1854 je prišel v mornariško pohoto. Vir ga spominja do 10. marca 1857. Ni napredoval.

SPENICA:

1. Trebše Justin: rojen na Spenici 13. aprila 1868. V mornarico je prišel 1. januarja 1913 kot Mariniekanzlist (Schreiber). Vir ga omenja do 31. decembra 1917.
2. Trebše Anton: rojen na Spenici leta 1840. V mornarico je prišel 15. februarja 1866. 11. oktobra 1866 je postal artillerijski podnarednik.
3. Bergind Andrej: rojen na Spenici leta 1866. Dijak. V mornarico je prišel 17. novembra 1883 kot mornar. Načinje je napredoval 1. oktobra 1885, ko je postal artillerijski podnarednik. 1. novembra 1888 je bil upokojen kot invalid.
4. Braž Rudolf: rojen na Spenici leta 1878. V mornarico je prišel 20. decembra 1901. 1. januarja 1905 je napredoval v nižjega podnarednika artillerije in po podatkih je služil do 31. decembra 1913.
5. Zagor Anton: rojen na Spenici leta 1829. V mornariško pohoto je prišel 3. aprila 1849. 6. januarja 1853 je imel rang kapljarja.

TOLMIN:

1. Haas Anton (glej str. 25–6).
2. Žerlj Alojz: rojen je bil 17. februarja 1871 v Tolminu. Oče je bil uradnik na sodišču. V mornarico je prišel 27. avgusta 1888 kot asistent stroja. Hito je napredoval in 1. januarja 1900 je postal strojni oficir. Umrl je v Pulu 19. decembra 1905.
3. Winkler Adolf von: rodil se je 22. februarja 1870 v Tolminu. Oče je bil državni uradnik. V mornarico je prišel po končani Vojno-pomorski akademiji na Reki 1. junija 1889 kot kadet. Napredoval je redno do kapetana fregate 1. avgusta 1917. 1. januarja 1919 je bil upokojen.
4. Kuk Janez: rojen v Tolminu leta 1823. V mornarico je prišel 9. novembra 1846. 1. junija 1853 je postal administrativni adjunkt 1. reda. 1. aprila 1857 pa je napredoval v mornariškega računovodskega uradnika 1. reda (Marine Rechnungsoffizial 1. Kl.). Podatki so do 5. junija 1857.
5. Basso Anton: rojen v Tolminu leta 1827. Diplomiral je leta 1849 na Vojno-pomorski akademiji v Trstu. V mornarico je prišel 10. aprila 1849 kot kadet. 1. aprila 1852 je postal administrativni asistent. 1. junija 1853 je napredoval v prov. adjunkta 2. reda. Služil je do 31. decembra 1858.
6. Andrejčič Mihael: rodil se je v Tolminu leta 1842. Oče je bil uradnik. Mihael je bil dijak. V mornarico je prišel 1. aprila 1851 kot administrativni pripravnik. 14. februarja 1867 je napredoval do oficira 3. reda. Viri ga omenjajo do 31. decembra 1867.
7. Klausberger Ferdinand: rodil se je 31. oktobra 1874 v Pulu (pristojen v Tolmin). V mornarico je prišel 1. maja 1889 kot aspirant 3. reda. 1. januarja 1910 je napredoval v pisarja. 1. novembra 1916 je bil upokojen.
8. Presi Ignac: rodil se je v Tolminu 31. julija 1856. (Oče je bil čevljarski). 7. let je bil v regimentu mornariške pohote. Pozneje je postal vodnik 1. decembra 1892 in opravljal ta poklic do 1. avgusta 1918, ko je bil upokojen.
9. Cuter (Zuffer) Jakob: rodil se je v Tolminu leta 1830. (Oče je bil čevljarski). V mornariško pohoto je prišel 14. decembra 1850. 6. septembra 1863 je napredoval v Zugsführerja (aerodnika). Odpuščen je bil 30. junija 1867. Vpisal je Italijanski, Hrški in nemški jezik.
10. Virant Rajmond: rojen je bil v Tolminu leta 1898. V mornarico je prišel 1. oktobra 1908 kot mornar. 1. julija 1915 je postal vodnik strojne stroke. Vir ga omenja do 27. septembra 1916.
11. Škoclar Herman Ivan: rojen je bil leta 1878 v Trstu (pristojen v Tolmin). V mornarico je prišel 1. septembra 1898. 1. aprila 1902 je postal strojni narednik (Maschinennmaat). Vir ga omenja do 16. avgusta 1906.
12. Presi Rafael: rodil se je leta 1838 v Tolminu. Med prvo svetovno vojno je bil podnarednik strojne smeri.
13. Lužnik Konrad: iz Tolmina. Možno, da je bil tudi iz okolice Tolmina. Med prvo svetovno vojno je bil narednik strojne smeri.
14. Ivancič Evgan Karol: rodil se je v Trstu leta 1879 (pristojen v Tolmin). V mornarico je prišel 28. maja 1900. 1. aprila 1904 je postal narednik strojne smeri. Podatki o njem so do 27. oktobra 1916.
15. Jarec Ivan: iz Tolminjske. 1. novembra 1906 je bil invalidsko upokojen.
16. Bojt Andrej: rojen je bil v Tolminu leta 1843. V mornarico je prišel 16. junija 1875 kot delavec. 1. maja 1891 je napredoval v mojstra arzenala. Umrl je 26. novembra 1894 v Pulu. Slovenčino je vpisal na prvo mesto.
17. Rutar Ivan: rodil se je v Tolminu leta 1819. Bil je tesar. V puljski arzenalu je prišel najkasneje leta 1859. 30. maja 1866 je bil delavec 1. reda.
18. Lopppel Leopold: rodil se je leta 1840 v Tolminu. V arzenalu je prišel 20. februarja 1862 iz pomorske artillerije. 24. aprila 1867 je bil delavec 3. reda (ključavničar).
19. Perdič Reinhards: rodil se je leta 1833 v Tolminu. Bil je kolar. V arzenalu je prišel najkasneje leta 1865. 26. oktobra 1867 je bil delavec 3. reda.

VOLČE:

1. Jug Franc: rodil se je leta 1828 v Volčah. Bil je študent. V mornariško pehoto je prišel 13. aprila 1849 kot »Infanterie Korpški«, 27. maja 1851 je postal vodnik. 5. marca 1861 je napredoval v poročnika 2. reda 24. oktobra 1869 je postal nadporočnik mornariške pehote. Umrl je 28. julija 1875 v Splitu.
2. Kenda Anton: rodil se je 15. januarja 1838 v Volčah. Bil je dijak. V mornarico je prišel 25. julija 1859 kot administrativni pripravnik. Upravni official 5. reda je postal 5. maja 1866. Umrl je 12. julija 1878 v Gorici.
3. Benedejčič Janez: rodil se je leta 1844 v Volčah. V mornarico je prišel 20. marca 1865 kot delavec 3. reda. 1. marca 1866 je napredoval v preddelavca 2. reda. Vir ga omenja do 1. februarja 1867.

TOLMINOTTI NELLE PROFESSIONI MARINAIE
(Riassunto)

L'autore esamina l'attività marinara della gente originaria del Tolminese. In fondo, si trattava di emigrazione e molti, per lunghi anni, prestarono servizio nella marina di guerra austriaca. Il presente saggio abbraccia il periodo dal 1843 all'inizio della seconda guerra mondiale e comprende 110 nominativi. Più a fondo sono trattati: il grande ammiraglio Anton Haus, il contrammiraglio Alojz Preprotnik, il capomacchinista sull'incrociatore »Leopard« Alojz Carli e l'eroe nazionale Sergej Mašera.

Branko Marušić

**O RAZMERJU MED SLOVENSKIM IN ITALIJANSKIM
POLITIČNIM GIBANJEM NA GORIŠKEM IN V TRSTU
V LETIH 1848—1849**

Italijanska historiografija je posvetila nemajhno skrb obravnavi dogodkov v letih 1848—1849, ki sta jih preživljala Gorica in Trst oziroma področja, ki sta jima bila mestni upravni središči. S to problematiko sta se slovenska in jugoslovanska historiografija ukvarjala v mnogo manjši meri; izvzveti pa moramo delež hrvaških zgodovinarjev pri raziskovanju razmer v Istri. Italijanski zgodovinarji so tudi že prispevali ocene historiografije, zlasti tistega, kar je bilo napisano o Trstu. Take prispevke so za Trst napisali E. Apich,¹ G. Cervani² in F. Suadi.³ Za Gorico oziroma Goriško, ki ji historiografija še od daleč ni posvečala take pozornosti, pa je ocena dela zgodovinarjev napisal G. Cervani.⁴ Navedeni avtorji podajajo kritiko opravljenega dela. Namen tega prispevka ni, da bi znova ocenjeval, pač pa želi pokazati na doslej zelo skopu obdelano problematiko iz let 1848—49 in sicer razmerje med Italijanskim in slovenskim (slovenskim) političnim gibanjem v letih 1848—49 na Goriškem in v Trstu (z okolico). Pravzaprav obstaja o odnosih primorskih Italijanov do Slovanov nekaj del.⁵ Ta odnos temelji vsekakor na priznavanju obstoja Slovanov kot nastajajoče politične sile v Evropi, prav zato sega v širši ozemeljski prostor.

Nas pa zanimajo lokalne razmere, kjer se italijanski narod ob severovzhodnih obalah Jadrana srečuje in živi stoletje s Slovinci (Goriška in Trst) in Hrvati (Istra). Obstoj Slovencev oziroma Slovanov na tem ozemlju je lahko možnost in prilika za kakršnokoli obliko zbiljanja med italijanskim svetom in Slovani v najširšem ozemeljskem in vsebinskem pogledu, lahko pa je tudi ovira za nemoteni potek italijanskega zedinjevanja. Leto 1848 sprožil prvič z vso silovitostjo vso to problematiko. Ob idejah in predlogih, ki Slovanom ponujajo roko sodelovanja in solidarnosti, pa v lokalnih obsegih sožitje s Slovani ne temelji vselej na medsebojnem spoštovanju in primerni tolerantnosti, pač pa dobiva želje po nadvladi ekonomsko in kulturno ter zato tudi politično močnejšega, da ne omenimo še posebej asimilacijskih teženj (Istra). Leto 1848 sicer ni prvič sprožilo vsega spletja vprašanj, vendar je vsekakor mejnik, ki zastavi v vsej svoji

¹ Gli studi su avvenimenti del 1848 a Trieste. V: Problemi del riorgimento Triestino, Trieste 1953, 143—150.

² Il quarantotto-quarantanove ed il Risorgimento triestino. Rassegna storica del Risorgimento, 37/1950, 103—6.

³ Bibliografia sul quarantotto triestino e giuliano. Atti e memorie del XXVII Congresso, Istituto per la storia del Risorgimento Italiano.

⁴ Il biennio 1848—9 nella Venezia Giulia e nelle Dalmazie alte luce di nuovi studi. Rassegna storica del Risorgimento, 37/1950, 481—7.

⁵ Storiografia del 1848—9 a Trieste. V: Storiografia del Risorgimento, Trieste 1955, 199—203.

* Lineamenti di storiografia risorgimentale e Goriziana. V: Gorizia nel Risorgimento, Gorizia 1961, 7—42.

¹ Na primer: A. Vivante, Irredentismo Adriatico 1912, 1945¹, 1954²;

A. Anzilotti, Italiani e Jugoslavi nel Risorgimento. Roma 1920;

A. Tamborra, Cavouri e i Balcani. Torino 1958;

E. Sestan, Venezia Giulia. Lineamenti di una storia etnica e culturale. Bari 1965;

M. Pacor, Italia e Balcani. Milano 1968.

resnosti sožitje Slovanov in Italijanov v avstrijski upravni enoti »Avstrijsko Primorje«, problematiko, ki sega z vsemi svojimi aspekti v današnji čas.

Trst z okolico in okrožje Gorica (Goriško-Gradisčanska grofija) so skupaj z Istro predstavljali upravno enoto »Avstrijsko Primorje« s sedežem v Trstu. Na Goriškem in v Trstu so poleg Italijanov (Furlanov) živeli še Slovenci, v Istri pa poleg Italijanov še Hrvati in deloma Slovenci. Vsak izmed teh treh sestavnih delov je imel svojo lastno preteklost in vrsto posebnosti. Nobeno obdobje preteklosti kot ravno čas po Napoleonu jih ni v tolkini meri povezal. Zavoljo tega je treba vsako od teh dežel obravnavati ločeno tudi, ko govorimo o dogajanjih v letih 1848–49. Trst in Gorica se nam kažejo vsak zase predvsem zaradi gospodarskega razvoja. Trst je tedaj v že povsem kapitalističnem družbenem redu s svojim izrazitim trgovskim gospodarstvom in je pomembno mesto avstrijske monarhije. Drugače je z Goriško in njenim glavnim mestom. Področje je z izjemo nekaterih industrijskih in obrtnih obratov v Gorici in drugih središčih dežele povsem agrarno, tako v svojem nižinskom svetu, ki ga naseljuje romansko prebivalstvo, kot v svojem pretežno goratem svetu, kjer žive Slovenci. Tako razporejeni gospodarski položaj ustvarja družbene razmere in vpliva na dogajanje v revolucioniskem letu 1848. Ob Gorici ima Trst vlogo središča, okoli katerega se spletajo načrti, ki segajo v mednarodno javnost. Usoda Trsta v bližnji in daljnji bodočnosti povezuje tudi zemljepisno mnogo večje področje, kot ga predstavlja samo mesto. Gorica je ob tem nekak sopotnik Trsta, njena bodočnost je zdaj manj, zdaj močneje vezana za Trst.

Leto 1848 je prelomno za Trst in Gorico. Družbene razmere, ki jih je revolucionarni val ustvaril (zmaga kapitalistične družbe nad fevdalizmom) so prinesle največ sprememb Goriški. Zlasti je teh bilo deležno slovensko prebivalstvo dežele, ki se je rešilo fevdalnih obveznosti, medtem ko je v furlanski nižini ostajal še dalje kolonat. Na Trstu se sprememba kaže posredno, zato pa je mesto zapleteno v sklop političnih akcij in načrtov, ki jih sproži z ene strani demokratičnejše ozračje znotraj države, z druge strani pa revolucionarni val po Evropi, zlasti pa bližina nemirne Italije.

Ko govorimo o značilnih posebnostih Trsta in Gorice, ne moremo spregledati dejstev, ki ju povezujejo. To je vsekakor narodnostno različno prebivalstvo. Najštevilnejši so vsekakor Italijani in Slovenci; slednji prevladujejo na Goriškem, prvi pa v Trstu. Narodnostno stanje so prinesla zgodovinska dogajanja stoletij, družbeno-ekonomske razmere pa so utrdile razmerja med posameznimi narodi (poleg obeh poglavitičnih narodov živijo tu še Nemci in manjše skupine, predvsem v trgovskem Trstu). Naj te izjave podkrepimo le z nekaj številkami. Pomembnost Trsta v gospodarskem pogledu potrjuje številčni podatek, da je leta 1848 živilo v mestu 55.823 prebivalcev, v okolici pa 26.116 (skupaj 81.939).⁶ Na Goriškem je tedaj od 194.811 prebivalcev, le 12.099 ljudi živilo v Gorici.⁷

Narodnostno razmerje pa se nam kaže v naslednji številčni podobi. Na Goriškem so Slovenci predstavljali 68,8 % prebivalstva ali 2/3 (vseh Slovencev 134.003, Italijanov pa 60.008), v deželnem glavnem mestu pa so predstavljali 28,6 % prebivalstva (8.600 Italijanov in 3.439 Slovencev). V Trstu z okolico je bilo po Czörnigovi statistiki iz 1846 54,7 % Italijanov in 31,5 % Slovencev (Italijanov 43.940, Slovencev 25.300, poleg 8.000 Nemcov in 3.060 Judov). Iz leta 1842

⁶ S. Pahor, Tržaški Slovenci v letih 1848–49 in Slavjanski rodoljub. V: faksimilirani Izdati »Slavjanski rodoljub«, Trst 1971, 3.

⁷ Calendario per l'anno comune 1849 pubblicato dalla I. r. società agraria di Gorizia, 84.

so nam znani še podatki, ki razlikujejo med narodnostnim stanjem v okolici in v mestu samem. V mestu prevladujejo Italijani, saj predstavljajo 3/4 prebivalstva ali 75,8 % (50.000), odstotek Slovencev 10,6 % (7.000) je nižji od istega pri Nemcih — 12,2 % (8.000), statistika navaja še 1.000 Grkov (1,5 %). Slovencev je v okolici 14.000 (82,2 %), Italijanov pa 3.000 (17,6 %). Tudi ta številčna dejstva se zrcalijo v akcijah in delovanju prebivalstva obeh dežel, obenem pa v vsaki posamezni.

Odziv na dogodke leta 1848 ima svojo predzgodovino. Pri Slovencih v Trstu in Gorici pred letom 1848 sicer nimamo pojavov kakršnegakoli političnega delovanja. Pojavljajo pa se občasne akcije za obujanje zanimanja za slovenski jezik. Prav zato se sporadične akcije javljajo na področju osnovnega šolstva. Dobršen del take akcije prevzamejo duhovniki in zlasti višja duhovščina kot na primer goriški nadškof Walland (Balant)⁸ ali pa tržaški škof Ravnikar, ki naj bi bil po Schiffrerju⁹ najbolj zaslužen za razvoj slovenskega narodnognega gibanja v Trstu, kjer je deloval med leti 1832–1845. Vendar pa Ravnikarjevo »antiitalijansko delovanje«¹⁰ ni prešlo cerkvenega delokroga. Med leti 1836–1845 je vodil oddelek za cerkvene in šolske zadouve pri tržaškem guberniju kasnejši goriški nadškof Gollmayer;¹¹ leta 1846 je bilo za časa gubernatorja Stadiona v Trstu natisnjeno 8 različnih učbenikov za osnovne šole.¹² Ob teh skromnih slovenskih začetkih pa je seveda neprimerljivo stanje pri Italijanah, kjer je predvsem v Trstu bilo razvito politično življenje, seveda v legalnih mejah predmarčnega sistema, politične ideje nasprotne režimu pa se pri Italijanah pojavljajo tudi v ilegalnih nastopih. Zgodovinar A. Tamborra pa je za začetek politične borbe v Trstu in Istri označil Dall'Ongarovo napitnico angleškemu ekonomistu R. Cobdenu v Trstu junija 1847.¹³ Če razmer tedaj pri Slovencih in Italijanah ne moremo primerjati, potem tudi primerjava med Goriško in Trstom ne bi bila ustrezna. Gorica je živila v nekaki nezainteresiranosti in Larocheoucauld je 1838 ugotavljal, da se v Gorici »parla pochissimo di politica«.¹⁴ Zato je mnenje o Ireditizmu kot »stato d'animo«¹⁵ bilo ovrženo.¹⁶

Po teh uvodnih besedah se vrnimo k problematiki, ki je predmet naše obravnavne.

I. Gorica. Mesto in dežela sta se na revolucionarne dogodke dunajskega marca odzvali podobno kot ostali kraji in področja monarhije. Gorica je z javnimi manifestacijami sprejela vest v revoluciji in njenih prvih uspehov. Izražala je zvestobo Avstriji, izrazi so bili potrebni, saj so tudi na Goriško tedaj prodirale vesti o nemirih v bližnji Furlaniji.

Drugache je bilo na slovenskem podeželju, kjer smo 26. marca priča upornim dejanjem podložnikov štanjelskega in rihemberškega gospodstva.¹⁷ Uporno gibanje

⁸ E. Devetak, La formazione della coscienza nazionale slovena nel Goriziano. Tesi di laurea, Università degli studi di Trieste (tipkopis), a. a. 1967/8, 42, 47.

⁹ Le origini dell'Irredentismo Triestino 1813–1860. Udine 1937, 48.

¹⁰ G. Quarantotti, Le origini storiche della lotta nazionale a Trieste e nell'Istria. Archivio Veneto, 58–59/1956, 171–194.

¹¹ S. Stanič, Dr. Andrej Gollmayer. V: Zgodovina goriške nadškofije, Gorica 1951, 59.

¹² P. Plesničar, Narod naš dokaze hrani. Ljubljana 1940, 10–1.

¹³ o. c., 98.

¹⁴ C. L. Bozzi, Gorizia agli albori del Risorgimento. Gorizia 1948, 24.

¹⁵ C. L. Bozzi, o. c., 17–22.

¹⁶ M. De Grassi, Il giornalismo goriziano a metà dell'ottocento (1848–1851). Trieste 1974, 10.

¹⁷ Novice, 26. 4. 1848, štev. 17.

¹⁸ R. M. Cossar, Riflessi gorižiani della rivoluzione del 1848. V: La Venezia Giulia e la Dalmazia nella rivoluzione nazionale del 1848–1849, 2, Udine 1949, 294.

je bilo podobno tistem, s katerim so se kmetje tudi v drugih slovenskih deželah odzvali klicu revolucije. Požgali so urbarje in druge listine, ki so jih vezale na podložništvo, in dali svojemu boju za dokončno osvoboditev od fevdalnih spon eno žrtev. Goriška potem takem doživlji nemir, ki stremi za spremembo družbenega sistema, ne pa za kakršnokoli politično akcijo po zgledu Italije. Pomanjkanje oziroma neodziv Goričanov italijanske narodnosti je kasneje kritiziral sodobni italijanski tisk češ, da so Goričani reakcionarji. Ta problem pa je zelo zaposilil tudi zgodovinarje, ki so iskali vzroke za obnašanje Goričanov v tedanjih razmerah; upor proti Avstriji bi po besedah C. L. Bozzija pomenil »inutile massacre«.¹⁸ Kritika takih zgodovinarjevih izsledkov je ugotovljala, da so Goričani živel v bistveno drugačnih razmerah kot pa oni na polotoku in da o ireditentizmu tedaj v »julijskih« deželah ne moremo govoriti, saj se pričenja tu šele tedaj, ko v Italiji preneha Risorgimento.¹⁹

V nemiru pomarčnih dni so se zdramili Slovenci in njih prvi korak na poti k lastnemu političnemu gibanju je bila meseca maja 1848 ustanovitev »Slavjanskega bralnega društva« v Gorici (pravila nosijo datum 10. V. 1848)²⁰ po zgledu podobne ustanove v Ljubljani. Dasiravno je društvo po naslovu sodeč bilo kulturnega značaja, pa so pravila izražala njegov politični delokrog. Namen društva je bil, da s pomočjo tiska spremlja dogajanja v slovanskom svetu, da širi znanje slovenskega in tako pomaga vzdigu in razvoju slovanske narodnosti, odkriva vsak javni ali pa tajni napad na slovansko samostojnost, pripomore k zvezi avstrijsko-slovenskih narodov in da daje mladini in vsem, ki bi se radi seznanili s slovanstvom, priložnost, da se v slovanstvu izobražujejo. Društvo se je izreklo za spoštovanje vsakega naroda, izreklo nasprotovanje vsaki anarhični ali rekublikanski ideji, se izreklo za samostojnost cesarstva ter za vdanost cesarju in monarhiji. Še ne povsem izdelana politična terminologija (zamenjava Slovenec — Slovan, oziroma identifikacija obeh pojmov) je vnesla v program nekatere nejasnosti, a vendar je društvo postavilo temelj političnemu gibanju Slovencev na Goriškem.

Ljubljanski slovenski tisk je tedaj pisal o živahnem prebujanju Slovencev na Goriškem, »slovanstva« so se oprijeli zlasti mladi duhovniki in lahko je upati na popolno zmago zoper apostole nemščine in italijanščine.²¹ Goriško slovensko društvo je ob prvih korakih slovenskega političnega gibanja odigralo svojo vlogo. Zanima nas program društva oziroma njegove akcije v goriških razmerah. Veliko nam o tem ni ohranjenega. Član društva A. Winkler je v časopisnem članku ugotovil, da je Gorica italijansko mesto. Toda mesto živi od slovenske okolice in zato imajo do njega svoje pravice tudi Slovenci; isti je zagovarjal pravice Slovencev do svojih slovenskih šol v Gorici, a menil, da bi se Slovencem ne godilo dobro, če bi Italijani prevladali v javnem življenju.²² Vsa politična akcija goriških Slovencev se je tedaj osredotočila predvsem okoli jezikovnega vprašanja, za enakopravno veljavo njih jezika v uradih in šolah. Drugo vprašanje, ki se je pretresalo med Slovenci, je bila bodoča upravna rešitev monarhije. Misel na »zedinjeno Slovenijo«, ki jo je prvič in z vso silo prinesel prvi val revolucije 1848, je imela odmev tudi na Goriškem. Zato je bila vest iz začetka 1849, da naj Goriška postane samostojna dežela s svojim deželnim zborom, sprejeta z resig-

¹⁸ Un breve saggio di storia goriziana. Gorizia 1931, 131.

¹⁹ G. Corvani, Lineamenti ... 28.

²⁰ J. Apih, Slovenci in 1848. Isto, Ljubljana 1888, 140—1.

²¹ B. Marušič, Društveno življenje na Goriškem v dobi pred čitalnicami. JKol 1972, str. 170—3.

²² Slovenija, 28. 7. 1848, štev. 8.

²³ Slovenija, 22. 12. 1848, štev. 50.

nacijo: »Z Bogom edinstvo Slovencev.«²⁴ Popolno ali delno združenje vseh slovenskih dežel pa je seveda postavljalo pred Slovence tudi vprašanje, kaj z Italijani, ki bi bili seveda taki enoti pridruženi in bi predstavljeni manjšino. Italijanom se takega združenja ni batilo, saj jih Slovenci ne bi zatirali; porok temu naj bi bila kulturna stopnja Italijanov in krotkost Slovanov.²⁵ Slovenci so zato tudi negodovali, ko je goriško mestno zastopstvo pri obisku na Dunaju zelo verjetno nastopalo v imenu vse dežele.²⁶ Misel, ki se je pojavila v času po marčni oktroirani ustavi in pri nameravanih upravnih reformah monarhije, da bi morala vlada iz višjih državnih razlogov podpirati Slovence na Goriškem in v Istri,²⁷ je govorila o varljivi zvestobi Italijanov ter se je po letu 1861 še pojavljala.

Leto 1848 je prineslo Slovencem na Goriškem tudi prve parlamentarne zastopnike. Bili so trije Slovenci — Doljak, Gorjup in Černe. Zlasti slednji je pokazal iradikalna stališča v zvezi z razpravo o zemljiški odvezi v dunajskem parlamentu ter tu postavljal tudi zahteve o uvajanje slovenskega jezika v javno življenje.²⁸ Doljak se je v oktobra 1848 poslanski časti odpovedal, ker so bili z njegovim nastopanjem volilci nezadovoljni.²⁹

Moč slovenskega gibanja na Goriškem je kljub obstaju organizacije (po besedah slovenskega tiska so Italijani na društvo gledali nevoljno),³⁰ močnemu parlamentarnemu zastopstvu in ne preveč aktivnim sodeželanim italijanske narodnosti, precej šibka. Kljub temu pa nikakor ni pristati na stališče, da problematike medsebojnih odnosov med Slovenci in Italijani ni bilo, ker so bili prvi brez trdne politične organizacije in so sprejeli nadvlado italijanske kulture.³¹ Umirjanje revolucionarskega zagona je od leta 1849 dalje umirilo tudi akcije Slovencev. Bralno društvo v Gorici je na pomlad 1850 prenehalo. Naj še dodamo, da se je gibanje iz deželnega glavnega mesta prenašalo tudi na deželo. Rihemberk, danes Branik, ki se je marca upiral fevdalnim vezem, je nato živel v živahni narodni prebudi.³² Podobno so doživljali še nekateri drugi kraji, kjer je delovala tudi narodna garda. Nikakor ni značilen, a vendar je zelo verjeten nastop sežanskega gostilničarja Mahorčiča, ki je istrskim poslancem, ki so julija 1848 potovali na Dunaj, v odgovor, zakaj nimata v gostilni italijanskih listov, odgovoril: »Il nostro e paese slavo, ed anche Trieste è terra nostra slava, e quando la occuperemo ne caccieremo gli italiani.«³³ Sezana je v bližini Trsta, vendar je tedaj upravno sodila h Goriški. Ko so pozno poleti morali voliti za frankfurtski parlament drugega poslanca, je tržaški guverner Salm sporočal notranjemu ministru Dobhoffu, da sta se sežanska in dolinska občina (ki ne sodita k tržaškemu ozemlju) obnašali nasprotno že ob prvih volitvah za nemški parlament.³⁴ Iz teh akcij podeželja pa nikakor ne moremo soditi o kakem organiziranem delu; pojavi so sporadični, izraz volje posameznikov, ne pa kake organiziraneosti.

²⁴ Slovenija, 30. 3. 1849, štev. 26.

²⁵ Slovenija, 4. 5. 1849, štev. 36.

²⁶ Id.

²⁷ Slovenija, 4. 5. 1849, štev. 36.

²⁸ J. Humar, Goriški Slovenci v letu 1848. GorZb I (1958) 18—28.

²⁹ Il Costituzionale, 28. In 31. 10. 1848, štev. 57 in 60;
Slovenija, 15. In 19. 12. 1848, štev. 48 in 49.

³⁰ Slovenija, 22. 12. 1848, štev. 50.

³¹ M. De Grassi, Il Giornale di Gorizia (1850—1851). Tesi di laurea, Università degli studi di Trieste, a. a. 1971—2, 98.

³² Slovenija, 31. 10. 1848, štev. 35.

³³ C. De Franceschi, Memorie autobiografiche. Archeografo Triestino, 12 (1925—6), 64.

³⁴ E. Chersi, Trieste e il parlamento di Francolfo. V: »La Venezia Giulia . . .«, 1, Udine 1949, 583.

Goriški Italijani so se na revolucijo odzvali na način,³⁴ ki jim je prinesel očitek, da so nedelavni na političnem polju. Revolucija jim je dala obnovljeni goriški svet in narodno gardo; tu namreč Slovenci skorajda niso imeli svojih zastopnikov. Do jeseni leta 1848 o goriških Italijanah ne vemo veliko, potem se tudi tu politično gibanje vname, čeravno ne s tolikšno močjo kot v Trstu. Povod razgibanje delovanju so kritike, ki jih tisk usmerja proti politični nedelavnosti goriških Italijanov. Iz polemike, ki se je v zvezi z nedelavnostjo Goričanov razvila med tržaškimi listi »Il Costituzionale«, »Osservatore Triestino« in »Guardia nazionale«,³⁵ se ni razvil noben politični program, iz katerega bi mogli tudi razbrati o odnosh Italijanov do sodeležanov slovenske narodnosti. Problematiko odnosov je prav za prav začel nekoliko pred tem v uradnem tržaškem listu Alessandro Claričini, goriški Italijan, toda povsem vdan Avstriji. Na Goriškem je po njegovem prevlada nemškega elementa v življenjskem načinu, italijanski element pa je »preponderante nella lingua«, zato oba naroda ne moreta »vantare una propria nazionalità«. Potrebno je medsebojno spoštovanje. Omenil je tudi Slovence, a vendar ugotovil, da se še ne uvrščajo v tekmo za nadvlado med Nemci in Italijani, in še omenja: »Il carattere della nostra provincia non può cambiarsi, resterà sempre mista la sua nazionalità, la quale è impossibile voler guarentire senza conciliare.«³⁶

Energičnejši nastop proti mladosti Goričanov je pomenila brošura goriškega odvetnika Giovannija Rismonda (svoj prvi nastop v revolucionarnem letu je imel takoj po prispevki vesti o dunajski revoluciji na goriškem Travniku 18. marca 1848), ki jo je pobudil povratek cesarja na Dunaj in nosi naslov »Ritorno di Sua Maestà a Vienna. Riflessi d'un liberale.« Rismondova brošura je bila napisana mesec dni pred omenjeno časopisno polemiko. Pozdravlja prihod cesarja na Dunaj in vprašuje, kaj boste sedaj storili Goričani, Dunaj vas kliče. Pri tem odgovarja na očitke Italijanskega tiska, da se Gorica ni pridružila italijanski revoluciji, češ »si faccia e si scriva ciò che vuolsi, ma Gorizia è città italiana. Italiano il suolo, italiano il cielo, italiani gli usi, ed italiana la lingua«. Potem je definiral, kdo sodi med reakcionarne clemente v Gorici in se zgrozi ob dejstvu, da more v Gorici, »città assolutamente italiana« ob porazu Karla Alberta nekdo vzklkniti: »Das Gesindel ist geschlagen.« Tako postavljena Rismondova stališča so vzbudila reakcijo pri prizadetih. Polemičen odgovor je pripravil G. Persa pod naslovom »Risposta all'opuscolo intitolato Ritorno di Sua Maestà a Vienna. Riflessi d'un liberale.« Na obžalovanje Italijanskega tiska, da Gorica ni sodelovala v Italijanski revoluciji, je odgovoril: »perchè con esso non ha comuni né gli interessi né le idee.« Potem je načel vprašanje narodnosti Gorice in označil mesto kot »città limitrofa« in ob tem zapisal: »nulla può essere per una nazione motivo di soggiogare l'altra di dichiararsi nazione predominante in una città-limitrofa ove convivono diverse nazioni.« Gorica ni bila v zgodovini nikdar Italijanska, vendar jezik Goričanov dokazuje, da mesto leži v bližini meje z Italijo. Gorica mora upoštevati

³⁴ Poleg citiranih del govore o Gorici leta 1848 še naslednja: R. M. Cossar, Gorizia ottocentesca. Il quarantotto e la guardia nazionale. Rassegna storica del Risorgimento, 1933 (Estratto, 83 str.);

R. M. Cossar, Avvenimenti e uomini del 1848 nel Friuli orientale. La Porta orientale, 17 (1948), 284–7; R. M. Cossar, Il tentativo di un moto insurrezionale studentesco a Gorizia nel 1848. Rassegna storica del Risorgimento, 25 (1948), 88–98;

A. Venezia, Il quarantotto nel Friuli orientale. V: »La Venezia Giulia...«, 2, Udine 1949, 219–285;

R. Bednarik, Ob »pomledi narodov« pri nas. Jklo 1968, 119–122;

C. Romano, Gorizia nel 1848. Squille Isontine, 1929, 415–8.

³⁵ Il Costituzionale, 22. 9. 1848, štev. 21; 28. 9. 1848, štev. 27; 4. 10. 1848, štev. 33; 8. 10. 1848, štev. 37. Guardia nazionale 4. 10. 1848, štev. 25.

³⁶ Osservatore Triestino, 21. 6. 1848, štev. 74.

svoj večnarodni sestav in spoznavati jezike drugih narodov. Persa se je izrekel za zvestobo Avstriji. Rismondo je nato odgovoril pred očitki Perse, ki mu je tudi naprtil očitek, da je hotel odcepiti Gorico od Avstrije. Posmejal se je pa Persovim trditvam o mednarodnosti Gorice, češ Goričani, ali ste slišali, da ste »bastardi«. Polemika je zelo očitno pokazala na nesoglasje v italijanskem taboru. Z ene strani se nam predstavi dr. Rismundo, v katerega prvi brošuri je mogoče brez velikega truda ugotoviti, da je njegova želja po priključitvi Gorice Italiji močnejša od zvestobe Avstriji. Persa je predstavnik druge grupacije, ki je zvesta Avstriji in ki ceni moč nemškega kulturnega vpliva bolj kot italijanskega (Persa sam izjavil, da se v nemščini laže izraža kot v Italijanščini) in ki delujejo v slogu tedanje vladne politike. Prvi Slovence obidejo, drugi pa jih upoštevajo, čeravno ne kot povsem enakovredne (zaradi kulturne in seveda socialne nerazvitosti) goriškim Italijanom ali pa Nemcem. Grupaciji avstrijakantov ali »realistov« so prebivalci Gorice zgoj »Goriziani« brez vsake natančnejše opredelitev narodnosti (podobno kot so tržaški vlasti Tržačani »Triestini« in nič drugega). Lealistična grupacija goriških Italijanov naj bi imela svoje liberalno in konservativno krilo.

Ob polemiki, ki so ji bili Goričani priča od sredine avgusta do sredine septembra, pa je zrasel prvi politični časnik goriških Italijanov »L'aurora« (št. 1, 8. 8. 1848, zadnja štev. 30, 13. 9. 1948). List je bil lojalen do Avstrije (zmage v Italiji naj bi izvojevale »nostre valorose truppe«),³⁷ vendar je proti zavezništvu z Nemčijo in germanizaciji. V Gorici prizna obstoj jezika »slavo«, vendar se mora italijanščina postaviti pred ta jezik. Tako predpostavljanje pa po mnenju lista ni Italijanska politična propaganda, saj si lahko dober patriot, ne glede na to, kateri jezik govoristi.³⁸

Najverjetnejne je polemika med Persom in Rismondom pobudila nastop kasnejšega slavnega jezikoslovca, tedaj komaj 19-letnega G. I. Ascolija z brošuro »Gorizla Italiana tollerante, concorde. Verità e speranze nell'Austria del 1848«.³⁹ Ze sam naslov tega delca je pojasnil njegovo vsebino: Gorica je mesto Italijanov, vendar pa je treba klub temu upoštevati in spoštovati pravice Slovencev in Nemcev, ki tu žive; Slovenci naj se za svoje kulturne potrebe obrnejo k drugemu centru. Ascolijev nastop je manj odločen od Rismondovega. To bi nas lahko vodilo k misli, da le ni bil povsem Rismondov somišljenik in da je sodil k liberalno usmerjenim Avstriji zvestim. Slednji so številčno vsekakor prekašali ozek krog, ki ga je vodil Rismondo.

V letu 1848 je nato vzbudila goriške Italijane še polemika ob odstopu državnega poslanca C. Catinellija, ki se je zbal za lastno usodo in je iz revolucionarnega Dunaja prišel oktobra 1848 v Gorico. Za odnose do Slovencev polemika ni prinesla prav nič, vendar so se v slovenskem tisku postavili na stran Catinellija, tudi zaradi njegovih zaslug za goriško kmetijstvo.⁴⁰ Italijanski tisk pa je napadel tudi slovanskega poslanca Doljaka. Ta je namreč odložil mandat, ker so mu volitci zamerili njegovo ravnanje v zvezi z zemljisko odvezo; zavzemal se je za odkup.

³⁷ L'Aurora, 15. 8. 1848, štev. 7.

³⁸ L'Aurora, 8. 9. 1848, štev. 27.

³⁹ G. Morpurgo, Il proclama di Graziadio Ascoli nel 1848. StudG 8 (1929), 85–90;

G. Morpurgo, Documenti del 1848. Il proclama di Graziadio Ascoli ai Goriziani. Archeografo Triestino, 1929–1930, str. 421–437;

G. Manzini, Attualità di Ascoli. StudG 21 (1957), 53–73;

B. Merušić, Graziadio Ascoli in Slovenci. ZG 30 (1976), 291–3.

⁴⁰ Il Costituzionale, 17., 20. in 24., 26. in 28. 10. 1848, štev. 46, 49, 53, 55 in 57.

Goriške razmere se potem za precej časa umirijo. Pozamezniki še izražajo svoja prepričanja (C. B. Stratta, G. Filli, brata Comel), vendar se Slovencev ne tičejo.⁴¹ Problemi znova pridejo na dan z letom 1850, ko je pričel C. Favetti izdajati v Gorici »Il Giornale di Gorizia«. V pozivu na naročanje lista z dne 23. 12. 1848 je Favetti zapisal: »Avremo di mira lo sviluppo simultaneo delle due nazionalità di cui si compone questo paese evitando a tutt'uomo ogni urto ed ogni collisione fra di loro.« Dejstvo, da bo »delicata questione delle nazionalità sarà da noi trattata colla massima imparzialità«,⁴² je kasneje list večkrat ponavljal. Dalje je poudarjal potrebo po spoštovanju enega naroda do drugega in da oba naroda »strette in fratelle volte accordo, cospirino ad una sola mèta, alla prosperità del nostro paese«.⁴³ List je dalje objavil dopis iz Ljubljane, v katerem povzema stališče lista »Slovenija«, da če uradnik med Slovenci ne pozna slovenskega jezika, je to prav za prav atentat na narodnost.⁴⁴ List se je zelo veliko posvečal problemu učnega jezika v šolah in preureditvi šolstva, zlasti srednjega, na narodnostni podlagi. Za Goriško je pri tem postavil narodnostno razmejitev, po ravnniskem delu dežele in v Gorici je učni jezik italijanščina (furlanščina ni nič drugega kot dialekt), slovenščina pa naj se uči po goratih predelih, koder so doma Slovenci. Nemci so v deželi tujci.⁴⁵ Dočim je list za Goriško povsem priznal obstoj Slovencev in pravice teh, da si urede lastno osnovno in srednje šolstvo (»libero poi alle popolazioni slave della montagna di provvedere allo studio e sviluppo della propria favella sia coll'istruzione in un tale idioma di scuole normali nei loro villaggi, sia coll'erezione di una cattedra di lingua slava nel Ginnasio Goriziano«),⁴⁶ pa je bil nemški jezik po šolah potreben le iz praktičnih razlogov (»perchè il governo centrale è tedesco ed è quindi manifesta l'utilità di conoscerla«).⁴⁷ V boju zoper nemščino je list zagovarjal tako pravice italijanščine kot slovenščine, vendar je prvi dal v Gorici prednost (»italiana studio principale«) pred slovenskim in nemškim jezikom (»queste lingue nella nostra città sian studi accessori«). Potem je list veliko razpravljal o ureditvi srednjih šol na Primorskem. Ob predlogu L. Gravisija iz Istre je uredništvo podalo dodaten predlog, naj imajo Slovenci v Gorici nižjo gimnazijo, višjo pa naj obiskujejo v Ljubljani.⁴⁸ V Favettijev list so pisali tudi Istrani, ki so se opredelili za asimilacijo tamkajšnjih Slovanov (Per gli Slavi dell'Istria l'assimilarsi per lingua nella parte italiana, non è un fatto di opportunità soltanto o conseguenza del predominio degli Italiani, è una invincibile necessità delle condizioni dell'Istria. Perciò il ritardare questo assimilamento è un ritardare il benessere e la civiltà degli Slavi).⁴⁹

Priznavanje veljave slovenskemu jeziku na Goriškem v slovenskih krajih dežele je Favettijev list tudi potrejal z objavo vesti o dogodkih po slovenskih krajih. Z druge strani pa si je list že od samega začetka nakopal očitke, da je protiavstrijski; po besedah filoavstrijskega tržaškega tiska »Il Diavoleto« ni imel list drugega namena »che alimentare nelle limitrofe provincie venete certo pazze

⁴¹ A. Perco, Primo movimento di idee politiche nel Goriziano: 1848—1858. Tesi di laurea, Università degli studi di Trieste, a. 1961—2 (tipopis).

⁴² Il Giornale di Gorizia, 1. 1. 1850, štev. 1.

⁴³ Il Giornale di Gorizia, 12. 1. 1850, štev. 6.

⁴⁴ Il Giornale di Gorizia, 17. 1. 1850, štev. 8.

⁴⁵ Il Giornale di Gorizia, 26. 1. 1850, štev. 12.

⁴⁶ Il Giornale di Gorizia, 7. 2. 1850, štev. 17.

⁴⁷ Il Giornale di Gorizia, 2. 3. 1850, štev. 27.

⁴⁸ Il Giornale di Gorizia, 17. 10. 1850, štev. 125.

⁴⁹ Il Giornale di Gorizia, 16. 11. 1850, štev. 130.

speranze.«⁵⁰ Ljubljanske »Novice« pa so zapisale o italijanski strani v Gorici, ki dvigujejo glavo in ki ji daje moč »Giornale di Gorizia«.⁵¹ Vsekakor pa ugotavljajo zgodovinarji, da Favettiju iz leta 1850 manjka »ogni acenno polemico nei confronti degli Sloveni«,⁵² zaradi strahu Italijanov pred Nemci, pri čemer mislijo na njegovo kasnejše javno protiavstrijsko nastopanje.

Ob navedenih nastopih goriških italijanskih politikov ni manjkalo še drugih, a vendar problematike Slovencev niso predstavljali. Misli, ki so jih predstavljali, niso dokazovale kakе višje politične organiziranosti goriških Italijanov. Šele v letu 1850 bi tako vlogo lahko pripisali Favettijevemu listu. Toda tudi njegova stališča niso še lreditistična, vsaj za Goriško je temeljil njegov odnos na strpnosti, enakopravnosti in ni asimilacijski. Kasneje, po letu 1860, se tudi Favettijev odnos spremeni; podobnih primerov je v tedanjem italijanskem gibanju nekaj (na primer P. Valussi). V letih 1848—1849 in kasneje je Avstrija še dovolj trdna celota, da je pozivanje na narodno strpnost najboljša oblika sožitja. Leto 1848 pa je vsekakor tudi na Goriškem odprlo problematiko, ki smo ji kasneje priča tako v dejanh znotraj tabora Slovencev in Italijanov kot v njihovih medsebojnih odnosih. Med to problematiko naj naštejemo boj za uradovanje in šolanje v narodnih jezikih ter proti uveljavljanju nemščine; Italijani so bili pri tem na boljšem kot Slovenci. Drugi problem je vsekakor razmejitev dežele. Italijani je sicer niso zemljepisno natančno orisali, a so zase hoteli italijansko (furlansko) govorečo nižino in mesto Gorico. Slednji se pa Slovenci tudi niso hoteli odpovedati. Problem je ostal odprt do konca monarhije, čeravno se ga je skušalo reševati takrat, ko se je govorilo o notranji preureditvi dežele kot takrat, ko naj bi se dežela vključila v upravna telesa višjih oblik. Pri Slovencih se je pojavila slutnja, da bi obmejna lega njih dežele lahko prinesla spremembo državnopravnega položaja (Slovenci smo in Slovenci ostanemo, tudi če nas prodajo Piemontežem, pravi goriški dopisnik v »Sloveniji«).⁵³ Pri manjšem krogu goriških Italijanov je taka slutnja prav za prav cilj. Problemi so med sabo tesno povezani ter pogojujejo kasnejša razmerja med obema narodoma v deželi.

II. Trst. Nekoliko daje smo se zaustavili pri Gorici, saj problematika, o kateri govorimo, še ni bila doslej za to področje raziskana. Drugačno podobo seveda daje Trst. Ob obilici zgodovinarjev tržaških razmer okoli let 1848—1849 se je našlo tudi nekaj takih, ki so nam predstavili to in ono epizodo ali pa stališče iz medsebojnih odnosov tržaških Italijanov in Slovencev (poleg A. Vivanteja naj še omenim A. Anzilotta). Če nam je za Goriško na voljo pičlo število stališč in misli za spoznavanje problema medsebojnih odnosov, pa nam sicer tudi Trst tega ne podaja v izobilju. Problematica tržaških razmer je tolikšna, da zgodovinopisje še ni povedalo zadnje besede. Ze Vivante je ugotavljal negotovost in nasprotstva v dejanh revolucionarnega leta v Trstu.⁵⁴ Podobno je zapisal Anzilotti o mnenjih in stališčih tistega časa, ki so se spremenjali sledič dogodkom.⁵⁵ S tem seveda posežemo v razpravo o političnem razvoju, zlasti pri Italijanah, kar pa seveda ni naš namen. Trst živi po marčni revoluciji v živahnem gibanju, kateremu prispevajo

⁵⁰ Il Giornale di Gorizia, 26. 3. 1850, štev. 37.

⁵¹ 25. 9. 1850, štev. 39.

⁵² A. Perco, o. c., str. 165.

⁵³ 25. 5. 1849, štev. 42.

⁵⁴ O. c., str. 143.

⁵⁵ O. c., str. 70.

svoj delež vsi v njem živeči narodi (predvsem Italijani, Nemci in Slovenci) in si na različne načine zastavljajo razvoj in usodo Trsta ter pota lastnih političnih gibanj. Od tod seveda je primerjava z goriškimi razmerami manj ustrezena, več analogij je le pri slovenskem gibanju.

Leto 1848 z vso silo ponovno začenja vprašanje Trsta in njegove bodočnosti. Mnenja se krešejo v samem Trstu. Ob dveh, rekli bi, že nekako tradicionalnih strujah, se z letom 1848 močneje kot kdajkoli prej pojavlja še tretja. Prvi struji sta Bruckova (»fedeloni«) in Kandlerjeva. Obe sta seveda proavstrijski, a vendar si Bruck prizadeva, da bi Trst povezal z Nemčijo in pri tem zastopa kozmopolitska stališča. Kandler, odvetnik in zgodovinar, naglaša potrebo izboljšanja mestne avtonomije in poudarja italijanski značaj mesta. Bruckova struja je imela svoje pričaže v tržaškem trgovskem svetu in zanimivo je, da se ji v naglaševanju potrebe povezave severnega Jadrana z nemško zvezo v času pred frankfurtskimi volitvami pridruži tudi kak Slovenec, na primer dr. Karel Lavrič, kasnejši vodilni slovenski politik na Goriškem.⁵⁶

Dr. Pietro Kandler, ki naj bi bil sicer tudi unitarec⁵⁷ (to je za združenje Trsta z Italijo), je svoja gledišča pojasnjeval v listu »L'Istria«. Pozornost je posvečal tudi Slovanom, a vendar so mu ti bili bolj predmet zgodovinskih študij, kot pa narod, ki naj bi si utiral svojo lastno politično pot.

V zgodovinopisu se je kot najbolj problematična pokazala tretja struja, ki jo je C. Schiffrer⁵⁸ označil za »republikansko, demokratično in protiavstrijsko.« Ta skupina ni enotna v pogledih na položaj Trsta in v odnosu do politične borbe, ki naj jo za Trst blije. Enota je v poudarjanju italijanskega značaja mesta, na zunaj je zvesta Avstriji. Protiavstrijsko delovanje te skupine tržaških Italijanov je sprožilo ugibanja v zgodovinopisu.

Podobno kot na Goriškem tudi v Trstu pomeni leta 1848 začetek političnega življenja tamkajšnjih Slovencev, seveda tistih,⁵⁹ ki so živeli v mestu, in ne onih iz okolice. Skupina, ki si je zadala nalogu prebujenja Slovencev in drugih tržaških Slovanov, so bili nekateri uradniki ter šolniki. O prvih premikih imamo vesti iz leta 1848, ko gimnazialski suplent Macun v privatnem pismu sporoča o svojih prizadevanjih, da bi se tržaški Slovenci dobili svoje društvo.⁶⁰ Na istem mestu je ugotavljal, da Slovenci še niso prebujeni in da se je neki vplivni Slovenec zoperstavil misli, da bi imelo nameravano društvo političen program. Iz tega neuspelega poskusa se je nato na jesen in proti zimi pripravljalo in nato ustanovilo tržaško »Slavjansko društvo«. Program društva,⁶¹ ki nosi datum 24. oktobra 1848, se kaže mnogo manj političen od goriškega. Glavni namen društva je bil, da dvigne slovanstvo po načelih bratstva, enakosti in svobode, nikjer pa ni aluzij na krajevne tržaške razmere. Društvo, ki je imelo kmalu po ustanovitvi 100 članov iz vrst tržaških Slovencev in drugih Slovanov (predvsem Srbov)⁶² ter

⁵⁶ Laibacher Zeitung, 27. 4. 1848, štev. 5f.

⁵⁷ G. Gaeta, Panorama del giornalismo triestino durante la rivoluzione del 1848. La Porta orientale, 17 (1948), 74. O. c., str. 147.

⁵⁸ Novejša italijanska historiografija potrjuje v Trstu obstoj italijanskega in slovenskega političnega gibanja, v letih 1848–1849 bi lahko tudi enotno nastopali (G. Negrelli, Dal municipalismo all'irredentismo. Appunti per una storia dell'idea autonomistica a Trieste. Rassegna storica del Risorgimento, 57/1970, 390).

⁵⁹ K. Glaser, Ivan Macun. Dom in svet, 14 (1901), 65f.

⁶⁰ Istrski zgodovinski zbornik, 1 (1953), 238–245.

S. Pahor, o. c., 4.

L. Zvab, Zgodovinske črtice o »Slavjanskem društvu« v Trstu. Slovan, 3 (1898), 135.

⁶¹ Gibanje tržaških Srbov je proučeval Lj. Durković-Jakšić v članku »Tržaški Srbi i slovenska stremljenja u Trstu 1848–1850 (Istoriski glasnik, 1–4/1952, 87/120). Ni ugotovil nobene njih konkretnje akcije, domneval pa je o povezavah tržaških Srbov s poljsko emigracijo v Italiji.

konec februarja 1849 kar 336 članov, je pričelo na pomlad 1849 izdajati svoj list »Slavjanski rodoljub«, ki je izhajal v slovenščini in srbohrvaščini. List je bil političen in zrcalo družvenega delovanja, ki se je osredotočilo na bujenje slovenske (slovenske) narodne zavesti, prizadevanje za uveljavitev slovenskega jezika v uradih in šoli ter pri družabnem življenju. Z nastopanjem absolutizma je društvo svoje politično delo opustilo in ostala je predvsem družabna organizacija; leta 1850 je društvo izdajalo svoj list »Jadranski Slavjan«, ki je izšel tako kot prvi v šestih številkah, politična vsebina pa je iz lista skoraj povsem izginila.

V tem raznolikem tržaškem življenju se seveda pojavljajo gledišča, s pomočjo katerih lahko ugotavljamo medsebojna razmerja v Trstu in njegovi okolici živečih narodov, predvsem Italijanov, oziroma ultraavstrijev (izraz v historiografiji) do Slovencev in obratno. Stališča zadevajo po eni strani Slovane vobče, po drugi strani pa se nanašajo na krajevne tržaške razmere. Sledimo jim po časopisu, ki je Trst dobesedno zasulo z drugo polovico leta 1848.⁶³

Marčna revolucija je sprožila vrsto vprašanj o Trstu kot gospodarskem in političnem centru avstrijske monarhije, kot pristanišču nemške zveze, kot avtonomnem mestu, kot neodvisni republike in kot delu nastajajoče Italijanske države. Že kmalu smo priče stališču, ki ga prinese tržaški uradni list »Osservatore Triestino«, ki ga je tedaj še urejal P. Valussi. V listu beremo že 22. marca 1848 sledeče besede: »Trieste e l'Istria sono una sola patria: patria italiana che dal Adriatico stende le sue braccia ad una patria più vasta.«⁶⁴ To je bila teza o italijanskem značaju Trsta, ki je poslej vedno prisotna v tržaškem italijanskem tisku, z izjemo tistega, ki se je takemu naziranju uprl rekoč, da Trst ne leži »entro i confini naturali dell'Italia«, marveč »entro i confini naturali del paese che appartengono ai popoli slavi. To pa je bilo mnenje lista »Il Giornale del Lloyd Austriaco«, ki je izhajal tudi v nemški inačici (»Journal des Österreichischen Lloyd«) in ki je predstavljal miselnost Bruckovega tržaškega kroga.⁶⁵ To zanimivo neskladje med tržaškima listoma, pričakovali bi namreč med njima sorodna stališča, se je kasneje z odhodom Valussia (njegov odhod je tudi tržaški guverner Salm smatral za konec tedanji tržaški vlasti neustrenemu načinu pisanja, kot sporoča v pismu notranjemu ministru Pillersdorfu 25. 4. 1848⁶⁶) uredilo.

Pacifico Valussi, nekdanji predstavnik kroga »Faville«, ima v odnosu do Slovanov v letu 1848 dve razdobji, prvo je krekotrajno, ko živi še v Trstu, drugo pa je beneško. V prvem kot v drugem sicer naglaša italijanski značaj Trsta, vendar je glede bodoče ureditve Trsta konkretnejši, ko živi v Benetkah.⁶⁷ Valussi tedaj še

⁵⁶ C. Pagnini, I giornali triestini fino al 1860. Saggio bibliografico. Archeografo Triestino, 52–8 (1945), 143–175; G. Gaeta, Panorama del giornalismo triestino durante la rivoluzione del 1848. La Porta orientale, 17 (1948), 74–84, 259–264, 323–328.

⁵⁷ G. Gaeta, Il giornalismo triestino nel 1848. Estratto »Atti del XXVII Congresso dell'Istituto per la storia del Risorgimento Italiano«, Milano 1948, 13 strani;

⁵⁸ C. Pagnini, I giornali di Trieste dalle origini al 1859. Milano 1959;

⁵⁹ G. Gaeta, »Il Giornale di Trieste« nel quadro della stampa triestina del 1848–9. Annali Triestini, 14 (1943), 19–50;

⁶⁰ C. Pagnini, La stampa Triestina nel 1848. V »La Venezia . . .«, 2, 133–202.

⁶¹ Stev. 36, str. 147;

⁶² G. Gaeta, L'appendice letteraria dell'»Osservatore triestino« in periodo preparatorio al 1848. La Porta orientale, 19 (1949), 271–289.

⁶³ Stev. 73, 8. 4. 1848; Prevod v »Slavjanski rodoljub«, štev. 4 in 5, str. 20, 22–4.

⁶⁴ G. Stefanli, Documenti ed appunti sul quarantotto Triestino, V: »La Venezia . . .«, 1, str. 122.

⁶⁵ G. Pagnini, Attestamento di Pacifico Valussi e di Francesco Dall'Ongaro nel 1848. La Porta orientale, 18 (1948), 82–7;

⁶⁶ P. Valussi, Dalla memoria d'un vecchio giornalista dell'epoca del Risorgimento. Udine 1967;

⁶⁷ A. Anzilotti, o. c., 77–98;

⁶⁸ I. Juvarčić, Pojav irredentizma in vprašanje assimilacije. Razprave in gradivo, Inštitut za narodnostna vprašanja v Ljubljani, 1 (1960), 135–149.

⁶⁹ R. Giusti, Venecija i jadransko pitanje. JIC, 1–2 (1977), 75–89.

ni pristaš vključitve Trsta k italijanski državi. Gospodarske konisti mesta narekujejo povezavo z zaledjem, zato mu je Trst mesto srečanja raznih narodov, od tod tudi njegova naklonjenost Slovanom in briga za njih bodočnost. Ob Valussijevi misli, ki vključuje tudi svobodni Trst, trgovsko mesto med Italijo in Avstrijo, poudarja mirno sožitje Italijanov in Slovanov, v konkretne tržaške razmere pa ne sega. Vsekakor pa je zapustil Valussi sled v miselnosti mlajše generacije tržaških Italijanov, ki se izraža predvsem v številnem tisku tistega časa.

Pri tej grupaciji se odnos do Slovanov zastavlja v dveh smereh. Simpatizirajo z gibanji slovanskih narodov, v katerih vidijo zaslombo proti nemštvu. Za Slovence v Trstu in okolici pa najdejo manj besedi. Ko pa se lotevajo domačih razmer, ločujejo med okolico, kjer priznajo obstoj slovanskega življa, in mestom. Odnos tržaškega tiska do Slovanov dobi posebno mesto konec leta 1848, ko izhajajo domala v vsaki številki lista »Giornale di Trieste« ponatisi člankov iz srbskih in hrvaških listov.

V tistem času pa je svečano odprtje »Slavjanskega društva« v Trstu vzbudilo manjšo časopisno polemiko, ki se je lotila krajevnih razmer. Uradni »Osservatore Triestino« je dejavnost novega društva odobraval, a ker je hotel zelo verjetno zajeziti morebitno nasprotovanje, je ob dogodku zapisal še komentar, v katerem je poudaril, da poleg Italijanov živi v mestu tudi slovensko prebivalstvo. To je narodnostno mešano ozemlje in tu kalijo mir tisti, ki žele, da ena narodnost nadvlada drugo. Potreba pa je, da imata obe narodnosti iste pravice in se zavzema za mirno sožitje kot pogoj dobrega napredka.⁷¹ Na tako stališča uradnega lista je odgovarjal »Il Costituzionale«, ki je sodil, da je povhala uradnega lista slabo priporočilo za društvo. Glede prevladovanja enega naroda nad drugim pa je sodil, da želi uradni list (Osservatore Triestino) iz Trsta ustvariti Babilon, in je znova poudaril Italijansko večino v Trstu in istrskih mestih. O samem društvu pa je sodil, da je težko razumeti, »che una nazionalità che ha bisogno di clubs e di società per proteggere le sue tendenze che sono assurde quando vogliamo vincere una nazionalità che ha resistito a tutte le manovre e gherminelle metternichiane; palese già con ciò che è straniera, come la pianta esotica che ha bisogno di chiasa e stufo per non morire«.⁷² Slovencem je torej priznan obstoj v okolici, v mestu so pa proglašeni za tujce. Z izjemo nemškega lista »Der Freihafen von Triest«, ki je omenil nastanek novega društva in ga pozdravil, pa je ostali tržaški tisk molčal.⁷³

Problematika tržaških okoličanov pa je bila pogosteje predmet obravnav. Tako jih najdemo omenjene v »Promemorii« tržaške »Società dei Triestini« iz časa pred volitvami v državni zbor junija 1848, kjer se naglašajo potrebe, da se v tržaški okolici zagotovi princip upoštevanja narodnosti.⁷⁴ Ko je podajala obračun o svojem delu konec leta 1848, je začasna občinska komisija poudarila, da je energično zahtevala pravice za Slovane na tržaškem ozemlju.⁷⁵ To strogo ločevanje med okolico in mestom se je tedaj zlasti močno pokazalo pri obravnavi zadev osnovnega šolstva. Začasna mestna komisija kljub intervenciji gubernija ni hotela v mestu samem uresničiti ministrskega ukrepa z dne 2. septembra 1848, da se določi materin jezik za učni v vsem cesarstvu. Tako naj bi bile v

⁷¹ 14. 12. 1848, štev. 149.

⁷² 16. 12. 1848, štev. 105.

⁷³ 17. 12. 1848, štev. 6. »Il Diavolotto« je tudi poročal večkrat o dejavnosti društva.

⁷⁴ C. Schiffrer, o. c., str. 99 ss.

⁷⁵ Osservatore Triestino, 23. 12. 1848, štev. 153.

Trstu italijanske, nemške in slovenske šole. Trst ne more imeti treh materinih jezikov, je sodil N. De Rin, in zato utegnejo biti slovenske šole koristne v okolici, ne pa v mestu. Na svoji zadnji seji je 18. decembra 1848 začasna komisija odobrila vsebino protesta, proti možnosti, da bi v mestu ustanovili osnovne šole v jezikih posameznih narodov.⁷⁶ Odnos do Slovencev tržaške okolice je temeljil tudi na dejstvu, da so volili v tržaški mestni svet, čeravno so pri tem hoteli biti kmetje neodvisni od meščanov in občinske uprave. Sicer pa je bila po mnenju A. Mauronerja usoda okoličanov tesno povezana z mestom (»qualunque sia il nostro avvenire, rimarrano a noi legati«).⁷⁷

V Vprašanja tržaške okolice in Slovencev se dotika daljši članek F. Luxa v časniku »Il Costituzionale«.⁷⁸ Čeravno je poudaril, da so okoličani Sloveni, da se izmenoma poslužujejo slovenskega in italijanskega jezika in jim je v pisani obliki italijanski celo bližji. Zavzel se je za pouk v italijanščini in za odstranitev duhovščine iz šol. S tem je nakazal smer postopne asimilacije. Napotilo, ki ga je list priobčil, je bilo mesec dni potem, ko je uradnik tržaške vlade sporočal pravosodnemu ministru 6. januarja 1849, da je list italijansko radikal, da simpatizira z neodvisnostjo Italije in bi rad zvabil istrske Slovane za svoj boj proti Nemcem.⁷⁹

Odnos Slovencev do italijanskega gibanja je še prav začetniško naiven, za motto si vzame zvestobo do Avstrije. Programa na strani Slovencev vsaj v prvih mesecih po revoluciji še ni in prva vrednejša akcija, ki ni zgolj narodno-prebudna, marveč že del nekega političnega programa, je Blažirjev poseg za ustanovitev katedre procesnega prava pri nameravani ustanovitvi univerze v Trstu. Ivan Blažir, ki je bil tedaj uradnik pri ravnateljstvu tržaške policije, je pred tem zahteval, da se zakoni prevajajo v slovenski jezik.⁸⁰ Blažirjeve zahteve niso naletele na glasove nasprotovanja, odgovor Kandlerja v zvezi z Blažirjevim predlogom univerzitetnega študija pa je zadeval bolj organizacijsko plat.⁸¹ Vse te zahteve po uveljavi slovenskega jezika v javnosti so našle pot uresničevanja. Od konca oktobra 1848 je pričel »Osservatore Triestino« objavljati zakone in druge uradne akte tudi v slovenskem jeziku, njegov prvi, v slovenščini objavljeni prispevek pa je razglas »Slovenec Istranom« (26. 6. 1848), ki svari Istrane pred praznimi obljudbami Italijanov, saj ima Istra koristi le od zveze s Trstom,⁸² ter proglas frankfurtskega parlamenta, kjer je slovenski jezik umeščen poleg italijanščine, hrvaščine in nemščine.⁸³ Zadevo stolice za predavanja procesualnega prava v slovenskem jeziku je reševala začasna občinska komisija in sklenila 6. novembra 1848, da bo le-to v korist sosedov zahtevala in predlagala za profesorja samega Blažirja.⁸⁴

Nastanek »Slavjanskega društva« je dal gibanju Slovencev tudi formalni okvir. V društvu samem si niso bili enotni, ali naj deluje politično ali pa zgolj

⁷⁶ S. Pahor, o. c., 4.

⁷⁷ Il Costituzionale, 11. 10. 1848, štev. 40.

⁷⁸ 6. 2. 1849, štev. 30; G. Grattan, Il problema scolastico a Trieste e le origini della questione universitaria nel 1848. V: »La Venezia . . .«, 2, 126–8; Dokaz vrvnavanja in dejavnosti slavjanskega društva v Terstu od svojega začetka do konca Februarja 1849. Str. 5.

⁷⁹ G. Stefan, o. c., 191.

⁸⁰ S. Pahor, o. c., 3.

⁸¹ C. Schiffrer, o. c., 123 ss.

⁸² Osservatore Triestino, 5. 7. 1848, štev. 80.

⁸³ Osservatore Triestino, 16. 6. 1848, štev. 72.

⁸⁴ S. Pahor, o. c., str. 4.

kulturno. V zvezi z novo ustavo marca 1849 in novim društvenim zakonom je »Slavjansko društvo« še dalje potrdilo svoj politični značaj in to dokazalo na svojem občnem zboru 6. maja 1849, kjer so postavili zahtevo po stolici za slovenski jezik, obenem pa sprožili zamisel o upravnji ločitvi tržaške okolice od mesta, a ker predlog ni bil dovolj utemeljen, so sprejetje odložili. Luxa, čigar poseg smo že omenili, se je zavzemal za tesno povezavo okolice z mestom.¹¹ Ločitev okolice od mesta postane v šestdesetih letih sestavni del političnega programa tržaških Slovencev. »Slavjanski rodoljub« je kot glasilo društva še v svoji prvi številki polemiziral z listom »Il Costituzionale« in označil njegove dopisnike za slepe in podkupljene prijatelje italijskih revolucionarjev in v blatu ležečih Benetk; italijski list je namreč menil, da so vpisani v »Slovanskem društvu« vsi Slovani, kar jih premore mesto Trst. Glasilo »Slavjanskega društva« je listu »Il Costituzionale« in njegovim somišljenikom (»Società dei Triestini«) očitalo, da skušajo sedaj hlimiti, kar moremo seveda zagotovo soditi, da aludira na italijsko-slovensko zblížanje iz konca leta 1848.¹² Ponujena roka sodelovanja od strani Italijanov je le posledica težkega položaja, v katerem so se Italijani znašli. Slovani so jim zadnje upanje, zlasti ker misijo, da bodo Slovane zaradi politične nezrelosti lahko vključili v svoje načrte. Toda Slovani vztrajajo trdno na avstrijskih pozicijah.¹³ Vest o ustanovitvi turinskega društva za italijsko-slovensko zvezo je bila objavljena pod naslovom »Neumna lisica«.¹⁴

»Slavjanski rodoljub« je vodil ostro borbo za slovansko uradovanje, pri čemer je omenjal kot oviro tako italijske kot nemške uradnike, kot nosilce dejanj tistih nasprotnikov Slovanov, ki jim ne dopuste lastnega razvoja.¹⁵ List je zlasti opozarjal na razmere v Istri. Tudi bodoča upravna ureditev primorskih dežel je dobila svoje mesto. Opozarjal je na možnost asimilacije Slovencev, če bi dobili Italijani oblast v Istri, Gorici in Trstu.¹⁶ Dokaz za tako predvidevanje mu je odnos tržaškega magistrata do slovenske okolice ali pa razmere v Istri, ki bi kot samostojna dežela v rokah italijske stranke postala godna, da se priključi Italiji ob prvi prihodnji italijski revoluciji. List je polemiziral s takozvanim demokratičnim in republikanskim krilom tržaških in istrskih Italijanov in jim naprtil asimilacijske težnje v odnosu do Slovencev in vseh primorskih Slovanov.¹⁷ Ta stališča pa so nam že poznana, a naj jim še enkrat prisluhnemo v A. Mauronerjevih besedah: »Trieste vuole quindi l'amicizia di tutte la nazionalità ed il predominio della propria.«¹⁸ Tržaški Slovenci pa niso povsem verjeli v »prijateljstvo«, »predominio« pa se jim je videl kot pot k asimilaciji.

Iz leta 1850 v političnem gibanju Slovencev omenimo kot edini nastop članek Blažirja, ki je v odprttem pismu zastavil zahteve Slovencev in sicer, da se da posameznim deželam Avstrije večjo samostojnost, da se uvede enakopravnost slovenskega jezika v uradih in da se Avstria odreče nemški zvezzi.¹⁹ Blažir, ki naj bi s svojimi zahtevami iz leta 1848 začenjal slovensko prebujanje v

¹¹ Slavjanski rodoljub, 1849, štev. 3, str. 13.

¹² Dokaz vravnavanja ... str. 2—3.

¹³ Slavjanski rodoljub, 1849, štev. 2, str. 11.

¹⁴ Ib., str. 10—1.

¹⁵ Dokaz vravnavanja ... str. 5.

¹⁶ Slavjanski rodoljub, 1849, štev. 3, str. 13.

¹⁷ Slavjanski rodoljub, 1849, štev. 4, str. 19.

¹⁸ Il Costituzionale, 11. 10. 1848, štev. 40.

¹⁹ Jadranski Slavjan, 1850, štev. 1, str. 6—7.

Trstu²⁰ oziroma prispeval k začetku narodnostnega boja med Slovenci in Italijani v Trstu,²¹ je tudi zaključil tedanje slovensko politično aktivnost.

Tako kot na Goriškem se tudi v Trstu končuje politično gibanje tistega časa v postopnem odmiranju in v neki nekonkretnosti. Velik del problematike, ki ji sledimo v letih 1848—1849, se znova pojavlja v šestdesetih letih, marsikaj tega v povsem novih oblikah. Odnos med Slovenci (Slovari) in Italijani v tedanjem avstrijskem Primorju pa je postajal pravi in edini etnični konflikt na tem področju.²²

**DEL RAPPORTO TRA I MOVIMENTI POLITICO SLOVENO E ITALIANO NEL GORIZIANO E A TRIESTE NEL 1848—49
(Riassunto)**

Gli avvenimenti del '48 promossero pure l'ingresso degli Sloveni di Trieste e di Gorizia sulla tribuna politica. La loro attività ebbe presto riscontro tra gli Italiani che però non accettarono gli Sloveni quali partners su piede di parità. Nonostante i rapporti fossero basati su principi di tolleranza, gli Italiani volevano dominare la situazione nella regione. Gli inizi delle prime lotte nazionali risalgono appunto agli anni 1848—49; In seguito, crebbero d'intensità dopo il 1860.

dr. Ivo Juvančič

GORIŠKI NADŠKOF CARLO MARGOTTI IZVAJALEC LINIJE SPORAZUMA PIJ XI.—MUSSOLINI (1929)

Viri

Vloge, ki jo je odigral Carlo Margotti kot goriški nadškof, ni težko opisati, zlasti ne po štiridesetih in več letih, odkar jo je nastopil (1934—1951), in jo je možno do neke mere tudi kritično oceniti. Glavni vir je in bo ostal njegov uradni list »Bollettino dell'Arcidiocesi di Gorizia,¹ kot je sam z dekretem (26. 12. 1934) preimenoval stari latinski »Folium ecclesiasticum« (»Folium periodicum«), ki je doživel 60 let in je v svojem 61. letu postal italijanski (prva številka 15. 1. 1935). Margotti je menil, da je tako »bolj moderno«, kot je sam zapisal. Ne bi rekel, da ni hotel posnemati samega papeža Pija XI., ki je po lateranskih sporazumih uvedel Italijanščino v papeški državi (Stato Città del Vaticano) in tudi v kongregacijah, ki so prej dosledno uporabljale latinščino. »Bollettino« sedaj ni prinašal le dekretov, odredb, pastirskih pisem in opominov, namenjenih tudi vernikom, pač pa je Margotti uvedel tudi priobčevanje zelo kratkega, suhognega dnevnika o svojem delovanju in to ne samo o pastoralnih obiskih po škofiji in o slovesnih mašah v stolnici, temveč je v dnevniku navedel vse svoje uradne obiske nadrejenim cerkvenim in civilnim oblastem (v Rimu papežu, kongregacijam in kardinalom, pa tudi Mussoliniju, Cianu in drugim ministrom, v sami Gorici pa prefektu in fašističnemu tajniku). Poleg tega je v dnevniku navajal tudi sprejete obiske prefektov, kvestorjev, fašističnih velikašev, generalov in celo članov kraljeve hiše.

Pregled njegovega »reformnega« dela v goriški nadškofiji, ki jasno pove, kakšen je bil Margottijev ideal škofa in škofije, predvsem z gledišča discipline in reda, ki ga je hotel uveljaviti s svojo sinodo (26. 3. 1941), nam daje zbirka »Synodus prima Archidioceseos Goritiensis«.

Drugi viri, arhivski,² so nepopolni, drobni ostanki, vendar pa zelo dobro dopoljujejo sliko, ki jo je Margotti dal o samem sebi. Že šest let po njegovi

¹ Bollettino dell'Archidiocesi di Gorizia, letniki od 1935 dalje. Uradni list goriške nadškofije. Letnik 1935 je mesečnik, nato izhaja od avgusta 1936 včasih pa dve številki skupaj, z letom 1941 postane to skoraj pravilo.

² Arhiv Inštituta za narodnostna vprašanja Ljubljana hrani (fasc. 235) prepise pisem in spomenic, odposlanih v Vatikan in Ljubljano; gre za dobo od nadškofa F. B. Sedoja do Margottija in sicer:

1. Pismo C. Margottija škofu Santini 30. 3. 1935 glede tržaških bogoslovcev, izključenih pod škofom Fogarjem.
2. Kratek zapis o delu C. Margottija iz leta 1936.
3. Prepis pisma dr. J. Kralja (Kralja je za to pooblastil Zbor svečenikov sv. Pavla) škofu Rožmanu v Ljubljani z dne 20. 2. 1936, da podpre pritožbe slovenskih dekanov na Vatikan glede »italianizacije« sinode, ki se pripravlja.
4. Prepis spomenice slovenskih duhovnih oktobra 1936 C. Margottiju glede KA (Katoliške akcije) v njene avtonomije za Slovence. Sklicuje se na M. Slomška, ustanovitelja Bratovščine sv. Cirila in Metoda.
5. Najbrž isti, ki zahtevajo slovenski verski tiak. V spomenici je stavek: »Italijanski prevratniki [= komunisti] ne prezirajo, ne zatrjajo slovenskega jezika ... Prevratna misel se širi ...«
6. Prepis spomenice na Vatikan. Istrska, hrvaška in slovenska duhovna zahteva za slovensko in hrvaško ljudstvo avtonomno KA. V vednost so spomenico poslali reškemu Santinu in goriškemu Margottiju 3. 7. 1937.

smrti je namreč izšel tudi tiskani življenjepis⁷ s predgovorom tedaj še živečega tržaškega škofa Santina, ki mu je govoril tudi ob grobu. To delo ima svojo vrednost, kolikor podaja Margottijeva življenjska podatke. Njegova glavna namera, namreč, da proslavi Margottija kot prvega italijanskega nadškofa, ki je »odrešil tlačene italijanske duhovne« (to, da so bili italijanski duhovni kdaj »neodrešeni« in »tlačeni«, je nabrž letelo na poprejšnje delovanje »avstrijakanta« in »panslavista« F. B. Sedeja), pa je verنا slika italijanskega šovinističnega zanesenca, ki jo je napisal.

Po tem uvodu lahko preidemo k obravnavi naloge, ki je ob pomanjkanju arhivskih virov (te še krije vatikanski arhiv) lahko samo poskus, da bi zaorali novo brazdo v sicer trdo ledino.

I. UVODNI PODATKI

Vloga nadškofa Margottija je bila v tem, da je opravljal delo, kot sta ga zahtevala politika in diplomacija Vatikana. Le strog in ozkosrčen zgodovinar — positivist bo trdil, da za tako trditev ni dokumentov. Vse okoliščine Margottijevega imenovanja, bolje rečeno njegove premestitve iz Carigrada v Gorico, njegov nastop in vse njegovo delo pričajo za zgornjo trditev. Samo kratko naj opozorim na dejstva, o katerih sem razpravljal že v drugih objavljenih študijah (Goriški letnik 1–3, Znamenje 5/1976). Naj navedem le primer goriškega centralnega semenišča, ko je maja 1934 fašistična policija razgnala celotno vodstvo (konfinacije, »diffide«) in to zaradi govora tržaškega škofa Fogarja svojim bogoslovcem. Gonjo je navdihoval in v njej tudi sodeloval sam apostolski upravitelj goriške nadškofije Istran Giovanni Sirotti. Vatikan je moral sprevideti, da je s Sirottijem doživel polom, da to ni mož, ki bi ga dostenjno predstavljal na tako občutljivem mestu. Odstraniti ga in imenovati novega upravitelja, je bilo nemogoče, ker je mož užival vse zaupanje fašističnih krajevnih oblasti in samega Rima. Pustiti ga na tem mestu, pa je bilo tudi nemogoče, saj je šel preko direktiv, v pretesno sodelovanje s fašizmom, proti vatikanski liniji sami. Poleg tega pa ni imel na svoji strani niti goriških duhovnov-filofašistov, ki so v njem videli konkurenta za mesto, ki bi ga sami radi zasedli. Vatikan je bil tako prisiljen storiti nekaj nemogočega.

Po dveh mesecih, že 25. julija 1934, je bil apostolski delegat in administrator v Carigradu (bil je tudi administrator katoličanov v Grčiji) Carlo Margotti

7. Dr. Mirko Brumat 24. 4. 1937 v Ljubljano, da bi Stojadinović v Rimu posredoval za slovenske pridige v Gorici, zlasti v stolnici. Med drugim piše: »Slabot tukajšnjih cerkvenih krovov se kaže v vedno gráji luči in kmau bo nas samih sebe sram, ko bomo pred ljudmi zapovedali dobro voljo Cerkev...«
8. Dr. J. Kralj 26. 5. 1937 sporocila škofu Rožmanu, da je govoril z dr. A. Korošcem o možnosti, da bi vladja ob ratifikaciji konkordata vplivala na Vatikan, da bi ugodil nekaterim prošnjem in zahtevam Goritanov, zlasti, da bi generalni vikar v Gorici (prav tako v Trstu) bil Slovenec.
9. Spomenica Piju XII. (v sprememem pismu v vednost Margottiju 30. 11. 1939). Podpisani so slovenski stolni kanoniki, gre za ohranjanje slovenske pridige prav tam. Med drugim: »da je nadškof zaskrbil le za dobre odnose s civilno oblastjo in da je leta 1935 predpisal dvojezično pridigo. Nadalje še omenja spomenica, da je nadškof sam priznal (Bollettino 1939, št. 10–11) in tožil, da nekateri iz kurije, »pod njegovo vlado«, pravi spomenica, »izdajajo interes Čerkev«.
10. Zaupno pismo nadškofa Margottija ob vstopu Italije v vojno leta 1940, poslano po pošti duhovnikom (26. 7. 1940). Kar stini strani moraliziranja o »patriotizmu« in dolžnostih, ki izvirajo iz tega...«
11. C. Margotti, Kratek življenjepis in delo (podano po njegovem Bollettinu). Osem tipkanih strani opazovalce, ki ga je dobro poznal. Poudarja to, o čemer pozneje piše R. Klinec (delo navedeno v op. 5).
12. Ohranjene so v propisu še druge spomenice na Vatikan, ki zadovajajo splošen položaj, ne pa direktno osebnosti C. Margottija.
13. Iz arhiva goriške kvesture in prefektur ter P. N. F. ohranjeni dokumenti v arhivu Instituta za zgodovino deavkov in gibanj v Ljubljani. Iz neurejenega, začasno urejenega arhiva s številkami 1–30, zlasti fasc. 6 in 29. V fasc. 6, ovoj »Sinoda«, ki hrani važne dokumente v zvezi z Margottijevimi sodelavci in zlasti z zadržanjem slovenske duhovštine, ki zavira »italianizacijo« na cerkev-nem področju.

⁷ Enrico Marcon, Mons. Carlo Margotti, Cividale 1957.

premeščen na nadškofijski sedež v Gorico. Ali nam je treba poudariti besedo premeščen? Ni bil imenovan kot novi goriški nadškof. Premestitev sicer ni pomenila, da se njegovo dosedanje delovanje nadaljuje na drugem mestu v Gorici, vendar pa drži: goriški sedež je zasedel diplomat. Fašizem ga je lahko sprejel, saj je šlo za bivšega poročnika kraljeve vojske, ki je v prvih svetovnih vojni imel zaupno mesto vojnopoštnega cenzorja za slovenske jezike. Če ni povsem res (vsaj dokazov ni), da je v Carigradu ščitil Italijane, kar sicer ni važno, saj je bilo teh v primerjavi s Francozi zelo malo, pa bo držalo, da svojega italijanstva in patriotizma, celo občudovanja fašizma tudi v Turčiji najbrž ni skrival, saj ga je nato v Gorici čez mero poudarjal, zlasti lahko to rečemo, če pomislimo, da je nadškofija štela zelo malo velikih italijanskih patriotov, ker so večino vernikov tako sestavljali Slovenci ob bivših avstrijskih Furlanh.

Drugo dejstvo, ki skriva v sebi neko »diplomatsko potezo«, je Margottijev prihod v Gorico. Prišel je 23. septembra 1934, moral pa bi bil priti že teden dni prej; odložitev so pojasnili javnosti s tem, da je »zbolel«. Vsa leta tja do 1945. ni bil nikdar resneje oviran zaradi bolezni. Da je sedaj bolezen zavlekla njegov prihod? Kdo ne pozna »diplomatske bolezni«? Simptome te bolezni pri Margottiju, bi danes težko ugotovili, vendar pa zanjo govorita dve drugi dejstvi. Bilo je nekako sredi avgusta 1934, ko so mnogi duhovni v Gorici, tisti, ki so kaj predstavljali, med njimi tudi slovenski, po pošti dobili francoski uredni list apostolske administrature v Carigradu in v njem Margottijev poslovilno pismo svojim katoliškim vernikom. Ni mi ga mogoče citirati, vendar pa se spominjam, da je bilo pisano z nekakm mučno čustveno noto, kakršne pozneje v Gorici ni kazal. Vzbujalo je vtis, da Margotti mesta ob Bosporu ne zupšča preveč rad. Med drugim so v njem stale zapisane besede, da odhaja, da prinese Slovencem nekaj pravic. Že takrat je bilo geslo njegovega škofijskega delovanja *lustitia et Pax* (pravica in mir).

In še je neka druga svojstvena diplomatska poteza, o kateri se je le šušljalo, a je pisek teh vrst prepričan, da je nekaj na tem vendarle bilo: prav med duhovniškimi krogi obeh narodnosti je bilo namreč razširjeno namigovanje, da je Margotti pred nastopom svoje nove službe prišel »incognito« v Gorico in tu imel z »nekimi častitim gospodi kratka srečanja«. To dokazati, bo težko, saj gre za diplomatsko skrivnost in bralec se mora zavedati, da je zanjo bilo gotovo pod pretnjo cerkvenih kazni vnaprej zahtevano zagotovilo, da se o tem ne bo govorilo; kdor bi o tem spregovoril, bi ga »ipso facto« zadela suspenzija (da ne sme opravljati verskih obredov) ali kaka druga kazen, da ne govorimo o izobčenju.

Tu se moramo zavedati, da je bil Margotti ob svojem prihodu iz Carigrada v Rim seznanjen s položajem, kakršen je bil v Gorici. Pogledal je najbrž tudi poročila apostolskih vizitatorjev, ki so obiskali Gorico še pod nadškofom Sedejem, da ne omenimo dejstva, ki je izvalo Margottijevu premestitev v Gorico: nastop škofa Fogarja in fašistični ukrepi zoper vodstvo centralnega semenišča. Lahko smo prepričani, da je Margotti vse to podrobno zvedel šele sedaj in tako spoznal, da so goriška tla precej »vulkanskega« značaja; če bi bil vse to vedel že prej, najbrž ne bi bil pisal o »pravicah Slovencev«. Ali nam ne potrjuje tega sam, ko je 17. julija 1935, nekaj dni pred obletnico premestitve zapisal (Bollettino 1935, št. 8) ob imenovanju svojega bivšega tajnika v Carigradu za goriškega progneralnega vikarja, »da nam bo v pomoč in tolažbo v težki in obširni službi...« V Gorici torej ni našel ne »pomoči... ne tolažbe«. Vzrok moramo iskati v Rimu. Tam je pač zvedel za svojo nalogo, skoraj gotovo od samega Pija XI., ki je začel

in vodil novo politiko. Od pristojnih kardinalov je sprejel podrobne smernice za svoje zadržanje, delo in reformo, ki jo mora izvesti. Šlo ni samo za versko disciplino, pač pa za politiko Vatikana, ki se je tesno dotikala odnosov s fašistično Italijo in novo vatikansko državo, ki jo tržaški profesor Giovanni Miccoli⁴ ocenjuje kot »zvezo in sporazum Cerkve s fašizmom, ki sta bila resnična zveza in sporazum, kljub mnogim zadevam, ki bi jih na ideološkem področju ločevali in bi jih morali celo ločiti«. Margotti se je sedaj zavedal, da se mu zares lahko toži po Carigradu, kjer je živel v nekakšnem rezervatu, čeprav so ga obdajali muslimani — Turki in številni pravoslavni Grki, med maloštevilnimi katoličani (nekaj desetisočev) in mu tudi njegova diplomatska funkcija apostolskega delegata ni nala-gala težkih odgovornosti, saj pravzaprav niti pravi diplomat ni bil (to so le nuncijski, ki imajo diplomatsko zastopstvo Vatikana v državah, s katerimi so sklenjeni kon-kordati ali vsaj pogodbe o »modus vivendi«).

Vatikan je precej dal na Margottija in na njegovo diplomatsko spremnost, saj se ga je še kot goriškega nadškofa posluževal, ko ga je poslal na vzhod v neki misiji; šlo je skoraj gotovo za odnose vzhodnih cerkva z rimske katoliško. Bil je odsoten skoraj mesec dni iz Gorice, kjer ni imel »pomoči in tolažbe« (Bollettino 1935, št. 11).

Ni verjetno, da bi Margottija še prevzemala sploh kakšna namera in misel, da napravi kaj za Slovence kot Slovence. Iz vsega prejšnjega sledi, da mu je to bilo sploh preprečeno in to ne s strani fašističnih oblasti, pač pa po navodilih, direktivah rimskeh cerkvenih oblasti, ki se jim je Margotti spoštljivo uklonil. Iz njegovega »Bollettina« bi lahko citirali kdove koliko mest, ki potrjujo, da je bil sv. očetu vdan z dušo in telesom. Če prelistamo in pregledamo njegovo delo, ne bi rekel, da mu je šlo za kariero. Bil je le strogo cerkveno vzgojen in je menil, da je poslušnost papežu dolžnost vsakega katoličana, kaj šele škofa in duhovna, in to v vsaki najmanjši stvari (o tem bo še govor), in še posebej tu, ko gre za papeža, ki je rešil rimske vprašanje, pomiril Italijo in njeno oblast s sv. sedežem po skoraj stoletni napetosti in prekiniti normalnih stikov. Saj, Margotti je bil le velik patriot.

Tu je na mestu, da damo nekaj podatkov o njegovi osebnosti, o študiju in v njegovih prejšnjih službah.⁵ Gre nam za to, da poudarimo tiste tipične poteze, ki jih je skoraj gotovo upošteval tudi Vatikan, ko ga je premestil na mesto goriškega nadškofa. Margotti je bil iz Romagne, dežele ob spodnjem Padu, med Apenini in morjem; rodil se je v kraju Alfonsine, ki spada pod škofijo Faenza, študiral pa je v Bologni za svojo domačo škofijo. Romagna je bila še do leta 1866 del cerkvene države in oznaka »romagnolo« je že v liberalni Italiji, še preden se je ita združila, dobila prav poseben prizvok. V prejšnjem stoletju je »romagnolo« pomenilo tudi »upornika«, od konca stoletja naprej pa celo »socialista«. Tudi Mussolini je bil »romagnolo«, nekaj časa je bil v Faenzi tajnik socialistične stranke. V začetku fašizma je Bologna obenem s padovanskim nizino odigrala pomembno vlogo.

Važno za nas je to, da mladi Margotti ni obiskoval le cerkvenih šol (škofijske gimnazije namreč pod liberalno Italijo niso bile priznane, še manj teološka semenišča, tako da je italijanski duhoven pred civilno oblastjo imel uradno priznano le osnovno šolo); študiral je, kot rečeno v Bologni (čeprav ni doktoriral), in sicer literaturo na fakulteti, kar pomeni, da je moral prej opraviti maturo na državno priznani gimnaziji, to pa so bile pod liberalno Italijo redke izjeme. V tem je

najbrž tudi njegov pravni status in v zvezi s tem dejstvo, da je bil nekaj dni po duhovniškem posvečenju (11. maja 1915) vpoklican k vojakom, da je postal podporočnik, nato pa poročnik in je bil zaradi znanja jezikov dodeljen k vojaški cenzuri. Res je, da so vojaški kaplani imeli član poročnika, vendar pa ne vsi, saj na primer o papežu Roncalliju pišejo, da je bil le podčasnik (sergente); verjetno je bil v zvezi z Margottijem pomemben vpliv generala Cadorne, ki je bil sicer liberalen, toda veren. Za namestitev pri vojaški cenzuri, o tem smo lahko pre-pričani, je bilo treba imeti tudi politične kvalifikacije in ne samo študijskih. Margotti, čeprav duhovnik, je le moral biti patriot, kot je to jasno pozakal pozneje v Gorici. Ali se ni mogoče že takrat, pri cenzuri, srečal z imenom Mussolinija, svojega rojaka, ki je tako pogumno nastopal (bolj v svojem listu kot na fronti) za »bojevit« Italijo, za »zmago« njenega orožja. Miccoli⁶ upravičeno trdi, da »semenišča, samostani, teološke stolice so v odnosu do bolj širokih pogledov... vzbujali občutek starega duha po plesnobi«. To bo držalo, ne smemo pa pozabiti, čeprav je bila to deloma tudi krivda Vatikana, da so se mladi, inteligentni duhovni pod vplivom iz tujine, zlasti Francije in Nemčije, odpirali študiju posvetnih fakultet in literature, kolikor so hoteli biti moderni katoličani.

Margotti je nato v Rimu doktoriral iz cerkvenega prava (novi kodeks je stopil v veljavo za njegovih dni 1919), kar je bilo nujno za kariero, ki jo je nastopil. Ne samo po svoji volji, odločal je pač tudi bolonjski škof-kardinal. Ne pozabimo, da je vsak italijanski škof, ki je hotel nekaj veljati, skrbel, da je svoje ljudi napotil v Rim, da so prišli na razna mesta v papeških kongregacijah. To je bila tragika slovenskih in hrvaških škofov, ki so prišli pod Italijo. Rim jih ni poznal, ne oni njega, posrednikov ni bilo, da bi opravili toliko intervencij desno in levo, pričenši od najnižjih mest (»minutantov«) pri tej ali oni kongregaciji.

Lahko smo prepričani, da je Margotti moral že leta 1921 imeti tisti sloves, s katerim so ga nato 1934. leta razglasili v Gorici, da je naštudiran mož, poznavalec jezikov, kar ga je nekaj mesecev po doktoratu iz prava pripeljalo h kongregaciji za vzhodne cerkve kot »pripravnika« (minutanta). Takoj je potoval sem in tja v razna mesta Evrope. Leta 1923 je v Ljubljani predaval o vzhodnem pravu Cyrilometodijske ideje, ki ji je bil početnik A. M. Slomšek.

Štiri leta nato je postal tajnik komisije za Rusijo, glavni vodja (relator) pa je bil Francoz Mihail D'Herbigny. Bilo je to leto, ko je Pij XI. obsodil nacionalistično, desničarsko Action Française. Znani antifašistični zgodovinar L. Salvatorelli⁷ govori o tem, toda ne pove vsega. Tedaj je namreč kardinal, Francoz (jezuit in prej profesor Gregoriane) Louis Billot odložil iz protesta svoj kardinalski klobuk, ker je bil mnenja, da če se obsoja Action Française, je tem bolj treba obsoditi fašizem, ki je istega duha in gledanja, skratka iste ideologije sovinistične in nacionalistične nestrnosti.

Kako je Margotti gledal na svojega predstojnika D'Herbignya? To je bil mož študija, a vsekakor pluralističnega gledanja. V svojih študijah je temeljito podprtaval različnost razvoja in gledanja vzhodnih cerkva z ozirom na zahodno, rimske cerkev. Če je Margotti poznal na primer delo svojega predstojnika o Vladimiru Solovjevu, bi mu zadostovalo, da bi moral v Gorici drugače nastopati. Ali kaj, saj vemo, da ljudje marsikaj preberejo, jih pa notranje ne zagrabi, čeprav znajo prebrano »znanstveno« podati in celo braniti. Najbrž so ga pa vsega zavzeli tajniški posli; za te pa zadostujeta vestnost, pridnost in upoštevanje birokratskih

⁴ G. Miccoli, Chiesa e società in Italia. V: Storia d'Italia, I documenti, Torino 1973, s. 1495—1548.

⁵ R. Klinec, Zgodovina Goriške Mohorjeve družbe, Gorica 1967; ocena Margottija na str. 139 in 150.

⁶ L. Salvatorelli, Un cinquantennio di rivolgimenti Mondiali (1915—1971). Firenze 1972, s. 457—8.

predpisov. Dejstvo je, da je kot goriški nadškof v bogoslovju vpeljal eno uro za zgodovino stare cerkvene literature (patrologijo) in vsaj ustno dal profesorju vodilo, da je treba poudarjati enoto in sestavine pred drugo. Abstraktno gledanje poudarja predvsem enotnost, ne vidi pa različnosti. Konkretni pogled, ki je nujno dialektičen, vidi različnost življenja in išče pot k enotnosti, ko pusti svobodo, kjer je ta na mestu. Unitaristi so abstraktni, sklicujejo se na načela, princip dogme itd. Vsi centralisti in unitaristi spadajo v to vrsto (zlasti še diktatorski režimi, ki grade na nekih enostransko poudarjenih temeljnih postulatih). Zdi se, da ne grešimo, če Margottija štejemo med te zadnje: pokorčina svetemu očetu; patria-država, ki se je prenovila s fašizmom, to je bilo zanj vodilo. Kje je ostala »čreda«, da govorim z evangelijskega vidika, ljudstvo, različnost ljudstev in narodov?

Omenili smo že, da kot apostolski delegat ni bil pravi diplomat; tudi po cerkvenem pravu (*Corpus Iuris Cannonici* — CIC, can. 267) ni imel niti diplomatskih časti niti nalog, kot jih ima nuncij. Vendar pa je tudi kot delegat imel ob sebi le Italijane, tako tajnika msgr. Dell'Aqua (umrl pred nekaj leti kot kardinal), in neke vrste kaplana, Italijana Della Tolla (ki pa je bil rojen v Carigradu), oba je pripeljal s seboj v Gorico. Bil je pač »premeščen«, a tudi za to je moral imeti pristanek Vatikana. Dell'Aqua je jeseni 1935 (več v *Bollettino* 1935, št. 8 dalje), ko je bil Margotti poslan na diplomatsko misijo na vzhod, postal celo v njegovi odsotnosti njegov »začasni« generalni vikar. Ta funkcija je v škofiji stalna in pomeni do neke mere škofovega namestnika. Nihče ni še poudaril, da Margotti do leta 1941 tega mesta sploh ni zasedel; sam je hotel biti vse. In še ko ga je zasedel, je imenoval G. Buttòja (po rodu sicer iz Vidma), ki je bil pred tem dolga leta v isti funkciji generalnega vikarja v malopomembni škofiji na Siciliji. Mož je bil namreč pristaš videmškega nadškofa Rossija, znanega še izpred prve vojne in po njej kot italijanskega patriota, nacionalista, ki je v letih po vojni nastopil proti beneško-slovenskim duhovnom, ki so prvič v zgodovini ustanovili po zgledu goriških svoje društvo (Zbor svečenikov sv. Mohorja). Razgnal jih je, toda preveč avtoritativni gospod je moral iti in z njim in po njegovem posredovanju tudi msgr. Giovanni Buttò, ki je jeseni 1935 prišel kot novi ravnatelj v Centralno bogoslovje, nato pa leta 1941 postal generalni vikar. Ni bilo mesta za vplivne položaje niti za domače italijanske duhovne, kaj še le za slovenske. Mimo grede naj tu omenim, kako slabo je bil takrat slovenskim krogom poznan položaj, saj so šli za tem, da bi dobili vsaj za generalnega vikarja Slovencev in so pri tem računali celo na posredovanje jugoslovanske vlade pri Vatikanu. Ta je pač to posredovanje štel kot »poseg v notranje zadeve rimskega papeža in Italije same.

Preden začnemo z Margottijevo misijo v Gorici, si moramo tu vsaj na kratko predočiti bistvene itočke sporazuma Pij XI. in Mussolini. Samo mimogrede bi tu citiral mnenje Salvatorellija,⁶ ki trdi, da je popoln triumf fašizma bil omogočen »z naklonjenostjo Pija XI., ki jo je komaj moči prikriti; Salvatorelli dalje omenja, da je bil Pij XI. tipičen »lombardo«, konservativen in diktatorski, ter celo v ustavovitvi praznika Kristusa Kralja, v enciklikli »Quas primas« vidi neko podobnost z bulo »Unam sanctam« Bonifaca VIII. (ki ga je Dante za »kazen« postavil v pekel). Salvatorelli trditev nato omili, se pa lahko strinjam z njim, ko trdi, da je šel ves napor Pija XI. v delo za obnovitev odnosov z državami, o čemer pričajo številni konkordati, zlasti še italijanski (iz leta 1929); ponesrečil pa se mu je načrtovan

nemški konkordat iz leta 1933 (nekaj mesecov zatem, ko je vladu prevzel firer Adolf Hitler). Prav tako tudi ni uspel tisti z Jugoslavijo leta 1937. In še je treba dodati, da je Pija XI. v to delo gnal strah pred rdečo nevarnostjo: komunizem je bil zanj pravi Belcebub, prvak vseh hudobnih duhov, kolikor jih je moderni svet zaplodil od francoske revolucije dalje (racionalizem, liberalizem, nacionalizem, socializem itd.).

Tipično za italijanski konkordat (o tem glej v mojih študijah o Sedeju in o Fogarju; Goriški letnik 1, 2) je to, da ne pozna, kot tudi ne prejšnji konkordati, nikakršne dolobče glede narodnosti manjšin. Pod Italijo pa nista prišli le slovenska in hrvaška, pač pa tudi nemška (južnotirolska manjšina), po najnižjem štetju je ta slednja štela nad tričetrt milijona ljudi; konkordat nima ničesar o manjšinah. Obratno, celo poniranje so doživele, saj se jih konkordat dotika v zelo čudni zvezi ob členu, ki pravi, da mora biti vsak škof in vsak župnik italijanski državljan, nato pa nadaljuje: če ne znajo drugega jezika vernikov, naj si dobe pomočnike. Konkordat stoji torej na stališču, da v Italiji ni nikakih drugih narodnosti, razen italijanske. Tej zahtevi primerena so bila pač navodila, ki jih je dobil Margotti.

II. KAKO JE MARGOTTI IZVAJAL NAVODILA VATIKANA

1. Slovencev kot narodnosti, kot ljudstva, prav po konkordatu, Margotti ni nikdar priznal, niti jih ni imenoval.

Že pri svoji predstavitvi, pridigi v stolnici 23. septembra 1934, je pozdravil državne oblastnike in Italijo, dve ljudstvi škofije pa sta zanj bili le verniki, prav po starem »poslušajoča« Cerkev, ki ima le dolžnost ubogati.

Slovenski dekani so ga zaprosili, da jih sprejme, imeli so pripravljeno spomenico, da mu jo izročijo. Odgovor na to je bil diplomatski: ni odgovoril. Pač pa je povabil na srečanje in kosilo predstavnike in duhovne, tako furlanske kot slovenske. Zanj je bila škofija ena, enotna.

Tudi njegov »Bollettino« ni nikdar imenoval Slovencev. Imel je pač tudi sestavke, prevode v slovenščini, zoper prav po konkordatu, ki je predpisal uporabo drugega jezika. Sam kot škof ni rabil pomočnika, saj je znal slovenski. Pridigal je slovenski ob obiskih naših krajev. V začetku je pridigobral, nato pa govoril prosti, ko mu je duhoviti Lojze Filipič v Grgarju omenil, da ljudje govore, da mu prihajajo italijanske pridige iz srca, slovenske pa iz žepa.^{7/1} V oceni njegove osebnosti so kritične pripombe glede njegovega znanja jezikov, češ da je šlo za pretiravanja. Res, ali ob takih osebnostih se vedno pretirava. Moram pa le reči, da je bil Margotti, kot rojen Italijan, le nadarjen za jezike in se je potrudil. Naš jezik je obvladal in izgovarjal še kar dobro; ob Italijanščini in francoščini je pasivno razumel še nemško in angleško.

V stolnici je že kar javno napovedal reforme, zlasti reformo semenič. Vsaj do danes se mi zdi, da se je premalo poudarjalo, da je ta reforma obeh semenič najbolj v živo zadela slovenščino v Malem semeniču in na škofijski gimnaziji. »Bollettino« tega ne omenja, Margotti je (ne vem, ali pismo, ali samo ustmeno) vodstvu (ravnatelju) sporočil, da je uradni jezik samo italijanski, in ukinil slovenske vzgojne govore (enkrat tedensko), ukinil slovensko čtivo pri večerji in slovenske prireditve na odru. V gimnaziji je ukinil slovenski krščanski nauk (bil je še prav po avstrijsko le v nižji gimnaziji, to se pravi do 4. razreda). Omejil je tudi ure slovenščine in prav nič mu ni bila

pri srcu slovenska knjižnica za dijake. Vendar je to pozneje omejeval po njemu poslušnem in boječem podravnatelju.

Margotti je bil mnenja, da morajo znati jezik! Da bi poznali slovensko zgodovino, politično, kulturno itd., to mu je bilo malo preveč. Tudi to je šlo vse po konkordatu.

Nastane pa težek pomislek proti konkordatu, če se ozremo na južno Tirolsko. Tam ga niso izvajali po teh direktivah.⁷ Obratno, Vatikan je Nemce branil, jim prišel naproti. Zakaj, ni potrebno odgovarjati, šlo je za politiko, za Nemci je stala »politično kar prijateljska Avstrija«, ki je gradila novo stanovsko državo, v ozadju pa je bila še Nemčija. Za Slovenci? Nihče, bi skoraj rekel, saj beseda iz Ljubljane in iz Beograda ni zaledla pri Vatikanu.

2. Margottijev trud, da vernike poduci o dolžnostih do Italije, domovine in fašizma.

Šlo je predvsem za »verni drugega jezika«. Mož je bil sam zase patriot, to smo že videli, ali pa morajo to nujno biti tudi vsi njegovi verniki? Tudi tisti, ki jih država zatira, ne priznava? Mož je vsaj tisto sprejel kot neko nujnost in je mislil, da mora zastaviti svoj patriotizem, da pridobi za »svoje ideale« tudi sebi podrejene. Zato je o tem pisal v »Bollettino«, bolje v pastirskih listih (postnih listih), ki bi jih moral brati župnik svojim vernikom. Poudarjal je, da gre za dolžnost pred Bogom. Ker gre tudi za oceno osebnosti in dela škofa Margottija, poglejmo, kako je to opravljal. Najbolje je, da pregledamo kronološko.

Ko je Sv. Gora, stara »Skalnica«, praznovala obletnico, je to priložnost dobro izrabil, da je izrazil svoje misli o vojni in Italiji. V pastirskem listu (Bollettino 1939, št. 2) piše o vojni... »Topovi so utihnili... z zmago italijanskega orožja je Sv. gora vstala... Marija se je vrnila iz Izgnanstva.« — Ali se ni zavedal, da ljudstvo drugače gleda na to »zmago«? Še Marija ni bila »izgnanka«, pač pa prostovoljna »begunka« v Ljubljani; tja so jo odnesli slovenski franciškani, ki so bili nje čuvarji; eden, oče Ambrož, je celo padel pod italijanskimi granatami...

Pri tej proslavi »obletnice Sv. gore« je treba še nekaj razčistiti: že omenjeno delo R. Klinca⁸ pripisuje kot zaslugo nadškofa Margottija dejstvo, da je za jubilej začel namreč izhajati verski list »Svetogorska Kraljica« (1938). Margotti ga je najavil sicer že leta 1937 (Bollettino, 17. 12. 1937). V resnici ga je dobil v Rimu »prinesenega na krožniku«, bil je sad sporazuma Ciano—Stojadinović (oba pišeta o tem v svojih dnevnikih, oziroma spominih). Pač pa vemo iz italijanskih virov⁹ da je dr. Janko Kralj 19. oktobra 1937 zaprosil, da bi smel izdati »Polje«. Ce je dobil odgovor, ne vemo, zapis v italijanskem dokumentu pa pravi: »obstaja že italijanski« in nič drugega.

O fašizmu se je v postnem listu razpisal Margotti že leta 1937 (Bollettino 1937, št. 2). To je slavoslov fašizmu, ki je po prvi svetovni vojni »pripeljal narod v zavetje... do zmage in miru, ki ni zanemaril naravne in duhovne obnove...« Gre za gibanje, polno dobrih namenov, plemenitih, ki jih je njegov početnik in voditelj skozi toliko težav pripeljal do razvoja... Za vse to gre zahvala božji previdnosti... Ni potrebno zapisovati, da so se naši ljudje, če jim je to postno pismo kakšen duhoven prebral, z grenkobo spominjali, kaj vse jim je fašizem vzel in kaj jim je dal. Kritičen pogled na Margottijev izliv pa le mora nekaj dodati, o čemer je bila beseda v drugi zvezi: gre za zaostalost italijanskega katolicizma v samem verskem gledanju, ne samo v političnem in kulturnem — kot piše že

⁷ I. Juvanič, Južnotirolski Nemci ob primorskih Slovencih v odnosu do Italije. Problemi 1967, št. 57—60.

citirani Miccoli; doslej so bili duhovni vedno le v defenzivi in apologiji, nato pa pride konkordat po »zaslugi« Mussolinija. Ubogi »prete«, ob pojavi katerega so mnogi vplili »scalogna« (nosi »nesrečo«), drugi »toccia ferro« (primi za železo, da te ne ureče), je hipoma postal nekaj. Prej strašni »občutek manjvrednosti« je sedaj prerasel v »občutek večvrednosti«, vse po zaslugu konkordata, lateranskih sporazumov, te »resnične, prave povezave med Vatikanom in državo«. Toda, da so tako gledali in ocenjevali ta sporazum, so prav v tem pokazali, kako je njih razgledanost ozka, kako so znanstveno še zaostali, kako revna je njih inteligenčnost, tudi Margottija samega, ki je zapel tak slavoslov, saj je le bila tedaj v Italiji vrsta (ker jih je tu še danes dosti) redkih kritičnih škofov, če že ne anti-fašistov v samem Rimu in zlasti še v zgornji Italiji.

Margotti ni bil med njimi. Kako daleč je šel fašizem, naj omenim iz njegovega Bollettina (1939, št. 11) zapis, kjer poroča, da se je videmska prefektura pritožila (10. 9. 1939), da nekateri verski listi rabijo še naziv »Lei« namesto »Voi«, kot izraz spoštovanja. Direktno kot svoje norme ni hotel tega zapisati, pa jo je na diplomatski način dal po ovinku. Dejstvo je, da je to, po fašističnem ukazu priporočano obliko osebnega naslavljanja (vikanja), sam uradno uporabljal.

Razumljivo, da je sledil fašizmu, ko je ta napadel Abesinijo. Prav nič v liniji imperialnega fašizma, ki je nato oklical svoj imperij, je Margotti za advent leta 1935 pisal pastirski list (Bollettino 1935, št. 10—11) in si želel za adventom »čas zmage in miru«, saj »vsi dobromisleči vedo, da Italija ne išče zemlje« ... gre ji za poslansko civilizacijo. Je želel to Vatikan?

Prav isto pesem je pel ob državljanški vojni v Španiji. Omenjal je fašistične prostovoljce, katerih delo je »poslanstvo ljubezni in pravice« (Bollettino 1937, št. 3). V svojem pastirskem listu želi, da bi se čimprej vrnili domov kot zmagovalci itd.

Zadržanje Margottija ob izbruhu druge svetovne vojne si moremo razložiti ne kot direktivo Vatikana, ampak le kot njegov o s e b n i izliv patriota. Menil je še, da mu mejna škofija nalaga, da se sam eksponira do vseh meja. Pomisliti je treba namreč, da je bil Pij XI., mož avtoritativnih potez, mrtev, da se je Pij XII. trudil, da bi ostala Italija zunaj vojne. V nasprotju s tem pa Margotti, skoraj bi rekel, vojno kar pozdravi (Bollettino 1940, št. 7—8), saj pravi, da »gre za pravičnost, za trajen mir..., zaupati je treba duceu« itd.

Res, še bolj nerazumljivo pa je »zaupno pismo«, poslano po pošti duhovnikom, ko je bila zaradi izbruha vojne že vpeljana cenzura. V njem se povzpne do zahteve: lojalnost ni zadost, »ci vuole il patriottismo«, patriotism je potreba! Kakor, da se da to ukazovali! že februarja 1941 (Bollettino 1941, št. 2) začne z zbirko za gradnjo »cerkve zmage« ... Dobro leto nato piše zadnjič o tem (Bollettino 1942, št. 3): ustanovil je odbor za izgradnjo cerkve, v katerem so bili sami Italijani, da bo Madona delo blagoslovila... podelila našim dragim vojakom, da se vrnejo zmagoviti, zdravi ...« V decembriški številki (1942) škofijskega lista pa je njegov zadnji izliv že kar tragičen. »Kvišku srca«, je naslov in sledi, da je »ura tragična«, da pa ima »italijansko ljudstvo vero v Boga, domovino, družino.« — Zgodovina druge svetovne vojne in morlj po taboriščih, tudi v Italiji, o tem pričata zlasti Rab in Gonars, se je začela prelamljati v poraz za Italijo in namesto fašistične in Margottijeve zmage se je z naglimi koraki bližalo razsulo. Treba je pa le reči, da je bil Margotti »diplomat«. Mogoče so v ozadju nam še neznane direktive Vatikana, kjer je sv. sedež že februarja 1939 dobil papeža Pija XI. (Pacellijs), pravega vatikanskega diplomata izpred prve svetovne vojne, saj je

bil nuncij v Viljemovi Nemčiji, tako v Berlinu kot v ultrakonzervativnem bavarskem Münchnu.

Margottijev »patriotizem« je zunaj diskusije tudi v njegovih nastopih. Udeležuje se raznih patriotskih manifestacij, daje v svojem biltenu tudi navodila za slovesne maše in zadržanje duhovnikov do svetnih oblastnikov, ki so po škofiji zunaj Gorice bili le župani-potestati in fašistični tajniki poleg vojaških, karabinjerskih, finančnih in miličniških poveljnikov, ki so se največkrat, če izvzamemo večje centre kot Idrijo, Postojno in Tolmin, postavljal le s svojim podoficirskim činom (marešalo, brigadir, capomanipolo). Kot posebnost pri Margottiju, je treba omeniti, da je od 1935 skrbno zapisal v svoj diplomatski dnevnik tudi blagoslovitve ladij, ki jih je splovlil v Tržiču. Začelo se je s podmornico, toda povečini so bile le trgovske ladje, vsaj do 1939.

Druga njegova patriotska dejavnost je bila sprejem in vračanje obiskov civilnih in vojaških predstavnikov v nadškofiji in pokrajini. Na prvem mestu so prefekti, sledi kvestorji, za njimi »veličine« iz Partito nazionale fascista, tisti, ki so bili pokojnemu F. B. Sedeju najbolj gorki (federalni tajniki, ali tudi poveljniki milice in fašističnih organizacij). Z vstopom Italije v vojno, leta 1940, zlasti še z napadom na Jugoslavijo, se pojavijo generali. Imena, ki jih poznamo iz zgodovine NOB (general Ambrosio, poveljnik II. italijanske armade; Romero, poveljnik divizijske »Isonzo«). — Opozarjam na študijo o Margottiju in njegovem odnosu do NOB.⁸

Iz vsega do tu napisanega o Margottijevem »patriotizmu«, se ne bomo čudili, da piše v svojem dnevniku, da je, in to že 15. aprila 1941, obiskal škofa Rožmana v Ljubljani. Nič več kot to. Samo mimogrede naj tu omenim, da je podpisnemu bil vedno nerazumljivo skrivosten brzovaj — »čestitka« nadškofa Margottija poveljniku XI. armadnega zbora generalu Mariu Robottiju v Ljubljano ob koncu tretje sovražne ofenzive proti NOB jeseni 1942, ko je še ta prišla že »prepozno«, saj Robotti v svojih dokumentih priznava da »Banditov-komunistov« ni »uničil«.

Samo mimogrede naj zapišem, da je tak nadškof, italijanski patriot, ki jih bolj resna severna Italija ni poznala dosti, dobil priznanje tudi italijanskega kralja, ko je še smel deliti »odlikovanja«; red sv. Mavricija in Lazarja je bilo eno najvišjih odlikovanj, ki ga je mogel prejeti. Postal je »Veliki oficir tega reda« in to že leta 1936 (Bollettino 1936, št. 9), prav v tistem času, ko je po prisilni odstranitvi tržaškega škofa A. Fogarja postal apostolski administrator tržaško-koprske škofije in pripravil mesto za A. Santina, ki je prišel z Reke (1938).

Da končamo to točko o Margottijevem patriotizmu in italijanstvu, kot jo je pokazal v svojem uradnem listu, moramo le dodati kritično pripombo, ki nam pokaže Margottija zopet kot »diplomata«. V svojem osebnem zadržanju, v stikih z duhovniki, pa naj si bodo tako slovenski kot italijanski, tega svojega patriotizma ni ne kazal, ne vsiljeval. Kazal ga je samo v svojih pisanih sporočilih, vsaj nekatera so bila namenjena celo ljudstvu (pastirski listi, na primer tisti o fašizmu iz leta 1937). Na ljudstvo, zlasti slovensko, niso imela vpliva, kvečjemu negativnega. V splošnem pogledu so naši ljudje v najboljšem primeru menili: »Ne razume nas, v njem nimamo nikake pomoci.« Isteča mnenja so

⁸ I. Juvančič, Goriški nadškof Carlo Margotti in narodnoosvobodilni boj. Goriški letnik 3, s. 152–181.

bili več ali manj tudi slovenski duhovniki, teologi in semeniščniki. O razlikah bo še govor.⁹

3. Glavna naloga Margottijevega dela je bila reforma goriške nadškofije, ki mu jo je naložil, o tem ni pisane dokumenta, sam Vatikan. Kako pa bi jo mogel napovedati že ob svojem nastopu, v prvem govoru v stolnici? Omenili smo že, da je Slovence kot Slovence najbolj prizadela le v omejitvi uporabe slovenskega jezika, vsaj kar zadeva semenišča. V ostalem je pa reforma zadevala versko življenje, predvsem pa versko disciplino, ki je v živo dirnila zlasti slovensko duhovščino, pa tudi furlansko, vsaj tisto, ki je doračala še pod Sedejem. Vrh te reforme je bila sinoda (prav 26. marca 1941, ko se je v Jugoslaviji izvršil preobrat, ki je peljal v NOB), na kateri je Margotti priobčil svoje konstitucije — odločbe, ki naj urejujejo življenje škofije. Izšle so v posebni knjigi, v latinščini, kot smo uvodoma omenili. Podrobni pregled teh konstitucij (vseh je 495) nam zadosti jasno pove, da je glavna teža bila na cerkveni disciplini in ne na poživitvi, da ne rečem, kot je modernemu času primernejše, poglobljenem verskem življenju, ki so ga vojna vihra prve svetovne vojne in pretresi po njej močno omajali. V disciplini, tu je ležal ves akcent. Z romanizacijo in latinizacijo izenačiti škofijo z drugimi italijanskimi škofijami — to je bil glavni smisel konstitucij, čeprav je Margotti v svojih dokumentih ta namen skrival za drugimi, navidez pomembnejšimi nalogami (na primer disciplina).

Kdor ve, da je sedem let po Margottijevi smrti umrl Pij XII. in nastopil Janez XXIII. (1958—1964), ki je sklical po več kot devetdesetih letih cerkveni zbor »Vaticanum II«, ki je v zgodovini rimsко-katoliške cerkve začrtal popolnoma novo smer verskega življenja s tem, da se je močno naslonil na prvine krščanstva, kot so začrtane v temeljnih knjigah novega testamenta (zaveze), in temeljito pometel z raznimi — izmi vsaj na načelnem področju (omenim le katoliški integralizem, iz katerega je zrastel »klerikalizem« itd.), zlasti še s formalizmi, kot so romanizacija, latinizacija, uniformacija, konformacija (gre za besede, ki jih je Margotti itolikokrat uporabljal zlasti v navodilih svojim duhovnom), bo razumel, da od vse Margottijeve reforme ni ostal »kamen na kamnu«, da je svojo reformo »zidal na pesek« in ne na »trdni temelj«, da govorim z besedami, ki jih navajajo evangeliji.

Ali je potrebno še razpravljati o Margottijevi reformi, o njegovih sinodi in njegovih konstitucijah, če je danes v rimsко-katoliški cerkvi v kritičnem pretresu sam zakonik cerkvenega prava (CIC)? Prav je. Preblizu smo še času, da bi mogel kritično zgodovinsko presojati vse dogajanje. Vendar velja poskusiti. Tega se bojijo le okosteneli, konservativni krogi (med katere je treba šteti, čeprav ne vedno, tudi tiste, ki stoje za goriškim listom »Katoliški glas«). Čas naglo teče v teh dneh po prvi in drugi svetovni vojni in prevrati so ogromni. Ljudstvo, množice so, ki so se prebudile in hočejo spoznanja ... Zato je prav, da tvegamo poskus, da bi bolje

⁹ Iz lastnih doživetij nekaj o reakciji duhovnikov in semeniščnikov-teologov na talar: J. Abram-Trentar je poskrbel, da sta bila za obisk (pri nadškofu) vedno na razpolago dva talarja. V trgovini Katoliškega tiskovnega društva (poleg škofije) sta visela dva talarja, eden za »višje«, drugi za »nižje« častite gospode, Vinko Vodopivec si je nekoč sposodil tistega za »nižje« (po postavi nameč), ni pa bil primeren za njegov obseg in se ni dal zapeti. Nadškof je to opazil in vprašal, pa je Vinko čisto mirno odgovoril: »Ni moj, je sposojen za obisk.« Teologi so dodali čisto novo klitico pesmi »Če študent na rajlo gre ...« in sicer: »Če študent talar dobi, tam za grmom ga pusti ...«

O reakciji ljudstva na Margottijev nastop glej »Družina« 1. 9. 1974, s. 3. O dogodku v Šentvidu (Podnanos): Na italijansko pridige zazveni s kora glas dekleta: »Smo Slovenci, Slovenci ...«

In podobnih primerov je bilo več. V Boču so fašisti deklici prepričali pred cerkvijo slovenski pozdrav s zgokom v roki ... Po blimi je deklica sama vdrla v sobo, kjer so imeli čaščiti kosilko, povedala, kaj se ji je zgodilo, In je tu izrekla svoj pozdrav ...

razumeli dogajanja po prvi in drugi svetovni vojni. Ker gre za kritično ocenjevanje katoliškega škofa na goriškem prestolu, je tu potrebno pregledati, kako je katoliški svet že reagiral na dogodke v tem času. Na političnem, socialnem in širšem kulturnem ter na verskem področju. Bil je že tedaj klic po reformi, po notranji reformi cerkvenega življenja.

4. Gre za tokove, ki so bili posledica prve svetovne vojne in položaja, ki je tedaj nastal; v prvi vrsti je vplivala na te nove tokove revolucija v Rusiji in širitev komunističnih idej. Nič manj važen ni drugi dejavnik: nova razdelitev Evrope je bila delo imperialističnih velikih sil, kljub temu, da se je toliko govorilo o Wilsonu in njegovih točkah, o samoodločbi itd. Razumljivo, da je bil prizadet tudi mali slovenski svet, ki ni našel prave rešitve svojih vprašanj, niti glavni del naroda, ki je prišel v novo državo SHS — Jugoslavijo, kaj šele zamejci pod Italijo in pod republiko Avstrijo. Reakcija na vse to je zajela tudi katoliški svet, vzgibala se je zlasti v srednjem in zahodnem Evropi ter je vplivala tudi na katoličane v Sloveniji, pa tudi na one ob Soči, čeprav v manjši meri, saj so se našli v popolnoma novem okolju, ko z italijanskimi katoličani ni bilo nikakih stikov, ostali so pa tradicionalni stiki z nemškimi, čeprav niso bili nikdar tesni. Zaradi družbenozgodovinske preteklosti je bil nemški vpliv vendarle močan. Gre za vpliv nemške katoliške znanstvene, kulturne in verske literature, ki je malemu slovenskemu svetu, ki ni imel moči in sredstev, da bi sam nekaj ustvarjal, bila stoletje vir znanja in razgledanosti, četudi ne vedno najboljše vrste.

Tokovi in gibanja, ki so zajeli premagano Nemčijo, ali tudi zmagovalo Francijo, Belgijo, so imeli svoje začetke že pred prvo svetovno vojno in so nosili poteze neke naprednosti: odklanjanje klerikalizma, ločitev med politiko in vero, poglobitev v prakrščanstvo, v krščanstvo. Vojna jim je dala širši razmah. Težko je tu najti tem tokovom in gibanjem neki skupni imenovalec, skupno pojmenovanje. Gre za različna področja, ki se med seboj povezujejo ali tudi ločijo.

Na politično-socialnem področju imamo pojav krščanskih socialistov, za katere pa ni značilen le nov odnos do socializma-komunizma, ko gredo eni precej v levo (sprejmejo celo »razredni boj«, kar katoliški ostro odklanjajo), drugi pa obstanek bolj v »sredini«, vendar pa eni in drugi vidijo vse zlo v kapitalizmu-liberalizmu. Oboji menijo, da dosedanji »tipi« katoliških strank ne zadostujejo več: klerikalizem je osovražen, nedoposten, cerkev naj se umakne iz politike. Nova stranka se ne sme zadovoljiti le, da zbira ljudi »katoliških načel, prepričanja«, temeljite je treba preštudirati družbo, njeno strukturo, vprašanje oblasti itd. Sklicevanje na papeške okrožnice ni zadostno. Več ali manj so starim strankam priznali le eno, njih delo na socialnem-zadružnem sektorju (zadruge vseh vrst, hranilnice), s katerim so lajšale položaj posebno malih kmetov.

Iz dveh študijskih centrov je prihajala njih doktrina, iz dunajske in švicarske, freiburške šole. Kot posamezniki ali pa v skupinah in krožkih so pretresali, študirali in prilagajali svojim potrebam in potrebam ljudstva razne rešitve. V Sloveniji je o krščanskem socialismu in o tem vidiku največ pisal dr. A. Gosar. Pri njegovih študijah in delih lahko ugotovimo vire, ki jih je uporabljal. Odzive je našel pri katoliško organiziranem delavstvu, pri mladih inteligenčnih in študentih, ki so bili že kritično nastrojeni, v opoziciji s katoliško Slovensko ljudsko stranko. Naj dodam, da so zlasti najbolj konservativni elementi Slovenske ljudske stranke »krščanske socialiste« smatrali za pol heretike.

Širšo in globljo nalogu, kar neko obnovo celotnega življenja si je zadalo gibanje, ki je pri Nemcih vseh držav dobilo ime »Jugendbewegung« (mladinsko gibanje). Imelo je pristaše z ločenimi krožki v vseh političnih taborih od desnih nacionalnih do levih marksistov. Pod drugim imenom je živel tudi v francosko govorečih deželah. V Sloveniji je našlo tla med katoliško mladino in po reviji »Križ« dobili ime križarji. V srednjem in zahodnem Evropi so pa le imela ta gibanja neki skupni imenovalec. Njih geslo, res življenjsko geslo je bilo: nazaj k naravi; naravnost, preprostost, odkritost so bile zahteve, s katerimi so zlasti odklanjali vso »zlaganost« meščanske družbe. Odporn formalizmu, verbalizmu, etiki, modi. Življenje je predvsem rast, živi organizem. Rast, to je prvo, kaj torej z avtoritetom? Avtoritarnost so odbijali, priznavali in iskali so pravo vodstvo, ki jih razume, živi z njimi. Odnos do družbe, ljudstva, stanov jih je povedal, da je moderna civilizacija tu marsikaj izkrivila. Rast-organičnost je pripeljala v nasprotje z »organiziranostjo«, z organizacijo, z društvom, ki so nastala od »zgoraj«, ustanovljena od vodilnih. Poudarek je bil na občestvenosti, ki sloni na odkritosti, na tovarištvu in ne na »članstvu«, na odborih itd. Pristno je to, kar prihaja iz korenin, ne tisto od zgoraj. Nujno so bili tu resni pomisliki do vsega, kar se imenuje politika, stranka, država-oblasc, ki je nastala na drugačni ravni kot pa ljudstvo, na katero so se sklicevali in je raslo po nekaj naravnih zakonih. Boj proti okostenelosti ni branil afirmirati, sprejeti še žive šege, običaje, navade, ki jih je še vedno pojila s svojega duha krvjo ljudska zdrava narava.

V verski sferi je nastalo zanimanje za prakrščanstvo. Čitanje sv. pisma prinese s seboj biblične krožke, vodila mladinskega gibanja, občestvenost jih pripelje do liturgije in roditi liturgično gibanje, za katero so bili vedno zavzetl starci redovi, zlasti benediktinci. Pojavlji se neka nova vernost, ki odklanja verske organizacije, društva itd., ki jih je rodil moderni čas in ki je ustvarjal formalne tipe, pobožnjakarje. Liturgično gibanje je rodilo v Nemčiji zelo bogato literaturo, celo novo cerkveno umetnost Beuroncev; v Avstriji so na tem delali avguštinci Klosterneuburga.

Z vsemi temi tokovi, ki so se prepletali in povezovali, so stala imena mož, ki so se kreativno vključili v ta gibanja, postali vodilne osebnosti. Bili so sumljivi, osumjeni, cenzurirani, toda njih dela so se prebirala. Še več, študirali so jih. Joseph Wittig, čigar glas je segel med slovenske križarje in ga je stari konzervativni filozof Aseš Ušenlčnik ocenil kot psevdoteologa, je bil doma preganjan. Pa ne samo to, tudi suspendiran in ekskomuniciran je bil. Psevdoteolog pa je predaval cerkveno literaturo (patrologijo) na fakulteti v tedaj nemškem Breslau (danes Wrocław); napisal je učno knjigo, ki so jo pod drugim imenom, malo oblikovno popravljeno izdajali naprej. Wittig ni zajemal iz »abstraktnosti« teologij, ki so zrasle po Tomažu Akvincu, pač pa iz časov krščanstva do šestega stoletja, ko teologija še ni imela vsega klasificiranega, ko tudi v rimsко-katoliški cerkvi ni bilo še vse definirano, ko še ni bilo toliko papeških enciklik (s tem nočem zavračati vsake vrednosti vsega tega). Misleci, ki jih je slovenski duhovnik ali tudi razumnik še bral v nemščini ali v prevodu (malo je slovenskih, pač pa so na Goriško, v Trst, Istro, prišli v italijansčini), so še K. Adam (Bistvo katolicizma), P. Lippert (eden redkih jezuitov, eseist, ki je pisal o svojih potovanjih in izdal tudi zbirko govorov). Šele po drugi svetovni vojni in po II. vatikanskem koncilu je postal svetovno priznan Romano Guardini (rojen Italijan, se je vživel v nemški svet, oče je bil italijanski konzul; postal je znan kot tvorec, oblikovalec nemškega jezika). Ko je skoraj devetdesetletnik umrl, ga je proslavljal poluradni »Osserva-

tore Romano». Pavel VI. je nemškim katoličanom izrazil svoje sožalje. Vsa njegova dela so danes prevedena v italijanščino, takrat po prvi svetovni vojni je dišal »po protestantizmu«. Wittiga ni »obsodil«. Časti rimskega papeža ni branil, ko je Wittig pisal, kako so si predniki v svoji čezmerni duhovni oblasti na glavo nadevali krono za krono, tako da je prišlo do treh, do tiare. Uradna cerkev je dala mnogo na formalizem, tako kot je preveč temu podvržen tudi italijanski narod in kot je temu do skrajnosti zapadel fašizem, ki mu je bila »uniforma« vse.¹⁰

V Italiji ne zaznamo sličnih tokov in gibanj, razen liturgičnega. Do neke mere spada tu sem G. Papini (z »Vita di Gesù«), ki pa je končal v fašizmu. Razumljivo je, če se spomnimo, kar smo tu napisali o odnosih med Cerkvijo in fašizmom. Toda neki katoliški založbi in ljudem, ki so delali na tem — »Morchelliana« (Brescia; Pavel VI. je bil Montini iz Brescie), gre čast, da je pridno priobčevala prevode naprednih katoliških piscev zunaj Italije. Tako vse tu omenjene, že prej omenjenega Franca d'Herbignya in še druge. Kdor je bral te prevode, se gotovo ni strinjal z vsem, kar se je v Rimu in Italiji rodilo po sporazumu in podpisu lateranskih pogodb. Pač pa je to zagovarjala v Rimu jezuitska »Civiltà Cattolica«, v Miljanu »Vita e pensiero«, glasilo za široko potrošnjo (Università Cattolica) rektorja Gemelli, v Firencah pa »Frontespizio«, revija, v katero je pisal nobelovec, katoličan Papini, ki je dobil literarno nagrado (za Vita di Dante), ko jo je odklonil Mussolini (za Vita di Arnaldo). »Frontespizio« je bil posebnost, saj je užival simpatije in protekcijo ministra za kulturo G. Bottaija, ki je tisto menil, da so cerkev in nje institucije alternativa v primeru krize države.¹¹

5. Gledanja, ki smo jih omenili, gotovo niso bila gledanja Pija XI. in goriškega nadškofa Margottija, ki je bil poslan, da »reformira« goriško nadškofijo. O tem je bil tu že govor. Samo nekaj kratkih jedrnatih misli naj to še dopolni in poživi. Vse se suče o izpolnitvi konkordata iz leta 1929.

Naj oživim besede, ki jih je tedaj izrekel Pij XI., ne bom omenjal tistih na račun dučaja (»mož božje previdnosti« itd.), pač pa tiste, kaj pomeni konkordat: »Abbiamo dato Dio all'Italia, e l'Italia a Dio.« Koliko pridig je zvenelo na ta izrek v tistih februarskih dneh leta 1929, ko se je zanos tolikih ubogih »pretov« dvignil. Primerjamo Pijeve besede z idejami, o katerih smo pisali. Pretresimo jih kritično. Je mogoče z enim diplomatskim aktom, ki je izraz neke politike, z eno pogodbo, pa naj ima podpis papeža, z vidika krščanstva trditi, da je Italija dobila Boga? Bog Italijo?

Kritične, subjektivne pripombe Pija XI. glede konkordata kot tipičen izraz nekega integralnega katolicizma, ki preveč potencira vlogo papeža ter celotne njegove diplomacije in politike kot nekaj obveznega za vsakega katoličana, ne da bi ti imeli pravico do najmanjše kritike, pa ne izključujejo pravega vrednotenja konkordata, ki se pokaže šele pozneje v zgodovinski perspektivi. Da je lahko podpisal konkordat, je Pij XI. žrtvoval eksistenco Partita popolare: vodja L. Sturzo mora v emigracijo, De Gasperi je celo zaprt, nato »milostno« dobimesto arhivarja v vatikanskih arhivih. Vemo, njegovi zapiski govore, da je z grenkim občutjem sprejel konkordat. In leta 1946 je on (in z njegovo krščansko demokracijo glasujejo komunisti, proti pa so socialisti), ki s 7. členom nove Italijanske ustave odobri lateranske sporazume in konkordat. Sodim, da je na odločitev P.

¹⁰ Paolo Monelli, Roma 1943 — Roma 1946, 4. izdaja.

Fabio Cusin, L'Italiano — Realtà e illusioni, Roma 1945.

Fabio Cusin, Antistoria d'Italia, Milano 1971.

Cusin tudi v drugih svojih delih udarja po »formalizmu« Italjanov.

¹¹ Il Mondo, 4. 7. 1974, št. 27, članek: Alberto Acquarone, I cattolici nel fascismo (s. 7).

Togliattijski vplival razgledani, globoki Gramsci — o njem se piše, da je bil strpen do katoličanov — toda Gramsci je vedel, da je to zgodovinska nujnost: mimo Cerkve in katoliških ljudskih množic v Italiji ni moč. Plačilo za to pa je novi katoliški integralizem dal leta 1949: vsi komunisti, simpatizerji itd. so izobčeni! Pij XII. tudi De Gasperiju ni prizanašal, še leta 1954 mu je hotel ob stran postaviti novo, bolj radikalno katoliško stranko (iz vrst Katoliške akcije), ni ga sprejel v osebno avdienco itd.¹²

Integralizem Pija XI. in Pija XII. je mnenje, da le papež, »On« od zgoraj, kot »namestnik Kristusa« lahko odloča, ne da bi poslušal celo škofe, kaj še le druge. Ta doktrina je dobila svojo formulacijo po kardinalu Gaspariju, ki je kot vatikanski državni tajnik podpisal lateranske sporazume, bil glavni formulator novega kodeksa (Cod. iur. can. iz leta 1917—1919) in katekizmu za Inteligente, v katerem zahteva ne samo pokorščino, spoštovanje, ljubezen do rimskega papeža, pač pa tudi... »kloniti moramo pred njegovimi nasveti, željami, ki jih on izraža.« Prav je, da to omenimo, saj najdemo v knjigi Lava Čermelja o škofu Antoniu Santinu (1953) omenjeno, kako je sv. oče žalosten, ker slovenski duhovni nočejo hoditi v italijanske osnovne šole učit slovenske otroke krščanskega nauka v italijsčini. Razumljivo je, da je bil Santin tisti, ki je izval izjave Pija XI., vendar pa ni povedal, da so duhovniki prej skoraj sto let učili v javnih osnovnih šolah v materinem jeziku, v slovenščini. Integralni katolicizem, imenovan tudi papalizem, prenesen na škofe in podložne duhovne, dobil ime klerikalizem; nima nikake zveze z osnovnimi nauki krščanstva, niti s papeževim primatom, kot ga je definiral prvi Vatikan, pač pa ob njem zraste, ko brani papeško posvetno oblast, »potere temporale«, kot ga imenuje klasična Italija, je hipertrofija papeške oblasti, prenesena tudi na versko področje, ki krati osebno svobodo in omejuje osebno vest vernika na »slepoto pokorščino«. Gre za neke vrste ideologijo, ki je nato na primer pri slovenski bell gardi prerasla v naravnost ogabno spačeno trditev, da je treba vero in cerkev braniti z orožjem v roki. Bela garda se je oklenila tega nauka in izdala lastno ljudstvo, ko je sprejela orožje od fašistov, da so njeni ljudje lahko pobijali brate iste krvi. Integralni katolicizem s poudarkom oblasti (v resnici gre za oblastnost) rimskega papeža in podrejenih škofov, se je odeval v »rimstvo«, »latinstvo« itd. Ali je treba tu poudariti in pisan, da se je nasproti Vatikana, onstran Tibere, na rimskih gričih, znanih iz dob starega Rima, šopiril duče Mussolini s fašizmom, ki je gradil svojo ideologijo, zneseno skupaj iz izposojenih trditev raznih časov, filozofske in socialne sisteme, ki je pa le imel neko podobnost z integralnim katolicizmom? Gre za analogijo, ki je nastala v istem času in prostoru.

Osnova fašistične ideologije je »etična država«, dedičina nemškega idealizma (zlasti Hegla), ki je rodil že prusovstvo in Viljem II. Od italijanskih nacionalistov si fašizem sposodi izraz, da je italijanski narod »proletarski narod« (brez kolonij, brez naravnih surovin itd.). Negacija »meščanske demokracije« in afirmacija »nadčloveka« (Führer, Duce), ki ima vedno prav (»il duce ha sempre ragione«), se za svojo misijo sklicuje še na stari Rim, na njegovo tradicijo, poslanstvo, pravo, moč, silo. Po vsem tem naj bi se fašizem ravnal in ustvarjal na »usodnih gričih Rima« (»sui colli fatali di Roma«) nov imperij.

¹² Literatura o De Gasperiju je kar obširna, ob njegovih zapiskih — spominih na omenimo zlasti delo njegove hčere M. R. Cattí De Gasperi: De Gasperi, uomo solo, Milano 1964; G. Andreotti, De Gasperi e il suo tempo, Milano 1956. Dober pregled odnosa do Vatikana daje G. Spadolini, Ritorno a De Gasperi, Čas. Stampa, 18. 8. 1974, št. 138, s. 3. Glej še Il Mondo, 5. 9. 1974, št. 30, s. 18 (M. Del Bosco, De Gasperi: Cattolico si, e modo suo).

Literatura o tem je številna.¹³ Kdor je živel pod fašizmom, je imel te retorike polna ušesa. Ne smem tu pozabiti, da sta Vatikan in fašizem (Mussolini in Pija XI.) vezala dva realna dejavnika in to strah pred proletariatom in negacija vsake svobode, ker nista priznavala slobodne osebnosti, ki ima pravico, da misli z lastnimi možgani, da kritično presoja.

6. Margotti je sila rad operiral z »romanit  in »latinit  in  e dodamo k temu njegovo italijanstvo, patriotizem, občudovanje du eja, vidimo in razumemo, da je imel na razpolago gesla, ki so bila fašistom v Gorici ne samo razumljiva, pač pa zelo ljuba. Videli bomo, da so jih ti in Margotti, kakor tudi Pij XI. in Mussolini različno razlagali ter da je tako nujno prišlo tudi do napetosti.

Nimamo dokazov, ni dokumentov, ki bi govorili, da je direktive za Margottijevo dejavnost, za njegove reforme, izdelal Vatikan. Vendar pa načelo vzročnosti to nujno potrjuje.  e so tu »u inkin , mora biti zanje tudi »vzrok«. Ni mogoče, da bi novo imenovani škof, in to še posebno v Italiji, tako nastopal, delal kot je Margotti, ne da bi bil krit. Kje bi se upal novo imenovani škof, ki je prišel iz Carigrada,  e v prvem govoru napovedati reforme? Saj ni poznal situacije škofije, kot samo iz tega, kar je zvedel v Rimu. Da ni poznal zgodovine, razvoja te škofije, je razumljivo, in prav tu imamo dokaz, kako nastopa Vatikan z vladajočo idejo papalizma. To zanje nima pomena, papeža je treba pač ubogati!

Drug zelo važen dokaz imamo v Margottijevem uradnem listu, ki nam poroča o številnih obiskih papeža in kongregacij v Rimu. Obisk pri papežu in kongregacijah so na dnevnem redu. Seveda ni nikjer podatka, za kaj je šlo; tu se drži svojega diplomatskega načina, zato »no comment«.

Skoraj bi trdili, da so nekatere njegove reforme prav diplomatskega značaja, spričujejo pa tudi, da je mo  dal na etiketo in ceremonial.

O škofijskih »dvorcih«, to je o palačah, se je  e tu in tam govorilo. Margotti je svoj škofijski dvorec organiziral tako, da sta njegova  ematizma (imenika)¹⁴ predstavila tudi notranjo uradno — osebno ureditev (Anticamera e Cappella Mensa) kot srednjeveški »dvor« (družina) z osebnim tajnikom, ceremoniarji, bilo jih je kar več. To  e ni nikogar prizadelo.  e marca 1936 (Bollettino 1936,  t. 3) pa je zahteval, da mora njegov gr b viseti iznad cerkvenih vrat. V svojem biltenu je tudi priobčil opozorilo (12. 2. 1936) o naslovih, ki se dajejo od papeža navzdol resni im in samo častnim predstavnikom Cerkve. Da je zase zahteval naslov ekscelence (prevz『eni), je razumljivo, saj je bil, in to po milosti avstrijskih vladarjev, knez »rimskoga cesarstva«. Za obiske pri knezu na škofu je predpisal duhovniško obleko talar, kar je privelen do marsik nih komičnih primerov oziroma srečanji.¹⁵ Tu sem bi štel tudi njegov »napor«, da bi pove ilo efektivnih kanonikov v stolnici in s tem tudi odprl možnost za imenovanje večjega števila častnih kanonikov, a to ni bilo najvažnejše. Vsak obisk Margottija v Rimu je imel za posledico, da je s seboj prinesel nekaj vati anskih častnih in enovanj »monsignor« raznih stopenj od najnižjega »častne-

¹³ Glej Guido Quazza, *Fascismo e società italiana*, Torino 1973. Gre za predavanja, ki se vr『te letno po iniciativi ustanove Istituto di storia dell'Universit  di Torino. Predavatelji — znanstveniki upoštevajo najnovije izazanke. Omenim tu ponovno: G. Micoli, *La Chiesa e il fascismo*, s. 183 dalje in še posebej: N. Bobbio, *La cultura e il fascismo*, s. 209.

¹⁴  ematizmi — imeniki goriške nadškofije. Prvi je izšel kot števila »Bollettino«, 1938,  t. 1: Indicatore diocesano. Drugi v posebni knji ci: *Indicatore personale e locale dell'Archidiocesi di Gorizia*, s. stanjem 1. 2. 1942 (Gorizia 1942).

ga kaplana« do »prelatov«. Predvsem so ta odlikovanja dobili vodstveni organi  ameni , profesorji, mestni župniki itd. A deležni so jih bili tudi dekanji važnejših slovenskih dekanatov. Spominjam se pokojnega Josipa Abrama-Trentarja, ki se je tudi pridružil tem, saj je bila  upnija Pevma mestna. Nikdar ni imel na sebi nič rdečega, vendar je menil, da je  e naslov »nekaj za fašiste!«! Po drugi strani pa je Margotti od vseh teh monsinjorjev zahteval, da se kot častni papeževi hišniki oblačijo po rimski šegi, o  emor bo  e govor.

Mimogrede naj omenimo, da so profesorji goriškega centralnega seme i a, ki so zaradi junaškega nastopa tržaškega škofa Fogarja pred svojimi bogoslovci za pravilen odnos do Slovanov morali plačati s konfincijo in s policijskimi opomini ter nezaupnicami, kakor da bi bili oni krivi »gonje proti italijanskim bogoslovjem«, vendar bili do neke mere »rehabilitirani« (prof. Musizza je postal celo profesor na bogoslovni fakulteti v Rimu, ostali pa so dobili vsaj »častne naslove«).

Prva skrb in lahko bi rekli,  e prebiramo škofijski uradni list, tudi najvažnejša, je bila za nadškofa Margottija neka reforma strogodisciplinskega, zunanjega značaja; uvedba duhovniške obleke »a la romana« (talar, okrogli klobuk). Margotti je postopoma uveljal talar kot obvezen celo v malem seme i u —  kofijski gimnaziji in v liceju.

V začetku je bilo videti, kot da gre samo za notranjo disciplino v obeh zavodih, dokler ni Bollettino (1936,  t. 8) prinesel dekreta, ki ima kar devet točk in ki je novo rimsko obleko proglašil kot obvezno za vse, ki bodo »od danes naprej posvečeni«. Nato je navedel tiste, ki so v službi na škofiji, v obeh seme i ih (kar je pa  e prej vpeljal s posameznimi dekreti) in  e za tiste, ki bodo na novo nastopili službo v mestnem območju.

Cerkveni zakonik (CIC) ima v kanonu 136. določilo, da morajo kleriki nositi »dostojno duhovsko obleko, kakor jo določajo zakoniti krajevni obli aji in določbe krajevnega ordinaria«. Dejstvo je, da predpis zakonika postavlja na prvo mesto krajevne obli aje.  e nato omeni »in določbe krajevnega ordinaria«, to je škofa, hoče povedati, da more ta krajevne obli aje le razlagati, podrobneje določevati, ne pa jih izpodnesti, vpeljati celo kako popolnoma novo no o, ki do tedaj v »kraju« sploh ni bila splošno v veljavi.

 esar se pa Margotti ne Vatikan, ki je stal za njim, ni zavedal, je dejstvo, ki ga zgodovina potrjuje in splošno velja, da za krajevni obli aji,  egami, navadami, stoji neko določeno kulturno gledanje, ki ustvarja svojevrstno mentalitet, ki brani svoj obli aj. Iz zgodovine je znan najbolj tipičen primer — nastanek starovercev v ruski pravoslavni cerkvi za časa Petra Velikega. Šlo je za korekturo nabožnih knjig, za nekaj popravkov, za način kri anja itd. in vendar je nastal razkol; v Petru je del starih videl novatorja in je zato  el svojo pot. Margotti je tudi pozabljal oziroma ni nikdar vedel, ali se vsaj ni zavedel, da je Goriška vsaj od leta 1500 dalje, ko po smrti goriških grofov beneški republike ne uspe, da bi prišla na Alpe in pridejo sem Habsburžani, imela svoj razvoj. Stik z oglejskimi patriarhi slab, z ostalimi Slovenci postajajo stiki vedno močnejši, nato pride na cerkvenem področju  e do nastanka goriške nadškofije, ki je politično vezana na Dunaj.

Najvažnejše pa je bilo to, da se je  e sredi preteklega stoletja pojavilo gledanje, ki je v obleki talarja vido o »Italijana«, v  rni civilni suknji pa »Slovenca« oziroma »Nemca«.

Slovenska duhovščina, zlasti starejša, je dobro vedela, da če se začne kazati v »talarju«, pa še zlasti v onem »à la romana« in z okroglim klobukom na glavi, bi se slovensko ljudstvo spraševalo: »Kaj si postal Italijan?« Pa še nekaj drugega. Vatikan in Margotti sta hotela vpeljati na Goriškem talar, ko je v sosednji Avstriji in Jugoslaviji zgjnala dolga črna suknja pri duhovnikih in so zlasti mlajši že nosili suknjiče in celo ne več črnih, marveč že sive. Novi čas in tokovi, o katerih je bil govor zgoraj, so tu prevladovali, ko je Rim hotel uveljaviti kot novo »nekaj starega« in kar je najvažnejše, za slovenski čut in celo za furlanskega nekaj »tujega«. To so bili za Vatikan in za Margottija »politični razlogi«, ki jih ni priznaval, ker je v svoji nepustljivosti sprejel fašistično načelo, da so v Italiji le Italijani in je negiral etnično načelo, ki ga zdrava demokratična politika mora upoštevati.

Da Margotti za to ni imel nikaktega razumevanja, govorí njegov uradni list. Z datumom 5. decembra 1938 (Bollettino 1939, št. 1) je priobčil svoje opozorilo po točkah, kjer je v točki 1. grozil s cerkvenimi kaznimi onim, ki se nočejo »uniformirati« po rimskih običajih, kot je zaukazal 12. avgusta 1936. Grozil je s kaznimi po cerkvenem zakoniku (CIC 2379), pa se kot doktor kanonskega prava ni zavedal, da strelja preko; kánon namreč preti s kaznijo le tistim, ki bi odložili vsako duhovniško obleko, čeprav jih nanjo vežejo običaji. Goriška duhovščina pa je še vedno nosila duhovniško obleko le po svojem starem običaju, ni se laicizirala, to se pravi oblekla civilno. Nato je v točki 3. posebej omenil monsinjorje, ki bi morali delati čast papeškemu dvoru. Leto pozneje (Bollettino 1940, št. 7—8) je opozoril na zadržanje semeniščnikov na počitnicah in dodal, naj se ne zgodi, da bi starejši duhovniki dajali potuho mladim semeniščnikom, da ne nosijo talarja.

Tedaj je bila fašistična Italija že v vojni; danes pišejo vsi resni zgodovinarji, razen filofašističnih, da italijansko ljudstvo ni niti od daleč občutilo te vojne kot svoje, kar se je med prvo svetovno vojno vsaj deloma zgodilo. Bilo je proti njej. V goriški pokrajini so bili resni Italijani, ki so se udeležili prve vojne na strani Italije, sedaj pa so mirno trdili: sedaj bomo zgubili, kar smo pridobili v prvi vojni. Margotti ni imel stika s takmi ljudmi, gledal je po svoje.

Drugo vprašanje, ki je zadevalo Margottijevo reformo, je bila Katoliška akcija (KA). Tu sem prisiljen ponovno omeniti svoje študije, kjer sem že načel to vprašanje.

Naj tu poudarim najvažnejše: slovenska duhovščina je hotela imeti vsaj neko avtonomijo pri organizaciji KA (uporaba jezika; da ne bo morala izvajati vsega, kar bi šlo proti slovenski narodnosti; tisk v slovenščini itd.). Še leta 1937² je Margotti kot tudi Santin na Reki dobil prepis spomenice na Vatikan, ki so jo napisali slovenski in istrski duhovniki. Zanjo ni imel razumevanja, ali pa ni hotel nič vedeti o tem, ker mu direktive od zgoraj tega niso dovoljevale. Ko je leta 1936 zaukazal, da se organizirajo dnevi o KA (Bollettino 1936, št. 29), je leto nato prav tam (1937, št. 2) zavrnil kot »predsodke rodu, jezika, narodnosti« vsako zavlačevanje pri organiziranju KA, ki jo je zaukazal sv. oče; nekaj mesecev nato (1937, št. 6) je zopet zapisal, da »nekateri govore, da ni obvezna..., saj ni nikjer bilo nikakih sankcij« (namreč pretenj s kaznimi); tako govorjenje je zavrnil kot »vani pretesti« (prazne izgovore). Med tem pa je tista slovenska duhovščina, ki je že imela organizirana razna verska društva, tradicionalna za slovensko ljudstvo že iz preteklega stoletja (gre zlasti za Marijine družbe, ki niso bile samo dekliške, pač pa tudi fantovske; v Šentvidu — Podnanosu je bil član tudi J. Premrl-Vojko) začela ne samo tiho, pač pa tudi na glas in pred samim nadškofom proglašati

te organizacije kot svojo KA. Margotti je leta 1939 (Bollettino, št. 1) izrazil, da je »praznota« in »mráz«, kjer ni KA. Leta 1942 (Bollettino, april št. 4—5) pa je duhovnik, ki Marijino družbo predstavlja kot KA, imenoval »uboge iluzioniste..., ki niso doumeli potreb časa...« Ne verjamem, da je Margotti vedel, kar se je že takrat vedelo na Goriškem, da je KA zgornje Italije (zlasti Brescia, Bergamo, Milano) bila že trdno v rokah katoliških antifašistov. Žal smo Goričani tudi vedeli, da sta v Ljubljani jedro KA, organizacija mladcev (prof. Tomc) in ob njej »Straža« prof. Ehrlicha, obe zelo, zelo ostro antikomunistično nastrojeni, ki komaj tu in vidita neko nevarnost v nacizmu, še manj pa v fašizmu.

Naj tu omenim, da je bil kanonik Mirko Brumat osrednja figura, ki je nastopal za Marijino družbo: vodil je Marijino družbo (deklisko in žensko) v Gorici, branil pa je tudi slovenske pridige v Gorici, zlasti tiste v stolnici; slovenske pridige na Travniku (pri sv. Ignaciju) so bile v manjši nevarnosti zaradi posebnih okoliščin, branil jih je tudi župnik Piculin, ki je bil po starših slovenskega pokolenja. — Ohranjena nam je v prepisu³ spomenica goriških slovenskih kanonikov Piju XII., ki jo je spisal 30. novembra 1939 Mirko Brumat (izdaja ga stil) in kjer je stavek, da je Margotti nadvse zaskrbljen za dobre odnose s civilno oblastjo; hoče namreč rešiti in zadovoljiti vse, čeprav je leta 1935 na zahtevo prefekta predpisal pri slovenski maši tudi Italijansko. Načrt fašistov, za katerim je stal italijanski kanonik, Gradežan Tarlao, da bi izrinili slovenščino iz stolnice in prenesli slovensko pridigo v malo cerkvico sv. Antona, niso uspeli. Spomenica je važna zaradi tega, ker nam pokaže gledanje M. Brumata in skupine duhovnikov pod vodstvom A. Novaka, dekana črniške dekanije, ki so glede politične linije Vatikana menili, da morajo papeža in cerkveno avtoritetu braniti »navzgor in navzdol« (zaplenjeno dopisovanje Novak — škof Srebrnič na Krku).⁴ — Za javnost pa so se seveda v spomenicah obračali na Vatikan. Tako imamo prav v tu omenjeni spomenici opombo na račun Margottija, da se sam pritožuje, da so v njegovi bližini, v kuriji, ljudje, ki iznašajo uradne skrivnosti. O tem je Margotti zapisal nekoliko diplomatsko latinsko opozorilo v uradnem listu (Bollettino 1939, št. 10—11). Šele januarja 1939 (Bollettino št. 1) je na mesto generalnega vikarja imenoval samo kot svojega »delegata« ravnatelja bogoslovja G. Buttò-ja, ki ga je šele leta prej vključil med duhovne goriške škofije (sporočilo o tem je šele v Bollettino 1939, št. 4); ob njem je bil za finančne zadeve škofijske kurije nameščen še drug Videmčan — Agostini. Samo ta dva bi bila lahko z Margottijevim »opozorilom« prizadeta. Toda že v naslednjih številkih biltena (1939, št. 12) je nadškof dopolnil, da opozorilo ni omenilo nobenega »in particolari«, to je posebej, osebno.

S tem pa pridemo do vprašanja, na katero sodim, ne bo težko odgovoriti vsaj v bistvenih potezah. Gre za vprašanje, ki ga je omenila tudi spomenica M. Brumata — Margotti in odnosi s civilnimi oblastniki.

Vnaprej je treba poudariti, da so politični boji glede slovenskega vprašanja, ki ga je reševala doba NOB, nujno privredli do tega, da se je pretiravalo na vseh straneh. Nepoznanje Vatikana, njegove politike in diplomacije, ki je bila in je še ena najbolj izkušenih (zapisali smo že, da so po navadi vatikanski arhivi med najbolj zaprtimi na svetu), je prav one, ki so v političnem zanosu imeli neko pravico Vatikan in cerkveno avtoritetu kritizirati, pripeljalo do tega, da so dostikrat šli predaleč, zlasti glede obdobja papeža Pija XI. In menili, da smejo vso njegovo politiko prikazati pod oznako »fašistična«. Pisali smo tudi tu, da so bile velike napetosti med Pijem XI. in Mussolinijem, tudi po krivdi njunih preveč temperamentnih izjav. Ocena zadeva oba: revolucionarnega Romanjola kot kon-

servativnega Lombardijca. Čisto gotovo drži dejstvo, da linija papeške politike že s samim dejstvom, da je bila izraz katolištva, pa naj ga tudi nazivamo instransigentno katolištvo, ni mogla sovpadati s politiko takega diktatorskega režima, kot je bil fašizem. Isto velja tudi za nadškofa C. Margottija; pisali smo o njegovem patriotizmu, o njegovem strinjanju s fašistično politiko, toda tudi on je poznal meje, ker je gotovo dobival še iz Rima (ustno v samem Rimu) direktive, o katerih pa nimamo dokumentov.

7. O Margottijevih odnosih s civilnimi oblastmi nam nekaj povedo arhivi goriške kvesture in prefekture, gre sicer le za drobce,^{2/13} vendar si z njimi lahko ustvarimo dovolj jasno podobo.

Mislim, da je tudi Margotti dobro vedel, da je kljub vsem lateranskim pogodbam in izjavi Pija XI., ki smo jo tu navedli, bilo v Gorici med civilnimi oblastniki (prefekti, kvestor, državni pravdники, višji uradniki) zelo malo (bili so le redke izjeme) tistih, ki so bili »prepričani katoličani«, to se pravi taki, ki so se tudi praktično udeleževali verskih obredov, se pravi vsaj itistega minimuma, ki ga zahteva Cerkev. Isto velja tudi za podeželje, večje in manjše kraje, glede vernosti podestatov, karabinierjev in kvesturnov in še sodnikov, kjer so bili. Mogoče so bile do neke mere izjeme žene in družine teh veličin.

Ko Margotti obiskuje visoke civilne predstavnike, nastopa kot cerkveni predstavnik, predstavnik papeža samega in predstavnik škofije ter dobro ve, da ima opravka z ljudmi, ki predstavljajo državo, fašizem, kralja in dučeja. Vsaj za Vatikan in papeža vemo, da je v liniji intransigentnega katolicizma nekje meril tudi na politiko, upravičeno tedaj, če je zastopal državo (Stato Città del Vaticano). Pij XI. je stremel, da bi posegal tudi v imenu katolicizma v politiko Rima in Italije in tu se je lahko oprl na konkordat, ki je priznal rimsко katoliško veroizpoved kot državno vero. Skliceval se je na zgodovino, ki mu je dala po katoliškem gledanju poleg božjepopravnega papeškega naslova še naslov patriarha Zahoda, primasa Italije, s sedežem v Rimu, da ne govorimo o njegovi srednjeveški cerkveni državi. Pri Piju XI. je zelo zanimivo dejstvo, da je zlasti v svojih italijanskih govorih tolkokrat uporabil izraz »questa nostra Italia«, kot je ob konkordatu izrekel, da je tej vrnil Boga. Fašistični tisk onih dni priča o tem, da sta se tu fašizem in intransigenti katolicizem križala. Danes, to samo mimogrede, celo voditelji krščanske demokracije kot je bil De Gasperi, stope na isti liniji in branijo neodvisnost državne oblasti, se pa čutijo vezani na krščansko moralno in etiko.

Drugje sem že omenil (Goriški letnik 2), da je Margotti že jeseni 1934, ko je prišel v Gorico, posredoval za konfinirana profesorja bogoslovja in za one, ki so bili policijsko opominjani. Ohranjeni odgovor v arhivu goriške prefekture^{2/13} pove, da je civilna oblast bila nepopustljiva glede Rutarja in Musizze in jih je imenovala »Fogarjeve kreature«. Prefekt je pač že moral vedeti, da piše goriškemu nadškofu, katerega sufragan je tržaški škof, in tedaj je bil to še vedno Fogar. Vrnila sta se leta 1936 po amnestiji ob zasedbi Abesinije in proglašitvi cesarstva.

Nekaj zanimivih podatkov najdemo v deloma ohranjenih² trimesečnih poročilih goriške prefekture iz let 1936—1938. Tu smo že pisali o slovenskih pridigah v Gorici. Poročilo z dne 3. novembra 1936 (za III. trimesečje) nam pove, da je prefektura napravila korak pri Mussoliniju za popolno odpravo le-teh, ko je Margotti leta prej vpeljal 50 : 50. Povedali smo že, da niso uspeli.

Iz Margottijevega škofijskega lista pa zvemo (1937, št. 1), da je v istem času odpotoval v Rim (22. 11. 1936) in bil sprejet 30. novembra 1936 pri zunanjem ministru Cianu, pri Bastianiniju, podsekretarju zunanjega ministrstva, in pri Benitu Mussoliniju. Zakaj je šlo?

No comment. Toda marca 1937 je večino naših ljudi in vso Italijo prese netila novica o Ciano—Stojadinovičevem sporazumu. Bilo je v postu, pred veliko nočjo in naši ljudje so opazili, da so trgovine v Gorici polne jugoslovenskih gnjati. (Naj mi nihče ne vzame te pripombe kot zlobne, bilo je tako). Ne bi tu presojal v zgodovinski perspektivi, ne v tedanji politični liniji. Dejstvo je, da je goriško in tržaško slovensko ljudstvo sprejelo ta sporazum vsaj kot začasen oddih. Je Margotti bil v Rimu o tem obveščen, je sodeloval? Zdi se mi, da se to, kar Ciano in Stojadinovič pišeta (prvi v svojem dnevniku, drugi v spominih), ujema s tem, kar je Margotti s svojo reformo započel; vrgel se je na zunanjou disciplino in četudi je po deželi zahteval ob slovenskih pridigah tudi italijanske in to tam, kjer so bili italijanski verniki, je v splošnem treba priznati, da je slovenski jezik v cerkvah branil. Tudi v Gorici, kot smo videli iz poročila prefekture (3. 11. 1936).

Za leto 1937 imamo ohranjena vsa štiri trimesečna poročila gorške prefekture^{2/13} z datumi (20. 4., 15. 7., 16. 10. in 17. 1. 1938). Že v prvem nam prefekt pove, da je »javno mnenje ugodno sprejelo sporazum«, kljub temu pa da nekateri »čakajo rezervirano« in med nekimi koncesijami političnega, kulturnega in gospodarskega značaja omeni celo odprtje tiskarne Katoliškega tiskovnega društva, šlo je torej za Slovence. Toda že poleti (v drugem poročilu 15. 7. 1937) stoji, da se »dobromisleči ... tudi slovenski ljudje ... zavedajo« da »prevelik optimizem ni na mestu«. Vzrok: ker ima Italija dolžnost in svoje pravice do svojih mrtvih, ki so tu padli.

Že iz tretjega sporočila imamo vest (16. 10. 1937) o dveh romanjih na Brezje v mejah »verske manifestacije« (Bollettino 1937, št. 7, z dne 6. 9.) poroča o prvem, 18. in 19. 8. 1937, ki pa ga ni najavil. Organizacija je tekla po župnjah, čeprav je bil organizacijski vodja Giovanni Buttò. Poleg Brezij je obisk veljal Bled, kjer jih je pozdravil bog. profesor dr. Slavič. V Ljubljani je tehnični vodja romanja Buttò obiskal tudi bana Natlačena. Vse je torej bilo kot po sporazumu na vrhu »verske manifestacije« s političnim akcentom.

Ob istem času so se začela romanja na Sv. Goro (Skalnico) iz Ljubljane, bila so bolj številna in malo drugačna. V Gorici so jih sprejemali tudi politični predstavniki in skoraj vsako romanje je bilo povezano tudi z obiskom vojne grobnice na Oslavju, kjer jim je govoril vodič prof. Corubolo (bil je profesor telovadbe, tudi na škofijski gimnaziji), seveda tudi o zmagi italijanskega orožja.

Drugo romanje na Brezje (Bollettino 1937, št. 8) je bilo 15. in 16. septembra 1937 z 800 udeleženci, povezano z obiskom Ljubljane, kjer jih je na železniški postaji pozdravil tudi konzul Guerrini. Udeležba Goričanov, vmes nekaj Italijanov, na kongresu Kristusa kralja poleti 1939 se je odvijala v istem stilu. Tokrat je bil osrednji cilj Ljubljana, nato obisk Brezij. Marsikateri naš človek, ki drugače ni imel prilike, možnosti in dovoljenja, je itako prišel v Slovenijo, v Ljubljano; številni so bili slovenski duhovni. Kaj so tu iskali, kaj doživel, ni poročil od enega. V svoj dnevnik je beneški Čedermac, Antono Cuffolo verno zapisal, kako je doživel slovensko Ljubljano, bil sprejet pri prof. Bezluju, starem znancu, in še to nam pove, da je bilo zarj vse veliko odkritje.

Kongresa Kristusa kralja julija 1939 se je udeležil tudi nadškof Margotti, udeležba italijanskih vernikov je bila nekaj večja. Toda bila je le precejšnja razlika med letoma 1937 in 1939, tako na cerkvenem področju kot na političnem. Umrl je Pij XI., veliki italijanski patriot, Pij XII. je ubiral drugačno smer. V Jugoslaviji je padel Stojadinović, očitali so mu, in to upravičeno, pretesne stike s Clanom in fašizmom. Notranji vzrok, ki zadeva našo študijo in ki je sопovzročil njegov padec, je bil pa, da njegova vlada ni uspela z ratifikacijo konkordata z Vatikanom, kar mu je Vatikan zelo zameril. Srbski pravoslavci so izvali celo demonstracije proti konkordatu, ki naj bi katoličanom dal preveč pravic. Politična linija v Jugoslaviji je napravila velik odklon.¹³ Jugoslavija je šla na linijo neutralnosti in skušala držati enako razdaljo bodisi do fašizma kot do nacizma, skušala je celo izigravati enega proti drugemu in iskala nekam bolj tesne stike z zahodom (zlasti z Veliko Britanijo).

Margotti je pač vse to vedel, oziroma vsaj to, da je fašistična Italija manj prijazna do Jugoslavije in da je Vatikan celo užaljen. Ni pa vedel, da so se goriški katoliški ljudje (Brumat) obračali na škofa Rožmana glede slovenskih pridig v Gorici in celo z zahtevo, da bi dobili generalnega vikarja Slovencev¹⁴ in to že leta 1937. Še manj je pa vedel leta 1939, da je poljski kardinal Hlond, papeški legat kongresa v Ljubljani, odnesel v Rim obširno spomenico glede cerkvenega položaja katoliških Slovencev in Hrvatov pod Italijo, ki tudi Margottiju ni prizanašala. Iz nadaljnega zadržanja nadškofa Margottija sodim, da lahko mimo rečemo, da je ta spomenica najbrže odjeknila pri Piju XII., zanimivo dejstvo je že v tem, da goriški biltan ne omenja več tako pogostih poti nadškofa Margottija v Rim, zelo malokrat omeni obiske pri papežu. In še eno dejstvo je treba omeniti glede obiskov Margottija v Ljubljani in glede romanj na Brezje. Udeleženci, bolje udeleženke so bile večinoma članice Marijinih družb, katerim prav oni hotel priznati statusa KA, ko so ga pa imele v ljubljanski škofiji, kjer so pa prav križarji in njim sorodni tokovi študentovskih gibanj bili ostro proti KA.

8. Margottijeva Sinoda v marcu 1941, o kateri imamo kar precej ohranjenih dokumentov iz arhivov goriške kvesture in prefekture¹⁵, nam še zlasti dobro pojasni odnose nadškofa do političnih oblasti. Istočasno pa nam da neki zaključek Margottijevga reformnega dela. Poseči pa moramo malo nazaj, da dobimo jasno sliko.

»Od začetka svoje pastoralne-škofijske službe«, pravi (Bollettino 1936, št. 1), da je bil njegov cilj sklicati sinodo, tako v pismu 6. januarja 1936, ko je ustanovil komisijo, da po vrstnem redu cerkvenega zakonika preštudira snov škofijske zakonodaje. A že prej je namignil, kaj je njegova naloga. V prvem pastirskem pismu vernikom za postni čas (8. 3. 1935, Bollettino 1935, št. 4), v katerem je najavil samo kanonično vizitacijo vseh župnih škofije, ki jih je nameraval obiskati v teku petih let, je zapisal (in veljalo je vsem vernikom): »Veliko stvari bom našel, ki jih bom moral poravnati, preurediti in urediti v bogoslužju, v duhovnem in v časnem življenju.« Ob teh njegovih besedah se je treba ustaviti in vprašati, kako je vedel za te »stvari« ter da jih je »veliko«, če sploh še ni stopil v posamezne župnije? (Med »sebi podložne«, kot piše, prav po katekizmu kardinala Gasparrija?). Zdi se, da je upravičeno mnenje, da je od vsega začetka že dobil miglijaj, direktivo v samem Rimu. Dne 26. februarja 1935 (prav tam) poroča v

¹³ A. Brecchia, Le potenze dell'Asse e la neutralità della Jugoslavia. V: Rivista di Studi Politici e Internazionali, april-juni 1974, št. 2, s. 225 dalje.

dnevniku, da je bil pri sv. očetu in doda, češ da to ni v njegovi navadi, »da se on zanima za verski položaj v nadškofiji«. In naj še dodam, saj takih vesti je malo, v istem Biltenu z dne 3. 3. 1935 oobsodi in prepove lista »Jutro« in »Istro« iz Jugoslavije tako za duhovnike, kot za vernike, ker sta pisala proti njegovi osebi in meni, »da se zdi, da so avtorji v sami škofiji«.

Ko je imenoval zgoraj omenjeno komisijo, je že tudi napovedal dan za sinodo in sicer 17. in 19. november 1935, torej kar v desetih mesecih naj bi bilo vse opravljeno? Ni šlo, sinoda se je sesla še-le po petih letih in ne po desetih mesecih. Margotti bi bil kot zakonodajalec moral poznati vso škofijo, duhovščino in položaj vernikov, še posebno pa sila zamotan odnos, ki ga predstavlja glavna dejavnika, duhovnik-vernik v živi družbi ter v prostoru in času, kjer gre od vsega začetka za dve ljudstvi: slovensko in furlansko-italijansko.

Sodim, da so bili v novo imenovani komisiji taki dejavniki, ki so novega škofa zavrli v njegovi naglici in to popolnoma upravičeno. Iz poznejše citiranih italijanskih fašističnih dokumentov je znano, sicer pa bo tudi vsak, kdor je poznal tedanjega položaj, tudi mimo teh moral mirno pritrdirti, da sta v tej komisiji bila le dva moža zavora Margottijevi reformi. Sošolca vsaj iz bogoslovja, če ne tudi že prej, eden Slovenec, drugi Italijan, oba sicer avstrijske vzgoje, vendar svojih pogledov. Slovenec dr. Miha Toroš je Margottija glede znanja cerkvenega prava povsem prekašal, vendar tudi on problemu škofije (tistega »de facto«) ni ravno poznal v taki širini in globini, kot bi bilo treba. Mož namreč kot duhovnik ni posegal v politiko ter ni sodeloval niti pri prosveti kot mnogi slovenski kolegi; slovenstvo je sprejel kot konservativno dedičino. Kot prej v zvestobi do presvitlega cesarja, je sedaj mirno gledal in sprejemal novo (za nas že staro) Jugoslavijo. Po inteligenci je Igino Valdemarin zopet prekašal Toroša, prekašal ga je tudi zaradi širšega, obsežnejšega znanja, bil je ravnatelj škofijske gimnazije, razumel je slovensko in je Slovencem priznaval vsaj toliko, kolikor jim je priznavala že stara monarhija. postal je narodno zaveden Italijan, čeprav po pokolenju Furlan; za takratne razmere je bil zelo razgledan v italijanski literaturi, ki jo je poučeval,¹⁶ viden in spoznal pa je vse slabosti nove države, liberalne Italije, z ozirom na staro monarhijo; imel je toliko demokratičnega čuta starega faiduttijanca, da fašizma ni sprejel kot neko »odrečenje«, kot ga je sprejel Pij XI. in še bolj naivno Margotti.

¹⁴ Igino Valdemarin in M. Toroš sta bila v letih 1925–26 skupaj v vodstvu Malega semenišča, prvi je bil ravnatelj, drugi pa ekonom. Toroš, po rodu Brč, je tu pokazal, da zna biti pravilni kmet. Sam je aktivno pomagal pri kopanju novega vinograda, ki še raste. Drugače je bil sam svoj, samotar. Res globok je bil le v cerkvenem pravu. Kodeks je poznal. Zdel se je visok, vzvišen, pa ni bil; če si začel pogovor o drugih stvareh, je poslušal, sprejemal.

I. Valdemarin je zelo red poudarjal, da se je učil čitali rimskega Horaca ob slovenskem profesorju — klasičku kot vojaški kurst v Galiciji. On mu je bral znano Odo na vinski vrč. Konkretnosti so važne v življenju, je red poudarjal. Znal jih je podajati v literaturi ob Manzoniju in tako dalje v nižji gimnaziji. V letu gonje proti nadškofu Sedeju sva se bolje znašla; takrat je od mene red sprejemal nemško literaturo o gibanjih v katoliškem svetu: cenzil jih Lippera. Je bil dober govornik in je znal zagrabitil mlade, globoki od L. Cigaja, Slovenca, sošolca Iza gimnazialki let, ki je bil duhovni vodja, strogi duhovni gospod, zelo janzenističnih pogledov. Oba sta ob mizi dosti govorila o sošolcih iz gimnazije in iz malega semenišča. Med prvimi sta bila z Josipom Srebreničem iz Solkanca, v semenišču pa z Alojzem Gradiškom. Toda ožji stikov med dvema naravama (Valdemarin — Cigaj) ni bilo, zadnji je bil v svoji manjvrednosti ljubosumen na Igino. Se pri meni je izigraval njegovo Italijanstvo ...

Da je Valdemarin zнал, četudi je počast doraščal v to, najti stik tudi s slovenskimi fanti, naj navedem dva primera iz Italijanskih arhivov. V ljubljanskem Tribunale militare som našel pri enem naših aktivistov OF njegova plama in razglednice, ki mu jih je pisal po Izstopu iz škofijske gimnazije.

Drugi primer je pred leti umrl Slavko Podobnik (župnik in dekan v Vipavi, rektor Malega semenišča), iz arhiva sem še izvedel, da mu je Valdemarin naklonil (Podobnik je bil velik rovež, sirota ob več bratih) štipendijo, ki jo je ob Fogarjevi pomoči Izpostavljal pri pred. Dompijerja prav za prav za uboge furlanske študente; motivacija je bila, ker se uče slovenski (glej mojo študijo F. B. Sedej in fašizem v Goriskem letniku 1974). Samo en dokument je v arhivu: poročilo Idrjski karabinjerjev, da S. Podobnik lahko dobil štipendijo, ker je »politično nesumljiv«. Bil pa je vseskozi slovensko zaveden že takrat in je znel celo vplivati na svoje mlajše sošolce, ne da bi vzbuzil pozornost ...

Toroš in Valdemarin nista bila za »uniformit  in »conformit , ko je šlo za romanizacijo in latinizacijo (za v tem pojmu skrito italijanizacijo, vsebovano v zahtevi, da je treba goriško škofijo priena ti in izenačiti z italijanskimi). Branila sta vse dobro, kar je ustvaril »domači« kulturni krog (tako furlanski kot slovenski), kar prav kot »običaj« (-consuetudo) priznava tudi cerkveni kodeks (goriški škofijski arhiv, ki najbrže  e hrani dokumente o delu komisije, bi tu mojo oceno potrdil; itoda zaprt je kot vatikanski).

Iz leta 1940, ko je komisija  e izdelovala prvi predlog konstitucij, so nam iz arhiva kvesture in prefekture ohranjeni razni dokumenti,^{7/1} iz katerih se jasno vidi, s kak im interesom je civilna oblast sledila sinodi. Poročilo prefekta (osnutek) z datumom 29. februarja 1940, je zelo optimisti o, ko obve a notranje ministrstvo, da ne pozna osnutka, »vendar se ve, da bodo vsi po volji ordinarija (nad oka) shli v smer romanizacije«. Isti pa 2. marca 1940 v prepisu, ki je krajši, izpusti zgornje besede. Avgusta 1940 prefekt dobi od notranjega ministrstva podatke, ki jih je to dobilo od svojih zaupnikov, in pravi, da bo sinoda odlo ena, ker obstaja mo na skupina duhovnikov, ne samo iz Goriške, pač pa iz vse Ju ijske krajine, ki grozi s shizmo, z razkolom,  e ne bo pouka v materinem jeziku. Odgovor prefekta je  e 23. avgusta 1940 in pomirja Rim, obenem pa sporoča, da bo te dni projekt konstitucij razposlan dekanom. Glede shizme slovensko-hrvaškega klera dostavi, da ti vedo za sklep sv. sedeža, ki ga je Pij XI. izrekel: »Naj pa gredo!« Kler tudi ve, da je nad ok istega mnenja. Iz nekega drugega zapisa brez datuma je razvidno, naj bi Pij XI. izrekel omenjene besede ob obisku pri Mussoliniju.

V naslednjem dokumentu (5. 9. 1940) neki kvesturin obve a kvestorja, da je projekt v diskusiji v dekanatu Gorica.  e 21. septembra 1940 pa dobi kvestura, najbr s s podpisom kvesturina Luciani, podatke iz »zaupnih virov«, da se je dekanat Vipava izrekel proti romanizaciji, proti talarju, dekanat  rni e prav tako za »stoletne običaje«, furlanska Krmln in Fiumicello pa, da sta se izjavila proti duhovnom iz Italije, imenuje jih le z izrazom »imbarcati« (vkrcanci). Doda  e, da je pobudnik vseh protestov M. Toroš, ki je nad ok obenem s prof. Kacinom in Bratu em celo grozil ob razpustu malega semeni a- kofijske gimnazije. V resnici je stavbo zasedla vojska za bolnico, sodim, da se nad ok ni upiral; svoje gimnazije je poslal v Videm, licej-gimnazijo pa v bogoslovje.

Delo komisije ni bilo lahko. Zlasti »opozicija«,  e jo smemo tako imenovati, ni imela lahkega položaja v komisiji, o čemer nam povedo spremne besede nad oka Margottija, ki jih je naslovil dekanom: (Bollettino 1940,  t. 7—8): »Na sinodi proglašamo Mi konstitucije, ki jih bomo Mi smatrali kot definitivne... Treba pa je reči, kler (duhov ina) je bil z a s l i s a n«. To namreč predpisuje cerkveni zakonik. In končal je nič kaj prijazno: »Konec naj bo nepotrebne lamentacije!« Odgovori so morali priti od dekanjskih konferenc do 30. septembra 1940. Dva meseca je bil kar v redu termin, ni kaj reči. In prišli so in  e po datumih sodeč, so sila razburili nad oka.  e 9. 10. 1940 je odgovoril (Bollettino 1940,  t. 9—10); lahko rečemo, da je bila ta naglica zelo malo diplomatska in vzgojna, nevredna cerkvenega kneza, zlasti  e,  e premislimo njegove besede, ki so prav zares, vsaj deloma, prava »lamentacija«, ki jo je sicer hotel preprečiti pri svoji duhov ini.

Prvi del odgovora je  e v okviru pravne problematike: da bo sinoda upoštevala pripombe, da pa je treba nekatere totalno zavreči, ker so proti zdravi

pameti (»buon senso«) in proti načelom zdrave discipline, druge pa »greše zaradi nacionalnih predsodkov in kampanilizma« (lokalnega patriotizma).

Nato začne »lamentacija«. Prvič, da mu je referendum razkril, da nima »dobrih otrok« in »poslušnih ovc« ... (gre za moralizacijo, ki bi bila morda na mestu, če bi govoril preprost, neukim vernikom, duhovni pa so po cerkvenem pravu njegovi sodelavci). Drugič: očita, da je njih »formazione ricevuta deficiente«. To je zadele zlasti slovenske častite gospode, ki so to kratko prevedli kot »vzgojo, izobrazbo limate pomanjkljivo«. Priznati je treba, da so vsaj v primerjavi z italijansko duhov ino starejših letnikov slovenski in z njimi furlanski daleč, daleč prekašali Italijane. Sodim, da Margotti ni šel tako daleč, ker »formazione« v italijanskem jeziku res pomeni tisto, kar beseda pove v svojem kontekstu, gre za formo, predvsem za zunanj  nastop, etiketo, to kar na zunaj pokažeš od svoje notranjosti. Prisiljeno bi morali rabiti izraz »izoblikovanost« ali »izoblikovanje človeka«. S tem v zvezi nam Margotti zopet izda, kar je podmena te studije, saj pravi sam, da ga je papež poslal in mu ni reklo, da mora »mirovati«. Doda  e, da to tudi ni njegov značaj, treba je »delati in izvršiti lastno dolžnost«.

 e ena pripomba k njegovim »lamentacijam«:  e takrat sem menil, in sem danes  e bolj utrjen v mnenju, da njegovo tožarjenje o »dobrih ovcah« in »poslušnih otrocih« le ni bilo iz notranje prizadetosti  oka, ki dobi od svoje duhovšine pripombe, ki ne gredo v njegov račun in načrt. Margotti — diplomat mi je stal pred očmi. Imel je težave s civilno oblastjo, s fašistično stranko, imel je v svoji bližini ljudi, ki so šli bolj kot on z režimom. S tega vidika zvene njegove »lamentacije« kot apel na re imovce, na fašiste; lahko jih je zapisal, ne da bi obtoževal slovensko in furlansko duhov ino, ker so nam znani dokumenti fašističnih virov, ki jasno govore: oblastniki so vedeli, da je slovenska duhov ina glede slovenstva neuklonljiva. Margotti se tu s svojimi »lamentacijami« samo pridruži fašistom.

Vse te Margottijeve lamentacije sta brala tako kvestor kot prefekt, saj je najti v arhivu² priložene biltene iz leta 1940 ( t. 7—8 in 9—10). Kaj so sporočili v Rim notranjemu ministrstvu, nam ni znano, pač pa je ohranjen brzojav z dne 30. oktobra 1940 samega podtajnika ministrstva Buffarinija prefektu, v katerem mu naroča: »Pretresite možnost, da vi... podprete 'con riservatezza e tatto' akcije ordinarija za Italijanizacijo klera«. Brzojav je dospel v Gorico 2. novembra 1940.

Gorica pa, kot sodim iz naslednjih dokumentov, to se pravi kvestura, je  e imela vzpostavljene stike, da je lahko poskušala, po svoji strani vplivati. Ali kako?

 e 4. novembra 1940 sporoča Luciani, da je Margotti za svoj god ob  estkah, ki mu jih je v imenu duhovšine izrazil  e večkrat imenovani kanonik Tarlao, ultraitalijan, izjavil, da bo po možnosti ugodil zahtevam dekanov, pove pa tudi, da so se celo italijanski kanoniki izjavili, da naj spo uje stoletne navade, da so Agostini in Butt  s Tarlaom zaskrbljeni; zadnji pa je napravil napako, saj je bil vse poletje proč in ni sledil pripravi sinode.

Ministrstvo se je zopet oglasilo 7. novembra 1940 in je spraševalo o kar šestih zahtevah glede sloven ine in latin ine (podatke je dobilo po svojih obve evalcih);  e 11. novembra 1940 je prefekt odgovoril (gre za njegov osnutek), da sta kanonik Brumat in župnik Filipič izjavila, da ne vesta nič o tem; zagotavlja pa prefekt, da bo po navodilu podsekretarja iskal stik z Margottijem »in forma cauta e discreta«, kar zadeva afirmacijo Italijanstva.

Iz vsega, kar imamo ohranjeno, lahko sklepamo, da se je začetni optimizem civilnih-fašističnih oblasti spremenil kar v velik pesimizem v letu 1941, tik pred sinodo in vsega so bili krivi slovenski duhovniki, čeprav smo tu že videli, da je tudi kvestura uvidela, da ne more računati niti z italijanskimi kanoniki, še manj s furlanskimi duhovni.

Komisija je nato pretresala, kaj naj sprejme, kaj ne. Tudi če bi imeli podatke, za našo raziskavo nima pomena pisati o tem, saj nam gre predvsem za Linijo, ki se je držal Margotti z ozirom na Slovence.

Nova formulacija konstitucij (iz fašističnih virov zvemo, da so bile že natisnjene — najbrž gre za poskusni natis, da bi možne manjše korekture še lahko vnesli) je bila poslana v nov pretres dekanom 13. januarja 1941. Samo na treh mestih naj bi se zbrali duhovniki in prediskutirali definitivni tekst: v Gorici, Tržiču in pri Sv. Luciji (danes na Mostu na Soči). Naknadno je najbrž na intervencijo bil dovoljen sestanek vipavske duhovščine v Ajdovščini (bila je v Šturjah) za dekanate: Črniče, Vipava, Dornberk in še za kraški Komen.

Kot je bilo delo komisije strogo tajno, je isto veljalo za sestanke dekanatov.

Ohranjeno nam je najvažnejše poročilo prefekta od 14. februarja 1941 z oznako priporočeno (zaupno). V začetku omeni, da je nadškof razposlal prve odtise konstitucij dekanom, ki naj dajo zadnje pripombe. Nato potoži, da v njih ni konstitucij, predlaganih lansko leto, ki so stremele, da se »okrepi rimstvo cerkve in vtične vsaj malo sapice italjanstva«.

To, da je preprečil slovenski kler, ki je vedno nasproten škofu in nepustljiv do sv. sedeža. Nadškof naj bi bil dobil celo grozilna pisma. Sledi nato zaupno sporočilo, ki pove, da je slovenski kanonik bil pri samem papežu in je protestiral proti konstitucijam, ki hočejo »italianizirati duhovne«. Isti vir poroča, da je nadškof bil pri državnem tajniku, ki ga je napotil do papeža. Prefekt nato omeni še konstitucije, ki so posebno prizadele civilno oblast, namreč, da Italijančina ni popolnoma predpisana v dopisovanju s kurijo. In še, da je sedaj otežkočen prihod italijanskih duhovnov v škofijo.

Dvojezične pridige da niso predpisane, pridiga (homilija) naj bo v jeziku večine. Le, če so navzoči Italijanski verniki, naj se doda še v Italijančini. Prefekt sodi, da gre za omalovaževanje Italijanskega jezika, saj bo dodatek nujno kratek. — Drugod (Znamenje 1976, 408—426) sem prikazal, da je bila fašistična teza »ljudstvo je v večini dvojezično, večinoma zna italijanski«; zlasti šolske otroke so že smatrali za Italijane in silili le k Italijanskim pridigam (in mašam za Italijane), če so bile.

Prefekta zlasti boli, da ni Margotti predpisal obvezne duhovniške obleke »a la romana« (konstitucija o tem je uzakonila to obleko za tiste, ki smo jih navedli zgoraj — za novo posvečene itd.). Prav mu ni tudi ostrejša formulacija glede duhovnov, ki bi hoteli priti v goriško nadškofijo (omejuje se svobodno kretanje in prihod novih iz Italije).

Ob koncu ponovno izrazi bojazen, da bodo na novih sestankih dekani še to, kar je sedaj znano, »poslabšali« ... »Velika večina klera, ki se bo udeležila pripravljalnih sestankov za sinodo, je slovenska in ni naklonjena Italijanskemu nadškofu, ki je popolnoma modificiral svoje začetne odkrite namene, italianizirati slovenski kler, ker ga sv. sedež v tem ni podprt. Nova situacija bo prizadela zlasti duhovne Italijanskega pokolenja«.

Sodim, da kritične pripombe niso potrebne. Vendar je treba le reči, da je civilna oblast od Margottija več pričakovala in zahtevala, kot je ta mogel dati,

zlasti po letu 1939. Po smrti Pija XI. Vatikan ni več nudil take opore kot prej, čeprav moram tu kot »javno tajnost«, nekje je bilo že zapisano, omeniti pripombo škofa Domenica Tardinija, tajnika kongregacije za izredne zadeve (njegov namestnik Giovanni Montini, 1978. umrli papež Pavel VI., je bil dosti bolj širok v svojih pogledih). Tardinij je nekemu slovenskemu duhovniku, ki je prinesel spomenico s pritožbami, od vsega začetka Izrekel, da se čudi, da se po tolikem času ljudje še niso naučili Italijanski.

Ob citirani pritožbi goriškega prefekta pa najdemo še nekaj zanimivih podatkov glede sinode, gre vedno za »razpršene dokumente«. Tako dopis na uredništvo »Slovenca« v Ljubljano (podpis Polde Kemperle) z dne 1. marca 1941, kjer piše o pripravah na sinodo in omeni na koncu, da se je zadnja redakcija konstitucije le približala tistim, ki jih je predložil kler in da so glede nekaterih kočljivih zadev, kjer je zlasti slovenski kler imel bistvene pripombe, na zadnjih štirih pripravljalnih sestankih našli složno rešitev za utrditev verskega življenja. Tudi ta dopisnik je moral črpati iz nekih zaupnih virov; najbrž je to zvedel od tistih slovenskih gospodov, ki so se po Sedejevi smrti postavili na stališče, da je treba cerkveno oblast braniti.

In še en italijanski dokument iz istega vira naj omenim, gre za poročilo vicekomisarja javne varnosti (kvesturina), katerega podpis je nečitljiv, kvestorju z dne 19. marca 1941. Trditev ni popolnoma dokazana, vendar po načinu poročanja sodim, da je bil to mož, ki je imel stike z ljudmi iz škofijske kurije, nad katerimi se je pritoževal sam Margotti in jih je izrabil kanonik Mirko Brumat v svoji že omenjeni spomenici na papeža. Njegovo poročilo je izraz neke g o t o v o s t i, sploh ne navaja virov ali »glasov«. Je bil on torej glavni vir za prefektova poročila v Rim? Tu poroča kratko, brez kakršnegakoli pridržka.

Nadškofa Margottija je sprejel v Rimu sam državni tajnik Vatikana kardinal Maglione, ki mu je zagotovil, da Mirko Brumat, čeprav je bil na državnem tajništvu Vatikana, ni bil pripuščen k avdijenci pri papežu. Nekdo od »pripravnikov« državnega tajništva je poslušal Brumata in mu dal neka splošna zagotovila, da bo pritožbe proti nadškofu posredoval papežu. V resnici pa lamentacije kanonika Brumata niso še naprej (glej skoraj pripombo na račun D. Tardinija).

Kardinal Maglione, da je dal Margottiju »carta bianca« za sinodo in mu izročil, da jih uporabi kot hoče, »petinširideset spomenic slovenskih duhovnikov iz goriške nadškofije, naslovljenih na sv. sedež, ki vsebujejo proteste slovenskega klera«.

Nadškof Margotti se je vrnil iz Rima nekoliko ohraben in poln dobrih sklepov. Poročilo piše nato, kaj je sklenil Margotti glede poteka sinode. Da bo on sam bral neke osnovne konstitucije, nato dal brati vikarju Buttiju druge, manj važne (v resnici jih je bral Mirko Brumat) itd. Glavna, zelo važna p r i p o m b a je pa ta, da je Margotti sklenil, da ne bo izdal definitivnega teksta konstitucij na sinodi za kler, ki bo glasoval. Vse kopije da so zapečatene in hranjene na ordinariatu. Margotti da ima en izvod, drugi pa bo zadnji trenutek izročen vikarju (Buttiju); ta postopek da ni popolnoma po cerkvenih predpisih, da je pa dobil dovoljenje sv. sedeža.

Nato poročilo z veliko zaskrbljeno omenja podravnatelja za finančne zadeve kurije A. Agostinija, predlaganega za stolnega kanonika, ter težave, ki so povezane z njegovim imenovanjem in z njegovo udeležbo na sinodi. Težav glede udeležbe na sinodi ni bilo, saj je bil podravnatelj za finance na škofiji. Ze zgoraj

smo omenili sum, da je bil prav Agostini glavni informator kvesture, neposredno ali posredno.

Kot posebno poročilo (vmes so tipkane črtice) sledi, da je 16. in 17. marca 1941 bil v Gorici nadškof Fogar, da se je msgr. Valdemarin sešel z njim in »izlil svojo dušo prijatelju Fogarju« kot je nato sam povedal ekonomu malega semejnišča (Desiderio Spagnul, furlanskega pokolenja, mož je bil velik antifašist, da ne rečem antiitalijan, ker je bil pristaš pok. Faiduttija). Poročilo nadaljuje o Valdemarinu, da je glede »njega ugotovljeno«, da odobrava teze, trditve msgr. Toroša, ki jih je razvijal na pripravljalnem sestanku za sinodo. Valdemarin meni, da ima Toroš popolnoma prav, če brani slovenske običaje in protestira proti inkardinaciji (sprejemu) duhovnikov iz drugih škofij v goriško. Sledi še mnenje, da bo Toroš po sinodi izgubil mesto predsednika cerkvenega sodišča. To se ni zgodilo, saj Margotti ni imel bolj zmožnega in tudi zvestega moža, ki bi bolje poznal cerkveni zakonik.

Majhna pripomba o Valdemarinu in Torošu glede inkardinacij tujih duhovnov je na mestu. Moje mnenje iz opazovanj in doživetij je, da so avtohtoni goriški Italijani, ne samo furlanskega porekla, bili vsi proti tujim duhovnom, ti so namreč zasedali tudi boljša mesta v kuriji (Buttò in Agostini), drugi pa mestne župnije. Monti novo župnijo Srca Jezusovega, Della Tolla, ki je prišel iz Carigrada, dekanat Devin). Prevlado so imeli kot katehetje na goriških šolah. Prav ti so bili, kot smo videli iz prefektovega poročila, civilni oblasti najbolj pri srcu.

Z ozirom na prejšnje prefektovo poročilo so podatki vicekomisarja pomembni v toliko, ker navajajo obisk Margottija pri kardinalu-državnem tajniku. Prefekt je podčrtal, da Vatikan ne podpira več Margottija. Kar tu vicekomisar poroča, se mi zdi, da potrjuje prefektovo tezo. Sicer je bilo v Gorici med vso duhovščino razširjeno mnenje, da Pij XII. ni tak Italijan, kot je bil Pij XI. Vendar je podatek važen, priti je moral iz ust samega Margottija (ali prek Buttòja, še verjetneje pa prek Agostinija), da je dobil »carta bianca«. Ta izraz ima lahko pomen, ki je bil zaskrbljujoč za nadškofa: glej sam, kako boš sinodo izpeljal. Da je dobil kar 45 spomenic, potrjuje prej zapisano: le poglej, kaj pravijo tvoji podložni. Dvomim pa, da je dobil prepise spomenic, vsaj nekatere poznamo v prepisih in so večinoma zelo dolge (na primer spomenice Mirka Brumata), ki niso prav nič diplomatske; izdajajo moža teatralnega nastopa ter dolgovzelnega in moralizirajočega pridigarja, priljubljenega zlasti ženskemu svetu). Maglione je dal uradne izvlečke, tudi število 45 se mi zdi preveliko, ali pa je dal izvlečke spomenic, ki niso zadevale le sinode. Iz tega dejstva lahko sodimo, da se je kardinal le zavedal, da »problema slavo« ni podcenjeval... Da pa je dal Margottiju mimo tega neko moralno oporo, je razumljivo in ima svoj pomen, ker je bila prav »segreteria di stato di Sua Santità« in od nje zlasti odvisna kongregacija za izredne zadeve tisti forum, ki je predvsem reševal zapletene politične zadeve, odnose med državami itd. Zato je zelo zanimivo, da priobčene konstitucije sinode prinašajo na prvi strani pismo kardinala Maglioneja Margottiju z dne 25. marca 1941, kjer mu v začetku omeni, da sv. oče vidi v sklicu »sinode« znak »pastoralne gorečnosti«, kar naj bi služilo za »porast vere in pobožnosti«. Šele nato omeni »spremembo časov«, »disciplina« in »zlorabe«.

Prav tam najdemo podan tudi sam potek sinode z dne 26. marca 1941, ki za nas nima nikakega pomena. Tudi sinoda sama ga ni imela, gledano iz notranjega in zunanjega političnega položaja. Teden dni po sinodi je Italija napadla Jugoslavijo in sledilo je, kar je sledilo. Omenili smo, da je že jeseni 1942 Margotti pisal o

»tragični uri« in se skliceval na »Dio-patria-famiglia«, je pa v svojem govoru na sinodi še govoril: »Politične razprave, nacionalni in jezikovni spori niso stvari duhovniške službe« (latinski tekst: »res politicae, dissensiones nationales et linguisticae non sunt officii sacerdotiales«). Bližalo se je razsulo ne le fašizmu, maneč tudi njegove reforme, slovensko ljudstvo je kompaktno prehajalo v NOB, saj ga ni ne državna, ne cerkvena oblast priznavala kot ljudstvo, narod.

III. ZAKLJUČEK

Poslanstvo nadškofa Margottija, za katerim je stal osebno Pij XI., je bilo, integrirati goriško nadškofijo v sklop italijanskih škofij pod gesli romanizacije, latinizacije, jo reformirati, »uniformare — conformare«. Naslanjajoč se na konkordat, ki je priznal Slovence le kot »ljudstvo z drugim jezikom«, ni zadel le na odpor narodno zavednega ljudstva in duhovščine, ki se je že stoletja čutila del slovenskega ljudstva — naroda, sedaj nasilno odtrganega od celote. Zadel je Margotti tudi dva kroga ljudske kulture verskega značaja; o tem razpravlja etnologija, saj je vsako verstvo kulturno ustvarjajoč dejavnik (ima svoje obrede, praznovanja, tradicije, običaje — šege, ki imajo tudi svoj umetniški specifikum od arhitekture cerkva do pesmi in glasbe). Goriška je imela dva kulturna kroga, ob slovenskem je bil še furlanski (stari profesor Brumat je pri predavanju rabil večkrat izraz: »in plano sic, in montibus nescio« — v ravni takoj, v gorah ne vem). Od 1500. leta dalje, od padca goriških grofov sta se ta dva kroga razvijala pod vplivom srednjeevropske Evrope in povezavi in v nasprotju z nemškim svetom (že Lutrovje reforme bližnja Italija ni doživel, medtem ko jo je Goriška in je protireformacija tu pustila svoje sledi). Spopad Margotti in Slovenci ob Furlanijih je bil nujen, zlasti še zaradi takega in ne drugačnega zadržanja nadškofa. Zdi se, da se sam sploh ni zavedel širine in globine razlik med goriško nadškofijo in drugimi italijanskimi škofijami. Zakaj računal je le na novo cerkveno pravo, na kodeks, na konkordat in na specifično gledanje Pijs XI., ki ga je sprejel za svoje. Zgodovinarji govore o Pijevem »integralnem katolicizmu« (drugi ga vržejo kratko malo med »klerikalizem«, kar pa ni), o »papalizmu« itd. V bistvu gre za to, kar je najbolj jasno izpovedal kardinal Gasparri v svojem katekizmu (za inteligenco celo): cerkev je suverena družba duhovnega, verskega, nadravnega značaja, ki ima svojega suverena, rimskega papeža, verniki so podložniki, ki imajo dolžnost ljubezni, spoštovanja in pokorščine. Celo želja in svet sv. očeta jim morata biti nekaj svetega. Tu gre za hipertrofijo oblasti, ki krati svobodo vesti. Razne Katoliške akcije, na primer tista v Sloveniji, so to gledanje integralnega katolicizma sprejele. Na Goriškem je bil vsaj tu in tam duhovnik, ki je živel za svojo Marijino družbo in si ni upal nastopiti proti temu gledanju, če ga že ni sprejel. Šele danes, po potresu, ki ga je sprožil drugi vatikanski koncil, so tudi taki le priznali, da če je uradna Cerkev vedno priznavala in učila načelo svobode vesti in verske svobode, ga njeni zastopniki in člani niso vedno uresničevali.

Med Pijem XI. in Mussolinijem so bile močne napetosti, a konkordat je bil pakt, ki je držal in držali so lateranski sporazumi, ki so zopet ustanovili papeško državico. Tu je bil Pij XI. zemski monarh. Ni čuda, če prenese absolutno vladanje tudi na cerkveno področje. In analogija je analogija, razlike s fašizmom so, toda fašistu je veljalo »Il duce ha sempre ragione«, integralnemu katoličanu

pa »Il papa non si discute«. Tako eden kot drugi torej temeljita na načelu avtoritarnosti. Margotti je sprejel naloge in prišel v Gorico, da začne z reformo.

1. Margotti od vsega začetka ne prizna Slovencev. Tako v začetku napove reformo in že od začetka zahteva za sebe, kot papež za vso cerkev, »po-korščino« od vseh, od duhovnikov, ki tako niso več sodelavci, pač pa slepo pokorni hlapci. Kot papež ne more pozнатi konkretnega položaja vse Cerkve, tako tudi ne škof — zlasti tujec — položaja svoje škofije. Takrat so prav »klerikalni« krogi (v Sloveniji in drugod) sprejeli načelo: o papežu in škofu se ne sme oziroma ju ni dovoljeno diskutirati, kritizirati. Margotti je že prvi mesec na račun svoje duhovštine izrekel besedo: »protestanti«. Bila pa je ta duhovština čisto gotovo po verski in svetni kulturi daleč nad italijanskimi »preti« in tudi nad Margottijem.

O Margottiju pišejo, oziroma so pisali, da je bil kot »človek srčno dober in plamenit, vedno pripravljen pomagati«.⁵ Priznajmo, da je bil tak, ko je šlo za materialno pomoč in tudi za pomoč posameznim slovenskim duhovnom, po katerih je fašizem le pregrobo udaril. Toda ali ni duhovna kultura in z njo povezana svoboda vesti nekaj dosti višjega? Tega Margotti Slovencem ni priznal, ko je sam poudarjal kulturo Italije! Kje je bližnji, kjer so dolžnosti krščanske ljubezni (Ljubi bližnjega kot samega sebe). Poznal je sebe, Italijo — domovino, za svoje duhovne, ki so bili z ljudstvom vred tlačeni in pregnani, pa je zapisal: »Ne razpravljajte o narodnosti, o jezikih!« Slo je za njih narodno eksistenco. Tudi tu bomo papežu in Margottiju prznali, da sta tu pa tam le nekaj ukrenila, na primer za versko literaturo, za pridige v »drugem jeziku«, saj nista mogla drugače, če sta pa hotela biti verska poglavara.

Posebej naj omenim še tip Katoliške akcije v Italiji (*Azione cattolica italiana*). Imela je vse znake »integralnega katolicizma«. Papež imenuje državno vodstvo, škofje škofijsko, župniki župnijsko. Ena centralizirana organizacija je za vso Italijo. Pij XI. jo je dekretiral za vso Cerkev. V Sloveniji so jo sprejeli najbolj reakcionarni, klerikalni krogi. Za vodstvo sta se bili dve podobni smeri, Erlichovi »Stražari« in Tomčevi »Mladci«, napredni katoličani od krščanskih socialistov do »Križarjev« in »Zarjanov« so jo odklonili, medtem ko so se prej omenjeni krogi poigravali s fašizmom že 1939. leta in so šli z njim proti OF — NOB že od leta 1941 dalje. Kot kuriozum naj omenim Nemčijo. Vodja nemške KA je postal kardinal Joh. Adolf Bertram, nadškof iz Breslava (Wroclaw), kjer je bil za profesorja zgoraj omenjeni Joseph Wittig.

2. Margotti in najvažnejših vprašanjih ni uspel, čeprav je marsikaj tega uzakonil na sinodi.

Ni uspel, da bi okrnil slovenske pridige, niti da bi prisilil slovenske duhovne, da gredo učit nauk v šole v italijanščini, pa tudi ne pri cerkvenem petju, ko je hotel ukiniti »mešane pevske zbole« in izgnati ženske s korov. Če bi bil z verniki, z ljudstvom, bi bil moral vsaj nekoliko pomagati pri delu za modernizacijo verskega poduka po cerkvah in župniščih, v tako imenovanih župnijskih šolah. Tu ni napravil nič. Nič tudi ni storil, na primer, ko je za papeške enciklike zahteval, naj jih duhovniki sami prevedejo. Kje je uspel? Da je zaukazal duhovniško obleko po rimsko (toda le za semeničnike, za bogoslovce in novo posvečene duhovne ter še za tiste, ki so bili nameščeni v kuriji in v mestu), da je — mož latinizacije

— ukinil latinski škofijski list, ukinil uradni jezik latinsčino v bogoslovju, pri poduku in občevanju s predstojniki. (Latinski jezik v občevanju s predstojniki je bil za mlade nekaj posebnega. Latinci so se med seboj tikali; ravnatelj je bil »Tu Domine« — ti gospod).

3. Strinimo še nekaj misli o zadržanju slovenske duhovštine, kar velja deloma tudi za furlansko. Pri nastopu proti reformam nadškofa Margottija še do neke mere obstoječe društvo »Zbor svečenikov sv. Pavla« ni delovalo in zato niti ni bilo potrebe: slovenski duhovnik, le malokateri je bil izjema, je za Margottijevo reformo čutil to, kar je on res tih hotel, »italianizacijo«.

Moral pa je duhovnik reagirati, ker je tudi ljudstvo zvedelo za Margottijeve reformne namene. Po letu 1918 je že tako med vsemi goriškimi in tržaškimi Slovenci ter istrskimi Hrvati nastal nekaj tih opor proti italijanskemu papežu in italijanskim škofom. Duhovnik je brez ozira na svojo narodno zavest in zavest ljudstva moral reagirati, ker je šlo za »verskokulturne vrednote«, o katerih je bil govor. Ljudstvo je v svoji globini konservativno. Za primer naj navedem Beneške Slovence; nikdar se ne bi prebudili, če bi jim Vatikan in fašizem ne vzela slovenske besede v cerkvi.

Vodilni duhovni v boju proti reformi na Goriškem so bili po uradni cerkveni hierarhiji prav kanoniki, dekanji in župniki. Bila je to med Slovenci generacija Izpred svetovne vojne in iz časa med vojno. Samo eden je bil iz povojske dobe, mladi kanonik Mirko Brumat, ki je bil povezan zlasti z dekanati Vipavske doline kot voditelj Marijinih družb, te pa so, kot znano, hotele nadomestiti KA in so se prav na Vipavskem posebno uveljavile. Ta generacija je doživela zlom monarhije, zaživelva v navdušenju za »majniško deklaracijo« Kreka in Korošca ter pisala »Memorandum cleri Jugoslavi ab Italis occupati«, ki ga je papežu Benediktu XV. v Rim nesel škof Jeglič in ki je zahtevala celo upoštevanje osebnega načela pri ustanavljanju župnij (škofij) proti teritorialnemu. Niso bili vsi tako bojeviti, le majšina (bolj Tržačani, Kraševci, Hrvati). Prav med vipavskimi častitimi ni bilo »udarnih«, bili so le še z vsem »spoštovanjem« proti Margottiju, vedno pa so še imeli vero v sv. očeta, čeprav je zagotovo on stal za nadškofom. Ne bi mogel reči, koliko jih je bilo takega mnenja. So sploh bili, saj so prav oni z M. Brumatom zasipali sv. sedež s spomenicami, uspeh pa je bil zelo skromen. V goriški stolnici so uspeli obraniti slovensko pridigo, ki so jo obiskovale predvsem Marijine družbenice, slovenske služkinje ...

Smer boja proti Margottiju je bila konservativno-načelna po cerkvenem pravu, ki je vsaj teoretično priznavalo »consuetudines« (običaje, šege) tu in tam kot pravo normo. V interpretaciji te je prvačil zelo »uradni« profesor cerkvenega prava, ki je tudi kot »official cerkvenega sodišča« pod Margottijem bil sila uraden, varoval je »uradne skrivnosti«. Ni imel dosti stikov z duhovni.

Zlasti glede sinode so posamezni dekanati nastopali samostojno. V arhivu goriške kvesture je zanimiv dokument, ki naj bi ga slovenski ilegalni odbor poslal Furlanom. Mogoče je, da so se našli bolj bojeviti, ki so to napravili. Podrobnosti bi ne navajal, gre za vrsto točk, ki so vse na osnovi »fifty-fifty« zahtevale v kuriji, v kapitlu in v semeničih pol mest za Slovence, pol za Italijane (domačine). Isto glede uporabe jezikov, oba sta enakovredna, skupen jezik pa naj bo po starem — latinščina.

Vsekakor lahko pritrdimo mnenju, ki je prevladovalo med mlajšo generacijo nevezanih posameznikov sodobnih in odprtih pogledov, namreč da se proti

avtoritativnu, slonečem na pretirani oblastnosti, ki zahteva le slepo pokorščino in izvaja reforme golega formalizma in discipline, ni mogoče boriti z orožjem duha, intelligence in znanja, ki sloni na živi konkretnosti, ki raste iz življenja in se bije za življenje, za novo življenje, za novo rast. Proti okostenelosti, konservativizmu ni orožja. To je huje kot zvočni zid, ki ga navadno letalo ne prebije. Revolucij pa krščanstvo v svojih vrstah ne pozna. Prav ima Fortunat Mikuletič (v Internatitis, Gorica 1967, 20—30), ko piše: »Ti tipi ne poznajo kot svoje predpise... Intelligentni uradnik je sila, neintelligentni je velesila... Ti si pa zabitež, če ne moliš z njim njegove molitvice.« Sodim, da so se mladi duhovniki na dekanjskih konferencah oglašali, koliko so uspeli, je težko reči. Boj je šel po stari konservativni pravni smeri in bilo je to edino orožje, ki si ga mogel uporabiti na cerkvenem področju.

4. Zaključek zaključka. S to študijo zaključujem poskus (gre za poskus, ker so arhivski viri še zelo skromni) prikazati, da je bil glavni akter vedno in povsod VATIKAN s svojo POLITIKO in DIPLOMACIJO.

Vatikan je žrtvoval narodnostne skupnosti in njih pravice, kot je žrtvoval obstoj Ljudske stranke (Partito popolare), da je dosegel v Lateranskih sporazumih priznanje (Stato città Vaticano) in nekatere privilegije v konkordatu (katoliška vera—državna vera; katoliški cerkveni zakon—državno priznani zakon; Katoliška akcija — »punčica sv. očeta Pija XI.« — edina tudi od fašizma priznana cerkvena organizacija).

CARLO MARGOTTI, ARCVESCOVO DI GORIZIA, FEDELE INTERPRETE DEGLI ACCORDI PIO XI—MUSSOLINI
(Riassunto)

L'autore, con il presente articolo, termina la sua ressenna sulle condizioni verificate in materia di religione nella vita degli Sloveni del Litorale durante il fascismo e la seconda guerra mondiale (i precedenti 3 articoli sono apparsi nelle annate 1—3 del Goriški letnik). L'articlista esamina l'opera dell'arcivescovo, che assunse la carica nel 1934, e ne illustra gli atteggiamenti di fedele interprete della politica del Vaticano che, pur di trarre maggiori vantaggi per sé degli accordi del '29, aveva sacrificato i diritti delle comunità nazionali. Infatti, l'Arcidiocesi di Gorizia contava fedeli sloveni, italiani e friulani. La realizzazione di tale politica, che corrispondeva ai fini del fascismo, incontrò opposizione degli Sloveni, epperciò nemmeno gli sforzi dell'arcivescovo, testi alla «romanizzazione» della sua arcidiocesi, diedero i risultati da lui auspicati.

Slavica Plahuta

ORIS RAZVOJA IN DELOVANJA TEHNIKE SABOTIN (H—37)

Prvi narodnoosvobodilni tisk v Slovenskem Primorju je v začetku prihajal iz Ljubljane in iz ilegalnih tehnik v osrednji Sloveniji. Zaradi slabih zvez in neprestanih nevarnosti je bilo v danih razmerah vsako prenašanje ilegalne literature zelo nevarno. Zato je tisk prihajal zelo nerедno, poredko in je izgubljal na svoji vlogi. Začetki ilegalnega narodnoosvobodilnega tiska v Slovenskem Primorju dатirajo z letnico 1941. Tedaj so pričele z delom prve ilegalne tehnike v Trstu, na Krasu, v Gorici in v Postojni. Poudariti pa moramo, da so na Primorskem imeli dobre izkušnje že s predvojnim protifašističnim ilegalnim tiskom.

Po kapitulaciji Italije sta organizirani NOB in ljudska revolucija za svojo dejavnost na osvobojenem ozemlju, kakor tudi na zasedenem, pokazali nove potrebe. Tedaj še maloštevilne ciklostilne tehnike NOB na Primorskem niso mogle zadostiti vsem potrebam in željam. V zvezi z dejavnostjo političnih, oblastnih in upravnih organov so okrožni odbori pričeli ustanavljati lastne ciklostilne tehnike, ki so za svoje območje razmnoževale razna okrožnice, letake in razglase, radijske vesti ter periodični tisk. Vse ciklostilne tehnike v Slovenskem Primorju so organizacijsko spadale pod Pokrajinsko tehniko KPS za Slovensko Primorje.¹

Da bi organizirali vse pokrajinske tehnike KPS analogno sistemu Centralne tehnike KPS, je CK KPS januarja 1944 poslal na Primorsko Cirila Lukmana-Anjota. Poverili so mu tudi nalogu, naj izpelje reorganizacijo Pokrajinske tehnike KPS za Gorenjsko. V naslednjih dveh mesecih je Ciril Lukman-Anjo z vso resnostjo organiziral Pokrajinsko tehniko KPS za Primorsko kot organizacijski center vsega ilegalnega tiska na tem območju.²

Marca 1944 je bila pri Oblastnem komiteju (Obkom) po direktivah CK KPS postavljena Agitacijsko propagandistična komisija, ki je prevzela vodstvo in nadzor nad delom v tiskarnah in v ciklostilnih tehnikah na območju Primorske Slovenije. Komisija je prepovedala tehnikam razmnoževanje slehernega gradiva, ki ni bilo poslano od nje, razen letakov, radiovestnikov in tiskovin, ki so jih naročila okrožja. Za razmnoževanje brošur ali listov (periodičnih) so tehnike morale dobiti privoljenje komisije.³

Začetek delovanja tehnike Sabotin

Po reorganizaciji tehnike »Čaven« novembra 1943 v zaselku Korèn pri Kalu nad Kanalom je Andrej Kumar-Stric Marko pričel snovati novo ciklostilno tehniko v okolici Gorice. V zvezi s tem je decembra 1943 obvestil PK KPS za

¹ Jože Krall, Partizanske tiskarne na Slovenskem. II. Primorske tiskarne, 1973. 16—17, 32—33.

² J. Krall, o. c., 64—65.

³ Arhiv NOB Goriškega muzeja (nadalje Arhiv GM) F 12/3.

Slovensko Primorje. PK PKS se je z iniciativo strinjal in je predlagal, naj se zaradi reda in konspiracije tehnika imenuje »Sabotin«.⁴

Dne 26. 12. 1943 je Stric Marko poslal trti člane v okolico Gorice, da postavijo tehniko.⁵ Postavili so jo na Vogrskem na Jazbinah v hiši št. 85, ki je bila last Alojza Fornazarča; tam je bil za to dobro zgrajen bunker.⁶ Zgradil ga je zidar Avguštin Gorjan z Vogrskega v kleti, ki so jo prezidali, zunanj stran hiše, kjer sta bili dve podzemni okni, pa zadelali z zemljo in zkrili. Vhod v bunker je bil po rovu iz kleti. Navadno so ga zkrili z repo ali krompirjem: bunker je ostal neodkrit do osvoboditve.⁷

Tehnika je pričela z delom 5. januarja 1944. Dne 6. januarja 1944 je član tehnike Venceslav Žižmond-Dušan odposlal dopis predsedniku POOF Francetu Bevku, da je njihova tehnika sposobna razmnoževati razne publikacije.⁸ Dne 13. 2. 1944 je tehnika Sabotin že odposlala obračun stroškov od 1. 1. 1944, ki je znašal 2917 lir (za tehnični material 1393 lir, za razne potrebščine — hrana in osebna nega pa 1524 lir).⁹ O začetku dela tehnike priča tudi okrožnica POOF za Slovensko Primorje dne 1. 1. 1944, s katero so zahtevali, naj bodo tehnike bolj na tekočem pri svojem delu. Tehnika Sabotin jo je prejela kot tretji dokument dne 8. 1. 1944.¹⁰ Naslednjega dne pa so prejeli okrožnico, s katero je POOF dne 4. 1. 1944 razpisal tekmovanje med vsemi primorskimi tehnikami glede na ličnost in na porabljeni čas pri izdelavi brošure. V zvezi s tem so prejeli v delo rokopis Titovega poročila na drugem zasedanju Avnoja »Razvoj osvobodilne borbe narodov Jugoslavije v zvezi z mednarodnimi dogodki«. (56).¹¹ Izid tekmovanja so objavili dne 14. 2. 1944. Tehnika je 620 izvodov omenjene publikacije pri štirih zaposlenih izdelala v 55 urah in pol. Za ličnost izdelka je dosegla 34 točk in na tekmovanju zasedla prvo mesto.¹²

Tehnika Sabotin je delovala na območju Goriškega okrožja. Od okrožja je dobivala sredstva za svojo dejavnost. Del finančnih sredstev so dobili od literature. V ta namen so pošiljkam označevali ceno, v priloženih spremnih pismih pa še skupni znesek.¹³ Razmnoženo gradivo je služilo potrebam okrožja.

Po naročilu POOF dne 5. 1. 1944 je tehnika do 15. januarja poleg prej navedene brošure razmnožila še prvo številko »Slovenke« v 920 izvodih, ki so jih razposlali po rajonih Goriškega okrožja. Dne 19. januarja pa so kljub hajki 16. in 17. januarja izdelali »Primorski kmečki glas« št. 1 v 720 izvodih prav tako za rajone Goriškega okrožja. V januarju so za Goriško okrožje razmnožili še »Slovenski poročevalec — primorska izdaja« št. 1 v 825 izvodih in drugi snopič brošure »Naši pesniki novemu rodu« v 420 izvodih (214) in nekaj propagandnih letakov.¹⁴

⁴ Jože Krall, o. c., 35, 42.

⁵ Venceslav Žižmond (Vogrsko 149) izjava dne 25. 7. 1974. Bili so: Venceslav Žižmond, Svetozar Križaj in Irma Murovec.

⁶ (Venceslav) Žižmond, S tiskom je Vogrsko prispevalo svoj delež za osvoboditev. V »Vogrsko«, 15. 9. 1958, 36.

⁷ Topografija NOB Goriškega muzeja — Vogrsko. — 7 a Arhiv IZDG, fasc. 4.

⁸ J. Krall, o. c. 43.

⁹ Arhiv GM F 12/2.

¹⁰ Arhiv GM F 20/1.

¹¹ Stevinka v oklepaju za naslovom publikacije predstavlja zaporedno številko dela navedenega v bibliografiji Marijane Breclja (Bibliografija partizanskega tiska na Primorskem, Nova Gorica, 1965). V kolikor publikacija v omenjeni bibliografiji ni označena, nosi križec. Opozoriti je potrebno tudi na razlike, ki so nastale pri označevanju naklade. Te so posledica uporabljanja različnega gradiva pri proučevanju dejavnosti v tehniki.

¹² Arhiv GM F 12/2.

¹³ Ib.

¹⁴ Ib.

Ker jim je za nadaljnje delo primanjkovalo gradiva, so v sporazumu z Andrejem Kumarjem-Stricem Markom do 11. 2. 1944 ponatisnili »Našo ženo« v 620 izvodih. Delo so prevzeli od tehnike »Krn«. To samoiniciativnost pri delu je Pokrajinski komite KPS pozdravil in poskrbel, da je v mesecu februarju tehnika dobila dovolj naročil za delo.¹⁵ Februarja je tehnika razmnožila »Kmečki glas — primorska izdaja« št. 2 v 820 izvodih za rajone Goriškega okrožja, »Ljudsko pravico« št. 15 z datumom 31. 12. 1943 v 400 izvodih za Okrožni komite KPS Gorica, »Ljudsko pravico« št. 1 z datumom 1. 7. 1943 v 1500 izvodih. List je razposlala na Okrožni komite KPS za Brda 100 izvodov, Okrožni komite KPS za Baško 100 izvodov, Okrožni komite KPS za Tolmin 100 izvodov, Okrožni komite KPS za Trst 100 izvodov, Okrožni komite KPS Vipava 100 izvodov, Okrožni komite KPS Gorica 100 izvodov, Okrožni komite KPS Brkini 100 izvodov, Okrožni komite KPS Kanal 100 izvodov, Okrožni komite KPS Benečija 100 izvodov, Okrožni komite KPS za Istro 100 izvodov, Pokrajinski komite KPS za Slovensko Primorje 20 izvodov, Pokrajinski komite ZKM 20 izvodov, Pokrajinski inicijativni odbor SPZZ 20 izvodov, PPS 20 izvodov. Za Goriško okrožje je izdelala še letak o aprovizaciji v 2000 izvodih ter brošuro in letak, katerih naslovov ni bilo mogoče ugotoviti.¹⁶

Razvoj tehnike Sabotin po reorganizaciji Pokrajinske tehnike KPS

Na novo ustanovljena Agitacijsko propagandistična komisija (agit-prop) pri Oblastnem komiteju (Obkom) KPS za Slovensko Primorje je v marcu uveljavila stroge ukrepe glede dela v tehnikah in tiskarnah in zlasti opozorila na nepotrebno trošenje papirja in drugega tehničnega materiala. Naročila je tudi večjo pozornost pri estetski izdelavi gradiva in poučarila, da si morajo tehnike pravočasno nabaviti zadostne zaloge papirja — vsaj po 100.000 pol — kar je nujno za nemoteno obratovanje v primeru sile. Vodje tehnik tudi nimajo pravice premeščati ali nastavljati člane svojih tehnik, ne da bi to odobrila komisija. Dotedanje funkcionarje tehnik so razrešili obveznosti in obljudili, da bo Agitacijsko propagandistična komisija pri Oblastnem komiteju sama postavila vodje tiskarn in ciklostilnih tehnik.¹⁷

V tehniki Sabotin so bili tedaj zaposleni štirje člani: Venceslav Žižmond-Dušan, ki je za tehniko odgovarjal, je bil zadolžen za organizacijsko in strokovno delo pri razmnoževanju na ciklostil, Irma Murovec, zaposlena pri ciklostilu, je nabirala papir in opravljala razna druga dela, Svetozar Križaj, je tipkal in risal, Franc Žižmond pa je bil zaposlen pri ciklostilu. Pri intenzivnem delu od 8.—9. ure zjutraj do polnoči oziroma dveh zjutraj so v 2—3 dneh razmnožili glasilo (Poročevalec) 12—14 listov v nakladi 600 do 800 izvodov. Za razmnoževanje so uporabljali ciklostil. Pri izdelavi brošur so potrebovali več časa.¹⁸ V skladu z okrožnico je tehnika pričela s štednjo tehničnega materiala. V nadaljnjih poročilih dela je redno navajala količino porabljenega materiala in stanje zalog. Poročila so pošiljali tedensko posebej Goriškemu okrožju in posebej Agitacijsko propagandistični komisiji. Pri delu so tudi strogo upoštevali pravilo, da so za Okrožje Gorica brez dovoljenja omenjene komisije razmnoževali le letake. Prve

¹⁵ Arhiv GM F 12/2, 3.

¹⁶ Ib.

¹⁷ Arhiv GM F 12/3.

¹⁸ Arhiv GM F 12/2.

dni aprila je izšla prva številka Radiovestnika, ki ga je poslej tehnik razmnoževal dvakrat tedensko za Okrožje Gorica v 560 izvodih in nato v 480 izvodih.

V mesecu marcu je tehnik razmnožila »Slovenski poročevalec« št. 2 (primorska izdaja) v 820 izvodih, »Slovenski poročevalec« št. 7 v 820 izvodih za Goriško in Vipavsko okrožje, list »Vsem aktivistom OF« v 1000 izvodih (369) za Goriški rajon, »Govor W. Churchilla« v 1000 izvodih (71) za Goriško okrožje, letak »Pismo goriški Inteligenci« v 300 izvodih za Goriški rajon, brošuro »Skepi in odloki prvega zasedanja SNOS« v 300 izvodih (+) ter »Učiteljski list« št. 2 v 605 izvodih tudi za vsa primorska okrožja.²⁰

V aprilu se je dejavnost še povečala. Razmnožili in razposlali so »Radio vestnik« od št. 1 do 9 za Goriško okrožje, »Slovenko« št. 3 v 800 izvodih, »Kmečki glas« št. 3 (primorska izdaja) v 790 izvodih, »Slovenski poročevalec« št. 8 v 600 izvodih in »Uradni list« št. 1 v 300 izvodih za Goriško in Vipavsko okrožje ter »Slovenko« št. 4 v 620 izvodih za Goriško okrožje. Poleg periodik so razmnožili še 600 izvodov letaka »Primorci« za rajone Goriškega okrožja in brošuro Borisa Kidriča »O graditvi narodne oblasti in slovenske državnosti« v 1250 izvodih (132) in jih razposlali na vsako okrožje po 95; nadalje še brošuro dr. Aleša Beblerja »Petindvajset letnica ustanovitve KPJ« (14) v 1020 izvodih in jih razposlali na okrožja Gorica, Kanal in Brda ter tekst »Goriška pomlad« v 500 izvodih za Goriško okrožje.²¹

Po izredno intenzivnem delu v tehniki v prvih mesecih obstoja so se v aprilu začele prve resne težave tako s tehničnim materialom, kakor s stroji. V dopisu dne 12. aprila so prosili okrožni odbor OF za Goriško, da bi posredoval pri Rajonu Ozeljan, da bi jim odstopili skoraj nov pisalni stroj »Olivetti«. Od vseh strojev, ki so jih imeli v tehniki, je bil uporaben le eden in še tisti je bil obrabljen.²² V zvezi z zamenjavo stroja so se konec aprila dogovarjali tudi s propagandnim odsekom pri štabu XXX. divizije, ki je bil tedaj v Benečiji. Tudi tehnični material, zlasti matrice, je bil zelo slabe kvalitete. V tehniki so bili še vedno samo štirje zaposleni. Potrebovali bi vsaj še dve delovni moči — tipkarja in še nekoga, ki bi opravljal razna dela. Ta problem so ponovno poudarili v dopisu Agitacijsko propagandistični komisiji pri Oblastnem komiteju 2. maja. Dela v tehniki je bilo veliko in ga kljub 16—18 urnem delu niso zmogli. Prezaposlenost, stalna zaprtost v podzemiju brez dnevne svetlobe in svežega zraka, sta osebje zelo izčrpali, kazati so se pričeli tudi bolezenski znaki. V dopisu Okrožni gospodarski komisiji za Goriško dne 2. 5. 1944 so sporočili, da je eden že resno zbolel in je moral na zdravljenje, drugi pa že poroča o slabem počutju. Primanjkovati jim je pričelo tudi hrane — zlasti maščob. Okrožno gospodarsko komisijo za Goriško so naprosili, naj bi jim omogočila izboljšanje hrane.²³

Misliti so pričeli na selitev. Te namene so pogojevali tudi varnostni razlogi. Zaradi zelo številnih naročil in prevelike obremenjenosti so s selitvijo odlašali. Dne 3. junija je vodja tehnike Venceslav Žižmond-Dušan v posebnem dopisu prosil Cirila Lukmana-Anjota, tehniku pri Oblastnem komiteju KPS za Slovensko Primorje, naj jih razreši dela za določen čas, ker da si morajo zgraditi nov prostor.²⁴ Kljub razmeram pa je tehnik v maju nadaljevala s svojo dejavnostjo.

²⁰ Arhiv GM F 12/2, 3, F 17/2.

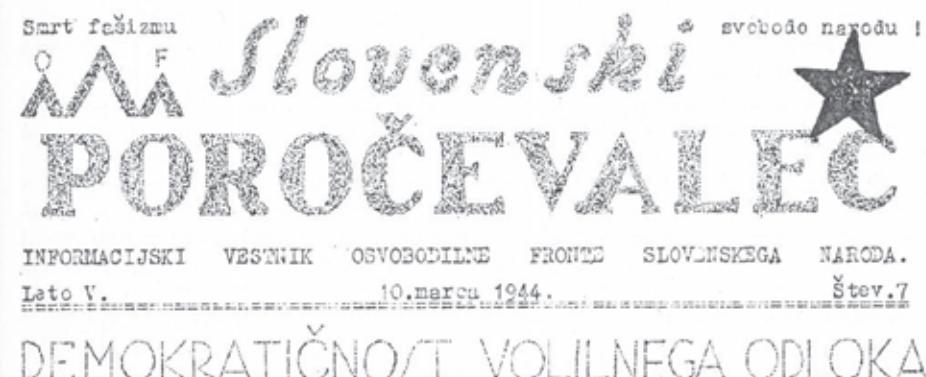
²¹ Ib.

²² Arhiv GM F 12/2, 3.

²³ Arhiv GM F 12/2.

²⁴ Arhiv GM F 17/2.

Razmnožila je 8 številk »Radiovestnika« (9—17) za Goriško okrožje, »Slovenski poročevalec« št. 9 v 617 izvodih za Goriško in Vipavsko okrožje, »Slovenski poročevalec« št. 5 — primorska izdaja v 646 izvodih za Goriško okrožje, »Slovenko« št. 5 v 1211 izvodih za Goriško, Vipavsko in Kraško okrožje, »Primorski poročevalec« št. 5 v 410 izvodih za Goriško okrožje ter letake »Primorski Slovenci« za Okrožni komite KPS Gorica, Okrožni komite KPS Vipava, Okrožni komite KPS Kras, »Primorski Slovenci — Primorske Slovenke« v 820 izvodih za Okrožni komite KPS Kras, Okrožni komite KPS Vipava, Okrožni komite KPS Gorica, »Primorci« v 640 izvodih in »Slovenci ne dajte se goljufati« v 250 izvodih za Goriško okrožje ter tiske »Določitev roka za volitve« v 400 izvodih za Okrožni komite KPS Gorica in »Potrdila posojila svobode« za Okrožni komite v KPS Gorica v 600 izvodih.

Glava ciklostilnega tiska iz Tehnike Sabotin (H—37)

A Head of page of cyclostyle printings made in the underground printing works Sabotin (H—37)

V juniju je tehnik razmnožila Radiovestnike do številke 27 za Goriško okrožje, prvo številko »Okrožnega vestnika« v 250 izvodih za Goriško okrožje po en primerek pa za ostala okrožja, Pokrajinski odbor OF in Predsedstvo SNOS; nadalje je razmnožila »Mladi rod« št. 7 v 1570 izvodih za Okrožni komite KPS Gorica 150 izvodov, Okrožni komite KPS Tolmin 100 izvodov, Okrožni komite KPS Trst 100 izvodov, Okrožni komite KPS Idrija 100 izvodov, Okrožni komite KPS Vipava 150 izvodov, Okrožni komite KPS Kras 160 izvodov, Okrožni komite KPS Pivka 150 izvodov, Okrožni komite KPS Brda 100 izvodov, Okrožni komite KPS Brkini 180 izvodov, Okrožni komite KPS Kanal 100 izvodov, Okrožni komite KPS Istra 100 izvodov, Okrožni komite KPS Bača 100 izvodov, »600 — Sedež Pokrajske tehnike KPS za Slovensko Primorje 80 izvodov. Razmnožila je tudi brošuro »O vprašanju lastnine, reda in zakonitosti« (360) v 994 izvodih za Goriško, Kraško in Vipavsko okrožje, »Pravila in dolžnosti relejnih stanic na teritoriju Slovenije« (280) v 50 izvodih in letake »Komunistična partija, vera in cerkev« — članek Edvarda Kardelja v 100 izvodih, »Komunisti in slovenska duhovščina« — članek Bonisa Kidriča tudi v 100 izvodih za Goriško okrožje,²⁵ letake »Domobranci«

²⁵ Oba letaka so nekatere primorske tiskarske razmnožile kot brošure, ki jih Marjan Breclj v svoji bibliografiji navaja kot enote 117—122 in 130.

v 250 izvodih, »Mojim prijateljem domobrancem« v 1500 izvodih za Trst in »Četniki v Panovcu« v 500 izvodih za Goriško okrožje.²⁵

Po sklepu Centralnega komiteja KPS je Pokrajinska tehnika doživela nove organizacijske spremembe maja 1944. Na osnovi dopisa dne 27. aprila, ki ga je Cirilu Lukmanu-Anjotu poslal inženir Lojze Rojc-Miha, vodja Centralne tehnike KPS, je bila dne 5. maja razposlana okrožnica, ki je nosila v glavi naslov »Tehnik pri Oblastnem komiteju KPS za Slovensko Primorje« in je sporočila, da se uvaja ta nova funkcija; vse tehnike so za svoje delo odgovorne tehniku pri Oblastnem komiteju in ne več Agitacijsko propagandistični komisiji. Naslov tehnika pa je »600« preko 360. Nadalje je opozorila, da je tehnika izrazito partijska organizacija. Vse vodje pa je pozvala, naj čimprej pošljejo Izčrpna poročila o zalogi tehničnega materiala in klasifikaciji kadrov.²⁶ Funkcijo tehnika pri Oblastnem komiteju KPS za Slovensko Primorje je prevzel Cyril Lukman-Anjo.²⁷ Dva dni za tem 7. maja pa je tehnika Sabotin že prejela dopis, v katerem se naroča razmnoževanje »Kmečkega glasusa« št. 4 in nosi oznako Pokrajinska tehnika KPS za Slovensko Primorje.²⁸

V zvezi s popolno reorganizacijo Pokrajinske tehnike KPS za Slovensko Primorje so vzpostavili različne sektorje dela — oddelke. Vsakemu je načeloval odgovorni vodja oddelka. Pokrajinski tehnik pa je kontroliral in vodil delo vseh po direktivah, ki jih je dobil od Oblastnega komiteja KPS za Slovensko Primorje in Centralne tehnike KPS. Skrbel je za izbor celotnega tehničnega kadra v pokrajini, vodil ekspedit, določal naklade in ekspeditni ključ za delitev literature, vodil je popoln pregled stanja in kapacitet grafik in ciklostilnih tehnik, zalog tehničnega materiala in možnosti nabav, opravljal pregled in urejal zvezne, kontroliral s pomočjo komandnega kadra (kontrolorji) in drugih rednih poročil delo relejnih postaj, določal po potrebi nove relejne postaje in linije ter določal in prilagajal novim potrebam in prilikam pravila službe ter postaj in o vsem poročal Oblastnemu komiteju KPS za Slovensko Primorje in Centralni tehniki KPS.²⁹

Za poslovanje ciklostilnih tehnik so uveli ciklostilni oddelek. Njegov vodja je postal Justin Miklavec-Očka, ki je prej delal v tehniki »Snežnik«.³⁰ Dne 14. junija je tehnikam odposlal okrožnico in jim naznani svojo funkcijo. Vsi vodje tehnik so bili za svoje delo odgovorni njemu. Vodje tehnik je naprosil, naj pošiljajo redna mesečna poročila o izgotovljenem delu, o stanju zalog in tehničnega materiala, o porabi papirja itd. V poročilih naj navedejo tudi stanje delovnih moči v tehniki, njih zmožnosti, ali so partizani oziroma kandidati KPS in število članov, ki so bili sprejeti v tehniko z namenom, da se dobro izurijo in bodo potem na voljo Pokrajinski tehniki KPS za Slovensko Primorje. Zahteval je tudi pošiljanje poročil o partijskih celičnih sestankih; pri delu pa je priporočal večjo varčnost s tehničnim materialom. Naslov oddelka je bil P—7 za 600 — tov. Očka.³¹ Čez nekaj dni (19. junija) pa je z dopisom vsem tehnikam zahteval, naj zaradi konspirativnih razlogov tehnike opuste sleherno uporabo svojih imen in namesto teh, naj uvedejo nove oznake — značke, oziroma žig. Naročil jim je, naj v zvezi s tem opozorijo komandirje relejnih postaj, da ne bi pošta križarila. Na pisemske

²⁵ Arhiv GM F 12/2, 3, F 17/2.

²⁶ Arhiv GM F 12/3.
J. Kralj, o. c., 66.

²⁷ J. Kralj, o. c., 34.

²⁸ Arhiv GM F 12/3.

²⁹ Arhiv GM F 20/1.

³⁰ J. Kralj, o. c., 70.

³¹ Arhiv GM F 13/3.

ovitke naj se v bodoče označi le značko in številko.³² Tri dni za tem pa je Ciklostilni oddelek Pokrajinske tehnike KPS za Slovensko Primorje s posebno okrožnico naročil, naj se zaradi varnosti prostorov in tehnik opušča tudi označevanje publikacij — običajno na zadnji strani ali na ovtiku z znakom tehnike ali kakršno koli drugo označbo.³³

Ciklostilni oddelek je reševal tudi materialni položaj tehnik. Dne 24. junija je izdal okrožnico, s katero je poudaril, da je bilo v dogovoru z Oblastnim komitejem KPS sklenjeno, da bodo vse ciklostilne tehnike dobivale denarna sredstva za vzdrževanje in tudi za nabavo tehničnega materiala od okrožij, v katerih se nahajajo, in da so vsa okrožja o tem sklepku obveščena. Odredbo so izvedli zaradi hitrejše dobave in da bi preprečili nepotrebljivo prenašanje denarja.³⁴

V skladu s splošno reorganizacijo tehnik na Primorskem je Pokrajinska tehnika KPS za Slovensko Primorje dne 25. junija obvestila Je-te, da je osnovan tudi nabavni sektor, za katerega je odgovarjal Martin Kokalj-Aleš. Naloga oddelka je bila nabavljanje tehničnega materiala ostalim oddelkom Pokrajinske tehnike KPS ter vodstvo evidence vsega tehničnega materiala, ki ga imajo tehnike na zalogi in ki ga bodo po možnosti same nabavljale. Okrožnica tudi poudarja, da bodo tehnike morale še naprej izkoristiti vse dotedanje vire in možnosti pri nabavi tehničnega materiala. Za lažji pregled nad zalogami, zlasti papirja v vseh tehnikah, naj na posebnih formuljarijih mesečno poročajo o stanju. Poročila naj se nanašajo od 20. do 20. v mesecu. V prvem poročilu je potrebno navesti popis inventarja tehnike, v ostalih pa le spremembe.³⁵

Delovanje tehnike Sabotin (H—37) po popolni reorganizaciji Pokrajinske tehnike KPS za Slovensko Primorje

Na osnovi ukrepa Ciklostilnega oddelka dne 19. 6. 1944, s katerim je zaradi varnosti prostorov in tehnik samih ukinil imena in uvedel označbo z veliko začetno črko in številko, je tehnika Sabotin dobila znak H—37. Še naprej je bila v okrožju Gorica in je razmnoževala za okrožja Gorica, Kras, Vipava in po potrebi za okrožje Trst.³⁶

Reorganizacija Pokrajinske tehnike KPS za Slovensko Primorje in nove oblike dela so tehniko Sabotin (H—37) zajele že na novem delovnem mestu. V dopisu z dne 26. 6. 1944, naslovljenem na Ciklostilni oddelek, je Venceslav Žižmond-Dušan sporočil, da so ta dan končali s selitvijo in pričeli z delom.³⁷ Preselili so se v barako, ki so jo pred tem postavili v Stari gori. Člani tehnike so se tam počutili mnogo bolje, čeprav so bili bolj izpostavljeni nevarnosti.³⁸ V dopisu dne 25. junija je Venceslav Žižmond-Dušan sporočil, da so prejeli žig za nov naslov in da so o tem obvestili vse enote, ki imajo z njimi zvezo.³⁹ Čez dva dni pa je Venceslav Žižmond-Dušan dobil poziv, naj se odpravi na pot in naj se javi na P—7.⁴⁰ Z njegovim odhodom je obveznosti vodje tehnike prevzel

³² Arhiv GM F 12/3.

³³ Arhiv GM F 17/2.

³⁴ Arhiv GM F 12/3.

³⁵ Ib.

³⁶ Arhiv GM F 20/2.

³⁷ Arhiv GM F 17/2.

³⁸ V. Z., Tudi Vogrsko . . . , 36.

³⁹ Arhiv GM F 17/2.

⁴⁰ Ib.

Svetozar Križaj. Dušan je bil določen za kontrolorja tehnik. To funkcijo so uvedli z namenom, da bi stalno obiskovali tehnike, jim dajali navodila in pomoč ter pazili, da bodo tehnike upoštevale odredbe Pokrajinske tehnike KPS itd. Kontrolorji so si morali beležiti vtise o tehnikah in skrbeti, da so se člani redno sestajali na sestankih. Za Slovensko Primorje so bili določeni štirje kontrolorji. Venceslav Žižmond-Dušan je prevzel kontrolo nad tehnikami v okrožjih Kras, Vipava in Gorica [Javornik (G-36) v Vipavskem okrožju, Sabotin (H-37) v Goriškem okrožju, Grmada (J-39) in Skala (L-41) v Kraškem okrožju].⁴¹

V okrožnici z dne 1. 7. 1944, ki jo je razposlal sekretar partitskega biroja pri Pokrajinski tehniki KPS Pavle Zibelnik-Pajo »O kadrih ciklostilnih tehnik KPS za Slovensko Primorje« je bila označena nova delitev dela v Pokrajinski tehniki KPS in naloge pokrajinskega tehnika. Okrožnica je tudi poudarjala nujnost politične izobrazbe vseh kadrov in predlagala, naj se tehnični kader v tehniki sestaja na rednih kadrovskih in študijskih sestankih, na katerih naj obravnava in proučuje predpisano gradivo, tako, da bo dostopno vsem. Predlagan je bil tudi način, kako naj se sestanek vodi. Pobudo dajo lahko vsi člani tehnike, sklice pa ga običajno vodja. Pri sestavljanju dnevnega reda pa morajo sodelovati vsi. Podan je bil tudi vzorec za točke dnevnega reda. Okrožnica je v svojem drugem delu zahtevala poročilo vsake tehnike o kadrovskem, materialnem in političnem stanju v tehnikah.⁴² Na osnovi te okrožnice sta poslala poročilo posebej vodja Svetozar Križaj-Švejk in kontrolor Venceslav Žižmond-Dušan. Iz poročil lahko ugotovimo, da okupatorja ni bilo v bližini in da niso predvidevali nobene nevarnosti. Bili so dobro zakonspirirani, teren je bil dober. Tehnični kader so sestavljali štirje zaposleni. Franc Žižmond, rojen 2. 3. 1918, poročen, v civilu krojač; v tehniki je delal pri ciklostilu, po potrebi je tipkal, bil je zdrav in posebnih želja ni imel. Irma Murovec, rojena 22. 6. 1929, neporočena, v civilu kmetica, je v tehniki opravljala razna dela pri ciklostilu, bila je zdrava, posebnih želja ni imela. Anica Špacapan — skojevka od februarja 1944, rojena 9. 10. 1920, neporočena, po poklicu kmetica, je v tehniki kuhalna, v prostem času pa pomagala pri ciklostilu. Bila je zdrava in posebnih želja ni imela. Svetozar Križaj-Švejk, rojen 2. 2. 1921, neporočen, študent, je vodil tehniko in v njej tipkal in risal. Bil je šibkega zdravja in posebnih želja ni imel. V tehniki je delal tudi Anton Šinigoj, rojen 9. 10. 1907. Po poklicu je bil kmet, za tehnična dela je bil nesposoben, delal je kot kurir in skrbel za oskrbo skladišča s tehničnim materialom. Hrana je bila dobra. Tehnični material jim je oskrbovala Okrožna gospodarska komisija za Goriško. Tehnični prostor je meril 2 x 3 metre, bil zračen in udoben. Za normalno delo bi potrebovali vsaj še dve delovni moči, za katere so že bili zaprosili pri Okrožnem komiteju KPS za Goriško.⁴³

Še v istem mesecu se je potem tehnika povečala. Dne 18. 7. 1944 so v tehniko sprejeli Zorko Šavor (rojena 3. 8. 1928, po poklicu je bila kmetica) v tehniki je delala pri ciklostilu. Dne 21. julija so sprejeli še Berto Saksida-Breskvico (rojena 21. 1. 1923, po poklicu kmetica). Berta Saksida je bila partijka od februarja 1944.⁴⁴

O svojem delu je tehnika poročala dne 30. 7. 1944 in odgovarjala na okrožnico ciklostilnega oddelka z dne 18. julija. Oddelek je na osnovi odgovorov nameraval izdelati brošuro z nasveti in načini dela v tehnikah. Iz poročila lahko

⁴¹ Arhiv GM F 20/2.

⁴² Arhiv GM F 20/1.

⁴³ Arhiv GM F 12/2, 3, F 17/2.

⁴⁴ Ib.

H - 37

Na položaju, 19.VIII.1944.

Pokrajinska tehnika KPS za Slovensko Primorje

c i k l o s t i l n i o d d e l e k

Tovariš Oška!

Danes smo končali z razmnoževanjem brošurice "Trinajst"
Razposlali smo jo na sledeče naslove:

Goriško okrožje	200 izv.
Idrijsko okrožje	200 "
5.četa XXX.divizije	5 "
Komanda mesta Crni vrh	3 "
" " Cepovan	3 "
Ortopedična delavnica	1 "
Gospodarska komisija Winkler za čevljarje	1 "
Komanda Idrijskega področja	10 "
Soča	150 "
Bolničarska Šola IX. korpusa.....	1 "
Oficirska Šola "	5 "
Podpolocirkska Šola "	5 "
Soško taborske	15 "
Na Vaš naslov	2 "

Poleg tega smo poslali tudi po tehnikah, ter drugih edinicah,
katerih naslovi so nam bili sporočeni pred časom od O.K. za Goriško.

V delu imamo

"Komisija za ugotavljanja zločinov okupatorjev
in njih pomagačev - nje pomen in naloge".

Smrt fašizmu - svobodo narodu!

Za:

H-37
Švejk

povzamemo, da so v tehniki Sabotin (H—37) razmnoževali tekste na ciklostilih. Uporabljali so matrice iz avtarkične svile⁴⁵ — japonske iz naravne svile, ki so bile mnogo boljše, se niso doobile. Pri tipkanju so pazili na estetski videz in na natančnost besedila. Napake so sproti popravljali. Brošure so pisali na stroj z velikim valjem in to vsako polo zase (str. 1 in 4, 2 in 3). Težave so imeli s pisanjem strešic, če stroj ni imel črk č, š, ž.⁴⁶ Na matrice so risali z navadnimi iglami, nasajenimi na kratek ročaj. Risali so vsak napis oziroma risbo sproti naravnost na matrice. Za naslove oziroma glave glasil in publikacij, ki so redno izhajale, so zaradi olajšanja dela izdelovali po več izvodov matric hkrati, navadno po šest. Ciklostile so sami izdelovali⁴⁷ in barve so mešali.⁴⁸ Z eno matrico so izdelali — glede na kvaliteto od 500 do 1500 izvodov, v izjemnih primerih tudi 2500 izvodov. Brošure ali liste so šivali z žico, robove pa obrezovali. Tiskov v različnih barvah niso izdelovali.⁴⁹

V juliju 1944 je tehnika razmnožila in razposlala Radiovestnike za Goriško okrožje od številke 28 do 34 v 480 izvodih in nato v 400 izvodih, »Ljudsko pravico« št. 9 v 1580 izvodih; za Okrožni komite KPS za Trst 450 izvodov, Okrožni komite KPS Kras 440 izvodov, Okrožni komite KPS Gorica 310 izvodov, Okrožni komite KPS Vipava 290 izvodov, Štab XXX. divizije 50 izvodov, za sedež Pokrajinske tehnike »600« 400 izvodov, »Slovenskega poročevalca« št. 15 v 1600 izvodih; za Okrožni komite KPS Gorica 675 izvodov, Okrožni komite KPS za Trst 675 izvodov, Tehnika KPS za Gorenjsko 200 izvodov, za Pokrajinsko tehniko KPS 32 izvodov, »Našo ženo« št. 8 v 1450 izvodih za Okrožni komite KPS Vipava 400 izvodov, Okrožni komite KPS Gorica 500 izvodov, Okrožni komite KPS Kras 400 izvodov, Tehnika KPS za Gorenjsko 11 izvodov, za Pokrajinsko tehniko KPS za Slovensko Primorje 32 izvodov, »Mladino« št. 8 — kongresna številka v 1300 izvodih za Okrožni komite SKOJ Vipava 380 izvodov, Okrožni komite SKOJ Kras 365 izvodov, Okrožni komite SKOJ Gorica 350 izvodov, Pokrajinski komite SKOJ 130 izvodov, Pokrajinska tehnika KPS 60 izvodov, iter letake »Kaj bo z vami« v 100 izvodih za OK KPS Gorica, »Deutsche soldaten und Offiziere« v 500 izvodih za Goriško okrožje in brošure »Vera je v nevarnosti« (193) v 2525 izvodih za Okrožni komite KPS Trst 1000 izvodov, Tehnika KPS za Gorenjsko 430 izvodov, Okrožni komite KPS Gorica 1050 izvodov, Pokrajinska tehnika KPS 40 izvodov.

V tem mesecu je tehnika pričela redno razmnoževati in odpošiljati del svojih izdelkov na Pokrajinsko tehniko KPS za Gorenjsko vodji Adolfu Ariglerju-Bodinu. Pri razpošiljanju po Goriškem okrožju in v mesto Gorica so uporabljali dva kanala, enaka preko P—11, drugega pa skozi Brda. To so ukrenili zaradi varnosti in nemotenega prihoda literature v mesto.

V avgustu so razmnožili in razposlali »Slovenski poročevalec« št. 19 v 530 izvodih; za Južnoprimski odred 40 izvodov, Briškobeneški odred 60 izvodov, Gorenjski odred 80 izvodov, Zapadnokoroški odred 40 izvodov, Šolsko taborišče 20 izvodov, »Soča« 250 izvodov, sedež Pokrajinske tehnike KPS 10 izvodov, »Slo-

⁴⁵ To so bile navadne matrice italijanske izdelave.

⁴⁶ Z opiljeno jekleno žlico v obliku »v« so pritisobili takolimenovane »čaplje«.

⁴⁷ Ciklostil so pripravili iz dveh lesnih okvirjev, ki so jih na dveh vogatih speli s tečaji. Na dno spodnjega okvira so vgradili ravno ploskev — običajno stekleno, na zgornji okvir pa so napeli tkano, na katero so nanašali barvo. Pod tkano so vzpeli matrico, na spodnji okvir pa so položili papir. Razmnoževali so s pomočjo ročnega valja.

⁴⁸ Barve so mešali v določenih razmerjih glede na letni čas in na temperaturo. V zimskem času so uporabljali razmerje: Otn 80 — Geha 20 — enako Saeva; Armor 80 — Geha 40 all Armor 40 in Kores 60 %. Poleti so dodajali večjo količino manj mastne barve.

⁴⁹ Arhiv GM F 12/2.

venski poročevalec« št. 20 v 1160 izvodih; za Okrožni komite KPS Kras 400 izvodov, Okrožni komite KPS Vipava 350 izvodov, Okrožni komite KPS Gorica 350 izvodov, Pokrajinska tehnika KPS 40 izvodov in »Mladi rod« št. 8 v 1600 izvodih; za Okrožni komite KPS Trst 85 izvodov, Okrožni komite KPS Gorica 180 izvodov, Okrožni komite KPS Idrija 85 izvodov, Okrožni komite KPS Vipava 135 izvodov, Okrožni komite KPS Tolmin 85 izvodov, Okrožni komite KPS Pivka 135 izvodov, Okrožni komite KPS Brkini 160 izvodov, Okrožni komite KPS Brda 85 izvodov, Okrožni komite KPS Kanal 85 izvodov, Okrožni komite KPS Slovenska Istra 85 izvodov, Okrožni komite KPS Bača 85 izvodov, Okrožni komite KPS Benečija 35 izvodov, Pokrajinska tehnika KPS 180 izvodov, Okrožni komite KPS Kras 145 izvodov; v istem mesecu so razmnožili in razposlali tudi brošure »Trinajst« (612) v 630 izvodih; za Goriško okrožje 200 izvodov, za Idrijsko okrožje 200 izvodov, za Peto četo XXX. divizije 5 izvodov, Komando mesta Cepovan 3 izvode, Komando mesta Črni vrh 3 izvode, Ortopedično delavnico 1 izvod, Gospodarsko komisijo — Winkler za čevljarje 1 izvod, Komando goriškega vojnega področja 10 izvodov, »Soča« 150 izvodov, Bolničarsko šolo 5 izvodov, Oficirsko šolo IX. korpusa 5 izvodov, Šolsko taborišče 15 izvodov, Podoficirska šola IX. korpusa 5 izvodov, Pokrajinska tehnika KPS 2 izvoda, »Komisija za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njih pomagačev, nje pomen in naloge« (+) v 1670 izvodih; za Okrožni komite KPS Idrija 150 izvodov, Okrožni komite KPS Vipava 200 izvodov, Okrožni komite KPS Kras 100 izvodov, Okrožni komite KPS Gorica 235 izvodov, Okrožni komite KPS Bača 150 izvodov, Okrožni komite KPS Kanal 150 izvodov, Okrožni komite KPS Tolmin 150 izvodov, Okrožni komite KPS Brda 150 izvodov, Okrožni komite KPS Pivka 200 izvodov, Okrožni komite KPS Benečija 20 izvodov, Pokrajinska tehnika KPS 150 izvodov in »Zavezniške bombe na Nemčijo« v 890 izvodih (375); za Okrožni komite KPS Vipava 175 izvodov, Okrožni komite KPS Kras 200 izvodov, Okrožni komite KPS Gorica 250 izvodov, Okrožni komite KPS Trst 175 izvodov in Pokrajinska tehnika KPS 60 izvodov ter tiske »Okrožnica ZSM« v 800 izvodih; za Kanalsko okrožje 60 izvodov, Idrijsko okrožje 50 izvodov, Baško okrožje 60 izvodov, Tolminske okrožje 70 izvodov, Briško okrožje 50 izvodov, Goriško okrožje 35 in 10 izvodov, Vipavsko okrožje 75 izvodov, Kraško okrožje 100 izvodov, Pivško okrožje 60 izvodov, Brkinsko okrožje 90 izvodov, Okrožje Slovenska Istra 70 izvodov, Tržaško okrožje 25 izvodov, za naslov M—511 10 izvodov, Oblastni komite SKOJ za Hrvatsko Istro 2 izvoda, Pokrajinsko tehniko KPS 10 izvodov in »volilne listke« za Mirenski okraj v 2500 izvodih.⁵⁰

Politično delo v tehniki je v mesecu avgustu zelo oživelno. Na osnovi določil okrožnice »O kadrih ciklostilnih tehnik KPS za Slovensko Primorje« so pričeli s kadrovskimi in celičnimi sestanki. Na drugem sestanku tehničnega kadra, ki ga je 7. avgusta sklical in vodil vodja tehnike, so se zedinili za urnik dela in za dežurnega, ki je za urnik odgovarjal. Skrbel je za red in tišino. Vstajali so ob 7. uri in delali do 12. ure, po kosilu so imeli uro izobraževanja. Dežurnega so menjavali vsakih 24 ur. Sklenili so tudi, da bodo delo načrtovali in poudarili izreden pomen konspiracije.⁵¹

Dne 20. avgusta je kontrolor tehnik za Srednjepromorsko okrožje Venceslav Zlžmond-Dušan sporočil sekretarju partijskega biroja⁵² Pokrajinske tehnike KPS za Slovensko Primorje Pavlu Zibelniku-Paju, da je v tehniki Sabotin H—37 postavil

⁵⁰ Arhiv GM F 12/2, 3, F 12/2, 3, F 17/2. Nekatere kratice niso razrešene.

⁵¹ Arhiv GM F 12/1.

⁵² Člani partijskega biroja so bili vodje oddelkov.

partijsko celico iz 3 članov: Anica Špacapan — sekretar, Berta Saksida in Svetozar Križaj pa člana. Predlagal je tudi, da bi sprejeli Franca Žižmonda za kandidata KPS, Irmo Murovec za skojevko, Svetozarja Križaja, ki je bil kandidat KPS, pa za člana.⁵³ Ta predlog so potem uresničili na izrednem celičnem sestanku dne 25. avgusta. Tedaj so tudi sklenili, da bodo redni celični sestanki vsako soboto, zapisnik pa bo vodil Svetozar Križaj-Švejk. Člani tehnike so se zbrali na prvem rednem sestanku dne 27. avgusta in med drugim sklenili, da bodo zgradili bunker v gozdu. Ta naj bi služil v primeru velikega sovražnikovega pritiska. Dogovorili so se, da bodo imeli še naprej trikrat tedensko politične ure in da bodo v bodoče pazili predvsem na tišino.⁵⁴ Z gradnjo bunkerja so pričeli takoj. O tem so poročali na tretjem rednem celičnem sestanku in ugotovili, da zavoljo tega drugo delo zaostaja. Težave so se pričele tudi zaradi slabega zdravja članov. Ponovno je zbolel Svetozar Križaj, stalno pa se je slabšalo stanje Francu Žižmondnu, ki je Švejka nadomeščal pri tipkanju. V dopisu ciklostilnemu oddelku z dne 7. 9. 1944 je vodja tehnike Svetozar Križaj poročal, da bodo izurili še eno članico v tipkanju.⁵⁵ Na petem rednem celičnem sestanku dne 17. septembra so ugotovili, da bo potrebno poskrbeti za Svetozarja Križaja in Franca Žižmonda-Aheca, ki mu je bilo predvsem potrebno izboljšati hrano.⁵⁶ Na naslednjem sestanku dne 26. septembra je kontrolor Venceslav Žižmond-Dušan odločil, da morajo Svetozarja Križaja premestiti iz tehnike, da si popravi zdravje.⁵⁷ Odšel je 12. oktobra, vodstvo tehnike pa je prevzel Franc Žižmond.⁵⁸ Ostale so tudi še štiri članice in kurir, ki pri tehničnem delu ni prišel v poštev. Zato je dne 24. oktobra vodja Franc Žižmond z dopisom naprosil ciklostilni oddelek za dodatno delovno moč, ki naj bi po možnosti znala tudi risati. V zameno bi dali eno članico, ki dela pri ciklostilu.⁵⁹ Med tem časom so člani tehnike sklenili, da bodo uporabljali ilegalna imena. Ta sklep je veljal za celo tehniko H—37 (Anica Špacapan-Alenka, Franc Žižmond-Ahec, Berta Saksida-Breskvica, Irma Murovec-Barčica, Zorka Šavor-Zvezda, Anton Šinigoj-Taraz).⁶⁰

Hrano je tehniki oskrbovala Okrajna gospodarska komisija, tehnični material pa so tedaj nabavljali pri »Poslovalnici« Pokrajinske gospodarske komisije. Hrane je pričelo primanjkovati. O težkih problemih so razpravljali na 8. rednem celičnem sestanku dne 12. 10. 1944. Sklenili so, da bodo uvedli skrajno varčevanje s kruhom. Razpravljali so tudi o vprašanju selitve. Prostor, kjer so trenutno delali, je postal zaradi aktivnosti okupatorja zelo izpostavljen. V tem trenutku pa selitev ni bila možna.⁶¹ Tudi naslednji dan je Dušan poročal ciklostilnemu oddelku, da je tehnika Sabotin (H—37) v zelo kritičnem stanju zaradi okupatorja, ki je v neposredni bližini postavil postojanko. Onemogočeno je bilo vsako gibanje in redno delovanje pošte.⁶²

Tudi na 9. rednem celičnem sestanku so ugotovili, da izgledov za izboljšanje položaja ni in da je nujna podvojena budnost.⁶³ Zaradi resnosti položaja

⁵³ Arhiv GM F 12/1.

⁵⁴ Ib.

⁵⁵ Arhiv GM F 17/2.

⁵⁶ Arhiv GM F 12/1.

⁵⁷ Ib.

⁵⁸ Arhiv GM F 17/2.

⁵⁹ Arhiv GM F 12/2.

⁶⁰ Arhiv GM F 12/1.

⁶¹ Ib.

⁶² Arhiv GM F 20/1.

⁶³ Arhiv GM F 12/1.

je kontrolor Venceslav Žižmond-Dušan prosil Pokrajinsko tehniko KPS, naj ne pošilja ničesar v delo, dokler se stanje ne izboljša. V tehniki so nastale tudi večje zaloge izdelanega materiala, ki ga niso mogli razposlati. Ves teren v okrožju je bil enako ogrožen, zato tudi za selitev ni bilo možnosti.⁶⁴

Kljub težavam je tehnika v septembru razmnožila »Slovenskega poročevalca« št. 22 v 800 izvodih; za Srednjeprimorsko okrožje (KVG 800) 650 izvodov, za Okrožni komite KPS Gorje—Bled (Gorenjska) 80 izvodov, za Pokrajinsko tehniko KPS 35 izvodov, »Slovenko« št. 5 v 710 izvodih; za Okrožni komite KPS Srednjeprimorsko 680 izvodov, za Pokrajinsko tehniko KPS 3 izvode, »Slovenskega poročevalca« št. 23 v 1360 izvodih za Srednjeprimorsko okrožje 1338 izvodov, za Pokrajinsko tehniko KPS 3 izvode, »Mladino« št. 10 v 850 izvodih za T—11 5 izvodov, za M 51 10 izvodov, za »25« 5 izvodov, za Okrožni komite SKOJ za Srednjeprimorsko 770 izvodov, Okrožni komite SKOJ Brkini—Slovenska Istra 30 izvodov, Oblastni komite SKOJ Hrvatska Istra 2 izvoda, Oblastni komite SKOJ Štajerska 2 izvoda, Sva x 33 2 izvoda, Pokrajinska tehnika KPS 2 izvoda, »Slovenski poročalec« št. 25 v 1366 izvodih, za Okrožni komite KPS za Srednjeprimorsko 1338 izvodov, Komando Goriškega vojnega področja P—11 10 izvodov, Pokrajinsko tehnika KPS 2 izvoda ter letaka »Titova in Šubašičeva deklaracija« v 250 izvodih za Okrajni odbor OF Miren in »Zadnji poziv maršala Tita« v 6600 izvodih za Okrajni odbor OF Miren in za Srednjeprimorsko okrožje. Izdelali so še naslednje tiske: »Okrožnica Pokrajinskega urada za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njih pomagačev« v 3000 izvodih za »90« preko P—11, »Cenik št. 2« v 2000 izvodih za Pokrajinsko gospodarsko komisijo za Slovensko Primorje ter letak za Pokrajinski odbor RKS po naročilu Albina Kovača v 500 izvodih.⁶⁵

V oktobru je tehnika razmnožila »Ljudsko pravico« št. 21; za Južnoprimeorsko pa je razmnožila »Mladino« št. 10 v 800 izvodih; za Južnoprimeorski odred 30 izvodov in za Okrožni komite SKOJ za Južnoprimeorsko 770 izvodov ter brošuro »Narodni heroj Vojko« (196) v 946 izvodih. Za vse tri izdelke so dobili naročilo in rokopise od tehnike Skala L—41. Izdelali so tudi obrazce za finančni odsek pri Okrajnem odboru OF za Srednjeprimorsko v 39.900 izvodih, propustnice za Komando goriškega vojnega področja v 1.020 izvodih, 2.000 obrazcev za popis pridelkov za Pokrajinsko gospodarsko komisijo in okrožnico »O organizacijskih in kadrovskih vprašanjih naše partije« za Okrožni komite KPS za Srednjeprimorsko v 300 izvodih ter 300 izvodov okrožnice za PO RKS za Slovensko Primorje.⁶⁶

Razpošiljanje literaturje je uredila posebna okrožnica, ki jo je 26. 9. 1944 razposlal kolportažni oddelok Pokrajinske tehnike KPS za Slovensko Primorje. Ta ureditev je zajela vso literaturo, ki jo je tehnika razmnožila, bodisi po naročilu Pokrajinske tehnike KPS za Slovensko Primorje ali po naročilu okrožij ali vojske, za katere je imela tehnika dovoljenje. Za prvo obliko je določila, da mora tehnika razpošiljati razmnoženo gradivo točno po ekspeditni poli, ki jo je tehnika prejela skupaj z naročilom in rokopisom in na kateri je bilo navedeno, v koliko izvodih naj se delo razmnoži ter na katere naslove naj se razpošlje. Vsem naslovom, navedenim na ekspeditni poli, naj se priložijo enotna spremna pisma, ki jih morajo naslovniki po prejemu literature poslati na sedež Pokrajinske tehnike KPS za Slovensko Primorje (600 K). V kolikor se spremno pismo pomotoma povrne v

⁶⁴ Arhiv GM F 12/2.

⁶⁵ Arhiv GM F 12/2, 12/3, 17/2.

⁶⁶ Po sklepu Pokr. tehnike KPS za Slov. Primorje so konec sept. 1944 tehniko ukinili. Nerazmnoženo gradivo pa poslali v sosednje tehnike (F 13/4, 18/2).

⁶⁷ Arhiv GM F 12/3, 17/2.

tehniko, ga mora vodja odposlati na Pokrajinsko tehniko KPS skupaj z denarjem, če je bil slučajno v pismu priložen. Ekspeditne pole mora vodja tehnike izpolniti, podpisati in izvod vrmoti kolportažnemu oddelku Pokrajinske tehnike KPS, en izvod pa priložiti arhivskemu izvodu izdelka. Tistim izvodom, ki jih tehnika pošilja svojim tovarišem ali drugim tehnikam v pregled in niso navedeni v ekspeditni poli, ni potrebno prilagajati spremnih pisem. V primeru, ko tehnika dobi naročilo od okrožij ali vojske (tiskovine), odpošlje literaturo na predlagane naslove skupaj s spremnimi pismi, ki se po prejemu vrnejo v tehniko. Tehnika pa mora od vsake izdelane literature poslati po dva izvoda na Pokrajinsko tehniko KPS za Slovensko Primorje in 20 izvodov na Oblastni komite KPS in POOF za Slovensko Primorje (TO—11) preko P—7 in na te izvode napisati, kdo je delo naročil, v koliko izvodih in kdaj je bilo izdelano.⁶⁷

Dne 14. 10. 1944 je Ciklostilni oddelek Pokrajinske tehnike KPS razposlal posebno okrožnico in naznanil, da so tehnike razbremenili z razmnoževanjem raznih centralnih glasil, brošur, letakov itd. Zlasti kontrolorji pa bodo v bodoče morali posvetiti vso skrb politični izgradnji in izobrazbi vseh članov tehnike. Vodje tehnike pa bodo skrbeli za tehnični material in njegove zaloge. Posvečati bo potreben večjo skrb konspiraciji prostorov.⁶⁸ V zvezi z razbremenitvijo tehnik z delom je tehnika Sabotin v naslednjih mesecih razmnoževala v glavnem tiskovine in letake, večjo skrb pa so dejansko posvečali izobraževanju in politični izgradnji članov. Uvedli so redne kadrovske, študijske sestanke pa so združili s celičnimi. Na prvem rednem celičnem študijskem sestanku dne 9. 12. 1944 so sklenili, da bodo taki sestanki vsako soboto, politične ure pa bodo trikrat tedensko (ponedeljek, sreda in petek) in bodo trajale najmanj dve uri. Na sestankih so se morali angažirati vsi člani tehnike. Za vsak redni sestanek so se člani morali naučiti po eno deklamacijo, v zvezi z izobraževanjem pa so proučevali predpisane teme.⁶⁹

Meseca novembra je tehnika razmnožila le pozivnice za Okrajni odbor OF Miren 3.000 izvodov, »Okrožnico RKS« v 750 izvodih, obrazec za Goriško vojno področje v 160 izvodih in odpustnice za Področno vojno bolnico Goriškega vojnega področja »B« v 250 izvodih, obrazec za račune za Okrajno gospodarsko komisijo v 250 izvodih in 63 izvodov obrazcev »Številčno stanje« za Komando IV. primorske linije. V decembru pa so poleg igre »Rdeča armada prihaja« (7) v 828 izvodih in »Seznama iger«, tudi v 828 izvodih, razmnožili še 800 izvodov obrazca »Vprašalne pole za člane KPS« za Okrajni komite KPS Miren, 150 izvodov »Navodil« za B—2, »Razpis Okrožnega NOO za Srednjepromorsko« v 500 izvodih, obrazec za račune v 1.000 izvodih za Okrajno gospodarsko komisijo Komen in »Okrožnico št. 2« za PO RKS za Primorsko v 800 izvodih. V januarju leta 1945 tehnika ni ničesar razmnožila.⁷⁰

Dne 12. 11. 1944 je bil vodja tehnike Franc Žižmond-Ahec povabljen na pokrajinsko konferenco tehnik. Obenem je bil odpoklican na novo delovno mesto. Z njegovim odhodom so v tehniki ostale samo štiri zaposlene in kurir, od katerih ni bil nobeden zmožen prevzeti vodstva tehnike. Poleg tega nobeden ni znal tipkati in risati. Vodja tehnike je začasno postala Irma Murovec-Barčica.⁷¹ Na

⁶⁷ Kratica TO—11 je označevala naslov Oblastnega komiteja KPS za Slovensko Primorje in POOF za Slovensko Primorje. Tako označbo so uvedli v začetku junija 1944 (Arh. IZDG — F 6:7).

⁶⁸ Arhiv GM F 20/1.

⁶⁹ Arhiv GM F 12/1.

⁷⁰ Arhiv GM F 12/2, 3, F 17/2.

⁷¹ Arhiv OM F 12/2, 3.

konferenco so bili vabljeni vsi vodje tehnik. Na njej so razmotrivali razna pereča vprašanja posameznih tehnik — zdravstvena, tehnična itd.; vodje tehnik so poročali o politični izgradnji tehničnega kadra. Zaradi težkih razmer, ki so nastala na Primorskem koncem leta 1944, so sprejeli sklep, da nekatere tehnike ukinejo, tehnični kader pa porazdelijo po drugih tehnikah.⁷² Taka usoda je doletela tehniko Grmada (J—39), ki se je zaradi knitičnih razmer tiste dni razpustila. V sestav tehnike Sabotin sta prišla njen vodja Peter Jež-Boris (rojen 14. 2. 1924 v Cerknem, po poklicu trgovski pomočnik; v tehniki je opravljal poleg vodstvene funkcije še risarska in korespondenčna dela) in Pavla Pupis-Neva (rojena 19. 9. 1914 v Budanjah; bila je zasebnica, v tehniki pa je tipkala in popravljala matrice).⁷³ Na konferenci so tudi razrešili kontrolorje tehnik in imenovali štiri okrožne tehnike, ki naj bi skrbeli za kontrolo v tehnikah in dajali pomoč zaposlenim. V zvezi z varnostjo pa so sprejeli sklep, da se nekatere tehnike premestijo. Obravnavali so potrebe po izpopolnjevanju osebja tehnik, potem ko so tiskanja centralnih glasil ciklostilne tehnike razbremenili.⁷⁴

V skladu s sklepi konference in težavnim položajem na terenu se je sredi novembra tehnika ponovno preselila na Jazbine na Vogrskem in se nastanila v starem bunkerju. Mesto v Stari gori pa so ohranili.⁷⁵ V začetku decembra sta v tehniku prispela Peter Jež in Pavla Pupis. Na prvem študijskem in celičnem sestanku dne 9. decembra so sklenili, da bo sekretar celice Pavla Pupis, Anica Špacapan-Alenka pa bo vodila zapisnik. V celici KPS so si razdelili delo. Referent za dopise je postala Berta Saksida-Breskvica, referent za kulturo Peter Jež-Boris, za knjižničarstvo pa Zorka Šavor-Zvezda.⁷⁶

Naslednji dan 10. 12. 1944 so na prvem kadrovskem sestanku izvolili za sekretarja kadrovskih sestankov Petra Ježa, za zapisnikarja pa Berto Saksida. Razpravljali so tudi o delu in potrebah in ugotovili, da bi potrebovali rotarko in pisalni stroj. Odločili so se, da ju bodo vzeli iz bivše tehnike Grmada. Ta sklep so tudi izvedli, vendar se jim je ob prenosu rotarka poškodovala, zato so na drugem študijskem in celičnem sestanku sklenili, da bodo vzeli še drugi stroj. Tega dne je prišlo tudi do delitve dela v tehniki. Za vodjo so imenovali Petra Ježa, ki je prevzel še skrb za risanje in knjigovodstvo. Tiskanje in korigiranje matric je prevzela Pavla Pupis. Skrbela je še za red in snago. Za tisk in arhiv je bila odgovorna Irma Murovec, za knjižničarstvo, pisanje dnevnika in konspiracijo pa Zorka Šavor. Zunanjo nabavo je sprejela Anica Špacapan, intendanco pa Berta Saksida, Anton Šinigoj-Tarazu je postal kurir. Sklenili so, da bodo povečali budnost. Irmi Murovec-Barčici so zaradi slabega zdravja odredili štirinajst dni dopusta.⁷⁷

Klub novemu delovnemu mestu, ki je bilo v zdravstvenih in delovnih ozirih mnogo primernejše, se težave niso rešile. Dne 31. 12. 1944 je kontrolor Venceslav Žižmond-Dušan poročal Ciklostilnemu oddelku o možnosti mobilizacije, ki je pretila tehniki Sabotin oziroma njenemu kurirju Antonu Šinigoju-Tarazu, v čigar hiši so bili in ki je o tem načrtu že bil obveščen. Iz konspirativnih in tehničnih razlogov (tehnika je bila na terenu neznana, Šinigojeva žena je za tehniko kuhalna) to ni

⁷² Arhiv GM F 20/2.

⁷³ Arhiv GM F 12/2, 3.

⁷⁴ Arhiv GM F 20/2.

⁷⁵ Arhiv GM F 12/2, 3.

⁷⁶ Arhiv GM F 12/1.

⁷⁷ Ib.

bilo dopustno.⁷⁸ Nevarnost je nastala tudi zaradi povečane okupatorjeve dejavnosti na prehodu v leto 1945 in ko so se tehniki v Srednjepromorskom okrožju znašle v zelo težkem položaju. Tehnika Javornik (G—36) je bila tik pred razpustom.⁷⁹ Dne 2. 1. 1945 je Justin Miklavec-Očka odgovoril na omenjeni dopis in poudaril, da je na osnovi 6. člena okrožnice CK KPS 27. 11. 1944 nemogoče, da se omenjenega človeka mobilzira in odvzame tehniki, ki ji je nujno potreben.⁸⁰ Anton Šinigoj je ostal v tehniki, ki je potem na tem mestu ostala in delovala do osvoboditve. V januarju tehnika ni ničesar razmnožila, pač pa so se njeni člani intenzivno izobraževali.

Po odločitvi, dne 17. 12. 1944, da bosta Pavla Pupis in Peter Jež odpotovala na nova delovna mesta, je Anica Špacapan-Alenka ponovno postala sekretar celice KPS, Berta Saksida-Breskvica pa je postala vodja zapisnika, referent za kulturo in prosveto je postala Zorka Šavor-Zvezda.⁸¹ V bližini tehniki je nastala nova sovražnikova postojanka. Nevarnost, ki je s tem nastala, je zavlekla odhod Petra Ježa in Pavle Pupis.⁸² Dne 9. januarja se je na sedež tehniki vrnila Irma Murovec-Barčica, ki je že bila seznanjena, da bo dodeljena na novo delovno mesto na Tolminsko.⁸³ Z odhodom Pavle Pupis in Petra Ježa na sedež Pokrajinske tehnikе KPS (dne 17. 1. 1945 sta se javila iz karavle P—7, dne 22. 1. 1945 pa je Justin Miklavec že poročal o njunem prihodu na sedež), so v tehniki Sabotin nastali novi kadrovski problemi. Iz dopisa ciklostilnega oddelka z dne 21. 1. 1945 je razvidno, da je okrožni tehnik za Srednjepromorsko Venceslav Žižmond-Dušan računal, da bo vodstvo v tehniki Sabotin prevzel Vencelj Pestelj iz tehnikе Javornik (G—36), ki so jo ukinjali, a je ponovno pričela z delom. Poleg tega je omenjeni član tehnikе zbolel in ni bilo upanja, da bi kmalu okreval. Začasno je vodja tehnikе postala Irma Murovec-Barčica. Venceslav Žižmond-Dušan je v dopisu še poudaril, da v kolikor ne bo dobil primernega vodje, bo to funkcijo tudi v naprej prevzela Irma Murovec, kljub svoji mladosti.⁸⁴

V februarju je tehnika ponovno pričela razmnoževati. Za O.P.O. P—11 je razmnožila okrožnico »Vsem šolskim vodstvom« v 150 izvodih in tiskovino »Trimesečno poročilo«, prav tako v 150 izvodih. Za nabavni oddelek Pokrajinske tehnikе KPS za Slovensko Primorje so razmnožili poseben obrazec v 580 izvodih, za zdravstveni odsek pri Srednjepromorskem okrožju pa okrožnico v obliki letaka »V boj proti novemu sovražniku« v 200 izvodih. Izdelali so še obrazec za popis celic v 200 izvodih za Okrožni komite KPS za Srednjepromorsko in 500 izvodov »Potrdil« za Okrajni izvršni NOO za Miren.⁸⁵

V tehniki so tedaj imeli dva pisalna stroja znamke »Olivetti« z dolgim valjem, eno rotarko v dobrem stanju in dve neuporabni. Imeli so sedem ciklostilov domače izdelave (dva sta bila brez šipe) in dva valjčka. Imeli so še obrezovalni stroj formata 34 x 23 cm, radioaparat znamke »Superla«, spenjač in numerator. Zaposleni so bili širje delavci in kurir (Anica Špacapan-Alenka, Berta Saksida-Breskvica, Zorka Šavor-Zvezda, Irma Murovec-Barčica in Anton Šinigoj-Taraz).⁸⁶

⁷⁸ Arhiv GM F 20/1.

⁷⁹ Ib.

⁸⁰ Ib.

⁸¹ Arhiv GM F 12/1.

⁸² Arhiv GM F 17/2.

⁸³ Arhiv GM F 12/3.

⁸⁴ Arhiv GM F 20/1.

⁸⁵ Arhiv GM F 12/2, 3, F 17/2. Kratice niso razrešene.

⁸⁶ Arhiv GM F 12/2, 3.

Zaradi neprestanih sovražnikovih izpadov je bilo delo v okrožju zelo oteženo. Tudi tehnika Javornik je bila zelo ogrožena. Po februarski ofenzivi se vanjo nista več vrnila Ivan Trošt in Vencelj Pestelj oba iz Podrage. Po umiku članov v Gornjo Branico sta dne 23. 2. 1945 padla še Milan Kante in Zdravko Fabjan, oba iz Gornje Branice. Ostala sta le še Ivanka Rupnik, ki je v tehniki kuhalila, in Dušan Čehovin, doma iz Gornje Branice — vodja tehnikе.⁸⁷ Z razpustom tehnikе Javornik je v Srednjepromorskem okrožju ostala le tehnika Sabotin, ki je spričo pogostih kontrol Nemcev, četnikov in Kozakov le s težavo razmnožila nekaj tiskovin in brošuro. Po pomanjkljivih podatkih lahko ugotovimo 7.500 izvodov potrdil za hrano, 1.140 izvodov brošure »Tekmovalni vestnik« št. 1 oziroma »Tekmujmo za II. kongres ZSM« št. 1 (+) ter tiskovine »Pregled številčnega stanja moštva« v 600 izvodih, »Številčno stanje municije« v 469 izvodih, »Številčno stanje orožja« v 616 izvodih za III. SNOUB Ivana Gradnika, obrazec za račune v 1.016 izvodih in »Pozivnice za delo« v 1.000 izvodih za Izvršni NOO Miren ter tri letake — dva v cirilici v 4.000 izvodih in »Opozorilo« v 2.000 izvodih, od sedmih letakov, ki jih je dne 11. 3. 1945 naročila Propagandna komisija pri Okrožnem tajništvu OF za Srednjepromorsko okrožje.⁸⁸

TEHNIKA
SABOTIN

Tehnika „Sabotin“

TEHNIKA SABOTIN

Signeti tehnikе Sabotin (H—37)

Printer's Devices of the underground printing works Sabotin (H—37)

Dne 7. 3. 1945 je vodja ciklostilnega oddelka pri Pokrajinski tehnikе KPS za Slovensko Primorje Justin Miklavec-Očka uradno sporočil Venceslavu Žižmondu-Dušanu, okrožnemu tehniku, da je tehnikа Javornik razpuščena in da se del osebja premesti v tehnikу Sabotin. Venceslava Žižmonda je poprosil za mnenje. Opozoril ga je, da bo potrebno organizirati prenos tehničnega in drugega materiala v tehnikу Sabotin. Poročal mu je tudi o odločitvah v zvezi s to tehniko. Iz nje so nameravali odpoklicati Irmo Murovec, Zorko Šavor in Berto Saksida na sedež Pokrajinske tehnikе, Anica Špacapan in Anton Šinigoj-Taraz pa naj bi ostala. Justin Miklavec je tudi naročil, naj trenutno ničesar ne ukrenejo v zvezi s selitvijo, in sporočil, da se ukinjajo funkcije okrožnih tehnikov. Venceslava Žižmonda-Dušana je določil za vodjo tehnikу Sabotin.⁸⁹ Zadnje dopise je tehnikа Sabotin odposlala 13. marca in poročala, da je razmnožila letake za Propagandno komisijo pri Okrožnem tajništvu OF za Srednjepromorsko. Dne 17. marca je vodja ciklostilnega oddelka odgovoril na dopis z dne 11. marca in hkrati dal priznanje in pojavil za lepo izdelano brošuro Tekmovalni vestnik št. 1.⁹⁰

⁸⁷ Arhiv GM F 15/1.

⁸⁸ Arhiv GM F 12/2, 3, F 17/2, F 20/2.

⁸⁹ Arhiv GM F 20/1.

⁹⁰ Arhiv GM F 12/2, 3.

Po ustremu pričevanju vodje tehnike Venceslava Žižmonda je bilo dne 13. 3. 1945 v bunkerju, kjer je bila tehnika, zelo neprijetno. Lojzka (žena kurirja Antona Šinigoja), ki je kuhalila za tehniko in je bila navadno doma ter je sproti obveščala osebje tehnike o gibaju sovražnika v bližini, je ta dan pustila odprto hišo in z otrokom zbežala z doma. V vas so namreč prišli Kozaki in se spopadli z borci VDV. Člani tehnike niso več mogli zbežati iz bunkerja. Ni jim preostalo drugega, kot da so se pripravili na borbo. Oboroženi so bili s puškami, bombami in pištoljami. Nad dve uri so slišali po kuhinji korake Nemcev, ki so prihajali in odhajali. V mraku se je vrnila vsa preplašena Lojzka, odvalila kad in odmetaila krompir nad vhodom v bunker, odprla vhod in poročala o grozodejstvih na vasi. Kolektiv tehnike je sprejel sklep, da zapusti bunker. Naslednji dan so spet prišli na Jazbine Nemci. Bili so celo v kleti in med drugim pobrali krompir, vendar vhoda k sreči niso našli. Zaradi prevelike kontrole okupatorja je dne 13. 3. 1945 tehnika prenehala z delom.⁹¹ Ta prekinitev je bila začasna. Srednjeprimorsko okrožje je ostalo brez tehnike. Dne 28. marca se je Pokrajinski tehniki KPS za Slovensko Primorje javil vodja tehnike Javornik Dušan Čehovin. Poročal je, da je na P—7 in da se je umaknil iz Vipavske, kjer ni mogoče več delati, ter da je bil izdan. Od kadra je ostal sam in ne ve, kam. Pojasnil je tudi usodo sodelavcev in prosil, naj ga razrešijo dela v tehnikah.⁹² Naslednjega dne 29. marca mu je vodja Pokrajinske tehnike Boris Race-Žarko z dopisom odgovoril in ga prosil, naj mu pošlje bolj izčrpane podatke o koncu tehnike Javornik in mu naznani, da je tudi tehnika Sabotin prenehala z delom, zaradi česar je Srednjeprimorsko okrožje ostalo brez tehnike. Ker pa okrožje mora imeti vsaj eno tehniko, mora trenutno stanje upoštevati in naprej delovati na tem področju. Naročil mu je tudi, naj se takoj napoti k Venceslavu Žižmondu-Dušanu na karavlo P—11, ki ima že vsa navodila, da organizira novo tehniko, in naj mu pri tem pomaga.⁹³

Hkrati so odpisali dopis Venceslavu Žižmondu — okrožnemu tehniku. Boris Race-Žarko mu je sporočil vest v tehniki Javornik in o zaključku posvetovanja z Oblastnim komitejem KPS za Slovensko Primorje, da je na vsak način potrebno ustanoviti tehniko za to okrožje. Oblastni komite KPS je dal nasvet, naj se tehnika organizira na Krasu, kjer je pritisk popustil. Venceslavu Žižmondu je naročil, naj stori vse, kar je v njegovi moči, da se načrt uresniči, v pomoč pa da mu pošiljajo Dušana Čehovina, vodja bivše tehnike Javornik. Pri organiziranju naj si pomaga s pripomočki in materialom vseh štirih srednjeprimorskih tehnik (Skala L—41, Grmada J—39, Sabotin H—37, Javornik G—36). Za pomoč pri iskanju primerjnega prostora in ljudi naj se obrne na Okrožni komite KPS za Srednjeprimorsko.⁹⁴

Dne 1. 4. 1945 je Venceslav Žižmond-Dušan ponovno poročal Justinu Miklavcu-Očku, da so se srečno vrnili na svoj sedež in da je tam še vedno »vroče«, sovražnik da stalno rovari okrog in da trenutno ni mogoče inč delati. Kakor hitro se bo položaj zboljšal, kar upa, da bo kmalu, bodo pričeli z delom.⁹⁵ Venceslava Žižmonda-Dušana so v teh kritičnih dneh odpoklicali na sedež Pokrajinske tehnike KPS za Slovensko Primorje, vendar so ga po razgovoru hitro poslali nazaj, da bi nadaljevali z delom.⁹⁶ Dne 16. aprila je Venceslav Žižmond odgovoril Pokrajinski

⁹¹ Izjava Venceslava Žižmonda (Vogrsko 149), Topografija NOB — Vogrsko.

⁹² Arhiv GM F 11/3.

⁹³ Ib.

⁹⁴ Ib.

⁹⁵ Arhiv GM F 17/2.

⁹⁶ Venceslav Žižmond (Vogrsko 149) izjava dne 3. 2. 1978.

tehniki na dopis z dne 29. marca s sklepi razgovora z Oblastnim komitejem in poudaril, da tudi sam razmišlja, kako bi to vprašanje rešili, vendar za lokacijo na Krasu ne vidi možnosti, ker so že tehniki Grmado zaradi sovražnikovih ovir morali ukiniti. Na trenutno popuščanje pritiska pa ni mogoče računati. Poleg tega je na Krasu možen le hišni bunker, kar je spričo množice četnikov, ki jim je težko kaj skriti, zelo tvegano. Menil je, da je najprimernejši gozd, ki bo rešil vprašanje, kakor hitro bo ozelenel. Čez nekaj dni bi že lahko pričeli graditi primeren bunker oziroma prostor. O predlogu se je pogovarjal tudi z Martinom Kokaljem-Alešem, ki se s tem predlogom strinja.⁹⁷ V imenu tehnike Sabotin je odgovoril tudi Justinu Miklavcu-Očku in mu med drugim sporočil, da tehnika še ne dela, a da upa, da bodo kmalu pričeli z razmnoževanjem, če ne več, vsaj za potrebe okrožja.⁹⁸ Podobno je Venceslav Žižmond poročal dne 21. 4. 1945, ko se je zahvalil za prejete propustnice za Berto Saksida, Anico Špacapan, Irma Murovec, Zorko Šavor in za Antona Šinigoja ter prosil še za dve — za njega in za Dušana Čehovina.⁹⁹

S 16. aprilom so na tehniko pričeli redno prihajati dopisi z naročili za delo. Dne 17. aprila pa je Ciklostilni oddelek spraševal za razmere na Krasu, zlasti, ker se je položaj na območju delovanja tehnike Čaven (I—38) na Kanalskem zelo poslabšal in ni bilo izključeno, da bi se ta selila tudi na Kras.¹⁰⁰

Dne 25. aprila je Venceslav Žižmond-Dušan poslal seznam razmnoženega gradiva v februarju in v marcu in sporočil, da se trenutno nahajajo na »letovišču«. Na hrbtni strani sporočila pa je zabeležil, da v trenutku, ko piše ta dopis, pod grmom ciklostirajo letak »Parole«.¹⁰¹ Naselili so se v Stari gori v starem bunkerju, pripravljali pa so tudi nov prostor.¹⁰² Odgovor na sporočilo je Ciklostilni oddelek odposlal dne 30. aprila.¹⁰³ Iste dne je vodja Ciklostilnega oddelka Justin Miklavec-Očka, ki je tedaj prevzel tudi vodstvo Ciklostilne tehnike Krn (C—32) in se je zadrževal na Tolminskem, spraševal vodjo Pokrajinske tehnike KPS o ukreplih v zvezi s premikom tehnik in kadra v primeru zloma Nemčije.¹⁰⁴ Ne glede na ta dopis, pa mu je naslednjega dne 1. 5. 1945 administratorka Bogdana¹⁰⁵ sporočila, da je prišel dolgo pričakovani trenutek, ko gredo v osvobojena mesta, da bodo tam nadaljevali z delom in da ta dan odpotujeta s Tonetom Balohom¹⁰⁶ proti Trstu, da pripravita vse za prihod celega kolektiva Pokrajinske tehnike in osebja tiskarn. Sporočila mu je tudi, da so pred dvema dnevoma razposlali vsem ciklostilnim tehnikam okrožnico, s katero so naročili, naj se takoj ob osvoboditvi premaknejo v mesta, kjer bodo okrožja imela svoj sedež.¹⁰⁷

Dne 2. maja se je del članov Pokrajinske tehnike KPS za Slovensko Primorje z avtobusi prepeljal v Gorico, del pa jih je odšel v Trst. Zasedli so stare tiskarne. Člani Pokrajinske tehnike KPS za Slovensko Primorje so v Trstu, Gorici in v

⁹⁷ Arhiv GM F 17/2.

⁹⁸ Ib.

⁹⁹ Ib.

¹⁰⁰ Ib.

¹⁰¹ Ib.

¹⁰² Zorka Šavor por. Tavčar (Pristava 3 — Nova Gorica) in Venceslav Žižmond (Vogrsko 149), izjavl dne, 3. 2. 1978.

¹⁰³ Arhiv GM F 17/2.

¹⁰⁴ Arhiv GM F 15/1.

¹⁰⁵ Pavla Ravnik-Bogdana iz Bohinjske Bistrike.

¹⁰⁶ Dne 19. 4. 1945 je Tone Baloh prevzel kolportažo, Bogdana pa administracijo (GM F 11/2).

¹⁰⁷ Arhiv GM F 15/1.

mestih Slovenske Benečije organizirali in vodili slovenski tisk v Začasni upravi tiska v Slovenskem Primorju in Trstu.¹⁰⁷

Na osnovi določil Ciklostilnega oddelka z dne 7. marca so nekatere članice tehnike Sabotin šele v zadnjih dneh pred osvoboditvijo odšle na Tolminsko, kjer so se zadržale nekaj časa in se nato vrstile na Vogrsko. Po spominu Zorke Šavor-Zvezde so po osvoboditvi najprej prepeljali tehnični material tehnike iz Stare gore na Jazbine in se nato odpravili v Gorico, kjer so sprejeli razne naloge v zvezi z organiziranjem tiska takoj po osvoboditvi: delali so na uradu za tisk za Gorico, ki ga je vodil Justin Miklavec-Očka.¹⁰⁸

SVILUPPO E ATTIVITÀ DELLA »TEHNICA SABOTIN H—37« (Riassunto)

La stampa partigiana clandestina nota sotto il nome di »TEHNICA SABOTIN H—37« trovò rifugio a Jazbine presso Vogrsko prima, nella boscaglia di Stere gora poi. Ne usciva, ciclostilata, la stampa clandestina (periodici, opuscoli, volantini, stampati) per i bisogni dei circondari di Gorizia, del Carso, di Vipava e, occorrendo, di Trieste. Dopo la riorganizzazione politico-amministrativa dell'1944, lavorava per lo Srednjeprimorsko okrožje (circondario del Medio Litorale). Iniziò la sua attività nel gennaio dell'1944 e la svolse, nonostante difficoltà e pericoli, fino alla liberazione. Della sua opera rispondeva al corrispondente ufficio tecnico regionale presso il Partito Comunista del Litorale Sloveno, ufficio che provvedeva alla pubblicazione di tutta la stampa clandestina che usciva nel Litorale e che con le sue stamperie partigiane clandestine costituiva un organismo specifico del Partito. In via gerarchica quest'organismo dipendeva dal rispettivo organismo tecnico centrale del PCS e dal Comitato provinciale del PCS.

Sergio Bonazza

GLAGOLICA NA TRŽAŠKEM, GORIŠKEM IN ČEDAJSKEM

0. Uvod

0.1. Glagolska pismenost se je po prvi kratki, toda intenzivni moravsko-panonski dobi starocerkvenoslovanske književnosti premaknila na jug. Po smrti škofa Metoda, leta 885, so bili njegovi učenci in sodelavci pregnani, ali pa so se sami pod pritiskom preselili v tiste slovanske kraje, kjer so bili pogori za slovansko bogoslužje ugodnejši. Naselili so se tako v Bolgariji in v Makedoniji. Ohrid je postal najvažnejše središče tega drugega obdobja glagolskega pisemstva. Iz Ohrida se je glagolica širila ob dalmatinski obali proti zahodu in je prodrla v Istro. Toda, medtem ko je glagolica v Bolgariji in v Makedoniji po razmeroma kratkem času iz zgodovinsko-kulturnih razlogov (v teh krajih je bila namreč grška kulturna tradicija precej razširjena) moralna odstopiti mesto bolj enostavni in grški kulturni tradiciji bližji cirilici, se je pa ta pisava v zahodnem delu Dalmacije, ob Liburniji in v Istri ohranila skozi stoletja (Prim. BENUSSI 1893, PESANTE 1893, 91, VOLARIĆ 1893, 1897, JELIĆ 1906, MILČETIĆ 1911, JAGIĆ 1913, STROHAL 1915, SPINČIĆ 1913, 1926, KIRAC 1946). Uradno se je glagolica ohranila v teh krajih do leta 1927; v tem letu so namreč uvedli za slovansko liturgijo novi staroslovenski misal, ki ga je priredil Josef Vajs in v katerem je glagolico zamenjala latinica (IVANIŠEVIĆ 1929, HAMM 1963, 49).

0.2. Razširjeno je mnenje, da je bila glagolica v rabi le med hrvaškimi glagoljaši, t. j. katoliškimi Hrvati, ki so obdržali slovansko liturgijo (ORBINI 1601, ŠAFARIK 1858, 3, NAHTIGAL 1952). To sicer v glavnem drži in o tem pričajo številni jezikovni dokumenti, pisani v glagolici, pa tudi zgodovinska dejstva, kakor n. pr. razni cerkveni zbori, na katerih je bil glavni predmet obravnave ravno glagolsko bogoslužje. Manj znano pa je, da je glagolska pismenost prekoračila hrvaško-slovensko mejo v Istri in se razširila tudi med slovensko govoreče prebivalstvo na Tržaškem, Goriškem in Čedajskem.

Čeravno obstajajo zanesljivi viri, ki pričajo o prisotnosti glagolice na slovenskem ozemlju (»Lubi Slovenci! Vom inu nom je vedejoč, de le-ta naša slovenska beseda dosehmal se nej z latinskimi, temuč le ta krovaška s krovaškimi puhstabi pisala«, TRUBAR 1555; »Man hat sich in diesen Ländern vor dem allein der Glagolitischen Schrift gebraucht, bis der gelehrt Lutherische Predicant oder Prediger Primus Truber die erste Invention gemacht, mit Lateinischen Buchstaben Crainerisch oder Sclavonisch zu schreiben«, VALVASOR 1689; prim. tudi GRUDEN 1906, PREMRU 1923), slovenska slavistika temu vprašanju ni posvetila potrebne pozornosti. Rešitev vprašanja o glagolici na Slovenskem je vsekakor precejšnje važnosti, ker to po eni strani dopoljuje in bogati zgodovino pisemstva med Slovenci in s tem kulturno zgodovino Slovencev sploh, po drugi pa pojasnjuje in fiksira zahodno mejo glagolskega pisemstva.

¹⁰⁷ J. Krall, O. c. 367; Arhiv GM F 20/1.

¹⁰⁸ Venceslav Zlžmond (Vogrsko 149) in Zorka Šavor-Tavčar (Pristava 3 — Nova Gorica) Izjavi dne, 3. 2. 1978.

0.3. Namen naše razprave je, da prispeva k ugotovitvi zgodovinske prisotnosti glagolice na današnjem ozemlju italijanske republike. Uvršča se zato v širši načrt Italijanske slavistike, ki skuša ugotoviti (in popisati) prisotnost slovanskih rokopisov v Italiji. To naše delo nikakor nima pretenzije, da bi bil popolno in izčrpano, in to iz objektivnih razlogov: raziskave te vrste se vršijo v glavnem v arhivih, ki so po večini privatni in zaradi tega težko dostopni. Vsekakor je to le prvo naše srečanje s tem problemom; druga bodo sledila.

1. Glagolski rokopisi

1.1. O prisotnosti glagolice na Tržaškem, Goriškem in Čedajskem pričajo po eni strani glagolski rokopisi in napis ter glagolske knjige, po drugi pa pismena pričevanja.

Od rokopisov so v tem pogledu najvažnejše glagolske listine dolinskega župnijskega arhiva. In to zaradi tega, ker niso bile prinesene od drugod, ampak so bile pisane na ozemlju, kjer se hranijo.

O prisotnosti glagolskih listin v dolinskem župnijskem arhivu pričajo razni viri. Vsekakor je širši javnosti prvič o tem poročal A. Klodič v sestavku *Zur Literatur in Triest und Istrien. Slavische Sprache und Literatur v Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild. Bd. Das Küstenland* (Wien, 1891, str. 242—243).

Veliko važnejši in tudi popolnejši vir (toda ne brez napak) v tem oziru pa so *Fontes historicici liturgiae glagolito-romanae a XIII ad XIX saeculum* (Veglæ, 1906), ki jih je zbral L. Jelić. Pri sestavljanju svojih *Fontes* se je poslužil Klodičevih raziskav, ki jih je izpopolnil, ter drugih virov, za katere Klodič ni vedel (na pr. Špinčićeva zbirka in sestavek v »Danici« XX, Ljubljana 1867, str. 23 in 26). Jelić je tako s svojo knjigo opozoril slaviste in strokovnjake o prisotnosti glagolskih rokopisov v Dolini. Njegove podatke je uporabil znani slavist in neutrudljivi raziskovalec glagolske literature Ivan Milčetić, ki si je rokopise ogledal in jih je uvrstil v svoje, za glagolsko literaturo izredno važno delo, *Hrvatska glagolska bibliografija*, ki je izšlo leta 1911 v Zagrebu (str. 408—412). V njem Milčetić opozarja na važnost, ki jo imajo dolinske listine za zgodovino hrvaškega glagolizma. Tudi on ni mogel najti vseh rokopisov, o katerih sta poročala Klodič in Jelić. Tako n.pr. takrat, ko je iskal te glagolske listine, ni bilo mogoče najti urbarja cerkve sv. Socerba iz leta 1583—1607, čeprav je listine skrbno iskal že kanonik J. Zupan (MILČETIĆ, 1911, 411).

O dolinskih glagolskih listinah poroča tudi Vj. Špinčić v knjigi *Crtice iz hrvatske književne kulture Istre* (Zagreb, 1926, str. 64).

1.1.1. Iz zgoraj navedenih virov izhaja, da se v arhivu dolinske župnije hranijo sledeči glagolski rokopisi:

1. Urbar cerkve sv. Antona iz leta 1548

Od prvega lista je ostal samo ostrižek.

Na drugem listu beremo: Č. f. k. 3. [=1548] miseca janvara dan a. i [=11]. to je kvadirna ali ligištar s(ve)toga Antona, koteri sam prepisal ja gospod Mihel Sudčič, farman bolunski starišini Ivanu Petorusu, Mihilu Godini, tada buduč starišini s(ve)toga Antona. prepisah pravo vse dugi i ratingi, ke su bile v starom ligištri vse po red, kako se udrži naprid.

Glagolice je v tem rokopisu malo. Večji del knjige je pisan v latinščini ali v Italijanščini.

2. Urbar cerkve sv. Ivana v Boljuncu iz leta 1578
Urbar je pisan izmenično v latinščini, italijskimi in v glagolici. Najstarejša glagolska beležka je iz leta 1578, najmlajša pa iz leta 1610.
Na tretjem listu beremo: to je ligištar crikve s(ve)toga Ivana v Boljuncu. č. f. n. 3. [=1578]. ja pre Juraj Jurinčič, podružnik v Dolini, zapisah pred višč imenovanimi susedi.
Sledi beležka v italijskini.
3. Urbar cerkve sv. Antona v Prebenegu iz leta 1580
Prvi list je iztrgan. Na odstrizku tega je napis: Č. f. o. [=1580] to e ligi(star). Prva beležka je iz leta č. f. o. z. [=1587] to su dugi s(ve)toga Antona.
Zadnja glagolska beležka nosi letnico č. h. 3. [=1608]. Dalje je urbar pisan v italijskini in v latinščini.
4. Urbar cerkve sv. Socerba iz leta 1583 — 1607
5. Inventar dolinske župne cerkve iz 16. stoletja
6. Oporoka Ambroža Škerla iz leta 1591, ki jo je sestavil župnik Mavrovič iz Gročane, potrdil pa Juraj Jurinčič, dolinski župnik in apostolski ter cesarski notar.
7. Urbar cerkve in bratovščine sv. Roka, dolinske podružnice, iz let 1603 — 1607 z naslovom *Kvaderna bra(tov)ščine sv. Roka*
Na prvi strani je v kurzivni glagolici zapisano: Va i(me) bo(zie) i blažene Deve Marie, amen. let rojstva H(risto)va č. h. v. [=1603] miseca decembra dan z. i. [=17] indecion prvi. Va to vrime budući podružnik ... li sti Vriho v Dolini ja pop Martin Šuber, rodom od Rodika, fare brezovske, bih prošen od poštovanih starešin b(la)ž(e)n(o)ga s(ve)t(o)ga Roka crikve, a to Matie Mavra od Bolunca ino nega tovariša Tomaža Jurjana od Doline, i mu činih ovi kvadiran za nihovu dobro platu, u kol kvadiran imaju zapisavat bl(a)ga rečene crikve, tolikalje gruge i ostale potrbe braske. i Bog nam vsim pomozi i blažena Deve M(a)rija, mati H(risto)va sa vsim (dvo)rom nebeskim moli B(og)a za nas amen. pri tom se čuvajmo griha i vsakoga zla.
Pod tem pa z oglato glagolico: začetak s(vete) mudrosti strah g(o)sponan est'. Vmes so nekatere beležke pisane v italijskini ali latinščini. Po letu 1607 je glagolico zamenjala italijskina ali latinščina.
8. Urbar cerkve in bratovščine sv. Marije na Pečah iz leta 1605
Na prvem listu čitamo: Č. h. d. [=1605]. to je lijuštar s(ve)te Marije na Peči. i. ta čas biše starišina Petar Pergarac od Ricman in Žerjal od Bolunca. i ja Pjero Dragonič bih podružnik poli go(spo)d(i)na Jurja Jurinčiča, farmana dolinskoga. i to zapisah.
Rokopis je v glavnem pisan v latinščini, glagolske beležke na začetku (za leti 1606 in 1608), približno v sredini, pa še nekaj proti koncu.
9. Matična knjiga iz leta 1605—1617
Na f. 1a beremo: Č. h. d. [=1605]. to je lijuštar od krsta. va (i)me gos(podi)na farmana pre Jurja Jurinčiča, farmana dolinskoga. i ja pre Pjero Dragonič bih va to vrime područnik v Dolini.
Prva beležka: novembra dan. i. [=10] ja pre Juraj Jurinčič, farman, krstil Andrija, sina Antona Paravel i Marine nega žene od su..., ... blše botrl trl: Tonij Cegolic i Marina Cergolica.
Med leti 1605 — 1610 je precej beležk pisanih v italijskini in latinščini.

1.1.2. Večji del teh glagolskih listin danes ni več v dolinskom župnijskem arhivu, ampak so hranjene v arhivu Jugoslovanske akademije znanosti in umetnosti v Zagrebu, kamor jih je v letih med vojnoma odnesel Vjekoslav Štefanić, baje iz bojazni, da bi lahko bile uničene; tako nam je dejal sedanji dolinski župnik g. Albin Germek (ustna informacija). Pod kakšnimi pogoji in s kakšnimi obveznostmi je Vj. Štefanić te rokopise prejel, do danes še ni bilo mogoče dognati.

1.1.3. V dolinskom župnijskem arhivu sta ostala le dva glagolska rokopisa, in sicer urbar cerkve sv. Socerba iz leta 1583—1607, ki ga pa Milčetić ni našel in ga zato tudi ni mogel uvrstiti v svojo *Glagolsko bibliografijo*, ter oporoka Luke Jurjana iz leta 1596. Na ta dva rokopisa Štefanić verjetno ni naletel. Najdena sta bila, ko so pred nedavnim urejali župnijski arhiv.

1.1.4. Oba rokopisa sta pisana s kurzivno glagolico. Urbar se sestoji iz 22 listov, medtem ko je oporoka enolistna.

Kaže, da pisci teh listin niso bili domačini, ampak po vsej verjetnosti glagoljaši iz bližnje Istre. O tem priča po eni strani lingvistična analiza teksta, po drugi pa vsebina samih listin, kjer se stalno ponavlja izraz »po nih užanci« ali »po svoi užanci« (kar pomeni, da običaj domačinov dolinske župnije, niso bili tudi običaji pisca). Večina od njih je sigurno prišla iz tistih predelov hrvaškega jezikovnega ozemlja, ki so bili pod beneško upravo ali kjer je bila prisotna beneška administrativna tradicija. To dokazujejo izrazi italijanskega izvora, ki so tipični za tako ozemlje, kot *šinor*, *mšer*, *jerente*, *užanca*, ki niso poznani na slovensko govorčem ozemlju.

1.1.5. Seveda so se ti glagoljaši kmalu precej asimilirali, vsaj jezik, ki ga uporabljajo v listinah, to jasno dokazuje. Poleg zgoraj omenjenih izrazov, so v listinah prisotne besede kot *flegar*, *farman*, *britov*, *rihtan*, *ratinga*, ki so značilne za slovensko jezikovno območje in ki izhajajo iz avstrijske kulturne tradicije. Dosledna je tudi raba čisto slovenskih izrazov kot *vas*, *hiša*, *bratina*, *ino*, *podružnik*.

Jezik dolinskih glagolskih listin torej ni enoten: vsekakor mu je jezikovna osnova hrvaškočakavsko narečje pod močnim vplivom slovenskokajkavskoga govorja, s tipičnim kolebanjem v glasovih in oblikah. Jasno je, da so pisci (bili so vsaj štirje, saj gre za štiri različne pisave) pisali pod vplivom hrvaške glagoljaške književne tradicije. Za primer vpliva glagoljaške tradicije kaže na pr. cerkveno-slovensko ime za mesec januar: *jenvar*. Glas e se redno reflektira kot e, in le izjemoma kot i, na pr. v besedi *misec*. Polglas se ne uporablja, niti apostrof.

1.1.6. Tekst urbarja cerkve sv. Socerba iz leta 1583—1607:

Č. f. o. v. [=1583] miseca novembra d(a)n budući svedeni bratiē bratini s Sucerba storiše ratingu starišinu Serbulom Krncem po nih užanci postaviše nove starešine prvo Ivana Crgula ino Pereta Bošića daše im v ruke dinari gotovih l(i)b(a)r d. ī. [=15].

Č. f. o. g. [=1584] novembra dan 3. [=8] storiše ratingu starešini s(ve)toga Sucerba a to po imenu Ivan Cergol ino Petar Bošić pred susedi i ne ostaše dužni ništar i po nih užanci postaviše nove starešine prvo Ivan Bošić ino Matiē Lovriha ne daše im dinari nič.

Č. f. o. g. [=1584] osta dužna bratina s(ve)toga Sucerba Ivanu Cergolu l(i)b(a)r ... Va ime božie amen let g(ospo)dnih č. f. o. . [=158.] v Sucerbi v hiši Ivana Bošića storiše ratingu pred susedi starešini te bratine a to po imenu Ivan Bošić ino Matiē Lovriha ne ostaše dužni ništar po nih užanci postavlše nove starešine prvo Serbul Kernac i daše mu dinari gotovih zlatih na munidu z. [=7], lib(a)r v. [=3], so(Idini) z. [=9].

Drugi starešina Jožef Bošić va ime božie amen. Let g(ospo)dnih č. f. e. [=15.6] (v) vasi Sucerbi storiše ratingu starešini crikve s(ve)toga Sucerba pred susedi i bračeniki a to po imenu Serbul Krnac ino Ivan Bošić namesti svoega sina Jožefa i po nih užanci postaviše nove starešine prvo Petra Bošića. I daše mu dinari gotovih l(i)b(a)r d. ī. [=15], so(Idini) d. [=5].

Drugi starešina Blaž Punt ...

Osta dužan Jožef Bošić so(Idini) i. g. [=24] ke je priel od Mikole Radeta. Č. f. o. z. [=1587] v hiši Petra Bošića storiše ratingu starešini crikve s(ve)toga Sucerba a to po imenu rečeni Petar Bošić ino Blaž Punt. I po nih užanci postaviše nove starešine prvo Luku Dražinu i daše mu dinari gotovih l(i)b(a)r b. ī. [=12], so(Idini) z. [=9].

Drugi starešina Mihel Štetnar.

Č. f. o. z. [=1587] osta dužan Petar Bošić na svoji ratingi prava računa zlatih na munidu g. l. [=54], l(i)b(a)r a. [=1].

Č. f. o. z. [=1587] da na dugu zgora Petar Bošić ... zlatih na munidu .

Č. f. o. z. [=1587] da na dugu zgora Petar Bošić zlatih ...

Č. f. o. z. [=1587] osta dužna bratina (Suce)bra meni pre Jurju Jurinčiu farmanu od bratine osta

Vaime božie amen, let g(ospo)dnih č. f. o. 3. [=1588] novembra dan b. ī. [=12] (v) vasi Sucerbi ... Luke Dražine storiše ratingu starešine crikve s(ve)toga Sucerba a to po imenu Luka Dražina ino Mihel Štetnar. I po nih užanci postaviše nove starešine prvo Serbul Štetnar i daše mu dinari gotovih l(i)b(a)r a. [=1], so(Idini) z. [=7]. Oste je priel l(i)b(a)r a. [=1], so(Idini) g. [=4]. Drugi starešina Serbul Punt. Osta dužna bratina s(ve)toga Sucerba Luki Dražini na ratingi zgora prava računa l(i)b(a)r d. ī. [=15], so(Idini) 3. [=8].
Prie Luka Dražina na dug lib(a)r ...

Serbul Štetnar

Vaime božie amen č. f. p. [=1590] miseca janvara na j. [=30] o vasi Socerbi storiše rati(n)go starušine po imeni Serbul Štetnar i osta dožan l(i)b(a)r e. [=6]. Č. f. p. [=1590] da na dugi Serbul Štetnar libar v. [=3] i po nih užanci postaviše nove starušine po imeni Serbul (K)rnec i daše mo dinari gotovih l(i)b(a)r 3. [=8], (s)o(Idini) g. ī. [=14].

Drugi starušin Ivan Paravel i daše mu dinari gotovih ništar.

Č. f. p. a. [=1591] da na dug supra pisani Petar Bošić ... so(Idini) d. ī. [=15] v osta Petar Bošić lib(a)r a. [=1], so(Idini) b. [=2].

Vaime božie amen let gospodnih ... miseca novembra na dan i. v. [=23] u vasi Sucerbi storiše ratingu starušine po imeni Serbul Krnec i Ivan Paravel i ne ostaše ništar dužni. I po nih užanci postaviše nove starušine prvo Mihel Bošić i daše mu dinari gotovih l(i)b(a)r e. [=6], so(Idini) b. ī. [=12]. Drugi Ivan Crgol i daše mu gotovih.

Vaime božie amen let g(ospo)dnih č. f. p. a. [=1591] novembra dan g. ī. [=14] (v) vasi Sucerbi storiše ratingu starešini crikve s(ve)toga Sucerba. A to po imenu Mihel Bošić ino Ivan Cergol i ne ostaše (dužni) ništar. I po nih užance postaviše nove starešine prvo Luka Dražina i daše mu dinari gotovih l(i)b(a)r g. ī. [=14], so(Idini) z. [=7].

Drugi starešina Ivan Paravel.

Va ime božie amen let g(ospo)dnih č. f. p. b. [=1592] novembra (dan) z. ī. [=19] (v) vasi Sucerbi storiše ratingu starišni crikve s(ve)toga Sucerba a to po imeni Luka Dražina ino Ivan Paravel i ne ostaše dužni nič i po nih užanci postaviše nove starišne prvo Matiē Lovriha i daše mu dinari gotovih zl(at)ih d. [=5]. I(i)b(a)r ...

Drugi staršina Serbul Štetnar.

Va ime božie amen let g(ospo)dnih č. f. p. v. [=1593] novembra dan l. v. [=23] (v) vasi Sucerbi v hiši Serbula Štetnara storiše ratingu pred susedi i bračeniki starešini s(ve)toga Sucerba od prietka i špendie a to po imenu Matiē Lovriha ino Serbul Štetnar i po nih užanci postaviše nove starešini prvo Miklav Korušac i daše mu dinari gotovih zlatih na munidu d. [=5], I(i)b(a)r b. [=2], so(Idini) d. [=5].

Drugi starešina Ivan Cergol.

Č. f. p. g. [=1594] miseca oktobra dan z. ī. [=17] (v) vasi Sucerbi storiše pred susedi ratingu ...

Ivan C(e)rgol ne ostaše dužni ni... po nih užanci postaviše nove starešine po imenu Grže Punt daše mu zlatih...

Drugi starešina Grže G.

Č. f. p. v. [=1593] osta Matiē Lovriha na ratingi zgora prava računa I(i)b(a)r e. [=6], so(Idini) d. [=5].

Č. f. p. e. [=1596] na dan s(ve)toga Luke Jevanjelista v hrami crikve s(ve)toga Sucerba budući vkup susedi i bračeniki rečene bratine pred kimi storiše ratingu: starešini te bratine a to po imenu Mihel sin Petra Bošića ino Luka Dražina. I postaviše nove starešine prvo Serbul Kernac i daše mu dinari gotovih na munidu zlatih b. ī. [=12], I(i)b(a)r a. [=1], so(Idini) e. ī. [=16].

Drugi starešina Štefan Punt.

Osta Mihel Bošić na ratingi zgora I(i)b(a)r b. [=2], so(Idini) b. ī. [=12].

Č. f. p. z. [=1597] na dan s(ve)toga Luki Jevanjelista v hrami crkvenim s(ve)toga Sucerba budući vkup susedi i bračenici rečene braće pred kimi storiše ratingu starišnom po imenu Serbulom Krncem i ne ostaše dužni nič i opet po svoi užanci postaviše nove starišne prvo Mihela Štetnara i daše mu dinari gotovih zlatih e. [=6], so(Idini) b. ī. [=12].

Drugi staršina Mihel Bošić.

Č. f. p. 3. [=1598] na dan s(ve)toga Luke Jevanjelista v Sucerbi v hrami crikve s(ve)toga Sucerba storiše ratingu bratine rečene crikve pred brati susedi. A to po imenu Mihel Štetnar i ne osta dužni ništar i po nih užanci postaviše nove starešine prvo Matiē sina Matiē Lovriha i daše mu dinari gotovih I(i)b(a)r k. [=40], so(Idini) b. [=2].

Drugi starešina miser Matiē Štetnar.

Č. f. p. z. [=1599] na dan s(ve)toga Luki Jevanjelista susedi bračenici s(ve)toga Sucerba storiše ratingu s Matiem Lovrihom starišnom ino ostaš miser Matiē Štetnarom i ne ostaše dužni nič. I opet po svoi užanci postaviše nove starešine a to po imenu Gržeta Cergola i daše mu dinari gotovih zlatih na munedu 3.. [=8], I(i)b(a)r a. [=1], so(Idini) ī. [=10].

Drugi staršina Mihel Štetnar.

Č. h. [=1600] na dan svetoga Luki vsi susedi bratina svetoga Sucerba storiše ratingu z Gržetom Cergolom ne ostaše dužni nič po nih užanci položiše Mikula Korošca i daše mu zlatih gotovih z. [=7], libre v. [=3] so(Idini) e. ī. [=16]. Drugi starešina Luka Dražina.

Č. h. a. [=1601] na dan s(ve)toga Luke Jevanjelista v Sucerbi v hrami crikve s(ve)toga Sucerba pred zveličenim g(ospo)dinom zvanom ... gospodom rihtnim i manu farmanom i pred bračeniki storiše ratingu starešini te bratine od prietka i špendie a to po imenu Miklav Korušac ino Luka Dražina i po nih užanci postaviše nove starešine prvo... i daše mu dinari na munidu zlatih g. [=4], I(i)b(a)r d. [=5], so(Idini) ī. [=10].

Drugi starešina Mihel Štetnar.

Č. h. b. [=1602] osta Mihel Bošić... na ednoi kravi, I(i)b(a)r e. [=6].

Č. h. b. [=1602] na dan s(ve)toga Luke Jevanjelista v hrami s(ve)toga Sucerba storiše ratingu starešin s(ve)toga Sucerba pred manu farmanom i pred bračeniki od prietka i špendie a to Juri Pašorit ino Mihel Štetnar ne ostaše dužni ništar po nih užanci postaviše nove starešine prvo Ivan Cergol i daše mu dinari gotovih na munidu zlatih z. [=7].

Drugi starešina Štefan Punt.

Č. h. v. [=1603] na dan s(ve)toga Luke Jevanjelista v hiše deželskoi storiše ratingu starušini s(ve)t(o)ga Sucerba pred g(o)s(podi)nom farmanom i bračeniki od prietka i špendie i biše vsi kontenti i ne ostaše dužni nič a to Ivan Cergol ino Štefan Punt i po svoi užanci postaviše nove starušine. Opet v ime starušine a to Ivana Cergola i daše mu danari gotovih..., I(i)b(a)r a. [=1].

Drugi starušina Štefan Punt.

Č. h. g. [=1604] na dan s(ve)t(o)ga Luke Jevanjelista v Sucerbi v hiši deželskoi storiše ratingu starešine crkve s(ve)toga Sucerba pred manu farmanom ino go(spodi)nom flegarom rihtnim susedi i bračeniki od prietka i špendie a to po imenu Ivan Cergol ino Štefan Punt i ne ostaše dužni ništar. Po nih užanci postaviše nove starešine prvo Juri Pašorit i daše mu dinari gotovih na munidu zlatih d. [=5], I(i)b(a)r b. [=2], so(Idini) b. [=2].

Drugi starešina Serbul Kernac.

Č. h. d. [=1605] na dan s(ve)toga Luke Jevanjelista v Sucerbi v hiši deželskoi storiše ratingu starešini crikve s(ve)toga Sucerba pred šinor Dumenikom Juricu i pred manu farmanom i pred bračeniki a to Juri Pašorit ino Serbul Krnac i po nih užanci potvrđiše opet za svoga starešinu više rečenoga Jurja Pašorita i daše dinari gotovih zlatih a. ī. [=11], I(i)b(a)r v. [=3], so(Idini) ...

Drugi starešina Serbul Krnac.

Osta Serbul Krnac kai je prijel od žir(o)všćine I(i)b(a)r e. [=6].

Č. h. e. [=1606] Serbul Krnac da na dugu I(i)b(a)r d. [=5].

Č. h. z. [=1607] daše braća s(ve)toga Sucerba Mihelju Bošiću u scerbu živine drobne... ovac z. ī. [=19].

.....

Č. h. . [=16 ..] na dan s(ve)toga Luke Jevanjelista (v) vasi ili v britofi s(ve)toga Sucerba v hiši deželski pred šinor Dumenikom Juricu vlice jerente od grada Sucerba i manu farmanom i pred bračeniki storiše ratingu Juri Pašorit ino Serbul

Krnac. I po nih užanci postaviše nove starešine pro Serbul Bošić. i daše mu dinari gotovih na munidu zlatih e. ī. [=16], l(i)b(a)r v. [=3], so(Idini) g. ī. [=14]. Drugi starešina Matiē ...

Osta dužan Juri Pašorit na ratingi zgora na munidu zlatih g. [=4].

Č. h. z. [=1607] na dan s(ve)toga Luki Jevanjelista u vasi ili britofi s(ve)toga Sucerba u hiši deželski pred šinor Žoržem gospodinom od grada storiše ratingu od pietka ino špendie od braće s(ve)toga Sucerba a to Serbulom Bošićem(m) i ne osta duž(a)n nič. i opet po svoji užanci postaviše nove (starešine) prvi Matiē Lovriha i daše mu zlatih z. ī. [=19].

Ošte ta dan prie so(Idini) e. g. [=64].

Drugi staršina Tomaž ...

Č. h. z. [=1607] osta dužan na ... ratingi Serbul Bošić.

1.2. Tudi Tržaška mestna knjižnica (Biblioteca Civica di Trieste) hrani nekaj glagolskih listin. Gre za dva fragmenta nekega brevirja, vsak sestoji iz enega lista, signirana 1/1 F2 in MS MISC.81, ter za glagolsko knjigo signirano R.P.MS. 2-2.

Čeravno sta enolista signirana ločeno, ker sta baje ločeno prišla v knjižnico, sta oba lista ločena fragmenta istega brevirja. Vsekakor ne gre za dvolist.

Lista sta pergamenta form. 29 x 21 cm., pisana z oglato glagolico, z dvema stolpcema velikosti 23 x 8 cm. Vsak stolpec ima 27 vrstic. Pisava je črne barve, začetnice so pisane z rdečo barvo. Ornamentika je skromna.

Na f. 1a brevirskega fragmenta, signiranega 1/1 F2, je na zgornjem delu vlagi popolnoma izbrisala prvih sedem vrstic obeh stolpcov. Na tem mestu sta letnica 1492 ter italijanski napis: **Quaderno de MI CRISTOFORO BOSSERMANN PROCHURADOR DEL CHOMUN DE TRIESTE**. Razen tega je še nekaj mest težko čitljivih. Isto velja tudi za f. 1b.

Od paleografskih posebnosti posameznih črk, važnih za datiranje rokopisa, naj opozorimo predvsem na polglas: ta je predstavljen na tri načine, in sicer kot stari jor (đ), kot stapič (T) in kot apostrof ('). Dalje je treba omeniti, da je pri črki đ desni stolpec skoro enako visok kot levi in da ima gornji element pri črki I obliko trikotnika.

Brevirska enolista kažeta tudi jezikovno na svojo arhaičnost. O tem pričajo besede kot **tvr'ždaem, poběžda, roždsvto** in redna uporaba **ot** namesto **od**.

Na enolistu, signiranem MS MISC.81, beremo na

f. 1a, I stolpec, r. 1.: **ot'doidě že zapečati**

f. 1a, II stolpec, r. 1.: **še ot skr'bi velikoe i umiše**

f. 1b, I stolpec, r. 1.: **gluhim i němim ne poklonim se**

f. 1b, II stolpec, r. 1: **čtem' ot vséh' zl' napadajučih'**

Jezik je cerkvenoslovanski hrvaške redakcije.

Čeravno je neka poznejša roka zabeležila na rokopis letnico 1492, kaže njegova jezikovna in predvsem paleografska analiza, da je vsaj za stoletje starejši in spada v drugo polovico XIII. stoletja.

1.2.1. Tretji glagolski rokopis Tržaške mestne knjižnice, signiran R.P.MS 2-2, je knjiga bratovščine Svete večerje cerkve sv. Marije na Ugljanu pri Žadru iz leta 1617—1872. Knjiga s ff. 134 form. 20 x 15,5 cm, lepo vezana. Papir je debel in dobro ohranjen. Na f. 1—8 je glagolica izredno čista in lepa, bogato ornamentirana. Foliacija je originalna samo na začetku knjige. Knjiga je pisana z oglato in kurzivno glagolico ter delno tudi z latinico. Jezik je ljudski, čakavski.

Gre za splošno knjigo bratovščine Svete večerje, v katero se je registriralo članstvo, zakupi, darovi, zapisi o sestankih bratovščine in slično. Red zapisovanja ni obdržan niti v stvarnem, niti v kronološkem smislu; zapisi se zapisujejo po potrebi, kadar jih situacija narekuje, v časovnem obdobju od 1617 do 1872.

f. 1—8: Zapisnik o ustanovitvi bratovščine in pravila (kapituli):

C. h. z. č [=1617] na i. z. [=27] novembra. Na slavo Isusovu i njegove svete vičere ku učini svoin pridragin učenikom, kada umi noge nihove u veli četvartak na vičeri. Kapitol parvi. Ovo mi redovnici iste vičere Isusove i da b(i)sмо mogli boljuje uzdvignuti slavu gospodinu Bogu i želešti ono čabi bilo za spasenie duš naših i potarenje grijhov naših i nato se i skupismo za služiti slepe mi se u crikvi svete Marije na Ugljanu, i činiti dobrí bedi i zakoni ke se budu u napridak obsluževati.

f. 18—26: Popis članov: Ovdì se pisu gos(po)da redovnici brati skule bule večere Isukrstove.

f. 26: Tekst v latinici: *Danas ova S. Skulla od Večerre Gospodinove ovdì na Ughgianu skupgliena u Manastiru s. Jerolima.*

f. 70: Popis vikarjev: Č. č. a. [=1801] miseca aprila na b. i. [=12]. Ovdì te se pisati u napridak vikari i kada ki ko godišče bude da se znade.

f. 71: Tekst v italijanščini: *III(ustrissimo) ed Eccell(entissimo) Sig. Prov(reditore) G(e)n(era)l(e)*

adi 6 o(ttob)re 1784. Zara. PR(ESEN)TATO IN UFF(ICIO) ED ORD(INE) con l'annessa fede dal sig. Dom(en)ico Calvi per nome e parte della infrasc(ri)ta fraterna come Prov(edito)re e confratello della med(es)i ma.

1.2.2. V knjigi bratovščine Svete večerje najdemo tudi fragmentni ostanek partiturnega lista. Ta fragment nima s knjigo nič skupnega, vanjo je bil le slučajno vtaknjen. Gre za ostanek zgorelega partiturnega lista, od katerega se je ohranil le spodnji del.

Od paleografskih značilnosti, ki lahko služijo za datiranje fragmenta, naj omenimo da se za polglas rabi le stapič (T) in sicer na koncu besede, ter da je pri črki a prisotna visoka srednja vertikala. Fragment sodi v konec XV. ali na začetek XVI. stoletja. Jezik je cerkvenoslovanski hrvaške redakcije.

Primer besedila: *Vo vsē vē ki vē vēkov' ot Amin'. Pomolimsā.*

Zapovedmi spasitelimi naučeni i božestvennimi nastavleniem'.

1.3. Po pričevanju nekaterih virov, naj bi bile glagolske listine tudi v arhivu tržaške škofije. To je tudi precej razumljivo, če pomislimo na geografsko razsežnost in na zgodovinsko vlogo tržaške škofije, saj se je razprostirala tudi v istrske kraje kot Draguč, Hum, Roč, Vrh in druge, kjer je bila glagolica za cerkvene, pa tudi za druge namene, precej razširjena (JELIĆ 1906, SPINČIĆ 1926, 43—44; STEFANIĆ 1952).

Tako trdi na pr. SPINČIĆ (1926, 64), da se nahajajo v arhivu tržaške škofije spisi škofij Pična, Novigrada in Kopra, ki so bili tja preneseni po ukinitvi teh škofij, oziroma po njihovi spojivti s tržaško. Mnogo teh listin naj bi bilo do leta 1600 pisanih z glagolico. Naše raziskave v arhivu tržaške škofije pa v tem oziru niso dale pričakovanih rezultatov.

2. Glagolski napis

2.1. Druga vrsta virov, važnih za določanje prisotnosti glagolice na kateremkoli ozemlju, so glagolski napisni, večinoma vklesani v kamen. Dejansko so glagolski

napsi prisotni povsod tam, kjer so prisotne tudi glagolske listine, čeravno v precej manjši meri.

Poznamo nekatere napisne na Tržaškem; tako je na primer glagolski napis na hišnih vratih št. 32 na Kontovelu, reproduciran v *Zgodovini slovenskega slovstva*, ki jo je uredil L. Legiša, Ljubljana, 1956, str. 155.

Gotovo je važen vir v tem oziru tržaški zgodovinar Pietro Kandler (1804—1872). Glagolski rokopis Tržaške mestne knjižnice, signiran 1/1 F2, je hrانjen v papirnem ovoju, na katerega je Kandler lastnoročno zapisal sledеčo opombo: »Foglio in pergamenata del Secolo XIV al XV scritto in illirico con caratteri identici a quelli delle inscrizioni slave dell'Istria, del Cividalese e di Trieste (Casa Conti)«. Torej Kandler trdi, da je videl glagolske napisne v Istri, na Čedajskem in v samem Trstu, kakor na pr. na hiši znane tržaške družine Conti.

Kandler je glagolski listini (1/1 F2) dodal še list s sledеčim pojasnilom: »Foglio con caratteri glagolitici. Questo foglio, io lo giudico, di caratteri glagolitici, quelli medesimi che vi adoperarono in Istria fino dal chiudersi del Secolo XIII, usati però nel Litorale Croato e nelle isole Liburniche, nella Croazia medesima e nella Servia. Si vedono in antichi libri liturgici, nei cimiteri, anche in monumenti sacri, li ho veduti nel Cividalese, non nella Karsia, e nel Carnio...« Kandler torej tudi trdi, kar zadeva našo temo, da je videl na Čedajskem stare liturgične glagolske knjige, ter glagolske napisne na grobiščih in na cerkvenih spomenikih.

3. Glagolske knjige

3.1. Spregoroviti je treba tudi o glagolskih knjigah, saj je njihova navzočnost včasih važen faktor, ki dopoljuje druge zgodovinske vire. Normalen pojav je, da se tam, kjer obstajajo glagolske listine in napisne, običajno najdejo tudi glagolske knjige. To se dogaja drugod in to je značilno tudi za ozemlje, ki je predmet naše razprave.

Že KLODIČ (1891, 237) je opozoril na prisotnost starega glagolskega misala iz leta 1483 v župnišču (oz. kaplanišču takrat) v Ricmanjih. To je potrdil tudi MILČETIČ (1955, 125). O ricmanjskem misalu je poročal tudi SPINČIČ (1926, 64); trdil je, da ga hrani na škoftiskem ordinariatu v Trstu. Ta knjiga, ki je bila tiskana v Benetkah, predstavlja izreden založniški dogodek, saj je izšla le trideset let po odkritju tiskarskega stroja. Gre za prvo tiskano glagolsko knjigo in — ker je njen jezik starocerkvenoslovančina hrvaške redakcije, spada tako v hrvaško književno zakladnico — obenem za prvo hrvaško tiskano knjigo sploh. Knjiga spada med najvažnejše slovanske tiskane knjige in ima zato veliko kulturno in bibliofilsko vrednost. Danes obstaja le še deset primerkov.

Naša poizvedovanja, da bi dobili zanesljive podatke o sedanjem stanju tega glagolskega misala, niso dala pozitivnih rezultatov. G. Angel Kosmač, župnik v Ricmanjih, nam je sporočil (pismena informacija, 29. novembra 1977), da misala ni več v ricmanjskem župnišču. On nas tudi informira, da je misal odkril v kaplanišču v Ricmanjih tedanji ricmanjski kaplan g. Josip Sancin (1871—1877), doma iz Doline, ki ga je tudi spravil na škoftijo v Trst, da se tam hrani kot dragocena starina. Od tam ga je leta 1901 dvignil kaplan dr. Anton Požar, ki ga je zopet prinesel v Ricmanje. Ko je ta moral naslednje leto iz Ricmanj, je izginil tudi glagolski misal. G. Germek, nekdanji ricmanjski župnik, trdi, da je bil misal v Ricmanjih še pozneje pod župnikom Vranjem in da ga je ta izročil g. Virgil Ščeku, ki ga je baje nesel ali posel v Jugoslavijo, morda iz bojazni, da ga ne bi

takratne oblasti (bilo je v času fašistične vlade) zaplenile in uničile. Kje se ricmanjski misal nahaja danes, nihče ne ve zagotovo. Baje je bil prenesen v Beograd in je bil uničen ob bombardiraju Narodne biblioteke v Beogradu leta 1941 (BOŠNJAK 1957).

3.1.1. Tudi dolinska župnija je imela nekoč glagolski misal, ki pa ni bil tako star, kot tisti iz Ricmanj; tudi tega misala ni več v Dolini, sedaj ga imajo v Zagrebu. Pogrešamo, kdaj in kje je bil ta dolinski misal tiskan (A. Kosmač, pismena informacija, 29. novembra 1977).

3.2. Kakor smo že videli (2.1.), je bila glagolica v rabi tudi na Čedajskem. To potrjujejo tudi glagolske knjige, ki so bile nekdaj v rabi v glavnem župnijem Čedajskih Slovencev, v Špetru Slovenov, in ki so se ohranile do današnjih dni. O teh knjigah je poročal že GRUDEN (1906), ki jih je dobil na ogled po posredovanju Ivana Trinka. Gre za celoten glagolski brevir, tiskan v Rimu v tiskarni Propagande pod redakcijo R. Levakovića leta 1648, nadalje za misal, ki ima naslov *Misal rimske slavenskega jezikom, povelenjem g. n. papi Urbana osmagro izdan*, tiskan pri Propagandi v Rimu leta 1741 — temu je priložen mašni formular »U blagdan svetoga proroka pravednoga Simeuna«, tiskan z latinico, ter za fragment »Ščaveta«.

Teh knjig danes ni več v župnišču v Špetru, ampak so se hrani v Gorici pri nadškofijskem kanclerju dr. Rudolfu Klincu. Tako nam je zagotovil g. Božo Zuanella, župnik v Trčmunu (ustna informacija).

Na naših poizvedovanjih o morebitni prisotnosti glagolskih rokopisov na Čedajskem, smo izvedeli v običajno dobro obveščenih krogih (Mestna knjižnica — Videm), da so v preteklosti verniki iz Špetra ob priliki nekega romanja v Maria Zell (Avstrija) podarili tamkajšnjemu samostanu glagolski misal. To informacijo smo posredovali prof. F. W. Marešu z dunajske univerze, ki je o tem darovanju raziskoval, toda o misalu ni našel nobenega sledu. Zato moramo štetiti, da ta informacija nima stvarne podlage, vsaj kar se tiče samostana cerkve Maria Zell ne.

3.3. O prisotnosti glagolice na Goriškem imamo zanesljive podatke le o enem primeru. Gre za kraj Kamnje nekdanje goriške škoftije, kjer je v XVI. stoletju služboval duhovnik glagoljaš Franceško Valentić; prav tu, v cerkvi sv. Mihaela, se je tudi nahajal stari glagolski misal, vendar ne vemo, iz katerega leta. O tem je poročal že JELIČ (1906, XVI, 59) in tudi navedel izvir za podatke, ki jih navaja. To je »Slovenski Glasnik« (1864, 67), ki je objavil transliterirani tekst glagolskega besedila, napisanega na iztrganem listu tega starega misala. Tekst besedila: Č. f. o. v. [=1583]. Miseca juna na 15. pride k nam v Kamnane gospodin škofov Vidamski i nas vižita ta isti dan na svetoga Vida; tako hoti, da mu Mašu hrvacki poem pred vsimi doktori i pred vsim pukom u crikvi S. Mihaela v Kamenah. Ja pre Franceško V(a)lentić Dalmatin od Raba.

V članku v »Slovenskem Glasniku« je tudi govor, da je duhovnik misal cerkvi prodal.

3.3.1. Da ta primer glagolice na Goriškem verjetno ni le osamljen pojav, nam kažeta tudi sledеča podatka.

Izmed redkih glagolskih knjig iz XVI. stoletja je tudi ena, imenovana *Knjiga Sv. Bernardina*. Primerek te knjige se nahaja v Jugoslavenski akademiji, kamor je prišla skupno z zbirkom Ivana Kukuljevića Sakcinskega, znanega izdajatelja glagolskih tekstov ter strastnega zbiratelja glagolskih rokopisov in starih tiskanih knjig, ki je svojo bogato zbirkovo prodal Jugoslavenski akademiji. Zanimivo je, da je

Kukuljević prejel to knjigo od profesorja Štefana Kociančiča iz Gorice (SPINČIĆ 1926, 26).

V Kukuljevičevi zapuščini se je našlo med drugim tudi gradivo za tisk slovnice staroslovenskega jezika. Dodani so tudi tiskani »Oglas« z imeni predplačnikov. Iz enega teh »Oglasov«, ki nosi datum 1. avgusta 1864, je razvidno, da je Štefan Kociančič naročil in plačal osem izvodov za goriško semenišče (MILČETIĆ 1955, 96).

4. Pričevanja o glagolici

4.1. Poleg glagolskih rokopisov, napisov in knjig, so važna za našo razpravo tudi pismena pričevanja in poročila. Podčrtali smo že važnost podatkov, ki nam jih je v tem pogledu posredoval Pietro Kandler (2.1.). Zelo važno pa je tudi pričevanje nekega drugega italijanskega avtorja, ki je na koncu XVI. in na začetku XVII. stoletja živel v Devinu: to je Alasia da Sommaripa. V uvodu svojega *Vocabolario Italiano e Schiauno*, ki je izšel v Vidmu leta 1607, pravi na str. 8: »per haver proprij caratteri, che fra vocali, e consonanti sono trentatre, non si possono così facilmente scrivere i lor vocaboli con li nostri Latini, c'habbino quella debita, e real consonanza, accento, e pronuncia, c'havrebbono se fossero scritti con le lor proprie lettere. Onde devi avertire, che dove troverai ch, ò sij in principio, ò in mezo, ò in fine della ditione, come farebbe in chiereulie, clichiat, e mogoch; si deve pronunciare, come diressimo noi in Italiano chiamare, orecchie, &c. in cambio del qual ch, lor si servono d'una lettera detta chieru.« Torej Alasia da Sommaripa pravi, da se je slovensko govoreče prebivalstvo v bližnji in širši okolini Devina posluževalo svojih črk. Te črke so lahko bile le glagolske. Glagolska črka h se dejansko imenuje *hjer*. Alasia da Sommaripa trdi, da je teh črk 33. Gotovo je, da je imel v mislih oglato glagolico in ne oblo, in to je tudi razumljivo, če pomislimo na čas, v katerem je živel. Oglata glagolica ima sicer 35 črk in ne 33, toda zadnji dve, *thita* in *ižica*, se javljata izredno redko, tako da je možno, da jih Alasia da Sommaripa nikoli ni videl. Črke *thita* J. Vajs v svojem *Rukovet hlaholske paleografie* pri pregledu glagolskih črk sploh ne omenja (VAJS, 1932, 77—102).

4.2. Nekaj podatkov o prisotnosti glagolice na ozemlju, ki je predmet naše raziskave, nam dajo tudi cerkvene oblasti. Sveta Stolica je leta 1607 poverila G. B. Salvagu, papeškemu nunciju v Gradcu, vizitacijo za slovenske dežele, ki so bile pod avstrijsko oblastjo. Papežev nuncij je prepotoval vse slovensko ozemlje od Gradca do beneške republike in s potovanja redno poročal v Rim, od koder je prejemal tudi vedno nova navodila. Njegova poročila so shranjena v Vatikanskem tajnem arhivu (Cod. Germania 21, 22, ter Cod. Fondo Borghese II, 197/8, 189, 190, 192). Iz podatkov, ki jih je on posjal, pa tudi iz drugih, kakor n. pr. iz poročil grofa A. Turrianija iz leta 1615 (A. V. Fondo Borghese I, 966) so v Vatikanu menili, kakor sledi: »Roma 1626, 13. VII. Cong. Le chiese che usano la lingua illirica in divinis et li caratteri di S. Gerônimo del rito catolico romano sono: Gran parte del Patriarcato d'Aquileia per le provincie di Carintia, Stiria, Carniola e Cragno. Gran parte delle diocesi d'Istria, cioè di Triest, Capo d'Istria . . .« (Prim. PREMRU 1923).

4.3. Avstrijski zgodovinar J. A. Ginzel je v svoji knjigi *Geschichte der Slawenapostel Cyril und Method und der slawischen Liturgie* (Wien 1861), po-

svetil eno poglavje tudi takratnemu stanju slovanske liturgije in prišel do sledečega zaključka: »Sie sind heut zu Tage am zahlreichsten in der Kirchenprovinz von Zara, dann in der Kirchenprovinz von Görz, welche aus den Sprengeln Görz, Laibach, Triest—Capodistria, Parenzo—Pola und Veglia besteht« (GINZEL, 1861, 172).

4.4. Da staroslovensko bogoslužje na Primorskem še proti koncu XIX. stoletja ni popolnoma izginilo, nam priča obisk, ki ga je leta 1896 opravil pri avstrijskem cesarju takrat novoizvoljeni tržaški in koprski škof Sterk. Novoizvoljeni škof je šel takoj po svojem imenovanju na Dunaj, da bi se osebno zahvalil cesarju Francu Jožefu za imenovanje. V tem pogovoru je cesar med drugim svetoval škofu, naj popolnoma ukine v svoji škofiji staroslovensko službo božjo (SPINČIĆ, 1926, 73).

5. Zaključek

5.1. Iz navedenih podatkov izhaja precej jasna slika o navzočnosti glagolice na Tržaškem, Goriškem in Čedajskem. Ta ugotovitev je seveda precejšnje važnosti, ker je s tem dokazano, da so se tudi Slovenci posluževali glagolske pisave, pa čeravno le na obrobnem ozemlju, in to ne samo v izključno cerkvene namene, ampak tudi v posvetne, kakor dokazujejo dolinske glagolske listine. Kdo bi lahko ugovarjal, da pisci niso bili slovenski duhovniki, ampak hrvaški. To prvični bistvenega pomena, drugič pa ni mogoče izključiti, da so bili med pisci glagolskih listin tudi domači duhovniki. Saj gre vedno le za oporoke ali podobne administrativne dokumente in se ve, da za take listine (vedno in povsod) obstajajo določeni vzorci, ki se enostavno prepisujejo in menjajo se le neobhodno potrebeni podatki. Omenili smo že, da je jezikovna osnova teh listin hrvaščina z močno prisotnostjo slovenskih besed. To po eni strani lahko pomeni asimilacijo hrvaških duhovnikov, kakor smo že omenili (1.1.4. in 1.1.5.), po drugi pa tudi, da je pисec bil domačin, ki se je posluževal hrvaškega vzorca in ki je tu pa tam spontano, skoraj nehote zamenjal hrvaški izraz s slovenskim.

Da se je glagolica za širšo rabo ohranila le do začetka XVII. stoletja, ni naključje. Pokrajinska sinoda v Akvileji iz leta 1596 je dala direktive, da se po malem uvede v cerkveni obred latinski jezik in to s pomočjo mladih duhovnikov, šolanih v latinsko — italijanskih šolah. (Prim. JELIĆ 1906, XVI, 175). Zato ni čudno, da se mnogi urbarji nadaljujejo v začetku XVII. stoletja ravno v italijanščini, oziroma latinščini. Važen dogodek, ki je bistveno vplival na zmanjšanje vpliva glagolice, je bil začetek delovanja latinskega kolegija na Reki leta 1627, ki so ga ustanovili jezuiti (JELIĆ 1906, XIX, 48; prim. ŠTEFANIĆ, 1953, 411).

S tem, ko smo ugotovili prisotnost in rabo glagolice na slovensko govorčem ozemlju in okolici Trsta in vse tja do Čedajskega, smo indirektno ugotovili tudi nekaj drugega, in sicer, da skrajna zahodna meja glagolice ne Sovpada s hrvaško-slovensko jezikovno mejo v Istri, kakor se splošno meni, ampak s slovensko-italijansko jezikovno mejo na Tržaškem, Goriškem in Čedajskem.

Bibliografija

- ALASIA DA SOMMARIPA, 1607: *Vocabolario Italiano e Schiauno*, Udine.
- BENUSSI, B., 1893: »La liturgia slava nell'Istria« v *Atti e memorie della Società istriana di storia patria*, IX.
- ROŠNJAK, M., 1957: »Sačuvani primjeri prve hrvatske tiskane knjige« v *SLOVO* (»Vajsov zbornik«), 6—8, Zagreb, str. 297—310.
- ČRNJA, Z., 1972: *Storia della cultura croata*, [Fiume].
- GINZEL, J. A., 1861: *Geschichte der Slawenapostel Cyril und Method und der slawischen Liturgie*, Wien.

- GRIVEC, F., 1963: *Sv. Civil in Metod*, Celje.
- GRUDEN, J., 1906: »Glagolica med beneškimi Slovenci v Izvestju Muzejskega društva za Kranjsko, 30—33.
- HAMM, J., 1963: *Staroslavenska gramatika*, Zagreb.
- IVANIŠEVIĆ, F., 1929: *Pobjeda glagolice kroz tisućljeno borbu*, Split, 54—60.
- JAGIĆ, V., 1913: »Hrvatska glagolska književnost« v *Povijest hrvatske književnosti* (B. Vodnik ed.), Zagreb.
- JELIĆ, L., 1905: *Fontes historicus liturgiae glagolito-romanae a XIII et XIX saeculum*, Vrghee.
- KIRAC, L., 1946: *Crtice iz istoriske povijesti*, Zagreb.
- KLODIC, A., 1891: »Zur Literatur in Triest und Istrien. Slavische Sprache und Literatur« v *Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild. Das Küstenland*, Wien, 232—249.
- MILCETIĆ, I., 1911: *Hrvatska glagolska bibliografija* (Starine 33), Zagreb.
- 1955: »Beričeva zbirka glagoljskih rukopisa i štampanih knjiga u Lenjingradu« v *Radovi staroslavenskog instituta*, Knjiga 2, Zagreb.
- NAHTIGAL, R., 1952: *Slavenski jeziki*, Ljubljana, 5.
- ORBINI, M., 1601: *Il regno degli Slavi oggi correttamente detti Schiavoni*, Pesaro, 46.
- PEGANTE, G., 1893: *La liturgia slava con particolare riflesso all'Istria*, Parenzo.
- PREMRU, M., 1923: Nekaj dokumentov o glagolici na Slovenskem v *Časopis za zgodovino in narodopisje*, 10, Maribor, 16—29.
- SPINČIĆ, V., 1913: *Slavensko bogoslužje u Istri*, Pula.
- 1926: *Crtice iz hrvatske književne kulture Istre*, Zagreb.
- STROHAL, R., 1915: *Hrvatska glagolska knjiga*, Zagreb.
- SAFARIK, P. J., 1850: *Über den Ursprung und die Heimat des Glagolitismus*, Prag.
- STEFANIC, VJ., 1932: »Glagolski notarski protokol iz Draguča u Istri (1585—1539) s uvodom o Draguču i njegovim glagoljskim spomenicima« v *Radovi staroslavenskog instituta*, Knjiga 1, Zagreb, 73—174.
- 1953: »Glagolica u Rijeci« v *Rijeka*, zbornik, Zagreb.
- TRUBAR, P., 1555: *Ta evangeli svetiga Matevža*, [Tübingen], B 3a.
- VAJS, J., 1932: *Rukovet hlaholske paleografije*, Praha.
- VALVASOR von I. W., 1689: *Die Ehre des Herzogthums Krain*, Bd. II, Buch VI, Laibach, 274.
- VOLARIC, Fr., 1893: »Slavenski jezik u liturgiji u Istri«, *Naša sloga*, 19 (1.—9. III).
- 1897: »Pitanje o glagolici«, *Naša sloga*, 19.

DIE GLAGOLITISCHE SCHRIFT IN DER GEBIETEN VON TRIEST, GÖRZ UND CIVIDALE Zusammenfassung

Der Essay befasst sich mit der Frage des Gebrauches der glagolitischen Schrift seitens der slowenischsprachigen Bevölkerung in den Gebieten von Triest, Görz und Cividale. Der Verfasser weist durch Analyse der dort vorhandenen glagolitischen Codices, Inschriften, Bücher und schriftlichen Berichten nach, dass das Glagolitische in den erwähnten Gegenden tatsächlich angewendet wurde.

In der Provinz Triest werden fünf glagolitische Handschriften aufbewahrt: drei in der Stadtbibliothek Triest und zwei im Archiv der Pfarre San Dorligo della Valle. Das bedeutendste der Bücher ist das äußerst rare glagolitische Messbuch aus dem Jahre 1483, das sich bis vor kurzem noch in der Pfarre San Giuseppe befand. Von den schriftlichen Berichten sind jene des Alasia di Sommaripa und Pietro Kandler die massgebendsten.

Den Gebrauch des Glagolitischen in der slowenischen Bevölkerung festzustellen bedeutet anzuerkennen, dass diese altslawische Schrift auch von den Slowenen, und nicht nur von den Kroaten Dalmatiens und Istriens, verwendet wurde, und zwar nicht nur in religiösen Texten, sondern auch in öffentlich-administrativen, wie die Handschriften von San Dorligo della Valle zeigen. Somit ist der Beweis erbracht, dass die Westgrenze der glagolitischen Schrift nicht wie allgemein angenommen mit der kroatisch-slowenischen Sprachgrenze in Istrien übereinstimmt, sondern mit der slowenisch-italienischen im Gebiet von Triest, Görz und Cividale.

Iskra V. Čurkina

I. A. BAUDOUIN DE COURTEINAY IN SLOVENCI

Rusko-slovenske znanstvene zveze so se začele že ob koncu XVIII. st., ko je Blaž Kumerdej poslal Ruski Akademiji svoje opazke o slovenskem jeziku. V prvi polovici 19. st. so se te zveze začele živahnejše razvijati. S slovenske strani je bil pri tem najdejavnjeji učenjak-filolog Jernej Kopitar. Z njim sta si dopisovala ruska znanstvenika A. H. Vostokov in P. I. Keppen, med svojimi potovanji po slovenskih deželah pa so se s Kopitarjem posvetovali prvi ruski slavisti O. M. Bodjanski, P. I. Prejs, I. I. Sreznevskij in drugi. V drugi polovici XIX. st. so se zveze med slovenskimi in ruskimi znanstveniki še okrepile in so postale pestrejše.

Celo razdobje v razvoju rusko-slovenskih znanstvenih zvez je obsegala dejavnost zelo pomembnega znanstvenika-slavista, Ivana Aleksandroviča (Jana Ignacyja Niecislawa) Baudouina de Courtenaya, ki je mnogo napravil za rusko in poljsko slavistiko. Bil je blesteč lingvist, v sebi je združeval talent znanstvenika-jezikoslovca s sposobnostjo poliglota: Baudouin je z lahkoto obvladal ruski, poljski, nemški, francoski, italijanski, litovski, slovenski, češki, lužiško-srbski in še kak drug jezik.¹ Lingvisti so Baudouinovi znanstveni dejavnosti dali najvišje priznanje. »Dal je pečat celiemu obdobju v zgodovini jezikoslovja,« je o njem pisal sovjetski znanstvenik A. A. Leontjev, »in je sodobnikom ostal nerazumljen do konca. Vsako naslednje pokolenje jezikoslovcev odkriva v njem nekaj novega, kar je prav bistveno za dano stopnjo v razvoju lingvistične znanosti.«²

Z Leontjevom soglaša tudi vidni sovjetski lingvist V. V. Ivanov: »V nobenem lingvističnem delu, ki je bilo napisano v 70. in 80. letih preteklega stoletja, ni mogoče najti misli, ki bi bile tako zelo sovočne sodobni znanosti, kakor so te, ki so v izobilju posejane v kazanskih delih Baudouina de Courtenaya.«³ Baudouin de Courtenay pa ni bil le znamenit učenjak. Od drugih ruskih znanstvenikov-slavistov, ki so bili večidel ljudje liberalnih ali, redkeje, umirjeno konservativnih pogledov, je bil on demokrat iz prepričanja. »Zaman podlegate primerjavam z obrtniki,« je pisal uredniku »Filoloških zapiskov« A. A. Hovanskemu, »v tej primerjavi po mojem ni čisto nič žaljivega. Obrtniki so pač taki ljudje, kot vsi ostali, učeni in neizobraženi, mi pa nimamo nobene pravice, da bi prezirali nje, kakor tudi ne njihove obrti. Poklic obrtnikov in rokodelcev niti malo ni slabši od drugih in ne vidim ničesar, kar bi bilo na primer hvaležnejše v tem, če imaš poklic z matematiko ali slovnico, ali pa s čevljarsko obrtjo.«⁴

¹ Leontjev A. A., »Tvorčeski put i osnovnye čerty lingvisticheskoy konцепции I. A. Boduena de Kurtene. Boduen de Kurtene. K 30-letiju so dnia smerti. Moskva, 1960, 16.

² Prav tam, 26.

³ Ivanov V. V., I. A. Boduen de Kurtene i tipologija slavjanских језикова. Boduen de Kurtene. K 30-letiju so dnia smerti. 37.

⁴ CGALI, f. 538, d. 19, l. 11, 11 ob.

Baudouin de Courtenay je gojil simpatijo v odnosih do social-demokratov in je v svojih člankih poudarjal, da samo ti zadovoljujoče rešujejo nacionalno vprašanje.⁵

Kot sin poljskega zemljemerca je Baudouin dokončal varšavsko univerzo, potem pa se je po dveletnem bivanju na meji odpravil v Peterburg, kjer je študiral na univerzi pod vodstvom I. I. Sreznjevskega. Prav poznanstvo s Sreznjevskim je odločilno vplivalo na Baudouinovo zanimanje za preučevanje slovenskega jezika in njegovih dialektov, posebno še narečij beneških Slovencev. Leta 1872 so ga poslali na znanstveno potovanje v slovenske dežele (Kranjska, Goriška, Rezija). Pri sestavljanju načrta za potovanje se je posluževal prispevkov P. I. Prejsa in I. I. Sreznjevskega, ki so bili objavljeni v »Žurnalu Ministerstva Narodnega prosvetjenja« za leto 1841, 1842 in 1843, pomagal pa si je tudi z nasveti A. F. Hilferdinga.

Ko je sredi marca 1872 Baudouin prišel na Dunaj, je s Hilferdingovim prizoriščnim pismom najprej obiskal M. F. Rajevskega. Želeč, da bi Baudouin kar takoj začel s študijem slovenskega jezika, je ta ruski učenjak predlagal srečanje z Miklošičem, vendar pa slednjega tisti čas ni bilo na Dunaju. Tedaj se je Baudouin seznanil »z dvema slovenskima učenjakoma, gg. Levstikom in Cigaletom, ki sta me uslužno oskrbela z nadvse potrebnimi navodili in nasveti.«⁶

1. aprila 1872 je odpotoval z Dunaja v Gradec, kjer je doživel »nadvse prijazen sprejem s strani g. Gregorja Kreka, profesorja slovanske filologije na tamkajšnji univerzi, in s strani Antona Klodiča, nadzornika ljudskih šol.«⁷ S Krekom se je Baudouin še posebej pogosto pogovarjal in je od njega zvedel mnogo novega. Spoznal se je tudi s Hermannom, slovenskim poslancem štajerskega deželnega zborna. Za Gradcem je Baudouin obiskal Maribor, kjer se je srečal z Jurčičem, »enim izmed najboljših slovenskih pisateljev in sedaj urednikom časnika 'Slovenski narod', ter z učenjakom filologom, učiteljem gimnazije Valenčakom, ki mi je sporočil zanimive podatke o slovenskih dialektilh.«⁸ Iz Maribora se je Baudouin odpravil v Ponikvo, manjšo vas, kjer je živel in deloval kot župnik sloveči narodni delavec Davorin Trstenjak.

V 30. in 40. letih je bil Trstenjak goreč ilirec, tesen Vrazov prijatelj in priden sodelavec »Danice Ilirske«. Z letom 1848 so se v listih pojavili prvi njegovi članki z zgodovinsko tematiko. Po prihodu v Maribor leta 1850 je Trstenjak začel pisati v slovenščini. Večina njegovih člankov je izšla v Bleiweisovih »Novicah«, nekatere pa je pošiljal v Jordanov zbornik »Slawische Jahrbücher«, v »Moskvo« Aksakova ter v češki časnik »Union«. Cilj njegovega zgodovinskega in filološkega raziskovanja je bilo dokazovanje, da so slovanski naseljeniki živeli med Karpati in Jadranom že davno pred našim štetjem.⁹ V tem je Trstenjak šel po stopinjah slovanskih znanstvenikov prve polovice 19. st. Katančiča, Venelina in P. I. Šafarika. Ko je leta 1853 Šafarik prebral vrsto člankov slovenskega zgodovinarja v »Novicah«, mu je poslal pismo. »Saj veste«, je pisal Šafarik, »da tudi jaz v svojih 'Slovenskih starožitnostih' (1837) dokazujem, da so bili najstarejši znani prebivalci ozemlja med Beneškim zalivom in Tatranskimi gorami Slovani. Zato me tembolj veseli, da je tak spoštovanja vreden raziskovalec, kot ste to Vi,

⁵ Grigorjev V. P., I. A. Boduen de Kurtene i Interlingvistika, Boduen de Kurtene. K 30-letiju so dnja smrti, 57.

⁶ Otčety komandirovanego ministerstvom narodnega prosvetlenija za granico s učenju celju I. A. Boduena de Kurtene o zanjatijah po jazykovedenju v tečenje 1872–73 gg.; č. I — Izvestija i učenye zapiski imperatorskog kazanskog universiteta 1877, št. 12, s. 60.

⁷ Prav tam, 62.

⁸ Prav tam, 63.

⁹ Fokonja A., Davorin Trstenjak slovenski pisatelj. Ljubljana 1887, 5–8.

spoštovani gospod, prišel po samostojni poti do tega sklepa.¹⁰ Leta 1854 je Trstenjak objavil dolgo razpravo »O Noriku In Noreji«, ki jo je posvetil Šafariku.¹¹ Hkrati z zavzetostjo za zgodovino in filologijo, se Trstenjak ni odtegoval zanimanju za vsakdanjo politiko. Pripadal je liberalni smeri v slovenskem narodnem gibanju in je bil eden izmed vodij mladoslovencev ter aktiven sodelavec njihovega glasila »Slovenski narod.«

Baudouin de Courtenay

Portret in lastnoročni podpis Baudouina de Courtenaya (iz knjige J. N. Baudouin de Courtenay, Dzieła wybrane, t. I., Warszawa 1974)

Portrait and signature of Baudouin de Courtenay (from J. N. Baudouin de Courtenay, Dzieła wybrane, vol. I, Warsaw 1974)

Baudouin de Courtenay Trstenjakovih del ni le poznal, temveč se je zanje tudi zanimal. Cele dneve in noči je prebil v Ponikvi v pogovorih s slovenskim učenjakom. »Ampak pri vsej njegovi učenosti,« je pisal o svojih včasih Baudouin, »mu manjka pravega znanstvenega, kritičnega pogleda na znanstvena vprašanja in stroge šole, on je samouk in si je vse znanje v svoji stroki pridobil z lastnim samostojnim trudom. Zavoljo tega so njegove lingvistične in mitološke sodbe brez čvrste znanstvene osnove in se hitro pokažejo — marsikaterikrat sicer nadvse blesteče — kot stvarite domišljije, ne pa dobro premišljeni, strogo logični sadovi um... Toda pri vsem tem sem se kritično obnašal do Trstenjakovih pogledov in predpostavk, saj je iz njegovih spisov in pogovorov možno izvleči mnogo korist-

¹⁰ Prav tam, 19.

¹¹ Prav tam, 22.

nega.¹² Baudouin in Trstenjak sta navezala zelo prijateljske stike, ki so se nadaljevali skozi dolgo vrsto let.

7. aprila 1872 je Baudouin dospel v Celje, kjer je obiskal mestno čitalnico in se seznanil z nekaterimi gimnazijskimi profesorji. Po kratkem obisku v Zagrebu je 9. aprila priproval v Ljubljano. Za razliko od drugih ruskih učenjakov je Ljubljana pustila Baudouina ravnodušnega. Tu se je srečal z Bleiweisom, Razlagom in Vošnjakom, obiskal je čitalnico, vendar se je zadržal en sam dan. V zvezi s tem se je zelo nedvoumno izrazil: »V prestolnici Slovencev, Ljubljani, sploh ni ljudi, ki bi se zanimali za jezikoslovje, tam se mi niti ni posrečilo kaj slišati o resnih raziskavah domačega slovenskega jezika.¹³ Sicer pa so ga v Ljubljani vendarle oskrbeli z nujno potrebnimi priporočili in z navodili za raziskovanje slovenskih narečij.

Za kraj svojega prebivanja si je Baudouin de Courtenay izbral Gorico, kajti odločil se je bil, da bo najprej raziskal slovenske govore v njeni okolici, posebno še tiste, ki so bili najbolj pomešani s furlanskimi govorji.¹⁴ Med prebivanjem v Gorici se je naučil italijsčine in slovenčine »do take stopnje, da bi mogel brez težav sporočati svoje misli drugim in nanje dobiti zaželene odgovore«. Z namenom, da bi se izpopolnil v slovenskem jeziku, je Baudouin redno zahajal v mestno čitalnico, kjer se je uril v živem pogovornem slovenskem jeziku. Dva Slovenca sta ga poučevala — eden v slovenskem, drugi pa v italijskem jeziku, Baudouin pa jima je to vračal s tem, da jima je pomagal pri učenju ruščine. Uspeh je bil tak, da se je že v enem mesecu naučil tako dobro slovensko, da mnogi, po njegovih besedah, »niso hoteli verjeti, da jaz nisem Slovenec in so mislili, da se samo delam, da sem prišel iz Rusije, a da sem v resnici nekak slovenski pustolovec.¹⁵

Baudouin pa je ustregel tudi želji mladih Slovencev, organiziral je namreč v Gorici krožek za učenje ruskega jezika. »Povsod mi izražajo željo, da bi se učili ruščine,« je pisal Baudouin v začetku aprila leta 1872 duhovniku ruskega poslanštva na Dunaju M. F. Rajevsckemu. »Za člane tukajšnje čitalnice sem določil trikrat tedensko splošne ure ruskega jezika: bolj kot vse drugo jih žalosti to, da niso sposobni razumeti poslanih jim ruskih časnikov,« je nadaljeval Baudouin in Rajevskega tudi prosil, da bi goriški čitalnici poslal učbenike za poučevanje ruskega jezika, kakor tudi note ruskih pesmi.¹⁶ V odgovor mu je v pismu z dne 23. aprila (6. maja) 1872 Rajevski sporočil, da je bila v Gorico poslana pošiljka knjig in not Balakirjevih romanc.¹⁷

Rajevski je odpadal čitalnici 70 knjig.¹⁸ 19. julija 1872 ga je Baudouin seznanil o tem, da je prejete knjige predal čitalnici. »Tudi jaz se s svoje strani čutim obveznega, da se Vam, spoštovani Mihail Fedorovič, prisrčno zahvalim,« je prispomnil Baudouin, »v imenu vseh mojih učencev in drugih mladih ljudi, ki se želijo naučiti ruskega jezika. Neizrečeno se veselijo in goreče so se lotili dela, kolikor jim, se razume, dopušča njihov obvezni študij. Obdarovali ste goriško čitalnico, da se zdi, da si nič boljšega ni moč želiti, vsega je: slovnice, slovarji, praktični priročniki, skratka, to je znatna zaloga knjig iz vseh panog

¹² Otčety ... I. A. Boduena de Kurtene ... I, 63.

¹³ Prav tam, 65.

¹⁴ Spadajo v družino romanskih jezikov.

¹⁵ Prav tam, 67.

¹⁶ Zarubežnyje slavjane i Rossija. Moskva, 1975, 65.

¹⁷ Arhiv AN SSSR, f. 102, op. 2, d. 260, l. 1, 3.

¹⁸ LGIA, f. 400, op. I, d. 7, l. 11.

literature. Mislim, da bo tega gradiva za dolgo časa dovolj.¹⁹ Baudouinovo poučevanje v goriški čitalnici se je podaljšalo do začetka avgusta, ko se je odpravil na Blejsko jezero. Snov so predelovali zelo hitro, učitelj in učenci so se med seboj preskušali z največjo simpatijo. Na predvečer Baudouinovega odhoda iz Gorice so mu njegovi učenci pridelili toplo pismo. Učenjak je bil ganjen. Z Bleda je v »Sočo«, list goriških liberalcev, pisal »odprto pismo«, v katerem se je zahvalil svojim učencem za njihovo prisrčnost in dobroto. »Trudil se bom,« je pisal, »da bi opravičil, kolikor bo mogoče, Vaše zaupanje in Vaše sočutje. Na vselej mi ostanejo v spominu jasni in veseli trenutki, katere sem preživel v društvu z nekaterimi izmed Vas, a dan 5. avgusta 1872 bom zmirom štel med najslovesnejše dneve v svojem življenju. Nič več ne želim, samo da bi povsod srečal tako odkrito srčnost in resnično prijaznost, katero sem najdel med goriškimi Slovenci sploh, posebno pa med slovenskimi dijaki v Gorici. Živeli žlahtnosrčni slovenski dijaki, nada in podpora bodočega slovenskega naroda!«²⁰

V Gorici je Baudouin med slovenskimi izobraženci našel vrsto ljudi, ki so mu radi pomagali pri njegovih znanstvenih raziskavah. Posebno mnogo je zanj napravil profesor goriškega bogoslovnega semenišča in učenjak lingvist Kociančič, kateremu je prinesel priporočilno pismo od ruskega admirala, urednika »Pomorskega zbornika«, prijatelja slovanofilov A. V. Freihanga. »Kociančič mi je obrazložil tukajšnje etnografske razmere in mi uslužno predlagal, naj se okoristim s semeniško knjižnico, ki ji je bil on za bibliotekarja,« je poudaril Baudouin.²¹ Poleg Kociančiča so mu zelo pomagali še dr. Karel Lavrič, voditelj liberalnega krila goriških Slovencev, profesorja Fran Erjavec in Fran Levec (poznejši urednik »Ljubljanskega zvona«) in urednik liberalnega časnika »Soča« Viktor Dolenc.

Kot je videti iz poročila Baudouina de Courtenaya, je bil krog njegovih znanstev med predstavniki slovenske inteligence kar precej širok. V številu njegovih znancev so bili tudi kulturno politični delavci kot na primer Bleiweis, Hermann, Vošnjak, Razlag, Lavrič, Dolenc, Levstik, Trstenjak, Levec in Jurčič ter slovenski učenjaki kot Gregor Krek, Fran Erjavec in Štefan Kociančič. Samo pri Sreznjevskem smo poznali tako široke zveze v slovenskih krogih. Da je Baudouin prišel do tako obširnih poznanstev, sta mu pripomogli dve njegovi osebni lastnosti — družabnost in spoštovanje sobesednika. »Do vseh se enako obnaša, spoštuje človeško dostojanstvo pri otrocih in odraslih, izobraženih in neizobraženih,²² je o njem zapisal L. V. Ščerba. Zanimivo je omeniti, da so z izjemo Bleiweisa in Hermanna, vsi Baudouinovi slovenski poznanci pripadali javnim delavcem liberalne smeri. Težko, da bi pri tem sodeloval Baudouinov nazorski izbor. Z njim so iskali srečanja kratko malo kot s predstavnikom ruske znanosti na splošno predvsem liberalci, ki so v tistem času v Rusijo polagali določena upanja za ostvaritev svojih narodnih ciljev.

Baudouin de Courtenay je bil dokaj tesno povezan z liberalnim tiskom. Sodeloval je v glasilu goriških liberalcev »Soča«, v kateri je v začetku leta 1873 prilobil ciklus člankov pod splošnim naslovom »Nekatere opazke ruskega profesorja«. V njih je posebno toplo pisal o slovenski mladini in o ženskah. Govoreč o svojih vtisih ob stikih s Slovenkami, je Baudouin poudaril: »da povsod sem nahajal mej ženskami veliko več pametl in zaupljivosti, nego mej moškimi!«²³

¹⁹ Zarubežnyje slavjane i Rossija, 66.

²⁰ Soča, 1872, št. 34 (22. VIII.).

²¹ Otčety ... I. A. Boduena de Kurtene ... I, 67.

²² Leontjev A. A., Ukaz, soč., s. 5.

Posebno so mu postale všeč kmetice, ki so s svojim stremljenjem po prosveti nanj napravile znatno boljši vtis kot ženske iz tako imenovane izobražene družbe. Baudouin je izražal prepričanje, da bodo kmalu tudi v slovenskih deželah najpogumnejše ženske začele zahtevati zase enakopravnost in da jih bodo v tem prosvetljevanju moški podprtji.²³ Na ta način je bli eden prvih, ki je nastopil kot pobornik emancipacije žensk v slovenskih deželah.

Junija 1872 se je uredništvo »Soče« na Baudouinovo prošnjo obrnilo na svoje bralce s pozivom, da bi učenjaku pri njegovem raziskovanju nudili vsakršno pomoč. Predstavljajoč ga slovenskim domoljubom, je »Soča« pisala: »Namen učenega profesorja, kateri se je v malo tednih našega jezika tako dobro naučil, da ga že precej gladko govoriti, je, da po dovršenem potovanju, objavi po tisku vbrano tvarino ter zloži posebno delo o slovenskih narečjih.«²⁴ Nekoliko pozneje je Baudouin v glavnem glasilu slovenskih liberalcev »Slovenskem narodu« priobčil vrsto pozivov slovenskim dijakom, izobražencem in vsem Slovencem sploh. V prvem pozivu je Baudouin poudaril, da je njegova glavna želja »sebrati kakor mogoče več tvarine za popisovanje razločkov med posameznimi dijalekti slovenskega jezika.«

Zato je prosil, da bi mu pošiljali vsakovrstni folklorni material. »Jaz imam namen, pripomoči petrograjske akademije znanstev izdati polno zbirko slovenskih ljudstvenoslovstvenih stvarov (reči). Tedaj, če je komu drago, prosil bi poslati nabранo tvarino za mene v goriško čitalnico,« je zaključil svoj poziv.²⁵ V svojem drugem pozivu je Baudouin sporočal o nameri, da bi izdal celoten slovar vseh slovenskih besed, ki se uporabljajo v pogovornem jeziku, in je prosil, naj mu pošljejo vse tiste slovenske besede, ki jih ni v slovarjih ali pa so v njih uporabljene v drugačnem pomenu, in naj povedo natančen kraj, kjer tako govorijo. »Spoštovaje literarno lašnost, ne bom tujega imena podaval za svoje ter pri vsaki besedi in pri vsaki gramatični posebnosti ne zanemaram omeniti, kdo me je ž njo seznanil,« je še dodal Baudouin.²⁶

Uredništvo »Slovenskega naroda« ni le objavilo de Courtenayevega poziva, ampak ga je tudi predstavilo bralcem kot profesorja iz Peterburga, kateremu je dolžan pomagati vsak rodoljub, ki ima možnost to napraviti. Uredništvo je z zadovoljstvom pripomnilo, da se je ruski učenjak v dveh mesecih dobro naučil govoriti po slovensko.²⁷

Na Baudouinov poziv so se odzvali gimnaziji in predstavniki kmečke intelligence. V svojem poročilu je Baudouin to takole opisal: »... Učenci gimnazije in celo preprosti kmetje so mi začeli pošiljati raznovrstno gradivo, ki je bilo večinoma pisano nadvse skrbno in zadovoljivo celo z znastveno-lingvističnega gledišča. Nekateri se niso omejili na pošiljanje surovega gradiva, pač pa so poskušali tudi teoretično označiti določene govore.«²⁸ Posebno mnogo pomočnikov si je Baudouin pridobil med goriškimi dijaki. Med njimi so se odlikovali: 1. Lutman (ali kakor se je podpisoval, Matej Mihajlovič Ljutmanov), ki je pripravil zapis govora v vasi Šstrandrež pri Gorici, 2. Miha Golob, ki je zapisal govor v Nemškem Rutu (sedaj Rut; o. pr.), 3. Karel (Dragotin) Štrekelj, ki je predstavil zapise kraškega

²³ Soča, 1873, št. 1 (2. I.).

²⁴ Prav tam.

²⁵ Soča, 1872, št. 26 (27. VI.).

²⁶ SN, 1872, št. 90 (6. VIII.).

²⁷ SN, 1872, št. 102 (12. IX.).

²⁸ SN, 1872, št. 90 (6. VIII.).

²⁹ Otčet ... I. A. Boduena de Kurte ... č. I, 79.

govora, 4. Anton Mikulčič, ki je zbral primere govora v Pevmi pri Gorici in 5. Miha Vuga, ki je zbiral zapise govorice v Solkanu pri Gorici. Razen goriških gimnazijcev so bili aktivni Baudouinovi sodelavci še Ivan Ržen, šolnik Franc Mavrič in notar Janez Rojc, ki mu je poslal vzorec cerkljanskega govora, pa tudi Gašpar Križnik Podšavniški, čevljar, samouk in velik ljubitelj slovenske folklore, ki je poslal ruskemu učenjaku primere pogovornega jezika iz motniške okolice.²⁹ Mnogo je pomagal Baudouinu nadzornik ljudskih šol Anton Klodič, ki ga je, po besedah znanstvenika, »ljubezni seznani z rokopisno razpravo o govoru beneških Slovencev.«³⁰ To delo je bil Klodič pripravil za Miklošiča, da ga je uporabil v svoji »Primerjalni slovnici«. Ko je Baudouin prebral Klodičovo razpravo, je predlagal avtorju, naj bi jo objavil, celo sam se je zavzel za to. Objavljena je bila v prilogi h knjigi I. I. Sreznjevskega »Friulski slavjane« (Spb. 1878). Ko je bila razprava obelodanjena, ji je Baudouin napisal recenzijo, v kateri je opozoril na vrsto njenih pomanjkljivosti, sploh pa poudaril: »Po njegovi razložitvi si je možno ustvariti dovolj jasne pojme o značilnih črtah narečja, ki ga opisuje.«³¹

Sam Baudouin si je zelo vneto zapisoval svoje pogovore. Iz Gorice je napravil več pohodov v različne predele Slovenije. Svojo prvo odpravo je izvedel v začetku junija 1872 v kraje, ki se razprostirajo med Gorico in Postojno.³² Preučeval je govore v krajih Dornberk, Prvačina, Rihemberk (Branik, o. pr.), Male Žablje, Sveti Križ na Cesti (Vipavski Križ, o. pr.), Ajdovščina, Otrlica, Dol (Predmeja, o. pr.), Vipava itd. Nato je Baudouin ves julij v Gorici obdeloval zbrano gradivo.³³

V avgustu in septembru leta 1872 se je Baudouin dvakrat mudil na Bledu na Gorenjskem; prvič se je zdravil zaradi živčnega obolenja, drugič pa se je tu ustavil, ko je šel k odkritju spominske plošče velikemu pesniku Francetu Prešernu v Vrbo, nedaleč od Bleda. Na teh dveh pohodih je Baudouin zapisoval govor v naseljih Vrba, Smokuč, Hrašće, Begunje, Lesce, Gorje, Polšica, Grad, Rečica, Želeče, Mlino, Bohinjska Bela, Koprivnik in v občini Bohinj, ki vključuje celo vrsto vasi.³⁴

V dvajsetih dneh oktobra je Baudouin zaključil svojo odpravo, katere namen je bil preučiti govore osrednjega pasu goriške dežele. Predmet raziskave mu je bil Tolmin s svojo okolico, cerkljanski okraj, Podbrdo, Porezen in Nemški Rut. Po obdelavi gradiva v Gorici je Baudouin v januarju leta 1873 obiskal vrsto naselij v njeni bližini. Nato je šel v Milan, kjer je poslušal predavanja profesorja Ascolija, v maju leta 1873 pa se je vrnil v Gorico »z namenom, da bi dopolnil svoje podatke o posebnostih, ki so lastne slovenskemu prebivalstvu, ki živi v tako imenovanih Brdih (Goriška Brda; I. Č.), severozahodno od Gorice.«

Ko je zaključil delo na ozemlju okrog Gorice, je Baudouin de Courtenay pripravil v Videm (Udine), odkoder se je nameraval usmeriti k beneškim Slovencem.³⁵ Ves čas, ki ga je imel še na razpolago, je posvetil preučevanju teh skrajno jugozahodnih slovenskih govorov; s tega področja je zbral mnogo gradiva.

²⁹ Tolstoj N. I., O rabotah I. A. Boduena de Kurte po slovenskomu jazyku ... 79—80.

³⁰ Otčet ... I. A. Boduena de Kurte ... T. I, 80.

³¹ Boduen de Kurte. O narečii venecianskih slovencev. Sočinjenje A. Klodiča. Petrograd 1878. — Filologičeski zapiski, Voronjež, 1880, št. 5, s. 1—2.

³² Otčet ... I. A. Boduena de Kurte ... T. I, 68.

³³ Prav tam, 74.

³⁴ Prav tam, 75.

³⁵ Otčet komandirannogo ministerstvom narodnogo prosvetšenija za granico s učenoju celju I. A. Boduena de Kurte o zanjatiyah po jazykovedeniju v točenju 1872 i 1873 gg. č. P. — Izvestija i učenje zapiski Imperatorskogo kazanskogo univerziteta, Kazan, 1877, T. XIII, 122—127.

Vse svoje raziskovalne pohode po slovenskih vaseh je Baudouin opravil peš. Mimo čisto fizičnega neugodja — utrudljivih gorskih poti, nenavajenosti hrani in prenočišču — se je moral spoprijemati še z drugačnimi ovirami: nemalo težavno mu je bilo najti sobesednike iz ljudstva, saj so v poletnem času vsi prebivalci vasi delali zunaj na poljih.

Posebno je Baudouina pri njegovem delu motila nezaupljivost kmetov, ki so v kateremkoli »gospodu« (uradniku, trgovcu, veleposestniku itd.) bili navajeni videti človeka, ki najbrž nima dobrih namenov. V raznih krajih je bila stopnja te ljudske nezaupljivosti različna. V vaseh okrog Gorice in Tolmina ter na Gorenjskem in Notranjskem je skoraj ni bilo opaziti, zato pa se je Baudouin na Cerkljanskem in okrog Podbrda srečal s skrajnim nezaupanjem. Sam si je tak odnos do svoje osebe kot do tujcev nasprotno pojasnil z večjo civiliziranostjo krajev, ki ležijo ob trgovskih poteh, v primerjavi s tistimi vasmi, ki so daleč od glavnih prometnih zvez.³⁷ Razen tega je, po njegovem mnenju, na stopnjo razvitetosti in naklonjenosti prebivalstva vplivala živahna dejavnost prosvetnih društev.³⁸ Ko si je učenjak zapisoval pravljice ali pesmi, so se pripovedovalci vedli mirno, a kakor hitro je začel zapisovati pogovor, so umolknili. Med kmeti so se rojevale zelo nenavadne novice, med katerimi je bila ta, da je Baudouin norec, še najnedolžnejša in nenevarna. Nekateri so verjeli, da je hudičev pomočnik, ki zbira duše za Luciferja, drugi so mislili, da je antikrist, ki širi novo vero, tretji so ga imeli za poglavarja razbojniške tolpe, večina pa za — nemškega ali italijanskega vohuna. »O ruskih vohunih tu ne razmišljajo,« je pisal Baudouin v svojem poročilu, »zaradi prevelike oddaljenosti od ruske meje.« Prav tako so nekateri domači izobraženci mislili, da je Baudouina poslala ruska vlada, da bi med ljudstvom zasejal rusko-slovanske simpatije, razširil panslavistične ideje in podpihal ljudi k neposlušnosti. Krožile so tudi novice o tem, da Baudouin preučuje vsa slovenska narečja z namenom, da bi ustvaril neki splošnoslovanski jezik.³⁹ V zvezi s tem je zapisal: »Toda, kar je nadvse začuduoče, med preprostim ljudstvom sem našel več posameznikov, ki so razumeli namen mojih ekskurzij, kot med tako imenovano intelligenco.⁴⁰ Poudarjajoč razumevanje za njegovo delo med preprostimi ljudmi, je Baudouin imel predvsem v vidu slovensko mladino, o kateri je imel visoko mnenje, kakor beremo v njegovem poročilu: »Tu so skoraj vsi člani mladega pokolenja pismeni, nepismeni je zelo malo, potreba po branju in izobrazbi je silno razvita... Skoraj vsi predstavniki slovenske intelligence so izšli iz ljudstva.⁴¹

Odnos do Baudouina v slovenskih deželah pod Italijo je bil drugačen. Pozneje je poudarjal veliko gostoljubnost Rezijanov: »Če so si mnogi Rezijani in Rezjanke prizadevali, da so me pogostili, s čimer so mogli, so pa spet drugi žrtvovali zame čas, ne da bi za to hoteli kakršnokoli nagrado.⁴² Pa vendar tudi v Reziji ni šlo brez izmišljotin na račun Baudouinove osebnosti. Nekateri so ga osumili vohunjenga, drugi so mislili, da bo posledica njegovega obiska povečanje davkov, tisti, ki so mu bili najbolj naklonjeni, pa so v njem videli celo apostola, katerega dejanja bodo blegoslavljali vsi narodi v vseh časih.⁴³

³⁷ Soča, 1873, št. 17 (24. IV).

³⁸ Soča, 1873, št. 16 (17. IV).

³⁹ Otčet... Boduena de Kurtene..., č. I, 68, 69, 76.

⁴⁰ Prav tam, 69, 70.

⁴¹ Prav tam, 70.

⁴² Boduen de Kurtene I. A. Rez'ja i rez'jane. — Slavjanski sbornik, T. III, Petrograd 1876, 282.

⁴³ Prav tam, 283, 284.

Izsledki znanstvene misije Baudouina de Courtenaya v slovenske dežele so bili zelo pomembni. Leta 1875 je izdal v Leipzigu »Opty fonetiki rez'janskih govorov« (Poskus fonetike rezijanskih govorov; op. pr.), ki ga je predložil za svojo doktorsko disertacijo. Ta razprava je izvala najugodnejši odziv I. I. Sreznjevskega, ki je poudarjal, da so za avtorja značilni »strogo znanstveni prijemi..., njegovo ne-pretrgano prizadevanje priti do dna pojmov, spraviti drobna jezikovna dejstva pod jasno določene zakone«. Posebno visoke ocene je bil deležen fonetični del Baudouinove razprave. »Težko si je predstavljati in prav tako težavno si je zamisliti uho, ki bi bilo bolj pozorno za zvoke živega govora, kot je uho avtorja 'Fonetike rezijanskih govorov',« je pisal Sreznjevski. Zares je Baudouin razlikoval 60 zvokov in sozvokov v rezijanskem govoru. Za vsak samoglasnik (a, e, i, o, u) je poznal pet ali več različic. V nasprotju s tem pa so nekateri pogledi Baudouina de Courtenaya pri Sreznjevskem izvali ugovaranje, na primer podmena o tem, da so Rezljani vznikli iz mešanja slovenskega in turanskega (avarškega) elementa, do katere je avtor prišel na osnovi vokalne harmonije v govorih. Sreznjevski je menil, da bi bil avtor moral »namesto na drobcene, a pogosto nejasne stvari, osredotočiti svoja opazovanja na bolj bistvene in nedvoumne strani jezika, in ob zvokih besed in oblik ne zanemarjati zgradbe jezika«.⁴⁴ Prav v tem članku je Sreznjevski tudi pozdrvil Baudouinovo izdajo »Rezijanskega katekizma«, »edinega pismenega spomenika rezijanskega narečja«.⁴⁵

I. I. Sreznjevski se je pozneje, ko je predstavil Baudouinova dela o rezijanskih narečjih za Uvarovsko nagrado, izrazil o njih kot o pomembnem doprinosu v lingvistično literaturo.

Opozarjajoč na dejstvo, da je Rezija po svoji prirodi, jeziku in običajih učenjakom skoraj neznana, je I. I. Sreznjevski poudaril posebno važnost Baudouinovih del o tej deželi. O njegovih delih je pisal: »Obe njegovi knjigi, tako glavna kot dodatna, vsebujejo zelo bogato izbiro in zbornik raziskav — ne samo o raznih drobnih vprašanjih, ampak tudi o splošnejših... V eni izmed teh knjig v glavnem najdemo podrobno obravnavo vseh posebnosti rezijanskih govorov s fonetičnega gledišča v vseh možnih odnosnih zvezah na osnovi obširne zaloge osebnih opazovanj raziskovalca. V drugi, dopolnilni knjigi, je izšel edini pismeni spomenik rezijanskega narečja po zelo redkem rokopisu, in izšel je kot si le moremo želeti — zvesto po izvirniku, s priloženim opisom rokopisa in opazkami, ki naj služijo tistem, kar je označeno v prvi knjigi, in preglednega slovarja.« Sreznjevski je posebno cenil Baudouinova prizadevanja zaradi tega, ker pred njim ob nobenem krajevnem narečju ni bila izdelana tako dobra in koristna naloga.⁴⁶ Tudi sodobni lingvisti visoko ocenjujejo Baudouinovo delo, tako kot je pred sto leti to delal Sreznjevski. N. I. Tolstoj piše: »Se danes, v sredini XX. st. so najpopolnejše določena prav skrajna severozahodna narečja, in to ne glede na to, da so slovenska narečja že po Baudouinu obdelali taki vidni lingvisti, kot Vatroslav Oblak, Karel Strekelj, F. Ramovš, A. V. Isačenko, T. Logar in drugi.« Poleg teh knjig je Baudouin izdal še dva dela »Materialov po južnoslavjanskoj dialektologii i etnografiji«, kjer so navedeni zapisi tekstov rezijanskega in terskega dialektov.

⁴⁴ Sreznjevskij I. I., Boduen de Kurtene I. Opty fonetiki rez'janskih govorov. Leipzig, 1875. Istega, Rez'janski katehizis. Prav tam, 1875. Slavjanski sbornik, 1877, T. I, 25–26.

⁴⁵ Prav tam, 27.

⁴⁶ Sreznjevskij I. I., Otčet o treh knjigah I. A. Boduena de Kurtene — Zapiski Imperatorskoj Akademii Nauk, T. XXXVIII, kn. P, Petrograd 1881, 35, 38, 47.

⁴⁷ Tolstoj N. I., O rabotah I. A. Boduena de Kurtene po slovenskomu jazyku..., 69.

Potovanje v letih 1872—73 ni bilo edini pohod Baudouina de Courtenaya v slovenske dežele. Zaradi dopolnjevanja in preverjanja zbranega gradiva o rezijanskem in terskem govoru je Baudouin potoval v Rezijo leta 1877, 1890, 1892 in 1893, v Tersko dolino pa leta 1901. Večji del Baudouinovega gradiva, približno devet desetin doslej še ni bilo objavljenega, v tem je zaobjet tudi slovar rezijanskih govorov in glosarij terskega dialektka, ki se hrani v neobdelanem stanju v arhivu Akademije Znanosti (Leningrad), kamor jih je leta 1903 predal Baudouin.⁴⁴

Baudouin de Courtenay ni zapustil le lingvističnih raziskav o rezijanskem govoru. Napisal in objavil je tudi popotne zapiske o Reziji in njenih prebivalcih.⁴⁵ To je bil zanimiv zemljepisni, socialnoekonomski in etnografski oris. A če je Sreznjevski več zanimanja posvetil etnografskim momentom — opisovanju obleke Rezijanov, njihovemu plesu, pesmi, praznikom in verovanju ter posebej poudarjal ostanke jezikovnega kulta, so pa Baudouina de Courtenaya hkrati s tem zanimali socialni odnosi med Rezijani, njih politično-administrativna ureditev in njihove nacionalne simpatije. Pri tem se ni skazala le večja Baudouinova demokratičnost v primerjavi s Sreznjevskim, pač pa se tu tudi očitujeta različni obdobji, v katerih sta tva dva učenjaka obiskala Rezijo. Sreznjevski se je mudil v Reziji v začetku štiridesetih let, ko so se kapitalistični odnosi šele rahlo dotaknili njenih prebivalcev in ko je bilo v njihovih medsebojnih odnosih mnogo patriarhalnega. Baudouin je obiskal Rezijo trideset let pozneje, ko so se kapitalistični odnosi že kar precej utrdili, patriarhalna povezanost pa je ostala le še kot preživelost. Baudouin in Sreznjevski pa sta imela v vidu tudi različne bralce. Sreznjevski je pisal za novelik krog intelligence, ki je bila uglašena na ideje slovanskega preporeoda in se je zanimala za etnografijo in folkloro. Baudouinovi bralci pa so bili mnogo številnejši in precej bolj izkušeni v političnih in socialno-ekonomskeih vprašanjih, ker so že preživeli petdeseta in šestdeseta leta, se pravi obdobje buržoaznih reform in diskusij o smereh nadaljnjega razvoja Rusije. In ti bralci niso mogli biti samo liberalni, ampak tudi ljudje, ki jim niso bili tuji demokratični pogledi.

Ko je označil administrativno ureditev v Reziji, je poudaril, da je bila, ne glede na navzočnost izvoljenega župana, vsa dejanska oblast v rokah tajnika, ki ga je imenovala vlada. Prisiljena emigracija mnogih moških iz Rezije zaradi pomanjkanja sredstev za prehranitev je bila v sedemdesetih letih taka kot trideset let prej. Nekateri so zapuščali rodne kraje za zmeraj, drugi za nekaj let, tretji za zimske mesece (veliki in mali trgovci s sadjem, dminarji). Baudouin je podal podroben popis vseh poklicev, ki so obstajali v Reziji, z označitvijo, koliko ljudi se je z njim ukvarjalo; pri tem je poudarjal, da so bili skoraj vsi prebivalci Rezije prisiljeni, da so se mimo kmetstva morali ukvarjati z domačo obrto, rokodelstvom in trgovino. Baudouin je poudarjal ponos Rezijanov, ki jim ne dovoljuje niti, da bi si v svojem uboštvi pustili streči, njihovo demokratičnost v medsebojnem občevanju, ki je neodvisna od stopnje imovitosti. »To,« je menil Baudouin, »v vsakem primeru priča o visoki stopnji skupnostne zavesti pri Rezijanah.« Po našem mnenju pa naštetni običaji bolj spričujejo nizko stopnjo družbenega razvoja Rezijanov, ki je vezana na pomembne ostanke patriarhalnosti. Ko je Baudouin poudarjal določeno demokratičnost rezijanskega občestva, je hkrati s tem opozarjal tudi na obstoj značilne neenakopravnosti. Po eni strani je pisal o veletrgovcih, ki so vodili posle s trgovskimi podjetji Trsta, Gorice in Budimpešte, po drugi pa o številnih cunjarjih, oglarjih in drvarjih. Sama ideologija Rezijanov je bila že

⁴⁴ Tolstoj N. I., O rabotah I. A. Boduena de Kurtene po slovenskomu jazyku . . . 70.

⁴⁵ Boduen de Kurtene I. A. Rez'ja i rez'jane, 223—297.

daleč od patriarhalnosti. »Tudi jaz sem stalno mislil samo o tem,« je govoril Baudouinu njegov sobesednik z Rezije, »da moram zaslužiti mnogo denarja in da moram zaradi tega postati človek, ki ga bodo vsi spoštovali . . . Za reveža in pijanca ni nikjer kredita in se mu povsod posmehujejo.« Baudouina je zanimala tudi kulturna stopnja Rezijanov. Primerjajoč jo s stopnjo kulture prebivalstva na Kranjskem, je prišel do sklepa, da je »kranjsko-slovensko ljudstvo več ali manj izobraženo, pač pa se furlansko ljudstvo nahaja v stanju relativnega suženjstva in nevednosti.« Vzroke tega je učenjak videl v boljšem materialnem položaju učiteljstva v avstro-ogrski monarhiji v primerjavi z Italijo in v tem, da se je pouk na Kranjskem izvajal v slovenskem jeziku, v času, ko se je v Reziji v italijanskem, ker učitelji tam celo niso razumeli slovenskega jezika. Obenem s tem pa se je Baudouin navduševal nad sposobnostjo Rezijanov za učenje. »Čudovita je luhota,« je pisal, »s katero se nauči tujh jezikov. Rezjan, ki govorí štiri ali pet tujh jezikov, ni nobena redkost.« Če je splošna kulturna stopnja Rezijana zaostajala za kulturno stopnjo prebivalstva na Kranjskem, pa so se na verskem področju odlikovali po verski strpnosti in svobodomiselnosti oziroma manjši fanatičnosti kot Kranjci.

Baudouin je v delu Rezijanov opazil zelo razvito narodno čutenje, zavest, da so del vsega slovenskega naroda, in zanimanje za narodno slovstveni ter politični dvig Slovencev v avstrijski monarhiji. Hkrati s tem pa ni mogel, da ne bi spoznal, da »simpatij za druge Slovane in neke posebne vrste šovinizma in purizma v odnosu do domačega jezika, še zdaleč ni najti pri vseh Rezijanh. Mnogi izmed njih so popolnoma ravnodušni, kar se tiče tega odnosa . . .«

Baudouinova razprava o Rezijanh je dala pomembno novo gradivo za raziskovanje gospodarstva, družbenih odnosov in kulture tega dela Slovencev.

Baudouinovo zanimanje za slovensko tematiko se ni omejevalo na njegova dela o slovenskem jezikoslovju in etnografiji. Noben ruski učenjak se ni mogel pobahati s takim obiljem slovenskih dopisnikov kot on. Baudouin so iz slovenskih dežel pisali tudi tako znameniti narodni kulturni delavci kot Davorin Trstenjak, Gregor Krek, Karel Štrekelj, in gimnazijci. Vse te ljudi je združevalo zanimanje za rodni jezik, za folkloro in zgodovino, združeval pa jih je tudi dobrohoten odnos do Baudouina de Courtenaya. Nekateri izmed Slovencev so si skozi dolgo vrsto let dopisovali z učenjakom kot prijatelji. Tako si je petnajst let dopisoval z Baudouinom Vatroslav Oblak, okrog dvajset let Gregor Krek, Karel Štrekelj pa celo — petindvajset let.

Mnogo zanimivega za raziskovanje rusko-slovenskih zvez nudi Baudouinovo dopisovanje s Trstenjakom, ki se je nadaljevalo skozi sedem let. Baudouina so zanimali Trstenjakovi pogledi na izvor Slovencev. Nekatere od teh je sprejel tudi sam — na primer o turansko-slovenskem izvoru Rezijanov. Trstenjak in Baudouin sta si aktivno izmenjaval znanstveno literaturo. Že v svojem prvem pismu z dne 31. julija 1872 je Trstenjak sporočal, da pošilja svojemu sodopisniku razpravo »Slovenski elementi v venetskem jeziku«, v kateri dokazuje, da so Veneti in Noričani bili Slovani.⁴⁶ Tudi pozneje, ko je delil svoje življenske in znanstvene načrte z Baudouinom, se ni utrudil ponavljati, da veruje v slovanstvo starih Venetov.⁴⁷ Vsa svoja dela, ki so se dotikalata teh vprašanj, je stalno pošiljal Baudouinu,

⁴⁶ Arhiv AN SSSR, f. 102, op. 2, d. 290, l. 1, f. ob. zadnji del te razprave je Trstenjak poslal Baudouinu 27. junija 1876. Glej prav tam, l. 22.

⁴⁷ Prav tam, l. 11.

proseč ga, da bi o njih v tiskani obliki izrazil svoje mnenje.⁵² Mimogrede, misel o avtohtonosti Slovanov v Noriku in Panoniji, se je utrdila pri Trstenjaku že leta 1842.⁵³

Kakor se zdi, Baudouinovo mnenje o Trstenjaku bržčas ni bilo kdo ve kako visoko. V pismu z dne 27. junija 1876 mu je Trstenjak očital, češ da je Baudouin ministrstvu za Ijudsko prosveto govoril o Trstenjakovi lahkovernosti. Zelo ga je tudi razburilo dejstvo, da njegova razprava ni prepričala Baudouina o slovanskom izvoru Venetov.⁵⁴ A tudi po vsem tem se prijateljski odnosi med Trstenjakom in Baudouinom niso pretrgali; slovenski učenjak je leta 1879 poslal svojemu kolegu novo delo »Slovenski elementi v romanskih jezikih«.⁵⁵

Baudouin je prav tako redno oskrboval Trstenjaka s svojimi razpravami. V juliju 1872 se je Trstenjak zahvalil ruskemu učenjaku za njegova članka o bohinjsko-posavskem govoru in o Reziji ter Rezijanh — obljudil mu je, da jih pošlje ljubljanskemu bogoslovcu A. Koblarju, z namenom, da bi ju ta prevedel v slovenščino za Matico Slovensko.⁵⁶ V avgustu 1875 je Trstenjak vnovič prejel Baudouinove študije; takole mu je odgovoril: »Vaše knige sem dobil, tudi uže prebral, in občudoval Vaše znanosti in Vašo marljivost, a ne še sem našel časa jih naznanih in pohvaliti v kakem slov. časniku. Ali gotovo bom to storil v Vestniku, ki spet izhaja...«⁵⁷ Trstenjak je izpolnil svojo obljubo in je napisal recenzijo Baudouinove knjige o Rezijanh. Prav tako, kot se je pritoževal v svojih pismih, jo je le s težavo objavil v slovenskem tisku: »Zora« ni tiskala tako resnih stvari, »Vestnik« je ob novem letu prenehala izhajati, Bleiweisove »Novice« pa so se začele zanljmati bolj za politiko kot za znanost. Vendar pa je Pajk, izdajatelj »Zore«, obljudil, da bo priobčil to recenzijo v posebni prilogi k svojemu listu.⁵⁸

Prek Baudouina de Courtenaya je Trstenjak vzdrževal zveze tudi z drugimi russkimi učenjaki, prav tako pa tudi z znanstvenimi društvami. Tako je na primer prosil Baudouina de Courtenaya, da se v njegovem imenu zahvali Orestu Millerju, videnemu russkemu znanstveniku za prejete knjige.⁵⁹ Podobno se je Trstenjak obrnil na Baudouina, ko je potreboval članke Sreznjevskega iz »Žurnala Ministerstva Narodnega Prosveščenja«.⁶⁰

Arheološko društvo v Moskvi je izbralo Trstenjaka za svojega dopisnega člena. Nekaj časa mu je društvo redno pošiljalo svoje izdaje, potem pa je s tem prenehalo. Trstenjak se je nekajkrat obrnil s prošnjo na Baudouina, da bi pri N. A. Popovu izvedel, za kaj gre; Baudouin naj bi slednjega tudi prosil, da bi mu poslal gradivo Tretjega arheološkega kongresa v Kijevu.⁶¹ Po svoji strani pa je izdajatelj »Zore« Pajk prek Trstenjaka prosil Baudouina za kulturnozgodovinski ali etnografski prispevek za svoj list.⁶²

⁵² Prav tam, l. 14.

⁵³ Levec F. Davorin Trstenjak. SN, 1878, St. 259 (10. XI).

⁵⁴ Arhiv AN, f. 102, op. 2, d. 298, l. 22.

⁵⁵ Prav tam, l. 24.

⁵⁶ Arhiv AN, f. 102, op. 2, d. 298, l. 1, 1 ob.

⁵⁷ Prav tam, l. 17.

⁵⁸ Prav tam, l. 19.

⁵⁹ Prav tam, l. 2.

⁶⁰ Prav tam, l. 20.

⁶¹ Prav tam, l. 20, 23.

⁶² Prav tam, l. 21.

Trstenjak je vneto sanjaril o osovanju slovenskega znanstvenega lista. Ko si je Trstenjak zamislil izdajanje lista »Ved«, v katerem bi tiskali spise o staroslovanski zgodovini, arheologiji, mitologiji, slovanski in primerjalnem jezikoslovju ter ljudskem pesništvu in zgodovini slovstva, je o tem sporočil Baudouinu in mu izrazil željo, da bi se tudi russki znanstveniki nanj naročili, ker »je slovensko čitajoče občinstvo premalo in ne more lista samo vzdrževati.«⁶³ Že čez mesec dni pa se je slovenski učenjak odpovedal misli na izdajanje lista.⁶⁴

Trstenjakova pisma so Baudouina seznanjala z dogajanji v političnem in kulturnem življenju Slovencev. V teh pismih mu je mnogo pisal o svojem prijatelju, duhovniku Oroslavu Cafu, strastnem ljubitelju filologije. V pismu z dne 5. decembra 1873 je Trstenjak sporočal, da se je pri Cafu zbrala velika količina jezikoslovnega gradiva, katerega ta misli po smrti zapustiti Akademiji Znanosti v Petrogradu (t. j. v Peterburgu; l. Č.).⁶⁵ Cafova zblaznelost in potem njegov samomor sta Trstenjaka močno prizadela.⁶⁶ Arhiv umrlega prijatelja je nameraval sam urediti in sestaviti njegov opis.⁶⁷ A po ogledu arhiva se je Trstenjak prepričal, da ga je Caf v napadu blaznosti skoraj v celoti uničil.⁶⁸ Najbrž ni dvoma, da je bil Cafov življenjepis, ki je bil objavljen leta 1876 v »Zori« in ki sta ga napisala F. Šiftar in V. I. Sreznjevski (sin I. I. Sreznjevskega), sestavljen pod Trstenjakovim vplivom.⁶⁹

Trstenjakovi nazori še zdaleč niso bili bleščeči, saj je v sedemdesetih letih nastopal kot eden izmed starejših priznanih voditeljev slovenskega narodnega gibanja. »Jaz ubogi selski župnik moram samcato živeti, ne učenega prijatelja blizu, ne biblioteke, in tako ostanem v študijah enostranski,« je tožil Baudouinu v svojem pismu z dne 5. decembra 1873.⁷⁰ Trstenjaka je spoznanje o nezadostnosti svojih znanstvenih sredstev napolnjevalo z gremkostjo. Ko mu je Baudouin nasvetoval, naj bi dal tiskat svoje razprave v Jagičev »Archiv für slawische Philologie«, mu je z bolestjo odgovoril, da ne more pisati za nemškega kritičnega bralca, ker je pač samouk in mu primajkujeta formalno znanje ter znanstvena šola.⁷¹ Sicer pa celo v slovenskih deželah ni imel zmeraj priložnosti tiskati svojih reči. Posebno so ga nadlegovali fanatiki iz vrst duhovništva, ki so se zbirali okrog »Danice« in »Glasnika«. Ti so imeli za neprimerno, da bi duhovnik urejeval časopis »Zoro«, v katerem pišejo o ljubezni in ki se zanima za druge neduhovske stvari.⁷² S konservativci Bleiweisovega kroga v sedemdesetih letih so bili Trstenjakovi odnosi še kar dovolj složni. Prej so v »Novicah« z veseljem natiskovali njegove spise, zdaj pa, po besedah Trstenjaka, »tudi so mi oče Bleiweis ne več tako prijazni, kakor nekdaj, ker ne delim njihovih političnih strasti.« Ko je Trstenjak predložil tretji del svoje razprave »Slovenski elementi v venetskem jeziku«, da bi se tiskal v izdajah Matice, jo je Bleiweis oddal v recenzijo, po mnenju avtorja, za to, da bi jo zadržali ali pa je sploh ne bi pustili na svetlo.⁷³ Bojač se tega, je Trstenjak prosil

⁶³ Prav tam, l. 7.

⁶⁴ Prav tam, l. 8 ob.

⁶⁵ Prav tam, l. 9.

⁶⁶ Prav tam, l. 10, 10 ob.

⁶⁷ Prav tam, l. 16.

⁶⁸ Prav tam, l. 22 ob.

⁶⁹ Prav tam, l. 22 ob.

⁷⁰ Prav tam, l. 8.

⁷¹ Prav tam, l. 22 ob.

⁷² Prav tam, l. 8 ob.

⁷³ Prav tam, l. 19.

Baudouina, naj bi razpravo prevedel v ruščino in jo dal objaviti v kakem ruskom listu.¹⁴

Ker je Trstenjak poznal resnično zanimanje Baudouina de Courtenaya za slovenske zadeve, ga je informiral o literarnem in znanstvenem življenju v slovenskih deželah. Z zadovoljstvom mu je oznanil, da so na Dunaju izšle v tisku razprave njegovega rojaka in učenca Šumana, poudarjajoč, da so sedaj že širje Slovenci (Krek, Šuman, Glazer in Trstenjak), ne upoštevajoč Miklošiča, ki se ukvarja s primerjalnim jezikoslovjem.¹⁵ Trstenjak je pozdravil izid literarnega časopisa, *Stritarjevega »Zvona«*, hkrati pa je izrazil nezadovoljstvo nad njegovo usmeritvijo »à la Heine-Weltschmerlein« (svetobolje v heinejevskem duhu).¹⁶

Odnosi med Baudouinom in Trstenjakom so se pretrgali v začetku osemdesetih let 19. stoletja. Očitno je bila vzrok Baudouinova recenzija Trstenjakove knjige »Slovanski elementi v romanskih narečjih«, ki jo je učenjak tako hrepeneče pričakoval. V recenziji je Baudouin pisal, da se Trstenjak že od zdavnaj bavi z iskanjem tujih besed v romanskih narečjih, ki da so iz davnine sposojene iz slovanskih jezikov. Rezultat njegovih raziskav na tem področju je tudi monografija »Slovanski elementi v romanskih narečjih«, v kateri bi bil po mnenju Baudouina avtor moral dokazati: 1. da so besede, ki jih navaja, sposojene iz slovanščine, 2. da so sposojene zdavnaj. »Na žalost, niti eno niti drugo ni dokazano,« je strnil svojo sodbo Baudouin de Courtenay. Nadalje pa pravi: »Poznavajoč vse težave, povezane z reševanjem podobnih etimološko-etnoloških vprašanj in poznavajoč sredstva, ki jih ima na razpolago sodobna znanost, moramo izjaviti, da g. Trstenjak ni uspel dokazati slovanskega izvora niti eni besedi od zbranih romanskih besed. Nasprotno, večina teh besed očitno ni slovanskega izvora.« In čeprav je Baudouin pisal v recenziji o velikanski Trstenjakovi učenosti in o tem, da zbrano gradivo zaslubi, da bi ga preucili lingvisti in zgodovinarji, to vendar v nobenem primeru ni omejčalo glavne sodbe recenzenta, namreč, da knjiga ni znanstvena in da je Trstenjakova metoda zgrešena.¹⁷

Posebno prisrčne odnose je Baudouin vzpostavil s slovenskimi študenti in gimnazijci, ki so mu pomagali pri zbiranju gradiva o slovenskih dialektih. V svojem poročilu je Baudouin s simpatijo opisoval svoje najboljše pomočnike: »Nekateri se niso omejili na pošiljanje surovega gradiva, temveč so poskušali tudi teoretično označiti govore, ki so jih poznali. Predvsem zaslubi priznanje delo bivšega dijaka goriške gimnazije, sedaj študenta praške univerze M. Lutmana (posebnosti štandreškega govora), dijakov 8. razreda goriške gimnazije M. Goloba (posebnosti ljudskega govora v Nemškem Ritu, predvsem pa v Oblokah) in M. Vuga (posebnosti solkanskega dialekta) itd.«¹⁸ Tem osebam je treba dodati še dijaka III. razreda Dragotina Štrekelja. Baudouin svojim pomočnikom ni le izražal hvaležnosti, temveč jim je poskušal pomagati pri objavi njihovih prvih začetniških poskusov o dialektologiji. V ta namen si je dopisoval s Trstenjakom, ki je imel velik vpliv na izdajanje dveh časopisov (»Zora« in »Vestnik«). Baudouin de Courtenay je 6. novembra 1873 pisal Trstenjaku: »Vaše in Lutmanova etc članke še vse hranim, a letos mi nij bilo jih mogoče v 'Vestniku' natisnat dati.«¹⁹ 20. julija 1874

¹⁴ Prav tam.

¹⁵ Prav tam, I. 18.

¹⁶ Prav tam, I. 19 ob.

¹⁷ Bodouin de Kurtene, Slovanština v romanščini. Davorin Trstenjak, 1878 v Celovcu. — Filologičeskije zapiski, Voronjež, 1880, No. 2, s. 14—16.

¹⁸ Otčety . . . Boduena de Kurtene . . . č. I, s. 79, 80.

¹⁹ Arhiv AN SSSR, f. 102, op. 2, d. 353, I. 1, 1 ob. 2.

je bil Trstenjak prisiljen vrniti Baudouinu članke gimnazijcev. Njegovo pismo med drugim pravi: »Pošlem Vam Lutmanove, Golobove in Štrekeljove članke. Bili bi uže davno natiskani, a Narodno tiskarno vodijo zdaj sami: »Geschäftleut, filologični članki bili so jim nepovoljni.«²⁰

Tako se Baudouinov poskus, da bi se s pomočjo Trstenjaka objavile razprave gimnazijcev, ni posrečil. Vendar pa sta srečanje in delo z Baudouinom na nekatere izmed njih napravila neizbrisne vtise in v neki meri vnaprej določila njihove poklice.

To se predvsem nanaša na Dragotina (Karla) Štrekelja (1859—1912), najmlajšega izmed Baudouinovih pomočnikov, bodočega pomembnega lingvista in folklorista. Štrekelj je bil tudi najdolgoletnejši Baudouinov slovenski korespondent — njuno dopisovanje je trajalo 25 let.

Že v svojem prvem pismu Baudouinu z dne 28. novembra 1880 je Štrekelj znanstveniku obujal spomine na njegova srečanja v Gorici z nekim živahnim dečkom, »ki je zbiral za ruskega profesorja, o katerem se ni vedelo, katerga veroizpovedanja je in se le slutilo, da bere sv. Avguština, narodne pesmi in enako blago«, izražal je upanje, da »ste mi tudi še sedaj ohranili nekoliko naklonjenosti iz I. 1873, ko me je sreča v Gorici pripeljala v Vašo bližino.« Štrekelj je sporočal, da je sedaj študent tretjega letnika, študira občno filologijo in še prav posebej slovansko. V svojem pismu je nadaljeval: »Prejšnje veselje do ljudskega jezika, do narodnih pesnih in pripovedek ni mi še izginilo, mariveč se mi je pomnožilo, ker me je v njem otrdiла veda.« Štrekelj si je delil z Baudouinom svoje načrte o preučevanju slovenskih govorov svojih rodnih krajev na Krasu, kjer je slovensko narečje ohranilo svojo starodavno lepoto. Sicer pa je priznaval, da ne pozna metodike dialektoloških raziskav. Zaradi tega je Štrekelj prosil Baudouina, da bi mu pomagal pri njegovem podjetju, izrečno pa, da bi mu poslal svoja dela o slovenskem jeziku, čeprav le za nekaj časa, in mu posredoval vrsto ustreznih nasvetov. »Upam zatorej,« je sklenil Štrekelj svoje pismo, »da mi boste pomagali se svetom in knjigami, saj mislim isti stvari služiti, kakor Vi, ako ne s takim vspehom, vendar se nadejam, da moj trud ne bo zastonj.«²¹

Baudouin ni pozabil odgovoriti na pismo svojega mladega kolega. Že v pismu z dne 3. januarja 1881 (22. decembra 1880) se mu je Štrekelj zahvalil za poslane knjige.²² Tudi pozneje mu jih je ruski znanstvenik večkrat poslal.²³ Tudi Štrekelj se je s svoje strani trudil pomagati Baudouinu, da bi zbudil zanimanje za njegovo delo. Ko je na Dunaju izšla Miklošičeva »Primerjalna slovničica slovanskih jezikov«, je Baudouinu ponudil nakup po veliko nižji ceni, saj mu je kot Miklošičevemu učencu pripadal znaten popust.²⁴

Verjetno je leta 1881 Baudouin sporočil Štrekelju o svojem morebitnem prihodu v slovenske dežele v naslednjem letu. Štrekelj je nemudoma objavil vest v »Ljubljanskem zvonu«: »Med Slovenci dobro znani učenjak bo prihodnje leto prišel v Slovenijo. Obdelati hoče gradivo, ki ga je zbral v letih 1872 in 1873 na Gorenjskem, v Gorici in v Benečiji. Po rojstvu je Baudouin de Courtenay Poljak. Naj bi Slovenci prav tako pomagali Baudouinu de Courtenay kot nekdaj. Baudouin de Courtenay je profesor kazanske univerze. O slovenskih narečjih je izdal 2

²⁰ Prav tam, I. 10 ob.

²¹ Arhiv AN, f. 102, op. 2, d. 353, I. 1, 1 ob. 2.

²² Prav tam, I. 3.

²³ Prav tam, I. 7, 17.

²⁴ Prav tam, I. 5 ob.

knjigi.⁶⁶ Dalje je Štrekelj našteval Baudouinova dela, ki so izšla ob koncu sedemdesetih in v začetku osemdesetih let.

Baudouinu se ni posrečilo priti v slovenske dežele leta 1882. Vsekakor pa se je njegovo dopisovanje s Štrekljem nadaljevalo. Štrekelj je za Baudouina presojal različna dela, ki so izšla v slovenščini. V celoti je soglašal s kritiko Trstenjakovih filoloških razprav z Jagićem in Baudouinom, vendar pa je poudaril, da je Slovencu težko pisati o Trstenjaku v takem duhu, ker »preveč imajo namreč v časti moji rojaki Trstenjaka«.⁶⁷ Štrekelj, bodoči patriot svojega naroda, je na splošno, nepristransko ocenjeval dela slovenskih znanstvenikov; med njihovimi deli jih je pa bilo nekaj takih, ki so bila na ravni znanstvenega razvoja v svetu v zadnji četrtini 19. st. Tako Štrekelj ni prav nič poštel »Zgodovine slovenskega slovstva«, ki jo je izdal Kleinmayr, in je v zvezi s tem v celoti podprt Levstikovo pikro oceno v »Ljubljanskem zvonu«.⁶⁸ Zato pa je Štrekelj z velikim navdušenjem poročal Baudouinu o vseh jezikoslovnih delih, ki jih je imel za vredna. Tako mu je pisal o izidu Cigaletove knjige »Znanstvena terminologija«,⁶⁹ o Schelešigovi razpravi, nanašajoči se na rožansko narečje.⁷⁰ Še posebno vneto je Štrekelj priporočal Baudouinu dela slovenskega jezikoslovca Stanislava Škrabca. Že v svojem drugem pismu je ruskemu učenjaku sporočal o objavi Škrabčeve razprave v nabožnem listu »Cvetje z vrtov sv. Frančiška«. Ker znanstveniki Škrabčevih člankov niso brali, so jim Škrabčeva dela ostala neznana v času, ko je bil ta, po Štrekljevih besedah, eden najpreudarnejših slovenskih jezikoslovcev.⁷¹ Kot je videti, je Škrabec pritegnil Baudouinovo zanimanje. Že v pismu z dne 3. julija (21. junija) 1881 mu je Štrekelj obljubil, da mu pošlje Škrabčeva dela in mu tudi že zbral kratke življenjepisne podatke o slednjem. Škrabec, ki je bil menih frančiškan, si je na stroške svojega reda pridobil višjo izobrazbo v Gradcu. Dve leti je bil pomožni učitelj na novomeški gimnaziji, ki je bila v rokah frančiškanov, nato se je nastanil v samostanu na Kostanjevici pri Gorici. »Mož pozna slovenski jezik izvrstno, posebno protestantsko dobo novoslovenske literature.⁷² Kako krasen jezik piše sam, razvideli boste iz 'Cvetja', kader Vam je pošljem,« ga je označil Štrekelj. Poudarjajoč visoke vrline Šrabca kot jezikoslovca, Štrekelj ni skrival, da je Škrabec duša frančiškanskega časopisa, kjer ureja vse članke, ki so pisani v strogo katoliškem duhu.⁷³

Štrekelj je skušal seznanjati Baudouina o vseh dogajanjih na področju znanstvenega življenja v slovenskih deželah. Tako mu je poročal o Miklošičevem delu za primerjalni slovar slovenskih jezikov po naročilu nekega Rusa,⁷⁴ o napredovanju dela pri sestavljanju Pleteršnikovega slovensko-nemškega slovarja, rekoč o njem »naš slovar ne bode strogo znanstven, nego bolj praktičen.⁷⁵ Štrekelj je seznanil Baudouina tudi z zadnjimi odkritji staroslovenskih tekstov: o slovenskem prevodu vinogradniškega zakona Štajerske iz leta 1644 — v Dolskem arhivu

⁶⁶ LZ, 1881, št. 10, 645–646.

⁶⁷ Arhiv AN SSSR, f. 102, op. 2, d. 353, l. 4 ob.

⁶⁸ Prav tam, l. 6, 6 ob.

⁶⁹ Prav tam, l. 4, ob.

⁷⁰ Prav tam, l. 4.

⁷¹ Prav tam, l. 4.

⁷² Štrekelj uporablja terminologijo Frana Miklošiča, ki je slovensko literaturo imenoval — novoslovensko.

⁷³ Arhiv AN, f. 102, op. 2, d. 353, l. 5.

⁷⁴ Knez Oldenburški je Miklošiču naročil, naj izda rusko-staroslovensko-bolgarsko-srbsko-poljsko-slovensko-francosko-nemški slovar, ta slovar je izšel na Dunaju leta 1885.

⁷⁵ Arhiv AN, f. 102, op. 2, d. 353, l. 3, 3 ob.

(Dol — kraj pri Ljubljani) in prisego ljubljanskih meščanov v slovenščini iz druge polovice 16. st.⁷⁶

Na straneh Štrekljevih pisem je našlo svoj odmev tudi literarno življenje Slovencev. Z velikim zadovoljstvom mu je pisal o pojavi novega literarnega lista »Ljubljanski zvon«, v katerem bodo, kot se pričakuje, sodelovali največji slovenski pisatelji in literati: Fran Levec, Josip Jurčič, Janko Kersnik, Ivan Tavčar idr. »Časnik piše, da bo [revija] dobra,« je dodal Štrekelj, »saj je tudi Levstik sodelavec 'Zvona' in pliše jezikoslovne članke.⁷⁷ Z gremkobo je Štrekelj pisal Baudouinu o smrti Josipa Jurčiča, ki ga je štel za največjega slovenskega beletrista;⁷⁸ kot pomemben literarni dogodek je označil izid pesmi Simona Gregorčiča. »Te so se Slovencem jako obljudile; bero in kupujejo jih prav pridno ter časti[jo] Gregorčiča kakor prvega pesnika za Preširnom.⁷⁹

Štrekelj je skrbel, da je bil Baudouin na tekočem o vseh njegovih znanstvenih delih. Julija 1882 mu je sporočil o svojem nastopu na seji študentovskega društva, najbrž »Slovenije«, s temo »O vokalizmu gorjanskega narečja na Krasu«. Ta nastop ga je spravil v zelo slabo voljo. O tem je potožil Baudouinu v pismu, kjer med drugim pravi, da »sem spoznal, kako teško nalogu sem si naložil na ramo in da so moči moje tej nalogi popolnoma še nedostatne. Za taka podjetja treba je res obilnega pripravljanja in znanja.« Štrekelj je sprevidel, da se mu zdaj ne spleča odpravljati na znanstveni pohod na Kras, pač pa je nujno, da se za tako ekspedicijo pripravi na znanstveni ravni.⁸⁰ Kot se zdi, je Baudouin v svojem odgovoru bodril znanstvenika začetnika, ker mu je Štrekelj že v avgustu 1882. leta sporočil o materialu, ki ga je zbral na Krasu, in o želji, da bi se še posebno posvetil fonetiki.⁸¹

Štrekljevo delo na Krasu, o katerem se je posvetoval z Baudouinom, se je razvilo v disertacijo za naslov docenta: »Morfologija goriškega srednjekraškega dialektka s posebnim ozirom na naglas.« Že v novembru leta 1885 je Štrekelj sporočil Baudouinu o tem, da je Miklošič popolnoma zadovoljen z njegovo disertacijo.⁸² Po njem zagovoru je Štrekelj leta 1886 postal docent dunajske univerze, leta 1887 pa je disertacija izšla na Dunaju v posebni knjigi. Štrekelj jo je nemudoma poslal Baudouinu. Baudouin je o njej napisal recenzijo za Jagićev »Arhiv...«. 7. septembra 1887 je Štrekelj pisal Baudouinu: »Da boste moj spis in Archivu kritikovali, mi je povedal uže g. Jagić, prav veseli me, da pridev v vaše rešeto. Ne mislite, da sem jaz strogi kritiki neprijatelj; vesel sem je, ker vem da je potrebna in le tako koristi znanosti in pisatelju, ki postane po nji bolj oprezen in pazljiv. Moj spis kritikuje zdaj v Zvonu g. Oblak; tudi njegova ocena je jako stvarna in poučna.⁸³

Druga pomembna smer Štrekljevega delovanja je bila zbiranje in izdajanje folklora. Vse, kar je s tem povezano, ga je zelo zanimalo. Ko se je Slovenska Matica odločila izdajati folklorno gradivo iz rokopisne zapuščine Stanka Vraza in je kot odgovornega za to delo imenovala profesorja gimnazije v Ptiju F. Hubada,

⁷⁶ Prav tam, l. 7 ob.

⁷⁷ Prav tam, l. 4 ob.

⁷⁸ Prav tam, l. 6 ob.

⁷⁹ Prav tam, l. 8.

⁸⁰ Prav tam, l. 6 ob.

⁸¹ Prav tam, l. 7 ob.

⁸² Prav tam, l. 9 ob.

⁸³ Prav tam, l. 13.

je Štrekelj o tem nemudoma obvestil Baudouina.¹⁰⁴ Vendar pa Hubad ni mogel ali pa se mu ni hotelo obdelati Vrazovega gradiva. Čez nekaj let ga je Matica dala v roke Štreklju, ki se je vneto lotil dela. Tudi o tem govorí pismo z dne 7. septembra 1887: »Pečam se namreč najbolj z narodno poezijsko našo. Matica mi je poslala Vrazovo ostalino. Jaz mislim vse do zdaj zbrane (natisnene in nenatisnene) narodne pesmi združiti v eno veliko zbirko. Kolikor morem zdaj sprevideti, bo obsegala zbirka nad 1000 drobno tiskanih strani. V enem letu upam biti gotov z njo.«¹⁰⁵

Baudouin je z iskrenim veseljem sprejel to vest, kar spričuje njegov odgovor Štreklju z dne 17. septembra 1887: »Čestitam Vam k Vaši zadavi glede izdaji polne zbirke narodnih pesmi; na ta način zasluzite tu si hvaležnost vseh slavistov in vseh, ki se pečajo z narodnim slovstvom.«¹⁰⁶

Štrekljeva pričakovanja so se pokazala preveč optimistična. Prvi del »Slovenskih narodnih pesmi« je izšel iz tiska šele leta 1895, zadnji pa leta 1923, 11 let po njegovi smrti, ki ga je zaključil Joža Glonar. In čeprav je Štrekelj deloval po naročilu Matice in je njegova izdaja ustrezala najvišjim znanstvenim zahtevam svojega časa, je moral premagovati nasprotovanje vodstva Matice, če je hotel, da se bo tiskal naslednjii zvezek. O tem je zgovorna priča njegov priatelj, profesor graške univerze Matija Murko, ki je 5. aprila 1903 pisal ruskemu jezikoslovcu Šahmatovu: »Neverjetno je, vendar dejstvo, da sem že drugikrat pohitel¹⁰⁷ v Ljubljano branit Štrekljeve Slovenske nar[odne] pesmi. Čeprav je bilo odločeno, zahvaljujoč mojemu prihodu, da bo Matica Slovenska nadaljevala z izdajanjem Štrekljevih Slovenskih nar[odnih] pesmi, so kljub temu v januarju, ko ste Vi izbrali Štreklja za dopisnega člena Ruske akademije, kranjski duhovniki in nekateri gimnaziji učitelji, ki so iz raznih vzrokov nezadovoljni s Štrekljem, v »književnem odseku«¹⁰⁸ izdelali predlog, da vseh rokopisov, ki jih je predložil Štrekelj za to leto, ne bi izdali »iz moralnih, estetičnih in financijskih ozirov« — in zmagali.« Murku se je to pot le posrečilo obraniti Štrekljevo publikacijo, »pričemer mi je zelo pomagal glas Ruske Akademije,« je dodal.¹⁰⁹

Z velikimi težavami se je tako torej vprašanje izida Štrekljeve zbirke le premaknilo in je sploh postala ena izmed najboljših zbirk narodnih pesmi slovenskih narodov.

Baudouin je pritegnil Štreklja k sodelovanju v ruskih akademskih izdajah, posebno v »Slavjanski bibliografiji«. Baudouin de Courtenay pa je mnogo dal tudi drugemu pomembnemu slovenskemu jezikoslovcu — slavistu Vatroslavu (Ignaciju) Oblaku (1864—1896). Ko je bil še gimnazijec, se je Oblak pisemno obrnil na Baudouina dne 16./18. decembra 1881 s prošnjo, da bi mu ta poslal svoje recenzije o znanstvenih spisih o slovenskem jezikoslovju, ker si jih sam zaradi revščine ne more preskrbeti.¹¹⁰ Videti je, da gimnazijčeva prošnja ni ostala brez odgovora. Začelo se je doplovanje. Sledče ohranjeno Oblakovo pismo z dne 28. aprila 1887, ko je bil ta že študent jezikoslovja, kaže naravnost na to: »Izražam Vam toplo zahvalo za Vaše drago pismo in pojasnila o nekaterih poljskih oblikah ter Vas prosim, da mi ne zamerite, da se celo zdaj, ko sem se ustanoval na Dunaju, obračam na Vas s kakšnim znanstvenim vprašanjem.« Visoko ceneč svojega uni-

¹⁰⁴ Prav tam, l. 14.

¹⁰⁵ Prav tam, l. 13 ob, 14.

¹⁰⁶ Pokrajinski arhiv Maribor, Privata.

¹⁰⁷ Murko je napisal to pismo v ruščini.

¹⁰⁸ Književni odsek je odločal o vseh Izdajah Slovenske Matice.

¹⁰⁹ Arhiv AN SSSR, f. 134, op. 3, d. 1010, l. 6, 6 ob.

¹¹⁰ Dokumenty k istorii slavjanovedenija v Rossii, Moskva—Leningrad, 1948, 103.

verzitetnega učitelja Vatroslava Jagića, je Oblak vendarle prosil Baudouina za dovoljenje, da bi se obračal nanj, ker mu je bil »že preje blagohotno naklonjen učitelj, čeprav zaradi velike razdalje med nama samo v pismih.«¹¹¹ Prav o tem je Oblak pisal Baudouinu tri leta pozneje: »Kako sem se razveselil Vašega sporočila, da spet prideš v naše kraje. Saj sta Vi bili prvi, ki je opogumil revnega gimnazijca in z ljubeznijo podprt njegovo zanimanje za slavistiko. Čeprav sem pozneje dobil vsestransko uvidevnega učitelja, da si boljšega ne morem, vendar ne bom pozabil svojega prvega dobrotnika.«¹¹² V svojih pismih pa Oblak Baudouinu ni samo prosil za literaturo, pač pa se je z njim tudi posvetoval. Posebej mu je poslal svojo recenzijo o Štrekljevem delu »Morfologija goriškega srednjekraškega dialekta« in je prosil, da bi mu jo objavili, v primeru odobritve, v časopisu »Prace filologiczne.«¹¹³ (Izhajal v Varšavi od 1885—1931 pod uredništvom Baudouina de Courtenaya in Krynskega). Res je, da se ta poskus ni posrečil. Oblakova recenzija o Štreklju je obenem z recenzijo Baudouin de Courtenaya bila objavljena v Jagićevem »Archiv für slavische Philologie« (letnik X, 1887).

Zanimanje za Baudouin de Courtenaya in njegovo delo pri Oblaku ni ugasnilo do konca življenja. Eden izmed zadnjih njegovih objavljenih spisov je bila recenzija Baudouinove knjige »Materialy k južnoslavjanskoj dialektologii i etnografii. I. Rezianskiye teksty, sobrannyje v 1872, 1873 i 1877 gg., obrabotannyje v perevedennyje Boduenom de Kurtene. Spb, 1895 g.« V njej je Oblak poudaril, da Baudouin ni le zabeležil vseh posebnosti tega narečja in dal besedilom dobesedni nemški prevod, pač pa je tudi opozoril na vse romanske in nemške sposojenke v rezijanskih govorih. »Narečje pozabljenih in oddaljenih Rezjanov«, je zaključil Oblak, »je med vsemi slovanskimi narečji najbolj znanstveno obdelano in najbolj znano. In v tem je zasluga Baudouin de Courtenaya.«¹¹⁴

Smrt mladega slovenskega znanstvenika spomladi 1896 je Baudouinu pretresla. 22. aprila 1896 je napisal pismo njegovemu očetu, v katerem je izrazil najiskrenje sočutje ob smrti »svojega prijatelja, katerega sem iz globične srca ljubil in spoštoval.« »Vaša izguba,« je nadaljeval Baudouin, »je tudi nenadomestljiva izguba za znanstvo. Z Vatroslavom Oblakom je stopil v grob brez dvombe najimenitnejši slovenski jezikoslovec in filolog in eden prvih filologov vsega slovanstva. Njegovo ime bo vselej zanimalo častno mesto v zgodovini slovanske filologije in jezikoslovstva.«¹¹⁵

Tretji slovenski znanstvenik, ki je ogromno dobil od Baudouina de Courtenaya na začetku svoje poti, je bil Davorin (Martin Matvejevič) Hostnik, pisec prvega slovensko-ruskega in prav tako prvega rusko-slovenskega slovarja. Prvič se je bil Hostnik obrnil na Baudouina v maju leta 1874, ko še ni bil končal gimnazije (še ni bil opravil mature). Pisal je: »Z veseljem študiram jezike in poleg nemščine in slovenščine najbolje pišem v francoščini. Posebno rad bi se naučil ruskega jezika, a mi manjkajo primerni učbeniki. Berem tudi po hrvaško, srbsko in češko, toda ruščine bi se hotel naučiti tako, da bi jo znal kot znam svoj materni jezik.« Hostnik je prosil Baudouina za svet, po kakšnem učbeniku bi se bilo

¹¹¹ Prav tam, 123.

¹¹² Prav tam, 137.

¹¹³ Prav tam, 123.

¹¹⁴ Oblak V., Materialien zur südslawischen Dialektologie und Ethnographie, 1. Reslaničche Texte, gesammelt in den J. J. 1872, 1873 und 1877, geordnet und überfetzt von J. Baudouin de Courtenay. St. Peterburg, 1895. LZ, 1096, St. 2, a, 122.

¹¹⁵ Arhiv AN SSSR, f. 102, op. 2, d. 226, l. 79, 79 ob.

nejbolje učiti ruskega jezika.¹¹⁶ Baudouin de Courtenay je mladeniču dobrohotno odgovoril. Toda Hostnika so poklicali k vojakom in dopisovanje se je pretrgalo za tri leta. Šele v aprilu 1877 se je Hostnik vnovič obrnil na Baudouina; seznanil ga je s svojo željo, da bi se posvetil jezikoslovju, in ga tudi zaprosil, naj mu svetuje, kakšno pot naj ubere, da pride do štipendije ruske vlade.¹¹⁷ Baudouin Hostniku ni mogel pomagati, da bi ta pridobil rusko štipendijo. Zaradi tega pa njuno dopisanje ni nič trpelo. Hostnik, ki je aktivno sodeloval v slovenskem narodnem gibanju, je Baudouinu podrobno pisal o tem delovanju: navduševal se je nad Josipom Stritarjem, s katerim se je bil spoznal na Dunaju, zmerjal je urednika »Slovenskega naroda« Josipa Jurčiča, sporočal mu je o novi redakciji liberalne »Soče« ter ga prosil, naj kaj napiše za almanah, ki ga študentje mislijo izdati v vseh slovanskih jezikih.¹¹⁸ Dopisanje Hostnika z Baudouinom, ki je bilo najbolj živahno v letih 1877–78, se je pretrgalo po odhodu Hostnika v Rusijo. Pozneje sta bila Hostnik in Baudouin v različnih taborih slovenskih filologov.

Veliko zanimanje Baudouina de Courtenaya je izval slovenski filolog Stanislav Škrabec. Z njegovimi spisi je Baudouina seznanil najprej Karel Štrekelj.¹¹⁹ Baudouin si je dopisoval s Škrabcem v devetdesetih letih in zdi se, da se je nekajkrat z njim srečal. Znano je, da se je prirpravljal na potovanje k Škrabcu leta 1870, o čemer je v pismu sporočal Oblaku.¹²⁰ Mogoče, da se je Baudouin oglasil pri Škrabcu tudi leta 1901, ko je potoval v Italijo, v Tersko dolino. V vsakem primeru: v pismu z dne 5. julija 1901 ga je Škrabec vabil k sebi in mu sporočal, da hrani sedaj neobjavljene Oblakove zapiske, ki so zelo zanimivi, posebno o koroških dialektih.¹²¹ Škrabec je poslal Baudouinu časopis »Cvetje z vrtov sv. Frančiška«, v katerem je tiskal svoje spise; v odgovor mu je Baudouin podaril »Lechico« in mu pomagal, da se je naročil na tretjo izdajo slovarja Dalja.¹²² Škrabec je našel podporo Baudouina de Courtenaya v svojem jezikoslovnem boju zoper Hostnika, Peruška in Ilešiča, ki jih je imenoval »dekadente«. Jedro te borbe je bilo v tem, da se je Škrabec bojeval za pisavo črke u namesto deležniškega l, kar bi ustrezalo slovenskemu Izgovoru, njegovi nasprotniki pa so zagovarjali ohranitev slovenskega l, čeprav to ni odgovarjalo normam slovenske fonetike. »Naša 'jara' gospoda hoče biti vseslovanska.«¹²³ Škrabca sta podprla poleg Baudouina Fran Levec in Karel Štrekelj. Vendar pa je konec koncev zmaga pripadla »dekadentom«. Tudi po sedanjih normah slovenskega literarnega jezika se piše l in ne u (volk, val itd.).

Razen s slovenskimi znanstveniki si je Baudouin de Courtenay dopisoval še s celo vrsto predstavnikov slovenske inteligence. Izmed beneških Slovencov si je posebno dolgo dopisoval z Baudouinom Ivan Trinkom iz Vidma — od 1890 do 1907; z njim se je Baudouin seznanil s posredovanjem Andreja Gabrščka, znanega slovenskega založnika v Gorici.¹²⁴ Baudouin se je večkrat srečal s Trinkom v času svojih pohodov k beneškim Slovencem — verjetno leta 1890, 1893, 1899 in 1903.¹²⁵

¹¹⁶ Arhiv AN SSSR, f. 102, op. 2, d. 326, l. 1 ob. 2.

¹¹⁷ Prav tam, l. 3, 3 ob, 4.

¹¹⁸ Prav tam, l. 7, 7 ob, 8, 8 ob, 9 ob, 10.

¹¹⁹ Glej zgora.

¹²⁰ Dokumenty k istorii slavjanovedenija v Rossii, 137.

¹²¹ Arhiv AN SSSR, f. 102, op. 2, d. 341, l. 13.

¹²² Prav tam, l. 1, 2, 3, 16.

¹²³ Prav tam, l. 4.

¹²⁴ Arhiv AN SSSR, f. 102, op. 2, d. 69, l. 1.

¹²⁵ Arhiv AN SSSR, f. 102, op. 2, d. 310, l. 1, 4, 6 ob, 9.

Trinko je zanj zbiral besede in razne podatke o beneških Slovencih, medtem ko mu je učenjak pošiljal ruske literarne liste in gradivo, ki ga je Trinko potreboval pri pisaniu člankov v italijanske revije ter za svoja znanstvena dela.¹²⁶

Eden izmed glavnih pomočnikov Baudouina de Courtenaya v času njegovih znanstvenih pohodov v letih 1872—73, Gašpar Križnik, čevljar, ki se je navduševal za zbiranje slovenskega folklora, mu je pošiljal gradivo, ki ga je zbral, in odtise svojih objav, v odgovor pa mu je Baudouin podaril svojo knjigo »Opty fonetiki rez'janskih govorov« in določeno vsoto denarja.¹²⁷

Mnogi Baudouinovi dopisniki so bili vidni dejavniki slovenskega kulturnega in političnega življenja. Pisali so mu Matija Majar in Fran Celestin, Janko Pajk in Josip Sernek, Anton Klodič in Trstenjakov prijatelj Oroslav Caf. Slednji je pisal Baudouinu v svojem »občeslovanskem« Jeziku, prošeč ga za pomoč pri objavi svojih člankov.¹²⁸

Na Baudouina de Courtenaya se niso obračali le kot na slovečega znanstvenika, temveč tudi kot na človeka, ki s simpatijo in pozornostjo sledi dogajanjem v slovenskem javnem življenju. Ko je Ivan Hribar nameraval začeti izdajati tednik »Slovan«, se je 10. decembra 1883 obrnil na Baudouina s prošnjo, da bi v njem sodeloval in mu pridobil dopisnike med Rusi in Poljaki.¹²⁹

Bivanje Baudouina de Courtenaya v slovenskih deželah ni bilo le potrebna podlaga za nastanek njegovih strokovnih del o slovenskem jezikoslovju, temveč je imelo tudi velik pomen za razvoj slovenske znanstvene misli. Baudouin je kritiziral tista dela, ki niso ustrezala sodobni znanstveni ravni, bodril je mlade talente, za celo vrsto mladih slovenskih znanstvenikov pa je bil pravi učitelj, odločilno je prispeval k oblikovanju njihovih znanstvenih zanimanj in iskanju njihove lastne poti v znanosti. V razpravah, objavljenih v slovenskem tisku, je Baudouin izstopal kot vnet prosvetitelj, bojujoč se za prosvetitev vsega ljudstva in za žensko enakopravnost.

Naj zaključimo, da je Baudouin de Courtenay mnogo prispeval k temu, da so se ruski znanstveni krogi spoznali s dosežki slovenskih znanstvenikov, obenem pa je med Slovenci tudi propagiral novejše poglede ruske znanosti.

(Prevedel Tomaž Pavšič)

¹²⁶ Prav tam l. 2, 3, 5.

¹²⁷ Prav tam, d. 163.

¹²⁸ Arhiv AN SSSR, f. 102, op. 2, d. 135.

¹²⁹ Arhiv AN SSSR, f. 102, op. 2, d. 310, l. 1, 4, 6 ob, 9.

*I. A. BAUDOUIN DE COURTENAY E GLI SLOVENI
(Riassunto)*

Il saggio tratta dei contatti del slavista russo-polacco I. A. Baudouin de Courtenay (1845—1929) con gli Sloveni. Essi ebbero inizio nel 1872 durante il suo primo viaggio a scopo scientifico nelle terre abitate da Sloveni (la Carniola, il Goriziano, la Resia). Allora egli s'incontrò con molti noti uomini sloveni che lo aiutarono nelle sue ricerche linguistiche. Le sue impressioni relative al lavoro tra gli Sloveni videro luce nel giornale di Gorizia, Soča, mentre i risultati delle sue ricerche scientifiche vennero pubblicati nelle pubblicazioni scientifiche russe del tempo.

L'autrice riferisce pure dei contatti successivi di Baudouin con gli Sloveni. In ciò le è stata di prezioso ausilio l'eredità lasciata dallo scienziato che si conserva nell'Accademia di scienze sovietica (in primo luogo la corrispondenza con il dr. Karel Štrekelj).

Di particolare rilievo fu l'opera svolta da Baudouin nella Resia.

Concludendo, l'autrice sottolinea l'importanza e l'utilità dell'influsso reciproco dell'opera scientifica tanto sugli studiosi sloveni quanto su quelli russi.

Boža Pleničar

BIBLIOGRAFIJA SIMONA RUTARJA

Portret Simona Rutarja

Prvi bibliografiji objavljenih Rutarjevih del sta izšli že v letu njegove smrti. To sta Antona Koblarja Spisi profesorja Simona Rutarja v »Izvestijih Muzejskega društva za Kranjsko« (Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko 1903, seš. 1/2 str. 52) in Dragotina Lončarja Profesor Simon Rutar (Izvestje c. kr. II. drž. gimnazije v Ljubljani o šol. letu 1902/03 str. 3—12). Pomembna je zlasti druga, saj obsega 248 enot, ne upošteva pa prispevkov v Soči, Primorcu, Edinosti, Zori, Kresu, Laibacher Zeitung, Archiv für Heimatkunde idr. Zelo izčrpna biografija Simona Rutarja, ki jo je napisal Valter Bohinec v Slovenskem biografskem leksikonu (knj. 3, zv. 9 str. 175—177), našteva tudi Rutarjeva dela, dodana pa ji je izbirna bibliografija literature o Simonu Rutarju.

Za našo bibliografijo so bili razen omenjenih del viri še Bibliografija rapsprava, članaka i književnih radova (Zagreb 1956—73, knj. 1—11) in kartoteka bibliografskega oddelka Narodne in univerzitetne knjižnice. Gradiivo sem našla tudi v knjižnici Narodnega muzeja, v Goriški knjižnici Franceta Bevka, v biblioteki Slovenske akademije znanosti in umetnosti, v Univerzitetni knjižnici v Mariboru in v Slovanski knjižnici. Veliko mi je pomagal in mi priskrbel tudi precej podatkov dober poznavalec Rutarja in njegovega dela Branko Marušič.

Pričajoča bibliografija ima dva dela:

- I. Delo Simona Rutarja
- II. Literatura o Simonu Rutarju.

V obeh delih je gradivo urejeno kronološko.

Pri del, ki obsega Rutarjevo delo, je razdeljen v naslednje skupine:

- a) knjige in separatni odtisi
- b) razprave in članki
- c) poročila, ocene, zapiski
- d) potopisi in leposlovje
- d) zemljevidi
- e) zapisi ljudskega slovstva

V okviru teh skupin je gradivo razvrščeno po abecedi naslovov. Popisanih je 25 samostojnih objav (knjig, separatnih odtisov, zemljevidov) in 325 objav v časopisu, torej 350 enot.

Literatura o Simonu Rutarju (in njegovem delu nasprotno) obsega 100 enot. Priponinjam, da so poročila o posameznih Rutarjevih knjigah in člankih dodana popisu teh objav v prvem delu. Teh pripisanih poročil je 81.

Enote so oštrevilčene zaradi lažjega morebitnega kasnejšega citiranja.

Mnogo Rutarjevih člankov je anonimnih, pod nekaterimi pa je podpisan z inicialkami, s šifro ali s psevdonomom. V bibliografski opombi je naveden podpis, kadar to ni polno ime in priimek avtorja. Razen s polnim imenom se je Rutar podpisoval še: S. Rutar, Š. Rutar, Simo Rutar; SR., S. R., S. Rr., R.; Simonides; M. L. V ilustrovanem narodnem koledarju 1896 je podpisan pomotoma S. Ruter, v Mittheilungen der Central-Kommission zur Erforschung und Erhaltung der Kunst und histor. Denkmale 1897 pa Gustav Rutar.

Na koncu naj se iskreno zahvalim za pomoč pri delu ravnatelju Goriškega muzeja, višjemu kustosu Branku Marušiču, prof. dr. Valterju Bohincu in kolegom iz omenjenih knjižnic.

I. DELO SIMONA RUTARJA

1874

- b) Topografija goriške dežele za časa Rimljanov. — Soča 1874 (3. IX., 10. IX., 17. IX.) št. 36 str. 1—2, št. 37 str. 1—2, št. 38 str. 1;

- Dodatek k topografiji goriške dežele za časa Rimljanov. — Soča 1874 (5. XI.) št. 45 str. 1.

Podpis: Simonides. — Ponatisnjeno v Koledarju za goriško nadškofijo za navadno leto 1897 in v knjigi S. Rutar, Zgodovinske črtice poknežene grofije goriško-gradiške (Gorica 1896 str. 124—134).

- c) Miramar. Zgodovinski obraz iz minulega desetletja. — Zora 1874 (1. IV.—1.VII.) št. 7—13.

Podpis: M. L.

1875

- b) Celjska kronika. — Vestnik 1875 št. 4 str. 56—59.

Podpis: S. R. — O treh rokopisih Celjske kronike, ki jih je Izdal Julius Caesar Aquilinus v svojih Annales ducatus Styriae I—III (1777).

- Kdaj in kako je prišel Tolmin pod goriške grofe? — Soča 1875 (19. VIII., 26. VIII.) št 33 str. 1—2, št. 34 str. 1.

Brez podpisa. Rutar domnevni avtor članka (glej B. Marušič: Simon Rutar in njegova Zgodovina Tolminskega, S. Rutar, Zgodovina Tolminskega, Gorica 1972 str. VIII). — Odgovor na članek, ki ga je napisal A. Carli Lukovič za Glas: Tolmin kot kraj in okraj (Soča 1875 št. 12—16).

- Razmère med Slovenci in Langobardi. — Soča 1875 (18. II.—22. IV.) št. 7—16.

Podpis: Simonides. — O preseljevanju Langobardov v Italijo in naselitvi Slovencev na robu Furlanije in o njihovih stikih v 6. in 7. stol. — Ponatisnjeno v Koledarju za goriško nadškofijo za navadno leto 1897 in v knjigi S. Rutar, Zgodovinske črtice poknežene grofije goriško-gradiške (Gorica 1896 str. 81—123).

1876

- b) Govor pri Preširnovej slavnosti. V Gradcu pri besedi slovan. pevskega društva 9. dec. govoril —. — Zora 1876 št. 24 str. 392—394.

- Soča — »bēla reka«. — Soča 1876 (7. XII.) št. 49 str. 2—3.

Podpis: M. L.

- c) Dostavki k g. Terstenjakovima spisoma »Ruskoslovensko slovstvo« Zora št. 7 in »Kdaj so se Kočevarji na Kranjskem naselili« Zora št. 14. — Zora 1876 št. 19 str. 309—311.

Podpis: S. R. — Ugotavlja, da je Fluvius ležal ob današnji reki Fiume (I. 663 so tam Obri premagali Furlane) in ne ob Reziji in da Kočevarji niso naseljeniki Gudibčanov, ampak so nemški naseljenenci v 14. stol.

1878

- b) Začetek svetovni oblasti akvilejskih patriarhov in pokneženje goriških grofov. — Programm des k. k. Staatsgymnasiums in Görz 1878 str. 19—38.

Podpis: S. Rutar.

1879

- b) Bērda. — Soča 1879 (4. X., 10. X.) št. 39 str. 1—2, št. 40 str. 1.

Brez podpisa.

Ivan Vesel-Koseski. Odlični pesniki in pisatelji slovenski. IV. — Zvon 1879 št. 18 str. 274—277, št. 19 str. 290—292.	11
O drugih pesnikih in pisateljih sta v št. 1—17 in 22—24 pisala Fran Levec in S. [Josip Stritar].	
Kozlov rob. — Soča 1879 (5. IX.—26. IX.) št. 35—38.	12
Brez podpisa.	
Kralj Matijaž v slovenskih narodnih pesmih in pripovedkah. — Zvon 1879 št. 9—10, 12—14.	13
Naslov v št. 10: . . . pripovedkih; v št. 12—14: . . . in pripovedih.	
Spomini na gornještajersko slovenstvo. — Slovenski narod 1879 (12. VIII., 13. VIII.) št. 184 str. 1—2, št. 185 str. 1—2.	14
Podpis: Rutar. — O pomenu razlage krajevnih imen za zgodovino in o razpravi F. X. Kronesca.	
Vipavski tergi. — Soča 1879 (10. X.) št. 40 str. 1—3.	15
Brez podpisa.	
Zgodovinske črtice o Bovškem. — Soča 1879 (28. V.—6. VI., 21. VI., 11. VII.—15. VIII.) št. 22—23, 25, 27—32.	16
Brez podpisa. — Te črtice so nadaljevanje spisa Bovec in njegova okolica v Soči 1878 št. 25, 26, 27. — Ponatisnjeno v: Bovško berilo, Nova Gorica 1971 str. 47—82.	
c) Kronesova avstrijska zgodovina. — Slovenski narod 1879 (22. XI.) št. 269 str. 1—3.	17
Podpis: S. Rutar. — Prikaz dela: Franz Krones, Handbuch der Geschichte Österreichs. Berlin 1879—79.	
Slomškovi zbrani spisi. — Slovenski narod 1879 (24. XII.) št. 295 str. 1—3.	18
Podpis: Rutar. — Ocena Slomškovih zbranih spisov.	
1880	
b) Kako važnost ima »Jordanis« za slovensko zgodovinopisje? — Letopis Matice slovenske 1880 str. 59—97.	19
Podpis: S. Rutar. — Ocenjuje mesta v Jordansovih delih (Breviatio chronicorum in De Getarum sive Gothorum origine et rebus gestis), ki govore o Slovanih.	
Kraške starine. — Soča 1880 (2. IV.—8. V.) št. 14—19.	20
Brez podpisa. Razrešitev avtorja v pismu F. Levca S. Rutarju 18. I. 1881.	
Najnovejše o starih prebivalcih vzhodnih Alp. — Slovenski narod 1880 (27. V., 29. V., 30. V.) št. 119 str. 1—2, št. 120 str. 1—2, št. 121 str. 1—2.	21
Podpis: Rutar. — O raziskavah zgodovinarjev B. F. Dudika, F. Pichlerja, H. Kleperta in H. Zippela.	
Slovenske pripovedi o morji. — Zvon 1880 št. 19 str. 294—298, št. 20 str. 310—313.	22
Podpis: S. Rutar. — Z objavo ljudske pesmi Mornar v zapisu Franceta Medena.	

Starine bokokotorske. — Program c. k. realnog i velikog gimnazija u Kotoru za škol. godinu 1879/80, 1880 str. 3—27.	23
Podpis: Simo Rutar. — Nadaljevanje v naslednjem letniku.	
c) Iz Kotora 3. marca piše g. prof. Rutar ... — Soča 1880 (20. III.) št. 12 str. 2.	24
Dopis iz Kotora o tamkajšnjem življenju.	
1881	
b) Opazke k naselbinskim razmeram na Goriškem v 11. št. »Kresa«. — Kres 1881 št. 12 str. 672—673.	25
Opombe k članku Bildermana. Soavtor celotnega prispevka Štefan Koclančič.	
Preširen in Jenko v Italijanh. Slovenski pesniki v tujih prevodih. I. — Ljubljanski zvon 1881 št. 12 str. 739—740.	26
O prevodih J. Chiudine in z objavo prevoda Prešernove pesmi Hčere svet (Il consiglio) in Jenkove Naprej (Avanti). — Soavtor celotnega poglavja Ivan Hribar.	
Slovenske pripovedi o jezerih. — Ljubljanski zvon 1881 št. 11 str. 681—687.	27
Starine bokokotorske. — Izvješće c. k. realnog i velikog gimnazija u Kotoru za školsku godinu 1880/81, 1881 str. 3—29.	28
Podpis: Simo Rutar. — Nadaljevanje iz 1880.	
c) »Etruskische Reste in Steiermark und Kärnten« ... — Ljubljanski zvon 1881 št. 12 str. 785.	29
Podpis: S. R. — O razpravi F. Pichlerja.	
Franceschi-jeva zgodovina Istre. — Ljubljanski zvon 1881 št. 3 str. 160—164.	30
Prikaz dela: L'Istria, nota storiche di Carlo de Franceschi (Poreč 1879).	
Ljubav i cvieče. — Ljubljanski zvon 1881 št. 12 str. 788.	31
Podpis: S. R. — Prikaz pesniške zbirke J. Sundečiča Ljubav i cvieče (Dubrovnik 1881).	
»Die Völker Oesterreich-Ungarns«. — Ljubljanski zvon 1881 št. 12 str. 785—787.	32
Podpis: S. R. — Prikaz dela: K. Schober, Die Deutschen in Nieder- u. Oberösterreich, Salzburg, Steiermark, Kärnten u. Krain.	
1882	
a) Domoznanstvo poknežene grofije Goriške in Gradiščanske za meščanske sole in učiteljišča. Na Dunaji, Ces. kralj. založba šolskih knjig 1882. 124 str. 8°.	33

Poročila: »Domovinski nauk o avstrijskem Primorju«. — Učiteljski tovariš 1882 (15. II.) št. 4 str. 64; Domoznanstvo poknežene grofije Goriške in Gradiščanske. — Edinost 1882 (14. X.) št. 56 str. 3; Domoznanstvo poknežene grofije Goriške in Gradiščanske . . . — Ljubljanski zvon 1882 št. 10 str. 636.	
Zgodovina Tolminskega, to je: zgodovinski dogodki sodnijskih okrajev Tolmin, Bolec in Cerkno ź njih prirodoznanstvenim in statističnim opisom.	
U Gorici, Josip Devetak 1882. 333 str. 8°.	34
Podpis: S. Rutar.	
Poročila: Zgodovina Tolminskega. — Soča 1882 (30. VI.) št. 26 str. 3 [poročilo o izidu]; Zgodovina Tolminskega. — Soča 1882 (7. VII.) št. 27 str. 3 [poročilo o izidu]; »Zgodovina Tolminskega«, . . . — Edinost 1882 (8. VIII.) št. 28 str. 3 [napoved izida]; Franc Kos: Zgodovina Tolminskega. — Kres 1882 (1. VIII.) št. 8 str. 446—447; Zgodovina Tolminskega. — Soča 1888 (17. XI.) št. 46 str. 1—2; Zgodovina Tolminskega. — Ljubljanski zvon 1882 št. 7 str. 442—443.	
b) Bičarji in skakači na Slovenskem. — Ljubljanski zvon 1882 št. 11 str. 684—686.	35
V 12. in 16. stol.	
Bosenski grobovi. — Ljubljanski zvon 1882 št. 12 str. 725—726; Dostavek o stečkih v Bosni in Hercegovini in srednji Dalmaciji. — Ljubljanski zvon 1888 str. 769.	36
Podpis: S. Rutar.	
Jedinstvo slovenskih dežel od VII. do XIII. stoletja. — Ljubljanski zvon 1882 št. 1—6.	37
Kako star je slovenski živelj v Trstu? — Edinost 1882 (27. V.) št. 21 priloga.	38
Podpis: S. R.	
Nemški rut na Goriškem. — Kres 1882 št. 10 str. 524—529.	39
Podpis: S. Rutar. — Zgodovina Nemškega ruta nad Bačo od 13. stol. dalje.	
Slovenska Lenora ali mrtvi pride po svojo ljubico. — Ljubljanski zvon 1882 št. 7 str. 402—403.	40
Podpis: S. Rutar.	
Slovenski Faust. — Ljubljanski zvon 1882 št. 9 str. 535—536.	41
Podpis: S. Rutar. — O motivu Fausta v slovenskih pripovedkah.	
Slovensko romanje. — Edinost 1882 (10. VI.) št. 23 priloga.	42
Podpis: S. R. — O romanjih Slovencev v srednjem veku skozi Trst v Italijo.	
Splet, staro dalmatinsko mesto. — Soča 1882 (28. VII.) št. 30 str. 1.	43
Brez podpisa.	
Svetovianski evangelij. — Ljubljanski zvon 1882 št. 8 str. 471—474.	44
Podpis: S. Rutar. — O knjigi, ki je važna za Slovence z jezikovnega in kulturnega stališča.	
c) Preširen v furlanščini. — Ljubljanski zvon 1882 št. 12 str. 769.	45
Brez podpisa. — Uvodna beležka k Zakrajškovemu prevodu Življenje Ječa . . . v furlanščino (Una presòn la vita, . . .).	

»Die Slovenen«. — Ljubljanski zvon 1882 št. 1 str. 53—57, št. 2 str. 113—119.	46
O J. Šumanovi knjigi; sodelovali tudi Franc Fasching, Franc Hubad in Franc Simončič. — Podpis: S. Rutar.	
1883	
b) Alte Grenze zwischen Krain und der Hauptmannschaft Tolmein. — Archiv für Heimatkunde 1882/83 Bd. 1 Bogen 7 str. 104—106.	47
Avtor naveden v letnem kazalu.	
Belinjska opatija. — Soča 1883 (6. IV., 20. IV., 27. V.) št. 14 str. 1—2, št. 16 str. 1—2, št. 17 str. 1.	48
Podpis: S. Rutar. — Ponatisnjeno v Koledarju za prestopno leto 1896 (Gorica) in v knjigi S. Rutar, Zgodovinske črtice poknežene grofije goriško-gradiške (Gorica 1896 str. 33—40).	
Božja pot in semenj pri Sv. Ivanu Devinskem. — Ljubljanski zvon 1883 št. 1 str. 506—508.	49
Zgodovina Štivana pri Devinu.	
Črna gora po najnovejših opisih in znanstvenih odkritijih. — Ljubljanski zvon 1883 št. 8 str. 532—535, št. 10 str. 659—663.	50
Podpis: S. Rutar. — Ob knjigi B. Schwarz, Montenegro, Schilderung einer Reise durch das Innere, nebst Entwurf einer Geographie des Landes.	
Knez Pes-Marko. — Ljubljanski zvon 1883 št. 4 str. 252—253.	51
Podpis: S. Rutar. — Komentar k Trdinovi pripovedki Martvaška srajca.	
Slovenske dežele in ustanovitev Vojaške krajine za Ferdinanda I. — Spomenik o šeststoletnici začetka habsburške vlade na Slovenskem. Ljubljana, Matica slovenska 1883 str. 197—240.	52
Podpis: Sime Rutar. — Poročilo: Franc Kos: Tri zgodovinske razprave v Spomeniku o šeststoletnici . . . — Kres 1884 št. 3 str. 165—167 [pričaz razprav F. Sukljeta, I. Lavrenčiča in S. Rutarja].	
Slovenske naselbine po Furlanskem. — Ljubljanski zvon 1883 št. 1 str. 53—60, št. 2 str. 122—128, št. 3 str. 188—193.	53
Podpis: S. Rutar. — V italijanščini Izšel prevod Delle colonie slovene nel Friuli. Versione di D. G. [Ivan Trinko] (Udine 1887). — Poročilo: Milko Kos: K postanku slovenske zahodne meje. — Razprave 1930 št. 5/6 str. 335—375.	
Štefan Kocjančič. — Ljubljanski zvon 1883 št. 5 str. 331—335, št. 6 str. 398—401.	54
Avtor 2. dela F. Podgornik.	
c) Geschichte Kärntens, von Edmund Aelschker. — Ljubljanski zvon 1883 št. 6 str. 407—409.	55
Pričaz knjige, ki je izšla v Celovcu 1883.	

K Staničevemu životopisu. — Ljubljanski zvon 1883 št. 11 str. 736.	56
Podpis: S. R.	
Meje so bile ... — Ljubljanski zvon 1883 št. 12 str. 812.	57
Podpis: S. R. — O urbarju bovške gospoščine.	
»Nada«, list za zabavu i pouku ... — Ljubljanski zvon 1883 št. 4 str. 275.	58
Podpis: S. R.	
Storia del Montenero (Crnagora) di Giacomo Chiudina. Spalato. Zanoni 1882. — Ljubljanski zvon 1883 št. 1 str. 80.	59
Podpis: S. R.	
Sveta Gora pri Gorici... (Slovenska književnost). — Ljubljanski zvon 1883 št. 11 str. 732—733.	60
Podpis: S. R. — O knjigah A. Črvala: Sveta Gora pri Gorici. Zgodovina te božje poti; Sveta Gora pri Gorici. Nekaj zgodovinskih črtic; Devetdnevica k časti milostne Matere božje na Sv. Gori pri Gorici.	
Trst in okolica. Zgodovinska slika, spisal Matija Sila. Trst 1882... (Slovenska književnost. VI.) — Ljubljanski zvon 1883 št. 4 str. 261—263.	61
Volkodlak. — Ljubljanski zvon 1883 št. 12 str. 773—774.	62
Soavtorji članka (str. 771—774) Fr. Levec, L. In anonimni avtor. — Podpis: S. R.	
e) Narodne pesmi. Nabral — . — Ljubljanski zvon 1883 št. 8 str. 529—531, št. 9 str. 593—594.	63
Podpis: S. Rutar. Vsebina: Soldatovo pismo. Soldeška. Srečna smrt. Dekliška žalost. Mleda nuna. Zaljubljeni. Vasovalna. Kolednica. — 4., 6. In 7. pesem zapisal Fr. Meden.	
1884	
b) Akvileja. — Ljubljanski zvon 1884 št. 5—12.	64
Bolška soteska. — Ljubljanski zvon 1884 št. 2 str. 93—97.	65
Podpis: S. Rutar.	
Kranjsko — Krájina. — Ljubljanski zvon 1884 št. 1 str. 46—47.	66
Podpis: S. Rutar. — Etimologija besede. Upoštevaj odgovor: F. Šumi, Kranjsko-Krajina (Ljubljanski zvon 1884 št. 2 str. 121).	
Listine o »tolminskem puntu«. — Soča 1884 (23. V.) št. 21 str. 1	67
Brez podpisa. — S. Rutar je domnevni avtor (glej B. Marušič, Gorški letnik, 3, 1975 (1977) str. 40).	
Prazgodovinske najdbe pri Sv. Luciji. — Soča 1884 (7. XI., 14. XI.) št. 45 str. 1—2, št. 46 str. 1—2.	68
Podpis: S. R. — Sv. Lucija ob Soči (Most na Soči).	

c) Njekoje opazke glede članka »L'Hum« u broju VI.—X. »Bullettino di archeologia e storia dalmata« 1884. — Bullettino di archeologia e storia dalmata 1884 št. 12 str. 182—185.	69
Podpis: S. Rutar. — Opomba na članek Stojana Novakoviča.	
a) »Slavia italiana«. Napisal advokat Carlo Podrecca, natisnil in na svetlo dal F. Giovanni v Čedadu 1884.(Književna poročila. XIII.) — Ljubljanski zvon 1884 št. 12 str. 761—767.	69a
Podpis: S. R. — Prikaz dela o Beneških Slovencih. Prevod v Italijansčino v knjigi: Podrecca Carlo: Slavia Italiana. Polemica. Trst 1978.	
b) »Zgodovina farâ ljudljanske škofije I.« Spisal in izdal A. Koblar, natisnila »Narodna tiskarna« v Ljubljani 1884. (Književna poročila. IX.) — Ljubljanski zvon 1884 št. 5 str. 307—308.	69b
Podpis: S. R.	
1885	
b) Goričani pred 100 leti. — Soča 1885 (27. II.) št. 9 str. 1—2.	69c
Podpis: P. pl. Radies. — O Mužnikovi knjigi »Clima goritense«. — Ponatisnjeno v Koledarju za prestopno leto 1896 (Gorica) in v knjigi S. Rutar, Zgodovinske črtice pokrašana grofije goriško-gradiške (Gorica 1896 str. 77—80).	
Gradišče pri Sv. Pavlu nad Gojačami. — Soča 1885 (24. XII.) št. 52 str. 1—3.	69č
Podpis: Simo Rutar. — O ostankih gradišča Karnov Iz predhrmskega časa.	
Die Herrschaft Möttling im Besitze des J. P. de Marchi 1712—1718. — Laibacher Zeitung 1885 (8. V., 11.—15. V., 18. V.) št. 104, 106—109, 111.	69d
Kakšno važnost imajo Pavla Dijakona knjige »De gestis Langobardorum« za starejšo zgodovino Slovencev? — Letopis Matice slovenske 1885 str. 288—331.	69e
Poročilo: [Fran Levec]: Matice Slovenska ... — Ljubljanski zvon 1886 št. 1 str. 60—62 [o knjigah za I. 1885 in o prispevkih v Letopisu]; Franc Kos: K poročilom Pavla Dijakona o Slovencih. — Časopis za zgodovino in narodopisje 1931 št. 3/4 str. 202—216.	
Die neuesten Höhenmessungen in Süddalmatien, Montenegro und in der Herzegovina. — Zeitschrift für Schul-Geographie 1885 str. 65—69.	69f
Pozoj. — Kres 1885 št. 1 str. 41—45.	70
O narodnih pravljicah.	
Reka Timava. — Ljubljanski zvon 1885 št. 4 str. 211—217.	71
Podpis: S. Rutar.	
Salona und seine Alterthümer. — Wiener Zeitung 1885 št. 293—295.	72
c) Die östlichen Alpländer im Investiturstreite von F. M. Mayer, Innsbruck 1883. — Ljubljanski zvon 1885 št. 3 str. 191.	73
Podpis: S. R.	

Politična in kulturna zgodovina štajerskih Slovencev. Spisal in založil Ivan Lapajne, v Ljubljani natisnil R. Milic 1884. (Književna poročila. IV.) — Ljubljanski zvon 1885 št. 7 str. 434—441.	74
Slavo-deutsches und Slavo-italienisches von H. Schuchardt, Graz 1885. — Ljubljanski zvon 1885 št. 3 str. 190—191.	75
Podpis: S. R.	
Weriland de Graz. Zgodovinsko-prirodoslovna razprava. Spisal Davorin Trstenjak. Založil pisatelj. Tisk tiskarne družbe sv. Mohorja v Celovci 1884. (Knjižna poročila. I.) — Ljubljanski zvon 1885 št. 1 str. 45—46	76
Podpis: S. R.	
1886	
b) Etruščanski pabirci. — Ljubljanski zvon 1886 št. 5 str. 306—308.	97
Podpis: S. R. — O napisu na steni blizu vasi Vurmlje v Ziljski dolini, ki ga nekateri smatrajo za etruščanskega.	
Rimski cesti po Goriškem. — Soča 1886 (18. VI.) št. 25 str. 1—2.	78
Podpis: S. Rutar.	
Rimski cesti po Vipavski dolini in po Krasu. — Soča 1886 (2. IV.—30. IV.) št. 14—18.	79
Podpis: S. Rutar. — Ponatisnjeno v Koledarju za goriško nadškofijo za navadno leto 1887 in v knjigi S. Rutar, Zgodovinske črtice poknežene grofije goriško-gradiške (Gorica 1896 str. 135—154).	
c) Gostinjec (hospicij) sv. Jeronima v Rimu in pravice Slovencev do njega. — Slovenski narod 1886 (25. VI., 26. VI., 28. VI.) št. 142 str. 1—3, št. 143 str. 1, št. 144 str. 1—3.	80
Podpis: S. Rutar. — O razpravi Ivana Crnčića, Imena Slovjenin I Illir u našem gostinjcu u Rimu poslije 1453. g. (Rad Jugoslav. akademije, 1886, knj. LXXIX).	
Illyricum i Rim. I. dio. Do konačnog pokorenja Illyra. — Bullettino di archeologia e storia dalmata 1886 št. 4 str. 59—62.	81
Podpis: S. Rutar. — Prikaz knjige Miha Zglava, objavljene v Zadru 1886.	
Ruine St. Paul im Wippacher Thale. (Notizen. 29.) — Mitteilungen der k. k. Central-Kommission zur Erforschung und Erhaltung der Kunst und histor. Denkmale 1886 str. LXXXI—LXXXII.	82
Spomenica tisočletnice Metodove smrti. Spisal dr. Fr. Kos. Na svetlo dala Sl. Matica Ljubljana 1885. (Književna poročila. III.) — Ljubljanski zvon 1886 št. 3 str. 182—185, št. 4 str. 239—246.	83
Podpis: S. Rutar.	
Ein Vorschlag. — Zeitschrift für Schul-Geographie 1886 str. 160.	84

1887	
a) Delle colonie slovene nel Friuli. Versione di D. G. [Ivan Trink]. Udine 1887. 42 str. 16°.	85
Prevod članka Slovenske naselbine po Furlanskem (Ljubljanski zvon 1883 št. 1—3).	
b) Die Insel S. Andrea in Dalmatien. — Mitteilungen der k. k. geographischen Gesellschaft in Wien 1887 str. 610—612.	86
Razvodnica na Starem selu. — Soča 1887 (11. II.) št. 7 str. 1—2.	87
Podpis: S. R.	
Ueber den Fund in einem Bischofsfrage, gemacht im Dome zu Spalato. — Mitteilungen der k. k. Central-Kommission zur Erforschung und Erhaltung der Kunst und histor. Denkmale 1887 str. LXXXVII—XC.	88
Podpis: S. Rutar.	
c) »Kozenov školski atlas. Hrvatski priredio A. Dobrilović, ravnatelj velike gimnazije u Kotoru. Beč 1887. I. dio: Austrougarska monarhija. — Slovan 1887 št. 12 str. 190.	89
Brez podpisa. — Ocena iz Narodnega lista 1887, št. 24.	
1888	
b) Epitium ed i suoi dintorni (Stobreč presso Spalato). — Bullettino di archeologia e storia dalmata 1888 št. 11 str. 165—170, št. 12 str. 180—184.	90
Podpis: S. Rutar. — O rimskih izkopaninah v Stobreču.	
Najnovija prehistorička otkriča na Hvaru. — Bullettino di archeologia e storia dalmata 1888 št. 1 str. 13—15.	91
Podpis: S. Rutar.	
1889	
b) Das Annenfest in der Treinta. — Laibacher Zeitung 1889 (14. VIII.) št. 185 str. 1577—1580.	92
Podpis: S. Rutar.	
Ein Culturbild aus Krain. — Laibacher Zeitung 1889 (23. IX.) št. 218 str. 1859—1860.	93
Podpis: R. — O razvoju ženske obrti na Kranjskem od prazgodovine do sodobnosti.	
Die Grafen Blagaj in Kroatien und Krain. — Laibacher Zeitung 1889 (26. IV.) št. 95 str. 807—809.	94
Podpis: S. R.	

Imenik krajevinskih imen slovenskih. — Ljubljanski zvon 1889 št. 1 str. 40—44, št. 2 str. 94—97.	95
O potrebi po imeniku.	
Die Klöster in Krain. — Laibacher Zeitung 1889 (29. XI.—6. XII.) št. 275—281.	96
Podpis: S. R. — Izhajalo v vsaki drugi številki (št. 275, 277, 279, 281). — O knjigi: Vladimir Milkowicz, Die Klöster in Krain. Dunaj 1889.	
Kosovo polje. Zemljepisno-zgodovinska črtica. — Letopis Matice slovenske 1889 str. 203—219. Z 1 zvd.	97
Prazgodovinska in rimska razkopavanja po Slovenskem I. 1888. — Letopis Matice slovenske 1889 str. 57—63.	98
Podpis v živi pagini In v kazalu. — Poročili: V. S. [Viktor Steska]: Prazgodovinske izkopine po Slovenskem ... — Dom in svet 1891 št. 5 str. 213—216; Fr. Livedič [Fran Wiesthaler]: Letopis Matice Slovenske za leto 1889 ... — Ljubljanski zvon 1890 št. 8 str. 496—504.	
Prazgodovinske izkopine po Slovenskem. — Letopis Matice slovenske 1889 str. 1—56.	99
O izkopavanju v poslednjih desetih do petnajstih letih. — Poročili: V. S. [Viktor Steska]: Prazgodovinske izkopine po Slovenskem ... — Dom in svet 1891 št. 5 str. 213—216; Fr. Livedič [Fran Wiesthaler]: Letopis Matice Slovenske za leto 1889 ... — Ljubljanski zvon 1890 št. 8 str. 496—504.	
Die römische Denkmäler des krainischen Landesmuseums. — Laibacher Zeitung 1889 (17. IV.) št. 88 str. 729—731.	100
Podpis: S. R.	
Škocijanska jama, prazgodovinsko bivališče. — Slovenski narod 1889 (30. VIII.) št. 199 str. 1—3.	101
Podpis: S. Rr.	
c) Dve knjigi o Bosni in Hercegovini. Asbóth: Bosnien und die Herzegowina, Wien, Hölder 1888; Hörnes, Dinarische Wanderungen, Cultur- und Landschaftsbilder aus Bosnien und der Herzegowina, Wien, Gräser 1888. (Književna poročila. III.) — Ljubljanski zvon 1889 št. 2 str. 119—121, št. 4 str. 251—252.	102
Podpis: S. R.	
Julius Schmidt, Perchtenglaube bei den Slovenen (Separatabdruck aus der »Zeitschrift für Volkskunde« H. II 1889. — Ljubljanski zvon 1889 št. 12 str. 767—768.	103
Podpis: S. R.	
Kranjsko muzejalno društvo in njegovo delovanje. — Slovenski narod 1889 (14. XII., 16. XII.) št. 289 str. 1—3, št. 290 str. 1—3.	104
Podpis: S. R.	

Letterature slave, Milano 1889. — Ljubljanski zvon 1889 št. 12 str. 766—767	105
Podpis: S. R. — Poročilo o knjigi: Domenico Ciampoli, Letterature slave. 1889.	
Mittheilungen des Musealvereins für Krain. Zweiter Jahrgang. — Laibacher Zeitung 1889 (15. VII., 16. VII., 17. VII.) št. 159 str. 1369—1371, št. 160 str. 1377—1379, št. 161 str. 1385—1386.	106
Podpis: S. Rutar. — Ocenjuje članke W. Milkowicza, A. Kaspreta, J. Wallnerja, K. Dežmana, W. Vossa, A. Globičnika.	
Národne pesni koroških Slovencev. Zbral in na svetlo dal prof. J. Scheinigg. Tiskala in založila Kleinmayr & Bamberg. V Ljubljani 1889. — Ljubljanski zvon 1889 št. 12 str. 735—744.	107
Podpis: S. R. — Upoštevaj: S. Rutar, Popravek (Ljubljanski zvon 1890 str. 64).	
Postojinsko okrajno glavarstvo. Zemljepisni in zgodovinski opis s pridelenim zemljevidom. Postojina, R. Šeber 1889. — Ljubljanski zvon 1889 št. 10 str. 635—638.	108
Podpis: S. R.	
Slavia italiana. Le vicinie. Spisal odvetnik Carlo Podrecca, natisnil Fulvio Giovanni v Čedadu 1887. I. (Književna poročila. VII.) — Ljubljanski zvon 1889 št. 6 str. 360—368.	109
Podpis: S. R. — Prikaz 2. dela knjige o Beneških Slovencih.	
1890	
a) Prazgodovinska in rimska razkopavanja po Slovenskem I. 1889. V Ljubljani, t. »Narodna Tiskarna« 1890. 16 str. 8°.	110
Ponatis iz Letopisa Matice slovenske za 1890.	
b) Gutenegg (Gotenich) am Tschitscherboden. — Mittheilungen des Musealvereins für Krain 1890 str. 186—190.	111
Podpis v kazalu. — Grad Gotenik v Čičariji.	
Jednačta stoletnica Pavla Dijakona. — Ljubljanski zvon 1890 št. 11 str. 700—701.	112
Podpis: S. R. — Vsebuje tudi povzetek članka K. Podreke v Ilistu Fanfulla della Domenica (28. IX. 1890) o praznovanju Dijakonove obletnice.	
Kämpfe krain. Adeliger gegen die Venetianer in Istrien. — Mittheilungen des Musealvereins für Kain 1890 str. 184—186.	113
Podpis v kazalu.	
Kopriva. — Nova Soča 1890 (4. IV.) št. 14.	114

Krains mittelalterliche Handelsbeziehungen zu den Städten an der adriatischen Küste. — Mittheilungen des Musealvereins für Krain 1890 str. 71—102.	115
Podpis: S. Rutar. — Vsebuje tudi objavo listine Thomasa Moceniga iz I. 1408 o trgovaju Ljubljaničev v Benetkah.	
Na gospovskevem polji. — Ljubljanski zvon 1890 št. 1 str. 31—40.	116
O zgodovinskih zanimivostih na Gospovskevem polju ob 1100-letnici Gospe Svete.	
Newhaus-Castelnuovo am Karste. — Mittheilungen des Musealvereins für Krain 1890 str. 191—203.	117
Podpis: S. Rutar. — O nastanku utrdbe Podgrad na Krasu, o njenih lastnikih in o obsegu gospoščine do I. 1848. — Upoštevalec dodatek (Mittheilungen des Musealvereins für Krain 1895, 4, str. 115—123).	
Potovanje cesarja Leopolda I. po Goriškem I. 1660. — Nova Soča 1890 (17. I., 24. I., 31. I.) št. 3—5.	118
Podpis: S. R. — Ponatisnjeno v Koledarju za prestopno leto 1896 (Gorica) in v knjigi S. Rutar, Zgodovinske črtice poknežene grofije goriško-gradišče (Gorica 1896 str. 12—18).	
Prazgodovinska in rimska razkopavanja na Slovenskem leta 1889. — Letopis Matice slovenske 1890 str. 117—130.	119
Izšlo tudi kot posebni natis (Ljubljana 1890, 16 str.).	
Rezija in Rezijani. — Ljubljanski zvon 1890 št. 2 str. 100—105.	120
Podpis: S. Rutar.	
Samostan benediktink v Monasteru pri Ogleju. — Nova Soča 1890 (3. X., 10. X.) št. 40—41.	121
Ponatisnjeno v Koledarju za prestopno leto 1896 (Gorica) in v knjigi S. Rutar, Zgodovinske črtice poknežene grofije goriško-gradišče (Gorica 1896 str. 3—8).	
c) Canini. Il libro dell'Amore, Venezia 1885. — Ljubljanski zvon 1890 št. 3 str. 191—192.	122
Podpis: B + R. — O Caninijevi antologiji ljubezenskih pesmi vseh narodov z natisom 2 slov. pesmi v Italijanskem prevodu.	
Ignaz Orožen, Das Dekanat Rohitsch. Marburg, St. Cyrillus-Buchdruckerei 1890. — Ljubljanski zvon 1890 št. 3 str. 189—190.	123
Podpis: S. R. — Rohitsch = Rogatec.	
Komarovljeva karta slavjanskih narodnostij. — Ljubljanski zvon 1890 št. 4 str. 254—256.	124
Podpis: S. R. — Avtor karte N. S. Žerjančič.	
Listina iz I. 1170—1190. V spomin umeščanja č. g. Jožefa Gožnjaka v župnijo Sv. Marija v Dreki, izdala D. Ivan Trinko in D. Jožef Jušič. Tiskarna »Del patronato« v Vidmu 1890. — Ljubljanski zvon 1890 št. 11 str. 701—702.	125
Podpis: S. R.	

Mitteilungen des Musealvereines für Krain. III. Jahrgang. — Ljubljanski zvon 1890 št. 7 str. 443—445.	126
Podpis: S. R. — Objavlja tudi Učiteljski tovarš 1890 (1. vel. srpan) št. 15/16 str. 248. E Več o razpravah W. Milkowicza, J. Wallnerja, W. Vossa in F. Seidla.	
Trstenjakov spominski večer ... — Ljubljanski zvon 1890 št. 4 str. 256.	127
Brez podpisa. — Poročilo o večeru 29. III. 1890 v Ljubljani; govoril J. Vočnjak, D. Majaron in S. Rutar. — Poročilo: Fran Levec: Duh Trstenjakov po »Ljubljanskem zvonu« — Ljubljanski zvon 1890 št. 5 str. 319—320.	
Die Volksstämme im Gebiete von Triest und Istrien. Eine ethnographische Studie von Dr. Petrus Tomasin. Triest 1890. — Ljubljanski zvon 1890 št. 12 str. 748—752.	128
Podpis: S. R.	
Zemljepis za prvi razred srednjih šol. Drugi popravljeni in skrajšani natis; spisal in založil Janez Jesenko. V Ljubljani 1890. — Ljubljanski zvon 1890 št. 7 str. 445—446.	129
Podpis: S. R.	
Zgodovina cerkijanske fare, spisal Ivan Lavrenčič, založil Anton Golobič. — Učiteljski tovarš 1890 št. 11 str. 172—173.	130
Podpis: S. R. — Prikaz dela, objavljenega v Ljubljani 1890.	
1891	
a) Iz Bara v Podgorico. Potopisne črtice. (Ponatis iz Slovenskega naroda.) V Ljubljani, samozaložba, t. Narodna tiskarna 1891. 46 str. 8 ³ .	131
Podpis: S. R. — Ponatis iz Slovenskega naroda 1891 št. 116—119, 121—125, 127.	
b) Archivalisches aus Wippach. — Mittheilungen des Musealvereins für Krain 1891 str. 53—60.	132
Podpis: S. Rutar. — O stari zgodovini Vipave in rodbini Lanthieri in s popisom najvažnejših rodbinskih listin v arhivu grofa Karla Friedricha Antona Lanthiera. — Poročilo: Anton Kasprek: Mittheilungen des Musealvereins für Krain. IV. Jahrgang, 1891. — Ljubljanski zvon 1891 št. 12 str. 753—756.	
Berichtigungen und Nachträge. — Mittheilungen des Musealvereins für Krain 1891 str. 70—72.	133
Popravki k razpravam Avgusta Dimitza in Simona Rutarja v Mittheilungen des Musealvereins für Krain 1890 oz. 1890 (Newhaus-Castelnuovo am Karste).	
Funde des Jahres 1890 in Krain. Besprochen vom Conservator Rutar. — Mittheilungen der k. k. Central-Kommission zur Erforschung und Erhaltung der Kunst und histor. Denkmale 1891 str. 196—198.	134
Gräberstätten aus der La-Tène-Zeit in Krain. Besprochen von Conservator Prof. Rutar. — Mittheilungen der k. k. Central-Kommission zur Erforschung und Erhaltung der Kunst und histor. Denkmale 1891 str. 138—140.	135

Gradišče in gomile pri Šetičini. — Slovenski narod 1891 (23. XI., 24. XI.) št. 268 str. 1—2, št. 269 str. 1—2.	136
Brez podpisa.	
Die Krainer vor Agram in Jahre 1529. — Mittheilungen des Musealvereins für Krain 1891 str. 46—53.	137
Podpis: S. Rutar. — O udeležbi Slovencev v vojski Nikolaja Thurna pri obleganju Zagreba. Poročilo: Anton Kaspert: Mittheilungen des Musealvereins für Kraln. IV. Jahrgang, 1891. — Ljubljanski zvon 1891 št. 12 str. 753—756.	
Odkod ima Šiška svoje ime. — Ljubljanski zvon 1891 št. 2 str. 115—116.	138
Podpis: S. R. — Vsebuje tudi tekst dokumenta z dne 12. X. 1370, v katerem se omenja Šiška.	
Prazgodovinske in rimske izkopine po Slovenskem 1890. — Letopis Matice slovenske 1891 str. 182—209.	139
Podpis: S. Rutar. — Poročilo: [Anton Funtek]: »Matica Slovenska«. — Ljubljanski zvon 1892 št. 1 str. 53—55.	
Vodne razmere na Notranjskem. — Ljubljanski zvon 1891 št. 1 str. 37—42, št. 2 str. 108—112, št. 3 str. 160—162.	140
Podpis: S. Rutar.	
c) Conservator Professor Rutar hat an die Central-Commission berichtet ... (Notizen. 49.) — Mitteilungen der k. k. Central-Kommission zur Erforschung und Erhaltung der Kunst und histor. Denkmale 1891 str. 70.	141
Brez podpisa.	
Conservator Professor Rutar hat an die Central-Commission berichtet ... (Notizen. 83.) — Mitteilungen der k. k. Central-Kommission zur Erforschung und Erhaltung der Kunst und histor. Denkmale 1891 str. 118—119.	142
Brez podpisa.	
Das Datum auf den Philippinen von Jerolim Freiherr von Benko. — Učiteljski tovariš 1891 št. 1 str. 9.	143
Podpis: S. R.	
Dr. Franz v. Krones, Die deutsche Besiedlung der östlichen Alpenländer. — Mittheilungen des Musealvereins für Krain 1891 str. 61—70.	144
Podpis: S. Rutar. — Prikaz dela, objavljenega v Stuttgatu 1889. — Poročilo: Anton Kaspert: Mittheilungen des Musealvereins für Kraln. IV. Jahrgang, 1891. — Ljubljanski zvon 1891 št. 12 str. 753—756.	
Einem Berichte des Conservators Professor Rutar ist zu entnehmen ... (Notizen. 52.) — Mitteilungen der k. k. Central-Kommission zur Erforschung und Erhaltung der Kunst und histor. Denkmale 1891 str. 71.	145
Brez podpisa.	
Die Einfälle der Türken in Krain und Istrien. Von Franz Levec, Laibach 1891. (Književna poročila. V.) — Ljubljanski zvon 1891 št. 8 str. 499—501.	146
Podpis: S. R. — Objavlja tudi Učiteljski tovariš 1891 št. 15 str. 234.	

H. J. Bidermann, Steiermarks Beziehungen zum kroatisch-slavon. Königreich im XVI und XVII Jahrhundert. (Književna poročila. VI.) — Ljubljanski zvon 1891 št. 8 str. 501.	147
Podpis: S. R.	
Izvestja muzejskega društva za Kranjsko. Prvi letnik. V Ljubljani, Kleinmayr & Bamberg, 1891. (Književna poročila. V.) — Ljubljanski zvon 1891 št. 7 str. 433—437.	148
Podpis: S. R. — Objavlja tudi Učiteljski tovariš 1891 št. 16 str. 250.	
Kako visoko nad morjem leži Ljubljana. — Učiteljski tovariš 1891 št. 16 str. 246—247.	149
Podpis: S. R. — Ocena dela: Dežman: Zusammenstellung der bisher in Kraln gemachten Höhenmessungen. Mitteilungen des Musealvereins für Kraln 1866.	
Rovaš — raboš. — Ljubljanski zvon 1891 št. 7 str. 447.	150
Podpis: S. R. — O knjigi J. Jireček, Das Fürstenthum Bulgarien.	
Schlusswort zur Ortsnamenforschung in Kärnten. Klagenfurt 1891. — Ljubljanski zvon 1891 št. 11 str. 699.	151
Podpis: S. R. — Ocena Schelninggovo brošure, napisana v odgovor na Jakševo Eine ofene Antwort auf die anonyme Schrift »Zur Ortsnamenforschung in Kärnten«.	
Uebersicht der Slavenreste in Tirol. Von Dr. H. Ign. Bidermann. (Književna poročila. VII.) — Ljubljanski zvon 1891 št. 9 str. 561—564.	152
Podpis: S. R. — Tudi o razpravi J. C. Mitterrutzner, Slovisches aus dem östlichen Pusterthal in Tirol.	
» Zur Ortsnamenforschung in Kärnten. «. — Ljubljanski zvon 1891 št. 7 str. 442.	153
Brez podpisa. — Ocena Schelninggovo brošure.	
c) Iz Bara v Podgorico. Potopisne črtice. — Slovenski narod 1891 (25. V.—8. VI.) št. 116—127.	154
Podpis: S. R. — Nadaljevanje ni izšlo v št. 120 in 126. — Izšlo tudi v ponatisu 1891 (samozačoba).	
1892	
a) Poknežena grofija Goriška in Gradiščanska. (1. snopič.) Prirodoznanstveni, statistični in kulturni opis. (22 podob.) Ljubljana, Matica Slovenska 1892. (IV) + 116 str. 8°. (Slovenska zemlja. I.).	155
Podpis: S. Rutar. — Poročilo: Fran Orožen: Slovenska zemlja. Opis slovenskih pokrajin . . . — Ljubljanski zvon 1893 št. 2 str. 120—121; Matija Sila: Slovenska zemlja. I. del . . . — Dom in svet 1894 št. 11 str. 349—351; Miroslav Premrou: Iz dnevnika (opombe Branko Marušič). — Jadrinski koledar 1975 str. 158.	
Die prähistorische Ausiedlung bei Sittich und bei Malnice in Krain, dann die römische Ansiedlung beim letzteren Orte. (Mit einer Tafel.) [Wien 1892.] 4 str.	156
Podpis: Rutar. — Ponatisnjeno iz Mitteilungen der k. k. Central-Kommission zur Erforschung und Erhaltung der Kunst und histor. Denkmale 1892 str. 202—205.	

- b) **Goriški Kras.** — Učiteljski tovariš 1892 št. 23 str. 313—317, št. 24 str. 326—328. 157
Podpis: S. Rutar. — Nadaljevanje v l. 1893.
- Potreba novega načrta za mesto Ljubljano in okolične karte v šolske namene.** — Učiteljski tovariš 1892 št. 2 str. 19—21. 158
Podpis: S. Rutar.
- Die prähistorische Ansiedlung in Sittich und bei Malnice in Krain, dann die römische Ansiedlung beim letzten Orte.** Mit einer Tafel. — Mitteilungen der k. k. Central-Kommission zur Erforschung und Erhaltung der Kunst und histor. Denkmale 1892 str. 202—205. 159
Podpis: Rutar. — Izšlo tudi v ponatisu [Wien 1892].
- Sedanji zemljevid Afrike.** — Ljubljanski zvon 1892 št. 1 str. 37—43. 160
Podpis: S. Rutar. — O stanju v Afriki.
- Srednjeevropski čas.** — Učiteljski tovariš 1892 št. 7 str. 104—107. 161
Podpis: S. R.
- Sv. Križ vipavski.** — Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko 1892 str. 126—150. 162
Podpis: S. Rutar. — Zgodovina z objavo 41 regest od 1504 do 1798. — Poročilo: Anton Kaspert: Izvestja Muz. društva. — Ljubljanski zvon 1892 št. 11 str. 697—702.
- Zur Geschichte Dalmatiens.** Die Zeit der Völkerwanderung. — Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild, Wien 1892 str. 71—82. 163
Podpis v kazalu.
- Zur Schiffahrt auf der Laibach.** — Mitteilungen des Musealvereins für Krain 1892 str. 65—82.
- c) **Antike Funde in Krain seit dem Frühjahr 1892.** (Notizen. 138). — Mitteilungen der k. k. Central-Kommission zur Erforschung und Erhaltung der Kunst und histor. Denkmale 1892 str. 238—239. 165
Podpis: Rutar.
- Il confine italiano verso l'Austria slovena.** Spisal Michele Leicht, natisnil bratje Drucker v Veroni-Padovi 1892. — Ljubljanski zvon 1892 št. 6 str. 375—379. 166
Podpis: S. R.
- Dr. Th. Elze, Zur Geschichte der Reformation in Krain.** — Ljubljanski zvon 1892 št. 2 str. 122—123. 167
Podpis: S. R. — O Elzejevi razpravi o Primožu Trubarju v Jahrbuch der Gesellschaft für die Geschichte des Protestantismus in Österreich.
- Ilirska döba v arheologiji.** — Ljubljanski zvon 1892 št. 3 str. 192—193. 168
Podpis: S. R. — Prikaz razprave Moritza Hörnese: Geographische urgeschichtliche Parallelen (Mitteilungen der Geogr. Gesellschaft in Wien, 1892).

- 19
- Iz muzejskega društva.** — Ljubljanski zvon 1892 str. 58—59. 169
Podpis: S. R. — O W. Vossovem predavanju o rudnih ob Savi Dolinki.
- Izvestja muzejskega društva za Kranjsko, II. letnik.** — Učiteljski tovariš 1892 št. 16 str. 222—223. 170
Brez podpisa.
- La Tène-Funde aus der Gegend von Polšnik-Billichberg bei Littai in Krain.** (Notizen. 118.) — Mitteilungen der k. k. Central-Kommission zur Erforschung und Erhaltung der Kunst und histor. Denkmale 1892 str. 186—187. 171
Podpis: Rutar.
- Ljepa naša domovina.** (Spisal Hirc). — Učiteljski tovariš 1892 št. 5 str. 74. 172
Podpis: S. R.
- Lotarijska direkcija v Ljubljani.** — Ljubljanski zvon 1892 št. 12 str. 771. 173
Podpis: S. R. — O loteriji v dobi Ilirije.
- Metodika zemljepisnega pouka, spisal Fr. Orožen, profesor na c. kr. učiteljišču v Ljubljani, s 13 slikami.** — Učiteljski tovariš 1892 št. 9 str. 140—141. 174
Podpis: S. R.
- Nove šolske knjige.** — Ljubljanski zvon 1892 št. 5 str. 316—318. 175
Podpis: S. R. — O Orožnovih knjigah: Zemljepis za meščanske šole in višje razrede ljudskih šol. I. del; Metodika zemljepisnega pouka. — Prvi del ocene ponatis Iz Učiteljskega tovariša.
- O početku imen Sachsenfeld in Žalec.** — Ljubljanski zvon 1892 št. 5 str. 321—322. 176
Avtor članka je Davorin Trstenjak. Pod črto je kritična pripomba S. Rutarja. — Podpis: S. R.
- Skupno število vseh Slovencev.** — Ljubljanski zvon 1892 št. 3 str. 195 177
Podpis: S. R.
- Zemljepis za meščanske šole in višje razrede ljudskih šol.** Spisal Fr. Orožen. I. del. — Učiteljski tovariš 1892 št. 4 str. 59—60. 178
Podpis: S. R.
- Zgodovinske povesti za meščanske šole in višje razrede ljudskih šol.** Spisal prof. Ivan Vrhovec, natisnili Blasnikovi nasledniki. — Ljubljanski zvon 1892 št. 5 str. 318. 179
Podpis: S. R.
- 1893
- a) **Poknežena grofija Goriška in Gradiščanska.** (2. snoplič.) Zgodovinski opis. (12 podob.) Ljubljana, Matica slovenska 1893. (IV) + 131 + (I) str. 8°. (Slovenska zemlja. 1.). 180
Podpis: S. Rutar. — Poročila: Fran Orožen: Slovenska zemlja. Opis slovenskih pokrajin . . . — Ljubljanski zvon 1894 št. 5 str. 309—310;
Fran Orožen: Slovenska zemlja. I. del. Poknežena grofija . . . — Učiteljski tovariš 1894 št. 10 str. 153—154.

b) Aus dem vatikanischen Archiv (Biblioteca Borghese III. 68 b.) — Mitteilungen des Musealvereins für Krain 1893 str. 136—144.	181
Podpis: S. Rutar. — Objavlja 4 pisma o rimski kraljici. — Poročila: Mittheilungen des Musealvereins für Krain. — Ljubljanski zvon 1894 št. 2 str. 122—123.	
Die bisher in Krain bestimmten Fixpunkte. 2. Abt.: Naturkund. — Mitteilungen des Musealvereins für Krain 1893 str. 147—153.	182
Podpis: S. Rutar.	
Goriški Kras. — Učiteljski tovariš 1893 št. 1 str. 3—6, št. 2 str. 20—22, št. 3 str. 31—33.	183
Podpis: S. Rutar. — Nadaljevanje iz I. 1892.	
Gradišče in gomile na gori Sv. Magdalene pri Šmarji. — Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko 1893 str. 1—7.	184
Podpis: S. Rutar. — Na str. 7: Slovensko-nemška starinoslovska terminologija [70 izrazov].	
Iz vatikanskega arhiva. — Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko 1893 seš. 6 str. 240—244.	185
Podpis: S. Rutar. — Objavlja 6 odlozkov iz dokumentov papeža Bonifacija IX. (1389—1404), namejenih raznim cerkvenim osebam na Kranjskem.	
Jur-Kobila. — Ljubljanski zvon 1893 št. 3 str. 191—192.	186
Podpis: S. R. — O Dalmatinu v Ijudskem Izročilu.	
Nemško-slovenska starinoslovska terminologija. — Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko 1893 seš. 2 str. 46.	187
Podpis: S. Rutar.	
Papež Pij VI. I. 1782 v Gorici. — Primorec 1893 (9. VI.) št. 12 str. [1—2] priloga.	188
Brez podpisa. — Ponatisnjeno v Koledarju za prestopno leto 1896 (Gorica) in v knjigi S. Rutar, Zgodovinske črtice pokneteno grofije goriško-gradiške (Gorica 1896 str. 22—28).	
Papež Pij VI. v Ljubljani I. 1782. — Slovenski narod 1893 (20. V.) št. 115 str. 1—3.	189
Brez podpisa.	
Selitev Slovanov proti jugu. — Ilustrovani narodni koledar 1893 str. 122—138.	190
Podpis: S. Rutar. — Nadaljevanje v I. 1894. — Razprava je bila napisana 1875 v nemščini kot seminarska naloga.	
c) Poročila iz Italije. — Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko 1893, seš. 2 str. 75—77, seš. 3 str. 114—115.	191
Podpis: S. Rutar. — O arheoloških najdbah v Rimu iz etruščanske in starorimske dobe ter o Crnčičevih raziskavah svetojeronskega zavetnika v Rimu.	

Poročila z Grškega. (Najnovejše izkopine na Grškem.) — Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko 1893 seš. 4 str. 152—155.	192
Iz starogrške dobe.	
Razkopavanje na Magdalenski Gori. — Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko 1893 seš. 6 str. 252—253.	193
Podpis: S. Rutar. — O rimskih grobovih, ki jih je našel Jernej Pečnik.	
Starinske najdbe na Magdalenski gori. — Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko 1893 seš. 5 str. 207—208.	194
O rimskih grobovih, ki jih je našel Jernej Pečnik.	
Starinske najdbe ob dolenjski železnici. — Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko 1893 seš. 1 str. 35.	195
Podpis: S. R. — Grobovi in cesta iz rimske dobe v Ljubljani in Šmarju pri Grosupljem; posoda iz predzgodovinske dobe v Grosupljem.	
c) Belograd. — Slovenski narod 1893 (18. IX., 19. IX.) št. 213 str. 1, št. 214 str. 1	196
Podpis: S. R.	
Delfi. — Slovenski narod 1893 (30. VIII., 31. VIII.) št. 198 str. 1—2, št. 199 str. 1.	197
Podpis: S. R.	
Galov stolp pri Florenci. — Slovenski narod 1893 (31. VII., 1.VIII., 2. VIII.) št. 173 str. 1—3, št. 174 str. 1—3, št. 175 str. 1—2.	198
Podpis: S. R.	
Hajd' v Trojo! — Slovenski narod 1893 (12. IX., 13. IX.) št. 208 str. 1—2, št. 209 str. 1—2.	199
Brez podpisa.	
Iz Bohinja čez Komarčo v Sočo. — Slovenski narod 1893 (12. XII., 13. XII., 14. XII.) št. 284 str. 1—2, št. 285 str. 1—2, št. 286 str. 1.	200
Podpis: S. R. — Izšlo tudi v Planinskem vestniku 1899 št. 12 str. 185—189.	
Iz Patrasa v Korint. — Slovenski narod 1893 (18. VIII., 21. VIII.) št. 188 str. 1—2, št. 190 str. 1—2.	201
Podpis: S. R.	
Kapri. — Slovenski narod 1893 (3. VI.) št. 125 str. 1—2.	202
Brez podpisa.	
Krf. — Slovenski narod 1893 (16. VIII., 17. VIII.) št. 186 str. 1, št. 187 str. 2.	203
Podpis: S. R.	

Na Egejskem morji. — Slovenski narod 1893 (4. IX., 5. IX.) št. 202 str. 1, št. 203 str. 1—2.	204
Podpis: S. R.	
Na zvoniku sv. Marka. — Soča 1893 (14. IV.) št. 16 str. 1—2.	205
Podpis: S. R.	
Olimpija. — Slovenski narod 1893 (28. VIII., 29. VIII.) št. 196 str. 1—2, št. 197 str. 1—2.	206
Podpis: S. R.	
Pirej in Navplija. — Slovenski narod 1893 (22. VIII., 23. VIII.) št. 191 str. 1—2, št. 192 str. 1—2.	207
Podpis: S. R.	
Pompeji. — Slovenski narod 1893 (7. VI.) št. 128 str. 1—2.	208
Brez podpisa.	
Potopisne črtice iz Italije. — Slovenski narod 1893 (3. VIII.—11. VIII.) št. 176—183.	209
Podpis: R. — Nadaljevanje ni izšlo v št. 178. Vsebina: I. Vesuv. II. Salerno. III. Pulja. IV. Baja.	
Sofija (Sredec). — Slovenski narod 1893 (14. IX., 15. IX.) št. 210 str. 1—2, št. 211 str. 1—2.	210
Brez podpisa.	
Tivoli. — Slovenski narod 1893 (19. V.) št. 114 str. 1—3.	211
Brez podpisa.	
V Albanskih gorah. — Slovenski narod 1893 (23. V.—26. V.) št. 116—119.	212
Brez podpisa.	
1894	
a) Guida di Spalato e Salona. Con 25 Tavole. Versione dal croato. Zara, Stabilimento tipografico di S. Artale 1894. (VII) + 280 str. + pril. 8°	213
Podpis: S. Rutar, Soavtorja Ljuka Jelić, Frane Bulić. Rutarjev delež v knjigi: Živiljenjepisno-Dioklecijana (str. 28—32), opis Dioklecijanove palače (str. 50—85), del opisa ruševin Solina (str. 225—232), geografski del (str. 261—278). Knjiga je posvečena prvemu kongresu krščanskih arheologov v Splitu. Priloge: arheološka karta Solina in okolice, tloris Solina, plan starega krščanskega pokopališča v Solinu in plan Dioklecijanove palače.	
Vodja po Spljetu i Solinu. Sa 25 Tablica, Zadar, t. Tiskara S. Artala 1894. VIII + 298 str. 8° + pril.	214
Podpis: S. Rutar, Soavtorja Ljuka Jelić, Frane Bulić. Rutarjev delež v knjigi: str. 26—31, 47—82, 220—233, 269—298. Priloge kot v Italijanskem prevodu. — Poročilo: Vodja po Spljetu i Solinu. — Slovenski narod 6. X. 1894 št. 229 str. 4.	

b) Argivska ravnica. — Izvestje c. kr. II. drž. gimnazije v Ljubljani 1893/94 str. 3—14.	215
Podpis: S. Rutar.	
Dve starci slovenski pesmi. — Ljubljanski zvon 1894 št. 1 str. 62—64.	216
Podpis: S. R. — Objava in komentar dveh slovenskih pesmi (Anacreon; A. Lavrin, Parafrasi) v čast J. F. Kobenciju, iz knjige Raccolta di composizioni e di poesie italiane ... (Gorica 1779). Z živiljenjepisom I. F. Kobencija.	
Grobišče pri Sv. Luciji blizu Tolmina. — Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko 1894 seš. 1—4.	217
Podpis: S. Rutar. — O izkopavanjih keltskega grobišča, ki jih je vodil Karlo Marchesetti I. 1884. — Ponatisnjeno v Koledarju za prestopno leto 1896 (Gorica) in v knjigi S. Rutar, Zgodovinske črtice poknežene grofije gorško-gradiške (Gorica 1896 str. 41—71) pod naslovom: Prazgodovinska razkopaljanja po gorenji Soški dolini in bližnji Benečiji.	
Rimska cesta iz Navporta v Emono. — Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko 1894 seš. 4 str. 161—163.	218
Poročilo: [Alfons] Müllner: Zur Emona-Frage. — Argo 1898 št. 11/12 str. 199—200.	
Das Ruinenfeld von Bihač. [Z 1 topogr. karto.] — Ephemeris Bihačensis 1894 str. 2—4.	219
Podpis: S. Rutar. — Opis starih hrvaških spomenikov pri Splitu.	
Selitev Slovanov proti jugu. — Ilustrovani narodni koledar 1894 str. 95—118.	220
Podpis: S. Rutar. — Nadaljevanje iz I. 1893, dalje v I. 1895.	
c) Andrej Jožef Lavrin, ... — Ljubljanski zvon 1894 št. 2 str. 127.	221
Podpis: S. R. — Živiljenjepisni podatki o J. Lavrinu.	
Die Grabungen in Krain während des Jahres 1893. (Notizen. 132.) — Mitteilungen der k. k. Central-Kommission zur Erforschung und Erhaltung der Kunst und histor. Denkmale 1894 str. 183—184.	222
Kamnik, zemljepisno-zgodovinski opis, sestavil, izdal in založil Lj. Stiasny, tiskal Kleinmayr & Bamberg v Ljubljani 1894. — Ljubljanski zvon 1894 št. 6 str. 376—377.	223
Podpis: S. R.	
Kamnik, zemljepisno-zgodovinski spis, sestavil, izdal in založil Ljudevit Stiasny, tiskal Kleinmayr & Bamberg v Ljubljani 1894. — Učitejski tovarš 1894 št. 12 str. 186—187.	224
Podpis: S. R.	
Letošnja razkopavanja po Grškem. — Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko 1894 seš. 3 str. 112—113.	225
Podpis: S. Rutar. — Informacija o izkopavanjih v Atenah in v Delfih.	

Prazgodovinske najdbe na Kranjskem I. 1894. — Izvestja Muzejskega društva na Kranjskem 1894 seš. 2 str. 78—79, št. 5 str. 210—211.	226
Podpis v št. 2: P + R. (soavtor Pečnik), v št. 5: S. R. — O najdbi staroslovenskih grobov ali naselij pri Stični, na Bledu, pri Št. Jerneju in Dolenji Stari vasi.	
Razkopavanja po Bosni. — Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko 1894 seš. 4 str. 163.	227
Poročilo o arheoloških raziskavah zadnjih let.	
Riflessi di poesia e prosa slovena. V Trstu, tiskarna Dolenc, založil Fran Pirman. — Ljubljanski zvon 1894 št. 9 str. 572.	228
Podpis: R. — O Pirmanovih prevodih, zlasti Prešernovih pesmi.	
č) Atene. — Ljubljanski zvon 1894 št. 8 str. 494—500, št. 9 str. 554—560, št. 10 str. 619—623.	229
Podpis: S. Rutar.	
Novi Rim in ostanki starega Rima. — Ljubljanski zvon 1894 št. 1—5.	230
Podpis: S. Rutar. — Upoštevaj popravek na str. 128	
1895	
b) Carniolana aus dem Graf Coronini-Cronbergischen Archive. — Mitteilungen des Musealvereins für Krain 1895 št. 3 str. 113, št. 4 str. 153—158.	231
Podpis: S. Rutar. — Regesta 19 listin iz Coronini-jevega arhiva v Kromberku pri Gorici.	
Claudia — Celeia. — Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko 1895 seš. 5 str. 169—175.	232
Podpis: S. Rutar. — O rimski naselbini Celeia na ozemlju današnjega Celja. — Poročilo: Vladimir Lovc: Izvestja muzejskega društva za Kranjsko ... Letnik V. V Lj. 1895. — Lalbacher Zeitung 1896 št. 6 str. 45.	
Gorica. — Koledar družbe sv. Mohorja 1895 str. 33—42.	233
Goriški Travnik in knezo-nadškofijska palača. — Soča 1895 (22. II.) št. 8 str. 1.	234
Podpis: S. R. — Zgodovina trga Travnik (kasneje Piazza grande) v Gorici in tamkajšnje škofijske palače. — Ponatisnjeno v Koledarju za prestopno leto 1896 (Gorica) in v knjigi S. Rutar, Zgodovinske črtice poknežene grofije goriško-gradiške (Gorica 1896 str. 19—21).	
Marktpreiviliegen von Planina-Alben. — Mitteilungen des Musealvereins für Krain 1895 št. 1 str. 30—31.	235
Podpis: S. Rutar. — Objavlja tržni privilegij, ki ga je podeli Planini 16. VIII. 1626 cesar Ferdinand II. Habsburški.	
Newhaus — Castelnuovo. — Mitteilungen des Musealvereins für Krain 1895 št. 4 str. 115—123.	236
Brez podpisa. — O legi in lastnikih gradu in gospoščine Podgrad kot dodatek k članku Newhaus-Castelnuovo am Karste. (Mitteilungen des Musealvereins für Krain 1890 str. 191—203).	

Ruševine Bihaćkoga polja. — Bihać 1895 str. 41—43.	237
Arheološke najdbe iz grške, rimske in starohrvatske dobe.	
Schloss und Herrschaft Luegg. — Mitteilungen des Musealvereins für Krain 1895 št. 1 str. 2—11, št. 2 str. 45—57, št. 3 str. 94—103.	238
Podpis: S. Rutar. — Zgodovina plemiške družine Lueger in njihovega Predjamskega gradu pri Postojni.	
Selitev Slovanov proti jugu. — Ilustrovani narodni koledar 1895 str. 97—107.	239
Podpis: S. Rutar. — Nadaljevanje iz I. 1894, konec v I. 1896 (Velika Moravska in staroslovenski jezik).	
Stran-Kromberg. — Soča 1895 (1. III.) št. 9 str. 1—2.	240
Podpis: S. R. — Zgodovina Kromberka (Nekdaj Stran) pri Gorici — Ponatisnjeno v Koledarju za prestopno leto 1896 (Gorica) in v knjigi S. Rutar, Zgodovinske črtice iz poknežene grofije goriške in gradiške (Gorica 1896 str. 29—32).	
Završniška gospoščina na Krasu. — Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko 1895 str. 213—228.	241
Podpis: S. Rutar. — Zgodovina gospoščine Zavrhek pri Sežani.	
Zgodovinske črtice iz poknežene grofije goriške in gradiške. I. del. V Gorici, A. Gabršček 1895. — Koledar za prestopno leto 1896. Veljaven sosebno v goriški nadškofiji. Gorica 1895. Str. 1—80.	242
Vsebinsko: Samostan benediktink v Monasteru pri Ogleju. Grofje Neuhaus-Št. Maver. Potovanje cesarja Leopolda I. po Goriškem I. 1660. Goriški Travnik in knezoškofijska palača. Papež Pij VI. I. 1782 v Gorici. Stran-Kromberg. Belinski opatija. Prazgodovinska razkopavanja po gorenji Soški dolini in bližnji Beneščiji. Zgodovinske črtice o Gorici. Gorlčani pred 100 leti. — Ponatisnjeno v knjigi S. Rutar, Zgodovinske črtice iz poknežene grofije goriške in gradiške (Gorica 1896). — Poročilo: Koledar za prestopno leto 1896 ... Ljubljanski zvon 1896 št. 1 str. 54—55.	
c) Altertümliche Funde. — Mitteilungen des Musealvereins für Krain 1895 št. 1 str. 31.	243
Podpis: S. R. — O izkopavanjih Jerneja Pečnika pri Mirni peči in pri Kranju (rimski predmeti).	
Bericht über die bisherigen Grabungen B. Pečnik's bei Brezje (Notizen. 2.) — Mitteilungen der k. k. Central-Kommission zur Erforschung und Erhaltung der Kunst und histor. Denkmale 1895 str. 40—41.	244
Podpis: S. Rutar.	
Letošnja razkopavanja na Brezju pri Mirni peči. — Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko 1895 seš. 3 str. 128.	245
Podpis: S. R. — O odkopavanjih rimskih grobov, ki jih je vedil Jernej Pečnik.	
Der Magdalenenberg bei St. Marein unterhalb Laibach. (Notizen. 1.) — Mitteilungen der k. k. Central-Kommission zur Erforschung und Erhaltung der Kunst und histor. Denkmale 1895 str. 39—40.	246
Podpis: S. Rutar. — Z načrtom Št. magdalenske okolice.	

Meščanska bolnišnica v Ljubljani. — Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko 1895 seš. 6 str. 261.	247
Podpis: S. Rutar. — O nekdanji špitalski cerkvi v Ljubljani, katere temelje so odkrili pri zidanju bolnišnice I. 1895.	
Nove najdbe okoli koloseja v Rimu. — Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko 1895 seš. 5 str. 206.	243
249	
Olimpijske igre — oživljene! — Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko 1895 seš. 6 str. 259—260.	249
Podpis: S. Rutar.	
Prähistorische Funde. — Mitteilungen des Musealvereins für Krain 1895 št. 5/6 str. 196—197.	250
Podpis: S. R. — O izkopavanhjih Franca Šetina pri Črnomlju.	
Prähistorische Grabungen in Krain. — Mitteilungen des Musealvereins für Krain 1895 št. 3 str. 114.	251
Podpis: S. R.	
Prazgodovinska razkopavanja pri Brezju. — Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko 1895 seš. 6 str. 259.	252
Podpis: S. Rutar.	
Prazgodovinske izkopine na Dolenjskem. — Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko 1895 seš. 5 str. 205—206.	253
Podpis: S. Rutar.	
Slovenski plemiči Nagerschigg. — Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko 1895 seš. 6 str. 261.	254
Podpis: S. Rutar.	
Č) Črez Ture. — Planinski vestnik 1895 št. 7 str. 104—106, št. 9 str. 129—133.	225
Podpis: S. Rutar.	
1896	
a) Samosvoje mesto Trst in mejna grofija Istra. (1. snopič.) Prirodoznanstveni, statistični, kulturni in zgodovinski opis. (26 podob in 1 načrt.) Ljubljana, Matica Slovenska 1896. (IV) + III + 128 str. 8°. (Slovenska zemlja. 2.).	256
Podpis: S. Rutar. — Poročila: Janko Mariborski [Janko Siebinger]: Knjige Matice slovenske. — Nada 1896/97 št. 13 str. 199—200; Franc Kos: Samosvoje mesto Trst in mejna grofija Istra ... 1. sn. — Ljubljanski zvon 1897 št. 3 str. 187—188.	
Zemljevid za spodnje in srednje razrede avstrijskih srednjih šol. Drugi tečaj: Opis zemelj (22 podob.) V Ljubljani, Kleinmayr & Bamberg 1896. IV + 167 str. 8°.	257

Zgodovinske črtice iz poknežene grofije goriško-gradiške. V Gorici, A. Gabršček 1896. 155 str. 8°.	258
Vsebina: Samostan benediktink v Monasteru pri Ogleju (1. objava: Soča 1890 št. 40—41). Grofje Neuhaus-St. Maver, Potovanje cesarja Leopolda I. po Goriškem I. 1660 (1. objava: Nova Soča 1890 št. 3—5). Goriški Travnik in knezoškofijalska palača (1. objava: Soča 1895 št. 8). Papež Pij VI. I. 1782 v Gorici (1. objava: Primorec 1893 št. 12). Stran-Kromberg (1. objava: Soča 1895 št. 9). Belinjska opatija (1. objava: Soča 1883 št. 14, 16, 17). Prazgodovinska razkopavanja po gorenji Soški dolini in bližnji Benečiji (1. objava: Grobišče pri Sv. Luciji blizu Tolminu. Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko 1894 seš. 1—5). Zgodovinske črtice o Gorici. Goriščani pred 100 leti (1. objava: Soča 1885 št. 9 — podpis: P. pl. Radies). Razmere med Slovenci in Langobardi (popravljeni in izpolnjeni ponatis iz Soče 1875 št. 7—16). Topografija goriške dežele za časa Rimjanov (1. objava: Soča 1874 št. 36—38). Rimski cesti po Vipavski dolini in po Krasu (1. objava: Soča 1886 št. 14—18). — Ponatis iz Koledarja za goriško nadškofijo za l. 1896 in 1897.	
b) Sibirsko železnica. — Ljubljanski zvon 1896 št. 8 str. 470—474, št. 9 str. 532—537.	259
Velika Moravska in staroslovenski jezik. — Ilustrovani narodni koledar 1896 str. 127—142.	260
Podpis: S. Ruter. — Nadaljevanje iz prejšnjih treh letnikov (naslov Selitev Slovanov proti jugu). — Poročilo: [Viktor Bežek]: Ilustrovani narodni koledar za prestopno leto ... Ljubljanski zvon 1896 št. 1 str. 55.	
Zgodovinske črtice iz poknežene grofije goriške in gradiške. II. del. V Gorici, A. Gabršček 1896. — Koledar za goriško nadškofijo za navadno leto 1897. (Gorica 1896.) Str. 95—170.	261
Vsebina: Razmere med Slovenci in Langobardi. Topografija goriške dežele za časa Rimjanov. Rimski cesti po Vipavski dolini in po Krasu. — Ponatisnjeno v knjigi S. Ruter, Zgodovinske črtice iz poknežene grofije goriške in gradiške (Gorica 1896).	
c) Arheologični pabirci. — Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko 1896 seš. 1 str. 47.	262
Podpis: S. R.	
Die Hügelgräber von Brezje. (Notizen. 126.) — Mitteilungen der k. k. Central-Kommission zur Erforschung und Erhaltung der Kunst und histor. Denkmale 1896 str. 225—227.	263
Podpis: Conservator Rutar.	
Prazgodovinske izkopine. — Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko 1896 seš. 6 str. 242—243.	264
Podpis: S. R. — Bela Cerkev na Dolenjskem, Črnomelj, Smarje pri Ljubljani, Valična vas pri Zagradcu.	
Starinske najdbe. — Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko 1896 seš. 1 str. 46—47.	265
Podpis: S. R. — O najdih rimskih grobov (Bela Cerkev na Dolenjskem, Okolica Drnovega pri Krškem, Ljubljana, Smarje pri Ljubljani) in rimske naselbine (pri Črnomelu).	
Viestnik hrvatskog arheološkoga društva, nove serije godina I. (1893), urednik dr. J. Brunšmid. — Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko 1896 seš. 1 str. 45.	266
Podpis: S. R.	

- »Zeitschrift für österreichische Volkskunde«, ... — Ljubljanski zvon 1896 št. 3 str. 191. 267
Podpis: S. R.
- Zemljevid kamniškega okraja.** — Ljubljanski zvon 1896 št. 6 str. 387. 268
Podpis: S. R. — Zemljevid je izdalo Učiteljsko društvo kamniškega okraja.
- c) **Carigrad.** — Ljubljanski zvon 1896 št. 1—4. 269
- d) **Muchova stenska tabla »pra- in ranogodovinskih« spomenikov iz Avstro-Ogrske.** Izdelal Ed. Hözl na Dunaju 1896. 270
- V. pl. Haardtov Zemljevidni atlas za ljudske šole s slovenskim podučnim jezikom.** Predelal Simon Rutar. I. izd. v sedmih kartah. Dunaj, E. Hözl 1896. 4°. 271
Poskusni natis.
- Vincenc Haardtova monarhija Austro-Ogerska.** Za porabo v slov. šolah prir. Simon Rutar. Risana v zemljevidnem zavodu Ed. Hözla. 1 : 1.000.000. Dunaj, Ed. Hözl 1896.
Poskušeni natis.
- 1897
- a) **Samosvoje mesto Trst in mejna grofija Istra.** Prirodoznanstveni, statistični, kulturni in zgodovinski opis. (2. snopič.) (12 podob in 1 načrt.) Ljubljana, Matica Slovenska 1897. Str. (IV) + 129—280 + (II) + VI. 8°. (Slovenska zemlja. 2.). 273
Podpis: S. Rutar. — Poročilo: Franc Kos: Samosvoje mesto Trst in mejna grofija Istra... — Ljubljanski zvon 1898 št. 5 str. 313—315.
- b) **Fundbericht über die archäologischen Grabungen auf den prähistorischen Grabfeldern Krains im Jahre 1896.** — Mitteilungen der k. k. Central-Kommission zur Erforschung und Erhaltung der Kunst und histor. Denkmale 1897 N. F. str. 183—187. 274
Podpis: Gustav Rutar (v kazalu Simon Rutar).
- Prebivalci Trsta in Istre po veri in narodnosti.** Po Simona Rutara knjigi »Samosvoje mesto Trst in mejna grofija Istra«. — Edinost 1897 (27. IV.) št. 50 (izdaja za torek) str. 2. 275
Brez podpisa.
- Prebivalstvo Trsta in Istre in njega gostost.** Po Simona Rutara knjigi »Samosvoje mesto Trst in mejna grofija Istra« 1896, izd. »Matica Slovenska«. — Edinost 1897 (3. III.) št. 26 (izdaja za sredo) str. 4. 276
Brez podpisa.

- c) **Šilertabor.** (Mali zapiski.) — Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko 1897 seš. 6 str. 204—205. 277
Podpis: S. R. — O nekdanji utrdbi Šilertabor pri Cerknici na Notranjskem.
- 1898
- b) **Pred 50. leti.** Spominski list iz domače zgodovine. — Soča 1898 (18. III., 22. III.) št. 22 str. 2—3, št. 23 str. 2—3. 278
Podpis: R. — O spremembah v Avstriji I. 1848 In posebej o odmevih na Gorilškem. Simon Rutar domnevni avtor.
- Solin in njegove razvaline.** — Izvestje c. kr. državne gimnazije v Ljubljani v šolskem letu 1897/98 str. 3—17. 279
Podpis: Sim. Rutar.
- c) **Dott. Giuseppe Loschi, Resia, paesi, abitanti, parlate.** Firenze, M. Ricci 1898. — Ljubljanski zvon 1898 št. 9 str. 572—573. 280
Podpis: S. R. — Tudi o publikaciji: J. I. N. Baudouin de Courtenay, Materjaly dlia jugoslovjanskej dijalektologii i etnografii.
- Das Ende der Welt.** — Zeitschrift für österreichische Volkskunde 1898 str. 305. 281
Podpis: S. R.
- Odkod ime Horjul?** — Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko 1898 seš. 3 str. 105. 282
Podpis: S. R. — Odgovor na članek P. Blöhinjača Odkod Ime Horjul (Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko 1898 št. 2 str. 73—74).
- Prazgodovinske izkopine pri Toplicah na Dolenjskem.** — Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko 1898 seš. 3 str. 102—103. 283
Podpis: S. R. — Pri Dolenjskih Toplicah.
- Das römische Gräberfeld bei Svetje-Ladija.** (Notizen. 4.) Mitteilungen der k. k. Central-Kommission zur Erforschung und Erhaltung der Kunst und histor. Denkmale 1898 N. F. str. 59. 284
Podpis: Rutar.
- Römisches Grabfeld bei Lustthal.** (Notizen. 5.) — Mitteilungen der k. k. Central-Kommission zur Erforschung und Erhaltung der Kunst und histor. Denkmale 1898 N. F. str. 59. 285
Podpis: Rutar.
- Die »Sreća« im priesteslichen Gewande bei den Slowenen.** — Zeitschrift für österreichische Volkskunde 1898 str. 305. 286
Podpis: S. Rutar.

- 1899
- a) **Beneška Slovenija.** Prirodoznanstveni in zgodovinski opis. (15 podob.) Ljubljana, Matica Slovenska 1899. (IV) + IV + (II) + 188 str. 8°. (Slovenska zemlja. 3.). 287
 Podpis: S. Rutar. — Poročila: Fran Komatar: »Slovenska Matice«. — Slovenski narod 1900 (21. V.) št. 116; Franc Kos: Beneška Slovenija ... — Ljubljanski zvon 1900 št. 8 str. 514—518 (z dostavkom A. Aškerca in S. Rutarja); Ivan Trinko: Knjige »Slovenske Matice« za I. 1899. Beneška Slovenija ... — Dom in svet 1900 št. 9 str. 284—285; glej tudi: S. Rutar: H kritikam moje »Beneške Slovenije«. — Ljubljanski zvon 1900 št. 8 str. 518—519.
- Römische Strassen und Befestigungen in Krain.** Mit Karten und Faksimiles. Wien, k. k. Central-Kommission 1899. 48 str. 2 zvd. 4°. 288
 Svootor: Anton von Premerstein. — Poročila: A. K. [Anton Koblar]: Römische Strassen ... — Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko 1900 seš. 4 str. 144; Römische Strassen unnd Befestigungen ... — Ljubljanski zvon 1901 št. 2 str. 140.
- Zemljevid za spodnje in srednje razrede srednjih šol.** Opis dežel razen Avstro-Ogrske. 2. natisk. Pregledal V. Bežek. Ljubljana, Kleinmayr & Bamberg 1899. IV + 168 str. 8°. 289
 Brez podpisa. — Poročilo: Nova šolska knjiga. — Slovenski narod 1899 (22. IX.) št. 217 str. 3 [poročilo o izidu].
- b) **Alterthümliche Funde in Krain im Jahre 1898.** — Laibacher Zeitung 1899 (28. X., 30. X.) št. 248 str. 1963—1964, št. 249 str. 1975. 290
 Iz predzgodovinske in rimske dobe v Šmartnem pri Kranju, Dol. Toplicah, Vinjem vrhu pri Novem mestu in v Ljubljani.
- Aus dem Jahresberichte 1898 des Conservators Professor Rutar.** — Mitteilungen der k. k. Central-Kommission zur Erforschung und Erhaltung der Kunst und histor. Denkmale 1899 N. F. str. 165—166. 291
 Podpis: S. R.
- Die Herren von Kreyg in Kärnten, Krain und im Dienste der gefürsteten Grafen von Görz.** — Mitteilungen des Musealvereins für Krain 1899 št. 3/4 str. 65—77. 293
 Podpis: S. Rutar.
- Rimska cesta. »Aquileia—Siscia«.** — Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko 1899 seš. 1 str. 27—35, seš. 2 str. 41—50, seš. 4 str. 113—119. 294
 Podpis: Sim. Rutar.
- c) **Ein Goldschmuck der fränkischen Zeit aus Krainburg.** (Notizen. 97.) — Mitteilungen der k. k. Central-Kommission zur Erforschung und Erhaltung der Kunst und histor. Denkmale 1899 N. F. str. 142—143. 295
 Podpis: S. R.
- Hrvatski narod.** Knjiga za pouku, hrvatskom seljakom poklanja Ivan Nep. Jemeršić, II. izdanje, Zagreb 1899, tiskom A. Scholza. — Ljubljanski zvon 1899 št. 11 str. 710—711. 296
 Podpis: S. R.

- Im Auftrage der Central-Commission.** (Notizen. 65.) — Mitteilungen der Kunst und histor. Denkmale 1899 str. 94—96. 297
 Svootor: Anton von Premerstein.
- Ivan Trinko. Italšti Slovinci.** — Ljubljanski zvon 1899 št. 3 str. 186—187. 298
 Podpis: S. R. — O članku v reviji »Slovansky prehled«.
- Pavla Diakona slavnost.** — Ljubljanski zvon 1899 št. 10 str. 643—646. 299
 Podpis: SR. — O življenju in delu Pavla Diakona ter o proslavi enajste stoletnice smrti.
- Prazgodovinske izkopanine na Dolenjskem.** — Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko 1899 seš. 1 str. 35—36. 300
 Podpis: S. Rutar.
- Die römische Strasse von Emona nach Nauportus.** (Notizen. 50.) — Mitteilungen der k. k. Central-Kommission zur Erforschung und Erhaltung der Kunst und histor. Denkmale 1899 N. F. str. 54—55. 301
 Brez podpisa.
- c) **Iz Bohinja čez Komno v Sočo.** — Planinski vestnik 1899 št. 12 str. 185—189. 302
 Podpis: S. R. — Ponatis iz Slovenskega naroda 1893 št. 284—286.
- d) **Gorica in okolica.** V. pl. Haardta, Simona Rutarja in Fr. Orožna. 1 : 200.000. Dunaj (ok. 1899). 303
 V. pl. Haardtov Zemljevidni atlas za ljudske šole s slovenskim učnim jezikom. — Predelala Simon Rutar in Fr. Orožen. Izdanje I. za Kranjsko in Primorsko v 7. zemljevidih. Dunaj, Ed. Hörlzel 1899. 303a
- 1900
- a) **Rakovska dolina in Cerkniško jezero.** Ponatis iz »Planinskega vestnika«, glasila »Slov. planinskega društva«. V Ljubljani, t. A. Klein & comp. 1900. 14 str. 4°. 304
 Podpis: S. Rutar.
- b) **Ajdovski zid pri Vrhniku.** — Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko 1900 seš. 2 str. 55—59. 305
 Podpis: S. Rutar. — O ostankih tako imenovanega »ajdovskega zida«, rimskega obrambnega zida na Vrhniku.
- Matija iz Kranja, papežev vojak leta 1654.** — Gorenjec 1900 št. 18 str. 2—3, št. 19 str. 2—3. 306
 Prevod in komentar dela dokumentov, ki jih je objavil Ivan Crnčič (Imena Slavjenin i Iliri u našem gostinjcu u Rimu poslije 1453 godine.) v: Starine Jug. akademije znanosti in umetnosti XVIII, 1886 str. 1—164.
- Nekaj o bojnem bratstvu Slovencev in Hrvatov.** — Spomen-cvieče iz hrvatskih i slovenskih dubrava, izd. Matica Hrv. 1900 str. 204—208. 307
 Podpis: Simo Rutar. — O zvezah od 16. do 19. stol.

Prešeren med Italijani. — Ljubljanski zvon 1900 št. 12 str. 847—849.	308
Podpis: S. Rutar. — O prevodih in študijah o Prešernu v Italijanščini.	
Rakovska dolina in Cerkniško jezero. — Planinski vestnik 1900 št. 3 str. 43—45, št. 4 str. 56—59, št. 5 str. 72—76.	309
Podpis: S. Rutar. — Izšel tudi ponatis. Ljubljana 1900.	
c) A. Černy, U údolí Resie. Otisk ze Slovanského Prehledu, II. roč. — Ljubljanski zvon 1900 št. 3 str. 189—190.	310
Podpis: S. R. — S pregledom dotedanjih spisov o Beneških Slovencih.	
C. de Franceschi, I castelli della val D'Arsa. — Ljubljanski zvon 1900 št. 9 str. 583.	311
Podpis: S. Rutar. — Arsa = Raša.	
Conservator Professor Rutar hat im November 1899 an die k. k. Central-Commission berichte ... (Notizen. 45.) — Mitteilungen der k. k. Central-Kommission zur Erforschung und Erhaltung der Kunst und histor. Denkmale 1900 str. 106—107.	312
Dr. Hirc—H. pl. Hranilović, Zemljepis Hrvatske ... — Ljubljanski zvon 1900 št. 9 str. 583.	313
Podpis: S. Rutar.	
Dr. K. Moser, »Der Karst und seine Höhlen, Triest 1899 ...« — Ljubljanski zvon 1900 št. 4 str. 256.	314
Podpis: S. R.	
Guida storica di Cividale, spisal G. Grion. — Ljubljanski zvon 1900 št. 9 str. 582.	315
Podpis: S. Rutar.	
H kritikam moje »Beneške Slovenije«. — Ljubljanski zvon 1900 št. 8 str. 518—519.	316
Podpis: S. Rutar.	
J. Ciperle, Kranjska dežela. Ljubljana 1899, založil pisatelj, tiskal R. Milic ... — Ljubljanski zvon 1900 št. 3 str. 190—191.	317
Podpis: S. R.	
J. Ciperle, Kranjska dežela. Ljubljana 1899, založil pisatelj, tiskal R. Milic, 96 str. — Popotnik 1900 št. 2 str. 59—61, št. 3 str. 89—92.	318
Podpis: S. R. — S popravkom.	
Jakob Dimnik, Avstrijska zgodovina za ljudske šole. Ljubljana 1900, založil Josip Petrič ... — Ljubljanski zvon 1900 št. 11 str. 705—706.	319
Podpis: S. Rutar.	

Prešernove gostilnice. — Ljubljanski zvon 1900 št. 12 str. 876.	320
Podpis: S. Rutar.	
Stara Kranjska, akvarele naslikal K. Grefe, tolmačenje napisal Peter pl. Radics. — Ljubljanski zvon 1900 št. 4 str. 255.	321
Podpis: S. R.	
1901	
b) Die Funde vom Vinivrh bei Weisskirchen. — Laibacher Zeitung 1901 (28. I., 29. I.) št. 23 str. 183—184, št. 24 str. 189—190.	322
O gradlšču iz predzgodovinske dobe ter o groblju iz rimske in staroslovenske dobe. Iz: Mitteilungen der k. k. Central-Kommission zur Erforschung und Erhaltung der Kunst und histor. Denkmale 1901 str. 27—30.	
Die Funde von Vinivrh bei Weisskirchen. — Mitteilungen der k. k. Central-Kommission zur Erforschung und Erhaltung der Kunst und histor. Denkmale 1901 str. 27—30.	323
Objavlja tudi Laibacher Zeitung 1901 št. 23—24.	
c) Il centenario di Paolo Diacono. — Ljubljanski zvon 1901 št. 2 str. 140.	324
Podpis: S. Rutar. — O zborniku, ki je izšel v Čedadu (Atti e memorie del congresso storico ... 1900).	
Conservator Professor Rutar hat unterm berichtet ... (Notizen. 20.) — Mitteilungen der k. k. Central-Kommission zur Erforschung und Erhaltung der Kunst und histor. Denkmale 1901 str. 49—50.	325
E. Laszowski, Hrvatske povjestne gradjevine. — Ljubljanski zvon 1901 št. 2 str. 140.	326
Podpis: S. Rutar.	
Fundbericht aus Krain vom Jahre 1900. (Notizen. 87.) — Mitteilungen der k. k. Central-Kommission zur Erforschung und Erhaltung der Kunst und histor. Denkmale 1901 str. 170.	327
Podpis: Rutar.	
Ottov atlas zemepisny. Vydává »Česká společnost zemevedenská«, rediguje prof. dr. Jindřich Metelko, nakladatel J. Otto v Praze ... — Ljubljanski zvon 1901 št. 7 str. 570—571, št. 11 str. 787.	328
Podpis v št. 11: S. Rutar. — V št. 11 ocena 2. sešitka.	
1902	
c) Jakob Dimnik: Avstrijski junaki. 17 podob. Založil pl. Kleinmayr & Bamberg. Ljubljana 1902. — Ljubljanski zvon 1902 št. 2 str. 135—136.	329
Podpis: S. Rutar. — Z dostavkom uredništva [= Anton Aškerc].	

M. Žunković, Die Ortsnamen des oberen Pettauerfelds (W. Blanke, Marburg 1902). — Ljubljanski zvon 1902 št. 8 str. 500.	330
Podpis: S. Rutar.	
Postojna, nje slavne jame in okolica. Topografično-zgodovinski opis s slikami, sestavil Fran Nedeljko. V Ljubljani 1901, natisnil A. Slatnar v Kamniku, samozaložba. — Ljubljanski zvon 1902 št. 1 str. 66.	331
Podpis: S. Rutar.	
Slovenska zemlja, IV. del: Vojvodina Kranjska. Prirodoznanstveni, politični in kulturni spis. Izdala »Slovenska Matica« 1901. — Ljubljanski zvon 1902 št. 5 str. 354.	332
Ocena Orožne knjige. Z dostavkom uredništva [= Anton Aškerc].	
1903	
c) Sitzungsberichte. Krain. — Mitteilungen der k. k. Central-Kommission zur Erforschung und Erhaltung der Kunst und histor. Denkmale 1903 str. 10—11.	333
1905	
c) Zur Biographie Prešerns. — Laibacher Zeitung 1905 (18. IX.) št. 213 str. 1901.	334
Podpis: R. — Simon Rutar domnevni avtor.	
1921	
b) Dantejeva jama pri Tolminu. Po S. Rutarju Venceslav Belé. — Mladika 1921 št. 17/18 str. 272—273.	335
O tezi nekaterih avtorjev, da je Dante Alighieri 1319 živel kot izgnanec v Dantejevi jami pri Tolminu.	
1933	
b) Naša narodna noša v zgodovini. — Ave Maria 1933 št. 10 str. 13—14.	336
Podpis: S. Rutar.	
1971	
b) Zgodovinske črtice o Bovškem. — Bovško berilo. Nova Gorica, Goriški muzej 1971, str. 47—82.	337
Prvič objavljeno v Soči 1879 kot nadaljevanje članka Petra Kobala: Bovec in njegova okolica.	

1972	
a) Dnevnik (1869 do 1874). Ur. in opombe napisal Branko Marušič. Trst, Narodna in študijska knjižnica; Nova Gorica, Goriški muzej 1972. 188 + (IV) str. 8°. Ilustr.	338
Dopoljen in popravljen ponatis iz Primorskega dnevnika 1972. Str. 185—188: Branko Marušič: Za zaključek. — Poročila: (r+r) [Kazimir Humar]: »Dnevnik« Simona Rutarja. — Katoliški glas 1973 (22. II.) št. 8 str. 10; T. P. [Tomaž Pavšič]: Izšel bo Dnevnik Simona Rutarja. — Primorske novice 1972 (27. X.) št. 44 str. 7; Martin Jevniker: Simon Rutar, Dnevnik (1869—1874). — Literarne vaje (Trst) 1972/73 str. 120; T. P. [Tomaž Pavšič]: Izšel je Dnevnik Simona Rutarja. — Primorske novice 1973 (16. II.) št. 8 str. 6; Franc Rozman: Simon Rutar: Dnevnik. — Naši razgledi 1973 (26. X.) št. 20 str. 516; Simon Rutar »Dnevnik« 1869—1874. — Novi list 1973 (5. IV.) št. 934 str. 6.	
Zgodovina Tolminskega, to je: zgodovinski dogodki sodniških okrajev Tolmin, Bolec in Cerkno ž njih prirodoznanstvenim in statističnim opisom. Spisal S. Rutar. U Gorici 1882. (Faks. ponatis. Nova Gorica, Goriški muzej, zal. Soča 1972.) 334 + XVI str. 8°. Z avtorj. sl.	339
Str. III—XVI: Branko Marušič: Simon Rutar in njegova »Zgodovina Tolminskega«. — Poročila: Tomaž Pavšič: Ponatis Rutarjeve Zgodovine Tolminskega. Ob 120-letnici rojstva Simona Rutarja. — Primorske novice 1971 (12. XI.) št. 46 str. 7; Tomaž Pavšič: Ponatis Rutarjeve Zgodovine Tolminskega. — Primorski dnevnik 1971 (14. XI.) št. 267 str. 5; Zanimanje za slavno knjigo. Ponatis. — Tedenska tribuna 1971 (17. XI.) št. 46 str. 18; Tomaž Pavšič: Ponatis »Zgodovine Tolminskega«. Ob 120-letnici rojstva Simona Rutarja. — Družina 1971 (28. XI.) št. 23 str. 4; g. m. [Tomaž Pavšič]: Že 414 naročnikov na Rutarjevo knjigo. — Primorske novice 1971 (24. XII.) št. 52 str. 10; Tomaž Pavšič: Ponatis Rutarjeve Zgodovine Tolminskega. Ob 120-letnici rojstva Simona Rutarja. — Avtorezor Tolmin (Glasilo kolektiva) 1971 št. 3 str. 17; Tomaž Pavšič: Ponatis Rutarjeve Zgodovine Tolminskega. Ob 120-letnici rojstva Simona Rutarja. — Naš list (Glasilo kolektiva Salcnit: Anhovo) 1971 št. 12 str. 10; Tomaž Pavšič: Ponatis Rutarjeve Zgodovine Tolminskega. Ob 120-letnici rojstva Simona Rutarja. — Tribuna (Glasilo SZDL Idrija) 1971 št. 10/11 str. 25—26; Zanimiva analiza dela zgodovinarja Simona Rutarja. — Primorski dnevnik 1972 (12. I.) št. 9 str. 3; Drago Kralj: Rutar prihaja! Tolminski zapisi (4). — Delo 1972 (16. II.) št. 44 str. 7; Tomaž Pavšič: Rutarjeva Zgodovina Tolminskega. Izide sredi maja. — Primorske novice 1972 (28. IV.) št. 18/19 str. 10; Novice. Km pri Kobaridu. Spominska slovesnost. — Delo 1972 (11. V.) št. 117 str. 3; [Marko Walritsch]: V nedeljo v vasi Km počastitev Simona Rutarja. Ob ponatisu »Zgodovine Tolminskega«. — Primorski dnevnik 1972 (16. V.) št. 117 str. 3; V nedeljo slavijo pod Kromom. — Novi list 1972 (18. V.) št. 891 str. 6; Slovesnost pod Kromom. — Delo 1972 (23. V.) št. 138 str. 6; [Marija Češčut]: Rutarjevo slavje v Knu. — Katoliški glas 1972 (25. V.) št. 21; Pomenljiva slovesnost pod Kromom. — Novi list 1972 (25. V.) št. 892 str. 5; Jože Horvat: Zgodovina Tolminskega. Izdele v nedeljo. Ob ponatisu Rutarjeve »Zgodovine Tolminskega«. — Delo 1972 (3. VI.) št. 149 str. 19; Janez Cundrič: Znova po 90 letih. — Sedem dni 1972 (8. VI.) št. 23 str. 10—11; »Zgodovina Tolminskega«. — Novi list 1972 (15. VI.) št. 895 str. 6; Projeli smo. Simon Rutar: Zgodovina Tolminskega. — Družina 1972 (18. VI.) št. 12 str. 15; T. P. [Tomaž Pavšič]: Rutar gre med ljudi. — Primorske novice 1972 (30. VI.) št. 27 str. 4; Jaka Slokan: Simon Rutar: Zgodovina Tolminskega. Sobota R 1 18.45. — Delo, Priloga RTV 1973 (5.—11. avgust 1973, str. 14, za soboto 11. VIII. 1973).	
b) Mladostni dnevnik Simona Rutarja. — Primorski dnevnik 1972 (25. VI.—30. VIII.) št. 150—204.	340
Z uvodom, zaključkom in opombami Branka Marušiča. — Poročilo: Rutarjev mlađostni dnevnik. Naš novi podlistek. — Primorski dnevnik 1972 (22. VI.) št. 147 str. 5.	
Nemški Rut na Goriškem. — Berilo o Rutu. Izbor objavljenega in neobjavljenega gradiva o vasi Rut na Tolminskem. Nova Gorica, Goriški muzej 1972, str. 27—35.	341
Ponatis iz Kresa 1882 št. 10. — Poročila: Tomaž Pavšič: Rut že nekaj stoletij ni več nemška vas. — Primorski dnevnik 1973 (13. VI.) št. 136 str. 4;	

M. V. [Marko Vuk]: Rut na Tolminskem — nekoč nemški jezikovni otok. — Novi list 1973 (28. VI.) št. 945 str. 6;
 Marijan Breclj]: Berilo o Rutu. — Primorska novice 1973 (29. VI.) št. 27 str. 4;
 Marjan Kravos: Berilo o Rutu. — Primorski dnevnik 1973 (8. VII.) št. 159 str. 5;
 P. K. [Peter Krečič]: Berilo iz Gorjškega muzeja. — Delo 1973 (19. VI.) št. 165 str. 8;
 F. J. [Franc Jeza]: Nekaj pripombi o Berilo o Rutu. — Novi list 1973 (30. VIII.) št. 953 str. 3+6;
 Olga Janša-Zorn: Berilo o Rutu. — Kronika 1974 št. 3 str. 199—200.

1978

- c) **Slavia Italiana.** — Ljubljanski zvon decembrie 1884. Carlo Podrecca: Slavia Italiana. Polemica, Trst 1978 str. 30—35. 342

Podpis: S. R.

II. LITERATURA O SIMONU RUTARJU

1880

- Simon Rutar, naš rojak ...** — Soča 1880 (30. I.) št. 5 str. 3.

1

Ob Rutarjevi prenestitvi v Kotor. O tem, da so članki v Soči 1879 o bovški in tolminske zgodovini njegovi in da ima v rokopisu dokončano domovinoščev goriške dežele.

1881

- [Levec Fran]: Urednikova listnica. — Ljubljanski zvon 1881 št. 1 str. 64, št. 8 str. 515—516.

2

Odgovarja pošiljaljem, med drugim tudi S. R. v K. [= Simon Rutar]. O njegovi kritiki Franceschinijeve Zgodovine Istre in članku Celokupnost slovenskih dežel od VII. do VIII. stolotja.

1882

- »Grofije goriško-gradiške«. — Slovenski narod 1882 (12. VII.) št. 157 str. 3. 3

O Rutarjevi objavi ocene Fr. Šwidove knjige o Goriško-Gradiščanski v listu Tribune.

1885

- Die k. k. Central-Commission für Kunst und historische Denkmäle. — Laibacher Zeitung 1885 (2. IV.) št. 74 str. 598.

4

Imenovanje prof. S. Rutarja za dopisnega člena Centr. komisije za umetnost in zgodovinske spomenike.

- Razne novice. — Ljubljanski zvon 1885 št. 5 str. 318. 5

O imenovanju Simona Rutarja, profesorja v Splitu, za dopisnega člena komisije za ohranitev starih stavbinskih spomenikov na Dunaju.

- Simon Rutar ...** — Soča 1885 (10. IV.) št. 15 str. 3. 6

O imenovanju Simona Rutarja za dopisnega člena osrednje komisije za najdenje in ohranjanje zgodovinskih spomenikov.

1886

- Fekonja Andrej:** Glagolski nadpis v Sevnici. — Ljubljanski zvon 1886 št. 3 str. 190—191. 7

Podpis: A. F. — Tudi o raziskavah S. Rutarja in Jožeta Pejka.

- Imenovanja.** — Soča 1886 (14. V.) št. 20. 8

Poročilo o imenovanju prof. Simona Rutarja za asistenta pri splitskem arheološkem muzeju.

1889

- [Kaspref Anton]: Muzejsko društvo kranjsko ... — Ljubljanski zvon 1889 št. 5 str. 314. 9

Beležka o predavanjih, med drugimi Simona Rutarja o prazgodovinskih in rimskih starinah Dalmacije 13. IV. 1889.

- Osebne vesti.** — Ljubljanski zvon 1889 št. 3 str. 189. 10

Beležka o imenovanju Simona Rutarja za profesorja na ljubljanski realki.

1890

- Kaspref Anton:** Muzejsko društvo. — Ljubljanski zvon 1890 št. 4 str. 251—253. 11

Poročilo o predavanjih, med drugim tudi o predavanju S. Rutarja o trgovskih odnosih med Kranjsko in Jadranom. — Glej tudi Kt [Anton Kespref]: Listnica »Zvonovemu čitatelju«, LZ 1890, ovitek št. 6, kjer dopolnjuje gornje poročilo.

- Trstenjakov spominski večer ...** — Ljubljanski zvon 1890 št. str. 256. 12

Poročilo o večeru 29. III. 1890 v Ljubljani: govorili so J. Vočnjak, D. Majaron in S. Rutar. — Poročilo: Fran Levec: Duh Trstenjakov po »Ljubljanskem zvonu«. — Ljubljanski zvon 1890 št. 5 str. 319—320.

1891

- Pisateljsko podporno društvo ...** — Ljubljanski zvon 1891 št. 6 str. 374—376. 13

O občnem zboru 29. IV. 1891. Z Rutarjevim poročilom.

- Slovenske učne knjige.** — Ljubljanski zvon 1891 št. 1 str. 60. 14

O gromoti podprtji kranjskega deželnega zborna in načrte za slov. šolske knjige (scdeloval bo tudi S. Rutar, ki bo pisal zgodovino po Gindelyju).

1892

- Kaspref Anton:** Iz muzejskega društva. — Ljubljanski zvon št. 5 str. 320—321. 15

O predavanju S. Rutarja 11. IV. o plovbi po Ljubljanici.

- Kaspref Anton:** Iz muzejskega društva. — Ljubljanski zvon 1892 št. 12 str. 769. 16

O predavanju S. Rutarja o izkopaninah na Dolenskem (11. XI.).

Kovačev Dr.: Narodnega blaga nabiratelji. — Slovanski svet 1892 št. 22 str. 338—339.	17
Prikazani nabiralci ljudskega blaga, med njimi tudi Simon Rutar.	
1893	
Osebna novica. — Ljubljanski zvon 1893 št. 1 str. 62.	18
Poročilo, da je dobil S. Rutar štipendijo za potovanje v Italijo in Grčijo.	
Pisateljsko podporno društvo ... — Ljubljanski zvon 1893 št. 3 str. 190.	19
Beležka o odhodnici S. Rutarju pred odhodom na potovanje v Italijo in Grčijo.	
1898	
Glaser Karol: Simon Rutar. — Karel Glaser, Zgodovina slovenskega slovstva. IV. zv. Ljubljana, Slovenska Matica 1898. Str. 164—167.	20
1903	
Barlè Janko: Simon Rutar. — Prosvjeta (Zagreb) 1903 št. 12 str. 390.	21
Nekrolog.	
Govekar Fran: Simon Rutar. — Obris. — Slovan 1902/03 str. 213—214.	22
Podpis: P. — Nekrolog.	
Gratzy Oskar: + Professor Simon Rutar. — Mitteilungen des Musealvereins für Krain 1903 št. 3/4 str. 65—66.	23
Brez podpisa.	
Gregorčič Simon: Simonu Rutarju. Prijatelju in soobčanu. — Ljubljanski zvon 1903 št. 6 str. 321—322.	24
Pesem.	
Koblar Anton: Spisi profesorja Simona Rutarja v »Izvestjih Muzejskega društva za Kranjsko«. — Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko 1903 seš. 1/2 str. 52.	25
Bibliografija zgodovinskih spisov.	
Lampe Evgen: + Simon Rutar. — Dom in svet 1903 št. 6 str. 380.	26
Podpis: — e —	
Lončar Dragotin: Profesor Simon Rutar. (Na grob svojemu učitelju.) — Izvestje c. kr. II. državne gimnazije v Ljubljani o šolskem letu 1902/1903 str. 3—12.	27
Biografski podatki in bibliografija. Z opombami.	

Perušek Rajko: Simon Rutar. Biografsko-bibliografske crtice. — Kolo 1903 (1. V.) knj. 5 zv. 9 str. 555—558. [cir.]	28
+ Prof. Simon Rutar. — Gorica 1903 (5. V.) št. 36 str. 2—3.	29
Professor Simon Rutar verbrannt. — Laibacher Zeitung 1903 (4. V.) št. 100 str. 876.	30
+ Simon Rutar. — Slovenski narod 1903 (4. V.) št. 100 str. 2.	31
+ Simon Rutar. — Soča 1903 (6. V.) št. 36 str. 1.	32
+ Simon Rutar. — Učiteljski tovariš 1903 (10. V.) št. 14 str. 111.	33
Wiesthaler Fran: Simon Rutar. — Izvestje c. kr. II. državne gimnazije v Ljubljani, 1902/03 str. 48.	34
Brez podpisa.	
Zbašnik Fran: + Simon Rutar. — Ljubljanski zvon 1903 št. 6 str. 382.	35
Brez podpisa. — Nekrolog.	
1904	
Simon Rutar. — Ilustrovani narodni koledar 1904 str. 67—70.	36
Nekrolog.	
1911	
Petintridesetletnica akad. teh. društva »Triglav« v Gradcu. — Ilustrovani tednik 1911 št. 3 str. 4.	37
Med prvimi člani društva je omenjen S. Rutar.	
1923	
Bohinc Valter: Simon Rutar. Ob dvajsetletnici njegove smrti (1851. do 1903.). — Jutro 1923 (3. V.) št. 103 str. 2.	38
Brez podpisa.	
Šarabon Vinko: Simon Rutar. Ob dvajsetletnici njegove smrti. — Koledar Goriške Matice 1924 str. 67—68.	39
Z izbirno bibliografijo knjig in člankov, ki so zanimivi za Primorce.	
1925	
Bohinec Valter: Razvoj geografije v Slovencih. — Geografski vestnik 1925 št. 1 str. 1—24.	40
Na str. 15—16 o Rutarju in njegovem delu.	
12 Goriški letnik	

1926	
Petinsedemdesetletnica zgodovinarja Simona Rutarja. — Edinost 1926 (8. XII.)	
št. 292 str. 1.	41
1928	
Kos Milko: Rutar Simon . . . — St. Stanojević, Narodna enciklopedija srpsko-hrvatsko-slovenačka, knj. III., 1928, str. 64—65.	42
Tudi v Izdaji v cirilici, knj. III, str. 838—9.	
Sirok Albert: Simon Rutar. Ob petindvajsetletnici smrti. — Naš glas 1928	
št. 3 str. 80—81.	43
Podpis: A. Š.	
1930	
Pirkovič Ivo: Crucium in njegovi raziskovalci. — Slovenec 1930 (13. VII.) št.	
158 str. 16.	44
Domnevni avtor. — O rimski naselbini Crucium pri vasi Groblje pri Št. Jerneju, ki so ga raziskovali Kajetan Huber, Simon Rutar, Jernej Pečnik, Ignac Kuščjan in Alfons Müllner.	
1934	
Gabršček Andrej: Simon Rutar — umrl. Andrej Gabršček, Goriški Slovenci, knj. 2, Ljubljana 1934, str. 133—136 idr.	45
Tuma Henrik: Beneška Slovenija VI. — Planinski vestnik 1934 št. 5 str.	
137—141.	46
Na str. 137—138 o Rutarjevem opisu Beneške Slovenije.	
1943	
Simon Rutar, starinoslovec, zemljepisec in zgodovinar. Ob 40 letnici njegove smrti. Stvaritelj slovenskega starinoslovja in naš prvi znanstveni zemljepisec. — Slovenski narod 1943 (8. V.) št. 104 str. 5.	47
1947	
Cermelj Lavo: Simon Rutar, veliki primorski zgodovinar — Ljudski tečnik (Trst) 1947 (31. VII.) št. 78 str. 7.	48
Podpis: —melj.	
1951	
Bohinec Valter: Simon Rutar (12. X. 1851 — 3. V. 1903). Ob stoletnici njegovega rojstva. — Slovenski poročevalec 1951 (16. VIII.) št. 191 str. 6.	49

Bohinec Valter: Simon Rutar veliki sin tolminske zemlje. Pred stoletnico rojstva zgodovinarja Primorske. — Primorski dnevnik 1951 (21. VIII.) št. 196 str. 3.	50
[Korespondenca Gregorčič—Rutar.] — Simon Gregorčič, Zbrano delo, knj. 4: Pisma 1885—1906. Ljubljana 1951, str. 101, 197; opombe str. 429, 452.	51
Dve Gregorčičevi pismi Rutarju (13. X. 1889, 1. I. 1901).	
Savnik Roman: Simon Rutar zgodovinar primorskih Slovencev. — Soča 1951 (8. IX.) št. 213 str. 3.	52
Podpis: —ik.	
Savnik Roman: Stoletnica rojstva slovenskega zgodovinarja Simona Rutarja (1851—1903). — Istrski tečnik 1951 (31. VIII.) št. 35 str. 3.	53
Podpis: R. —ik.	
Simon Rutar rojen pred 100 leti. 12. okt. 1851. — Primorski dnevnik 1951 (13. X.) št. 242 str. 3.	54
1952	
Simon Rutar. Opisovalec naše zemlje (1851—1903). — Matajur 1952 (1./15. VII.) št. 44 str. 3.	55
1953	
Bohinec Valter: Simon Rutar. Ob stoletnici rojstva. — Koledar Mohorjeve družbe 1953 str. 142—143.	56
Rot Bratko: Ob 50-letnici smrti zgodovinarja S. Rutarja. — Slovenski Jadran 1953 (1. V.) št. 18 str. 10.	57
1955	
Savnik Roman: Stiki Simona Rutarja z Ivanom Trinkom. — Borl 1955 št. 5/6 str. 346—351.	58
1956	
Uršič Hinko: Simon Rutar. — Tolminski zbornik 1956 str. 30.	59
Podpis: U. H.	
1960	
Bohinec Valter: Rutar Simon . . . — Slovenski biografski leksikon, knj. III, zv. 9, Ljubljana 1960 str. 175—177.	60
Podpis: Boh.	
12*	
	179

1964	
Kos Milko: Splošna zgodovina. — Slovenska matica 1864—1964, Ljubljana 1964 str. 174.	61
O zbirki Slovenska zemlja.	
1968	
Bohinec Valter: Rutar, Simon . . . — Enciklopedija Jugoslavije, knj. 7, Zagreb 1968, str. 119.	62
Podpis: V. Be.	
1971	
[Korespondenca Levec—Rutar.] — Pisma Frana Levca, knj. 2, Ljubljana 1971, str. 54—57; opombe str. 215—221.	63
Pet Levčevih pisem Rutarju (14. X., 27. XII. 1880; 18. I., 21. I. 1882; 27. XII. 1887).	
Pagon-Ogarev Andrej: Podkrnski zgodovinar. — Delo 1971 (10. X.) št. 276 str. 6.	64
Pavšič Tomaž: Zelo lep dan pod Krnom po deželi dveh Simonov. Bliža se 120-letnica Simona Rutarja. — Primorski dnevnik 1971 (25., 26. VIII.) št. 197 str. 4, št. 198 str. 4.	65
Nadaljevanje Ime naslov: Na starem Rutarjevem domu se pogosto marsikdo ustavi. Zelo lep dan tam gor pod Krnom.	
V spomin Simonu Rutarju. — Matajur 1971 (15. XI.) št. 20 str. 3.	66
1972	
Cenčič Miro: V spomin Simona Rutarja v Krnu. Ob izidu ponatisa Zgodovine Tolminskega. — Primorske novice 1972 (26. V.) št. 22 str. 4.	67
Podpis: Mir.	
Pavšič Tomaž: Na domaćiji Simona Rutarja v Krnu. — Planinski vestnik 1973 št. 10 str. 450—452.	68
Prejšnjo nedeljo so v vasi Krn počastili spomin Simona Rutarja. Ob 90-letnici prve izdaje »Zgodovine Tolminske«. — Primorski dnevnik 1972 (24. V.) št. 122 str. 3.	69
Zanimiva analiza dela zgodovinarja Simona Rutarja. — Primorski dnevnik 1972 (12. I.) št. 9 str. 3.	70
Poročilo o predavanju B. Marušiča in T. Pavšiča v klubu S. Gregorčič v Gorici.	
1973	
Jevnikar Martin: Simon Rutar, Dnevnik (1869—1874). — Literarne vaje (Trst) 1972/73 str. 123.	71
Spomenik tudi Rutarju. — Gospodarstvo 1973 (9. II.) št. 930 str. 3.	72

1974	
Marušič Branko: Prispevek k biografiji zgodovinarja Simona Rutarja. — Srečanja 1974 št. 43/44 str. 24—26.	73
Z objavo Rutarjevega pisma Fr. Levcu 21. II. 1888.	
Zuanella Božo: Neobjavljena korespondenca Ivana Trinka. — Novi Matajur 1974 (1./15. IX.) št. 17 str. 5.	74
Podpis: Božo Z. — Objavljeno tudi pismo S. Rutarja Trinku (9. XI. 1899) z zahvalo za sodelovanje pri delu Beneška Slovenija.	
1975	
Rutar Simon: Iz neobjavljene ostaline Simona Rutarja (Dopisi uredniku »Ljubljanskega zvona« Franu Levcu). Objavil in opombe napisal Branko Marušič. — Goriški letnik 2, 1975 str. 73—100.	75
39 pisem z opombami in uvodom.	
1976	
Dvodnevna slovesnost v Tolminu. — Primorske novice 1976 (8. X.) št. 41 str. 2.	76
M. A.: Proslava 125-letnice rojstva Simona Rutarja. — Novi list 1976 (14. X.) št. 1103 str. 5.	77
Marušič Branko: V spomin velikemu učenjaku. Proslava 125-letnice rojstva Simona Rutarja v Tolminu. — Delo 1976 (17. IX.) št. 218 str. 7.	78
Podpis: B. M.	
Marušič Branko: Zborovanje ob 125-letnici rojstva Simona Rutarja. — Zgodovinski časopis 1976 št. 3/4 str. 349—350.	79
Tolmin 9.—11. X. 1976.	
Marušič Branko: Znanstveno zborovanje o Simonu Rutarju. — Naši razgledi 1976 (10. XII.) št. 23 str. 622.	80
Matičetov Milko: Prgišče tolminskih pregovorov, rekov in ugank. — Dan 1976 št. 58/59 str. 37.	81
Z opombo o zapuščini Simona Rutarja.	
Pavšič Tomaž: Danes in jutri bodo na Tolminskem počastili zgodovinarja Simona Rutarja. — Primorski dnevnik 1976 (9. X.) št. 235 str. 3.	82
Pavšič Tomaž: V Tolminu so odkrili spomenik domačemu zgodovinarju Simonu Rutarju. — Primorski dnevnik 1976 (14. X.) št. 239 str. 3.	83

Pavšič Tomaž: Znanstveni simpozij o Simonu Rutarju. Šest znanstvenikov je z različnih plati osvetlilo tolminskega rojaka ter njegovo bogato dediščino. — Primorske novice 1976 (15. X.) št. 42 str. 4.	84
Potočnik Peter: Simonu Rutarju v spomin. Maja bo na Tolminskem simpozij zgodovinarjev. — Oddolžitev rojaku. — Delo 1976 (16. I.) št. 12 str. 13.	85
Podpis: P. Potočnik.	
Potočnik Peter: Kip tolminskemu znanstveniku. Znanstveno posvetovanje ob 125-letnici rojstva Simona Rutarja. — Delo 1976 (11. X.) št. 238 str. 2.	86
Proslava 125-letnice rojstva Simona Rutarja. V Tolminu. — Primorski dnevnik 1976 (6. X.) št. 232 str. 3.	87
Proslava Simona Rutarja preložena. — Delo 1976 (19. V.) št. 115 str. 8.	88
Slavljenje Simona Rutarja. — ITD 1976 (8. X.) št. 41 str. 11.	89
[Sto petindvajset] 125 let od rojstva Simona Rutarja. — Delo 1976 (6. X.) št. 234 str. 8.	90
Tolminci so odkrili spomenik zgodovinarju Simonu Rutarju. — Primorske novice 1976 (15. X.) št. 42 str. 1.	91

1977

Bohinec Valter: Simon Rutar kot geograf. — Goriški letnik, 3, 1976 (1977) str. 20—26.	92
Dolenc Janez: Kaj pomeni Simon Rutar slavistom? — Goriški letnik, 3, 1976 (1977) str. 42.	93
Grafenauer Bogo: Mesto Simona Rutarja v slovenskem zgodovinopisu. — Goriški letnik, 3, 1976 (1977) str. 9—19.	94
Marušič Branko: Tolminska v delih Simona Rutarja. — Goriški letnik, 3, 1976 (1977) str. 36—41.	95
Mlakar Boris: Znanstveno zborovanje in proslava ob 125-letnici rojstva Simona Rutarja (1851—1903), Tolmin, 9. in 10. oktober 1976. — Kronika 1977 št. 1 str. 65—66.	96
Proslava 125-letnice rojstva Simona Rutarja. (Tolmin, 9. in 10. oktobra 1976). Kronika proslave. — Goriški letnik, 3, 1976 (1977) str. 5—8.	97
Rapanič Željko: Simon Rutar v splitskem arheološkem muzeju. — Goriški letnik, 3, 1976 (1977) str. 31—35.	98

Šašel Jaroslav: Simon Rutar kot arheolog. Esejistični osnutek. — Goriški letnik, 3, 1976 (1977) str. 27—30.	99
Šašel Monika: Srečanje zgodovinarjev, geografov, arheologov in etnologov ob odkritju spomenika Simona Rutarja v Tolminu (9.—10. oktober 1976). — Glasnik Slovenskega etnološkega društva 1977 št. 1 str. 13—14.	100
Dolenc Janez: Simon Rutar kot planinec in planinski pisec. — Planinski vestnik, 78/1978 št. 10 str. 636—639	101

LA BIBLIOGRAFIA DI SIMON RUTAR
(Riassunto)

Simon Rutar (1852—1903) era enzitutto storografo e geografo. La bibliografia ci presenta la sua opera che però tocca anche altri campi di ricerche. La bibliografia consta di due parti: la prima elenca le sue opere e la seconda enumera quelle che parlano di lui. Le opere sono, nella prima parte, raggruppate in: libri ed estratti (a), saggi e articoli (b), relazioni, critiche e note (c), descrizioni di viaggi e opere letterarie (d), carte geografiche (d), registrazioni scritte di letteratura popolare (f), in tutto 350 unità (di cui 25 a sé stanti), la seconda invece ne conta 100.

ZAPISKI

O RIŽAH IN DRČAH NA TOLMINSKEM

Tolminski gozdovi se nahajajo večinoma vsi v hribovitem svetu, na pobočjih, ki so pogosto dokaj strma in težko dostopna. Zato je bilo drvarsko delo nekoč prav težavno in zahtevno.

Posekan les so plavili po vodah rek in po naraslih hudournikih. Toda preden so ga spravili s strmin do vode, je bilo vmes še mnogo dela in truda. Za spravljanje lesa do vodnih bregov so uporabljali riže in drče ali plaze, kakor slednjim pravijo pri nas. Med dvema vojnama so riže začeli nadomeščati z napetimi žičnicami. Danes so riže povsem izginile, razpadle in strohnele, drče zarašča grmovje. Le starejši može vedo pripovedovati, kako težko, naporno in tvegano delo so nekoč opravljali kot drvarji v naših gozdovih. Toda bilo je pomembno, potreбno in nujno, saj je bil, razen živinoreje, izkupiček od lesa njih glavni prejemek.

Riže so bile dvojne, suhe in vodne, toda pri nas so bile v rabi predvsem suhe riže. Napravljali so jih iz skupaj zbitih brun, največ iz bukovih. Zbijali so bruno na bruno z lesenimi klini iz trdega lesa, iz drena, nagoja, ki vzdrži tudi petdeset let. Sestavliali so jih v obliku žleba, širokega zgoraj 1,50 m, spodaj 1,20 m. Temelje za riže so utrdili s kamenjem in lesom. Kjer je bila vzdolž poti riže večja kotanja, dolinica, so v tla zabilo lesene stebre in napravili tako imenovani most, da je hlodovina gladko tekla čez. Dolge so bile od 50 pa vse do 2000 metrov.

V zimskem času so riže zvečer poškropili z vodo, da je čez noč zamrznila. Sicer so jih močili tudi v letnem času, po vlažni je namreč bolje tekel les.

Pri nas je bila napravljena takva riža pod Osojnico, naprej od izvira Tolminke, po njej so spuščali les do Tolminke. Po riži v Knežkih Prodih so spuščali drva in hlodovino do vode Kneža. V Poljubinju, v soteski Godiče so stale krajše riže, dolge od 50 do 150 metrov.

Delo na rižah so nadzorovali gozdniki delavci »holcarji«. Holcar je pri tem delu obvezno moral imeti na nogah dobro ošiljene krapše s šestimi zobmi, »štoli«, iz kaljenega jekla, da mu ni zdrsnilo po lesu ali ledu. Moral je imeti tudi cepin, nasajen na poldruži meter dolg ročaj »nasad«; na koncu nasada je naravna krivina ali bula branila, da se cepin ni izmuznil iz rok, roka se je ob njej ustavila.

Pri spuščanju lesa po riži sta ob njenem vrhu stala dva moža, vzdolž riže pa še najmanj dva stražarja; če je bila ta dolga, pa je stal ob njej tudi do deset moških stražarjev, ki so pazili, da je les pravilno drsel. Ob spodnjem koncu riže sta spet bila najmanj dva, da sta prijela hlod s cepinom in ga urno zavalila vstran.

Ko so zgoraj spustili les, so v opozorilo zavpili: »Aban!« (pazi se) in straže so se umaknile od riže. Navadno so stopile za drevo ali so zapičile cepin v zemljo, da drva niso zadela ob nje. Posebno na ovinkih, na zavojih, se je les rad ustavljal ali zagozdil in tedaj je stražar dal znak, da so na zgornji postaji prenehali spuščati, zaklical »Aban!«. Ko je les zdrl, rešil iz zagozde, je spet glasno zakričal: »Baiter!« (naprej).

Sila nevarno delo je bilo to, nemalokrat so si možje polomili roke ali noge, bilo je sploh smrtno nevarno. Nekoč se je nekemu delavcu udrla noga v luknjo riže. Zgoraj so medtem spustili hlod, naglo si je odsekal nogo in se prevalil ven iz riže ter si tako rešil življenje.

Vodna riža je bila napravljena tudi iz lesenih klad, vmes so med hlodom in hlodom natlačili gozdniki mah, da so trdno zamašili vse špranje, so ga zabijali med hlode. Voda je mah napila in riža ni puščala. Ob zgornji postaji so z lesom, kamni in mahom zagradili potok in tako ustvarili majhno jezero, ki je imelo zapornico, ki so jo čez dan odpirali, ko so spuščali les in ga je voda prožno odnašala naprej. Čez noč so zaporo spustili in spet se je v jezerce natočilo dovolj vode za prihodnji dan. Na našem območju niso uporabljali vodnih riž.

Za bivanje in prenočišče so v zavetnem kraju gozdu postavili kolibo iz brun, vezanih na vogalih na križ (»spuntane«), ter zamašili vse špranje z mahom. Rekli so ji bajta. Sredi bajte je bilo ognjišče, na katerem so dobro kurili, da se je prostor ogrel. Pred spanjem so žerjavico pokrili s pepelom, še prej so vmes zagreblji »glove«, debel trš, ki je ponoči počasi tlel. Ko so zjutraj razgrebli pepel, so imeli dovolj žerjavice za novi ogenj.

Za večer so po napornem dnevnem opravilu sedeli okoli ognjišča, hvaležno so uživali blagodejno topločno in počitek, se sproščeno pogovarjali in pripravljali zgodbe in doživljaje. Spali so v glavnem na suhi praproti ali senu; če bajta ni bila predaleč od doma, so prinesli s seboj slanmjačo, natlačeno s koruznim ličkanjem.

V deževnih dneh ali ko je rosilo, so se ogrinjali čez ramena z ovčjimi kožami. Včasih so se premočili do kože in so svečer sušili obleko okoli ognja v svoji bajti, brunericici.

Gozdarji so si kuhalili sami, navadno so za ta posel dolgočili nekoga, ki je bil vajen kuhanja, največkrat najstarejšega med njimi. Kuhalili so trikrat na dan polento in friko, to je ovčrti sir na razgreti domači slanini. Kuhalili so tudi čaje zdravilnih zelišč: žajbljev in lipov za prehlad, ali bezgov in borovničev proti driski; za žejo so si kuhalili suhe hruške in jabolčne krljice.

Po starem je holcar moral imeti s seboj za teeden dni hrane: primerno količino koruzne moke, do poldrug kilogram slanine in dobršen kos sira.

Polento so kuhalili v bakrenem kotlu in jo pomakali v razgreti maščobo v ponvici. Kotel je bil skupen, ponevco za zabelo je imel vsak svojo, v katero je narezal sam toliko slanine in, ko se je scvrila, toliko sira, kolikor si je sam želel in je zmogel.

Za časa Italije se je jedilnik začel spremnijati, postal je bolj pester. Za kosilo ali večerjo so si pripravljali testenine ali riž ali nasitne enoločnice »minestre«, vse pa je bilo dobro zabeljeno z domačo slanino. Če so odhajali v gozd le za en dan, so jim domači hranili v ta namen salamo ali pršut, vedno so jim dali kaj tečnega s seboj.

Delati so začeli ob zori. Počivali so eno ali dve urki opoldne. Po kosilu so namreč še malo zadremali. Nato so vztrajno delali vse do mraka, dokler se je videlo.

Veljalo je pravilo, da en sam delavec ni smel biti v gozdu in to pri vsakem gozdnem opravilu, bodisi pri sekjanju, pri riži, pri drči.

Z drvmi so se ubadali v pozni jeseni, pozimi in v zgodnji pomlad. Sicer so drevesa, ki so jih posekali, pustili podrtia ležati na tleh z listjem vred najmanj dva tedna, poti tudi mesec dni, da je listje potegnilo sok iz debla, ki je tako postalo lažje.

Tišino, ki je vladala v gozdu, je še poudarjala pesem sekir, ta pa je utihnila le na dan sv. Miklavža, 6. decembra, ko so praznovali gozdarski, »holcarsi« praznik.

Verjeti so v luno. Drevje so sekali ob polni luni, ob mladi ali stari lunini in tri ali štiri dni po mlaju, ob mlaju nikoli. O mlaju sečeno poleno ni rado gorelo, cedilo se je iz njega.

Pri nas je nekoč stala riža pri Zastenarjevi planini, pri Žagi, od Kunterja dol do robu stene nad Tolminkom. Na Kunterju je bil večinoma sam bukov gozd. Riža je obstajala še približno pred sedemdesetimi leti. V soteski Godiče so riže stale še pred petdesetimi leti.

Drča ali plaz

Les ali drva so naši ljudje spuščali s hribovitih strmin tudi po drči, ki ji pri nas pravijo plaz.

Drča ali plaz je naravna strma grapa v gorah, ki pelje naravnost navzdol do vode ali do bližine vozne poti. Bile so različne, bolj ali manj strme, nekatere ozke, druge širše, nekatere kamenite, polne debelega grušča, druge zemljene.

Za spuščanje lesa po plazu so vedno čakali ugodnega vremena. Spomladi in jeseni so pazili, da je bilo vlažno vreme ali da je rosilo. Les je posebno dobro tekel, ko je padla slana. Čakali so prvega snega in še da je sneg zmrznil. Po takem je bilo veliko laže spuščati, skrajšalo je čas in napor.

Jerkolci je bila voda v bližini, so drva ali hlodovino zvečer poškropili s smrekovo vejo, da je voda na lesu preko noči zamrznila in so naslednji dan drva zlahka drsela kakor ribe po plazu.

Plazi so imeli vmes tudi prepade, jame, »skoki« imenovane, čez katere so drva zletela kar po zraku. Če so drobnejša šla naprej, so jih debelejša za njimi polomila, zato so najprej spuščali debelejše kose.

Konjčni plaz v Podljubinju pred vstopom v sotesko Godiče ima v sredini »skok« do devet metrov globok, v katerem je vedno ostalo kaj drv ali hlodov in so se morali spustiti po vrvi na dno in zmetati les ven.

Drče, večje ali manjše, so bile pripravljene v vseh gorskih gozdovih, toda v nekaterih krajih je bilo treba pripravljeno hlodovino do njih znositi ali speljati po tleh z »rinčni« ali s sanmi.

V Poljubinju na Glasileh za Lazom je plaz, ki prihaja z Bukovega dol (ime po bukovem gozdu); je zelo strm, skoraj navpičen.

Iz Žabč proti Zadlazu je več drč, kjerkoli je na pobočju uleknjena dolinica. Morebitne jame vmes so zametali s kamenjem, debelim spodaj, drobnejšim navrh, in nato zasuli z zemljijo.

Z Vodil vrha nad Zatolminom so se po pobočju navzdol vlekli plazi do neposredne bližine vasi. Prvega, proti Doljam, so imenovali Počivalec, druga dva, Dolenji in Gorenji plaz, sta prihajala s hriba dol nad vasjo blizu zaselka Ralne. Kraju še vedno pravijo »U plazeh«.

Pred kakimi 30 leti so bili plazi na pobočju Vodil vrha dobro vidni že od daleč, danes se nad njimi razrašča grmovje in drevje ter jih iz daljave ni več opaziti. Od sredine dol po luknji gospodarji gozdom na Vodil vrhu občasno še spuščajo les.

Žični niso tu nikoli postavljali, ker bi se ne izplačale. Na Vodil vrhu rastejo bukve, bel in črn gaber, jesen, črni in beli, lipa, javor, bore malo je smrek.

Ko še ni bilo ceste v Polog, so ves les iz gozda Zagrebenom, ki je tri kilometre oddaljen od Zatolmina in se širi v razdalji štirih kilometrov vse do Zastene, plavili po Tolminki do vode in so ga iz gozda spuščali po plazeh, vsak po svoji partiji.

Plaz se je spuščal tudi po vzhodni strani Kozlovega roba, manjši pa so bili še okrog in okrog stožčastega vrha.

Na Kolovratu je drča, dolga okoli 500 metrov in sega do bližine ceste.

Z Bučenice je plaz zelo strm in pride skoraj do reke Soče, tako da so morali drva večkrat tudi s cepinom spravljati iz vode tam.

Drče uporabljajo še danes povsod tam, kjer ni cest, tako Zagrebenom, na Kozlovem robu, na Žabijski strani proti Zadlazu in še kje.

Ponekod služijo temu namenu tudi naravne grape, po katerih teče studenec, ki je izdolbel prikladen žleb; po takih grapah — drčah je les še raje tokel.

Da je prav drvarjenje poleg živinoreje prineslo našim ljudem nekaj prepotrebnega zasluga, nam pove tudi ljudska pesem iz Poljubinja.

Ob Tolminki so les za drva razzagali, skrojili in zasekali na vsak kos svoje hišno znamenje. Polena so zložili v skladovnice in čakali jeseni, ko je ob močnem deževju narasla deroča voda Tolminke. Nekateri so plavili tudi spomladji. Drva so se ustavljala v branu ali grabljah, utrjenih s hrastovimi piloti, pred Uhačem. Velik del drv so uporabili za apnenico in opekarino, ostala so prodali.

Marija Rutar

OPOMBA:

Podatke za zapis sta dala Anton Kremar (67) iz Poljubinja in Jože Jermol iz Zatolmine.

Kazarški furmani gredo,
da se za drva zglihajo.
Kmetom gre na jok in smeh,
ker drva so še vsa v meleh.
Jeh, jeh, jeh, drva so še vsa v meleh.

Prodali bomo pa teleta,
krajcer more bit za kmeta.
Kar kdo ima, naj odda
in trdo glihat, kar se da.
Ja, ja, ja, glihat, kar se da.

Palbinci scagali ne boma,
oblačno je okoli Loma.
Ko se prva ploha usuje,
nas obleče in obuje.
Ju, ju, ju, drva nam pripluje.

Pesem je pred mnogimi leti zapisala Čemerova Neža iz Poljubinja.

IZ PISANJA »POROČIL« O POLOŽAJU NARODNIH MANJŠIN V ITALIJI

Ko govorimo o sredstvih, ki so obveščala širšo javnost o položaju narodnih manjšin v fašistični Italiji, se moramo ustaviti tudi ob tako imenovanih »Mitteilungen über die Lage der nationalen Minderheiten in Italien« (Poročila o položaju narodnih manjšin v Italiji). Gre za obsežna poročila, ki so pričela izhajati sredi junija 1932 v nemškem jeziku. Kraja izhajanja sta bila Innsbruck in Dunaj, vsebinsko pa so poročila zajemala vesti in komentarje še zlasti o položaju Jugoslovjanov v Julijski Krajini ter Nemcev na Južnem Tirolskem, deloma pa tudi Grkov na Dodekanazu. Kdo je stal za njimi, bi z gotovostjo ne mogli reči, vendar pa vse kaže, da je bila njihov pobudnik mednarodna manjšinska organizacija, imenovana Mednarodni manjšinski kongres s sedežem v Švicarski Zenevi. Kot je znano, so bili v Kongresih dejavní tudi Slovenci, poleg tega pa je bil njihov predsednik primorski rojak dr. Josip Vilfan. Vse kaže, da je želeta manjšinska organizacija tudi na tak neformalen način obveščati evropsko javnost o položaju manjšin in manjšinskega »varstva« v fašistični Italiji.

Ko so se Poročila predstavila javnosti, so opozarjala, da gredo »psihološki in politični učinki« italijanske politike na vseh treh manjšinskih področjih daleč prek prizadetih območij ter da pretijo »Evropi s pretresi, katerih učinkov ni mogoče domnevati«. To dejstvo, naj bi tudi bilo pobudnik Izdaje Poročil 6. aprila 1932.¹ Ze v prvi številki Poročila opozarjajo na revisionistično politiko fašistične Italije, nanašajočo se na narodne manjštine. Za nas še posebej zanimiv pa je povzetek kritičnega pogleda takratnega jugoslovenskega poslanika v Londonu Dušana Jovanovića na italijanska prizadevanja po reviziji povojnih mirovnih sporazumov in v tej zvezi izrazen poslanikov dvom v italijanske miroljubne namene. Poročila opozarjajo, da je 17. maja 1932 odgovorilo Jovanoviću osrednje fašistično glasilo Popolo d'Italia. List je pisal, da se Italija ne prizadeva doseči nikakih ozemeljskih sprememb v Evropi (čeprav, je dodal, je do njih upravičena!), ampak jih zahteva le v Afriki in v Aziji. Milanski list La sera pa je med drugim odgovarjal, da sta bili Istra in Reka vedno italijanski, prav tako pa tudi dolina reke Soče. Dalje beremo, da je Brenner naravna meja Italije, ki jo je označila božja roka, kar pa se tiče Dodekanaze, je list pisal, da so se tamkajšnji prebivalci »prebudili (še) pod očetovsko upravo Italije ter spoznali dobre civilizacije«. Zanimiva so dalje opozorila Poročil na britanski odlok, ki je 25. aprila 1932 odpravil na malteških osnovnih šolah ter kazenskih sodiščih italijanski jezik ter ga nadomestil z jezikom večine tamkajšnjega prebivalstva. Odlok je seveda zbudil reakcijo italijanskega tiska; še posebej zanimiv pa je odmev, ki ga je imel v italijanskem oposičniskem listu La libertà (list je izhajal v Parizu). Po pisanju lista je odlok pomenil »kazen« za »razbojniško raznarodovalno politiko« fašizma v Julijski Krajini ter na Južnem Tirolskem. Značilno je, da Italija proti odlokovi ni protestirala; La libertà je ob tem menila, da je temu vzrok »nevzdržljiv« položaj Italije zaradi lastne manjšinske politike. List je tudi dodal, da se imajo italijanski nacionalisti, živeči na Malti, zahvaliti za britanski odlok fašistični vladi.

Zanimiv je dalje odmev, ki ga je imela v Poročilih smrt Mussolinijevega brata Arnalda, glavnega urednika lista Il Popolo. Ob novici, da so bila v »zelo številnih južnotirolskih in primorskih občinah v njegov spomin zasajena spominska drevesa, so Poročila zapisala, da je bil Arnaldo v obeh pokrajinaln znan kot zagovornik »sistematičnega raznarodovalja narodnih manjšin«. Njegov list se je v odnosu do manjšin posluževal tudi metod, kakršne je komajda najti v evropskem tisku. Tako je na primer uvodnik Il Popola 7. novembra 1930 označil Jugoslovansko manjšino za »raso brez kulture ter skorajda brez jezika« ter za ljudstvo brez »narodnosti«. Ob tej priložnosti se je fašistični list tudi spraševal: »Ali morda imajo stenice, ki pridejo v stanovanje, kako narodnost?«, ter dodal: »To je zgodovinska in moralna oznaka za Slovence, živeče znotraj naših mej«. Še posebej diskriminacijo Slovencev pa je po Poročilih pomenilo dejstvo, da so v Kobaridu vsadili spominsko drevo na mestu, kjer je stal spomenik, postavljen v spomin slovenskemu skladatelju Volariču (fašisti so spomenik uničili leta 1922).

Med vestmi, posvečenimi slovenskemu vprašanju, naj omenimo italijanizacijo slovenskih imen. 23. junija so Poročila sporočala, da je tržaški prefekt podpisal dekret o spremembli 29 slovenskih imen v italijanska. Izdajatelji Poročil so ob tem opozarjali neitalijansko javnost, da gre pri tem za odrekanje najbolj elementarnih pravic, namreč odre-

¹ Podpisani je imel na razpolago pet številk biltena, in sicer številko z dne 6. junija 1932, dalje 23. junija, 18. julija ter 13. decembra tega leta, poleg tega pa še številko iz Julijske 1933.

kanje pravice do lastnega imena. Poročilo o fašističnem postopku se tudi sprašuje, kako neki je mogoče ugotoviti, katera imena so italijanskega, latinskega ali pa slovenskega izvora, ter odgovarja, da je presoja prepričena posebnim komisijam, ki opravljajo svojo nalogo ob izključitvi neposredno zainteresirane manjšine. Tako ni čudno, da so bila vsa imena, nanašajoča se na katoliške svetnike, potujčena. Poročila k temu dodajajo: »Če pa upoštevamo, da Izpeljanke teh imen prevladujejo tudi med Srbi in Bulgari, kakor tudi med Rusi in Poljaki«, potem bi po logiki potujočevalnih komisij pomenilo, da so vsi slovenski narodi italijanskega izvora. In čeprav so do decembra 1931 samo na področju tržaške prefektura potujočili 50.000 priimkov, Popolo d'Italia še vedno ni bil zadovoljen. saj je junija 1932 pisal, da je v Trstu še vedno preveč slovenskih imen; po fašističnem listu bi se bilo treba sramovati, če tuji omenjajo, da je Trst le 66 % italijanski.

Med sporočili, namenjenimi tudi javnosti, naj se iz Poročil dotaknemo tistega o procesu proti 21 Goričanom, postavljenih pred fašistično izredno sodišče. Poročila še posebej podprtajo, da je bila med obtoženimi tudi dekle Vera Makuc. Potem, ko pojasnijo značaj sodišča, opozarjajo, da je posebno sodišče samo leta 1931 ter v prvi polovici leta 1932 obsodilo nič manj kot 31 Slovencev. Med njimi je bilo sedem oseb obojenih na po dvajset let ječe, sedmerica pa celo na trideset let. V celoti pa je sodišče obsodilo 106 pripadnikov jugoslovenske manjšine; od teh jih je pet obsodilo na smrt, ostale pa na 1124 let ječe.

Nato se Poročila znova vračajo k italianizaciji slovenskih imen. Ob tem podčrtejo, da tak akt ne pomeni le trdoglavega »bojnega pohoda« proti slovenskim priimkom. Ko razpravljajo o postopanju tržaških oblasti, opozarjajo, da je tudi najvišji sodni organ v Rimu odobril tržaški postopek. Dalje se dotikajo fašističnega zakona z dne 8. marca 1928, s katerim ni bila le omogočena Italianizacija slovenskih imen, ampak tudi njihovo retroaktivno poitalianjenje. S tem pa se je po pisanju Poročil razširil bojni pohod od novorojenčkov tudi na šolsko mladino. Poročila ob tem posebej omenjajo, da so pričeli italijanski učitelji na Goriškem in v Istri italianizirati slovenska imena tamkajšnjih šolarjev, ob koncu pa podprtajo, da »prisilno spremenjanje osebnih imen ne pomeni le napada na naravne pravice staršev, ampak tudi grobo žalitev« prizadetih narodov. Zatem Poročila govorijo še o diskriminacijah slovenskih in hrvaških duhovnikov v Julijski Krajini.

Značilno je, da je fašizem v tem času nastopil tudi proti praznovanju sv. Cirila in Metoda. Kot primer ekstremnega nastopa Poročila omenjajo napad tržaškega Il Piccolo proti posvetitvi cerkve, posvečene obema bratoma na Brjah. 8. julija je to tržaško glasilo označilo posvetitev za politično demonstracijo. Med drugim je opozarjalo italijansko in fašistično javnost, da je bila podobna cerkev zgrajena že leta 1926 v Podgradu, in to gotovo »brez vednosti fašistične vlade«. List je tudi menil, da puljska prefektura ob tem ni bila obveščena. Kar pa se tiče brejske cerkve, pa je Il Piccolo pisal, da je bila »demonstracija« pripravljena v času, ko »še ni stal na čelu uprave goriške škofije monsignor Sirotti«. Med drugim je tudi poudarjal, da bi bilo zelo čudno, ko bi se v času spremenjanja krstnih imen ta imena znova pojavila pri »poimenovanju javnih zgradb sakralnega značaja«. Ob koncu pa list pravi, da za njegovimi javnimi grožnjami stojita fašizem in vlada. V Poročilih beremo dalje zanimivo opozorilo, da se take »gvstari dogajajo v deželi, ki se ima za katoliško in ki je 11. februarja 1929 podpisala konkordat s sv. stolico«. Še posebej pa so Poročila obsodila dejstvo, da so fašistične oblasti ob desetletnici požiga slovenskega Narodnega doma v Trstu odkrile spominsko ploščo na čast pobudnika tega zločina Francesca Giunte.

Dalje izvemo, da je Il Popolo d'Italia objavil poseben komentar o manjšinskem vprašanju v Julijski Krajini. List je pisal, da so za asimilacijo manjšin v večinski narod vedeli že stari Rimljani. O fašističnem režimu pa iz komentarija izvemo, da je leta 1922 podedoval »tržaško dediščino«. Odnos takratne vlade do manjšin je fašistični list med drugim označil za »dejansko sabotažo življenjsko važnega vprašanja«. Nasprotno pa se je fašistični režim lotil neposrednega urejevanja zadeve. Sledi omenjanje gospodarskega napredka Slovenskega Primorja pod Italijo ter zagotovilo, da bo skalnatni Kras kmalu prenehel obstajati ter bo v celoti fašističen in italijanski. S tem bo po pisanju osrednjega fašističnega lista na tem prostoru »medigre drugorodcev za vedno konec«.

Požig tržaškega Narodnega doma pa je v tem času odmeval tudi na razstavi o fašistični »revoluciji«, ki je bila tiste dni v Rimu. Poročila ob tem poudarjajo, da je bila požiga Narodnega doma namenjena na razstavi posebna pozornost. Temu Poročila dodajajo obsežno predzgodovino požiga, deloma povzeto po izjavah Francesca Giunte. Dalje najdemo opozorilo, da niti ta niti kasnejši zločini niso bili kaznovani, še več, uničenje Narodnega doma se v nasprotju s tem še slavi. Ob tem so Poročila na naslovni strani objavila fotografijo gorečega Narodnega doma, ki so jo bili fašisti razstavili na rimski razstavi.

Vzopredno s svečanostmi, posvečenimi desetletnici fašističnega »pohoda na Rim«, je njihov tisk poudarjal tudi »uspehe« fašističnega režima pri raznarodovanju Slovencev v Šoli. Pri tem je po povzetku v Poročilih še posebej poudarjal vlogo otroških vrtcev ter znova Gentilejevo reformo iz leta 1923 o italianizaciji osnovnega šolstva. V nadaljevanju Poročila povzemojajo pisanje fašističnega tiska, po katerem se fašistična raznarodovalna politika ni omejevala le na solarje, ampak se je načrtno razširila tudi na odraslo mladino. Tako je na primer tržaški II Piccolo omenjal večerne gospodinjske tečaje za dekleta med 14. in 18. letom starosti. Poleg tega so se pomnožili večerni tečaji za odrasle, in to predvsem na Goriškem. Fašistični list je še pisal, da so na nekaterih srednjih šolah na območju Julijske Krajine zamenjali še preostale ure slovenskega jezika z »jeziki višje kulture, kot sta to nemščina in angleščina«. Poleg tega je fašistični tisk tudi hvalil prizadevanja režima, da bi nadomestil cerkveno petje v narodnem jeziku s petjem italijanskih cerkvenih pesmi; v ta namen je bila v Trstu tudi ustanovljena cerkvena pevska šola sv. Cecilije.

V pisanju Poročil še posebej pritegne pozornost potočilo o zasedanju »Generalnega sveta« tako imenovane Italijanske »Protafašistične koncentracije« v Parizu. Šlo je za naslednje organizacije: Socialistično stranko Italije, Sindikalno konfederacijo dela, Italijansko ligo za človekovne pravice ter še za razne liberalne skupine (ostale stranke, kot Don Sturzovi populari ter Komunistična stranka Italije se »koncentraciji« niso pridružile). Program ki ga je »koncentracija« ob tej priložnosti sprejela, je med drugim poudarjal, da se udeleženke sestanka zavzemajo za demokratično Italijansko republiko, za nov socialistični družbeni red ter za mednarodni mir. V okviru zadnje zahteve so udeleženke protifašistične koncentracije vključile tudi absolutno »spoštovanje kulturne avtonomije drugorodnega prebivalstva« (l'assoluto rispetto della autonomia culturale delle popolazioni allogene). Poročila so ob tej vesti pripominjale, da se je to zgodilo prvič, da bi kaka Italijanska politična organizacija sprejela v svoj program ureditev manjšinskega vprašanja.

Zanimiv je dalje povzetek prispevka ameriškega časnikarja R. M. H. Markhama, ki je tisti čas izšel v listu Christian Science Monitor. Potem ko je Markham na kratko spregovoril o Slovencih nasploh, je poudaril, da spadajo Slovenci, živeči v Italiji, med tiste narode (manjšine), s katerimi v Evropi najslabše ravnajo. Dalje je pisal, da imajo Italijani pripadnike manjšine za barbare, vendar pa so po njegovem »ti Slovenci v celoti bolj napredni od Italijanov, v kolikor imajo manj nepismenih« (Poročila dodajajo, da je med vsemi italijanskimi pokrajinami najmenja nepismenost prav na Južnem Tirolskem ter v Julijski krajini). Markham je tudi pisal, da Slovenci »bolje upravljajo svoje zadruge ter imajo višji življenjski standard kot pa Italijani«. Sicer nimajo tako slavne preteklosti kot večinski narod — je nadaljeval — nimajo pa fašistične »imperialistične pohelepnosti ter zamaha«, ki sanjata o obnovi rimskega cesarstva. Potem ko se ameriški časnikar še nadrobneje dotakne fašističnih raznarodovalnih ukrepov, še ugotavlja, da je ves fašistični raznarodovalni napor zaman, saj Slovenci hočejo ohraniti svojo narodnost ter se zanjo borijo še naprej.

II

Še posebej zanimiva pa je 70 strani obsežna številka Poročil iz julija 1933, posvečena problematiki odnosa fašizma ter Cerkve do naših rojakov v Julijski Krajini ter Nemcov na Južnem Tirolskem. Zadevna obravnava je izšla pod naslovom »Mussolini, Vatikan in manjšine«, vprašanja, ki jih razprava zajema, pa zaobsegajo čas od podpisa znanih lateranskih sporazumov med Vatikanom in Italijo dne 11. februarja 1929 pa vse v leto 1933. Sporočilo se začenja z opozorilom, da ima italijanska manjšinska politika »enkratno stališče med evropskimi državami«. V uvodu je dalje tudi zanimivo misel, da je po spodeljelih raznarodovalnih poskusih prišel fešizem do prepričanja, po katerem bo mogoče te raznarodovalne ukrepe doseči le, v kolikor bo Mussoliniju uspelo pridobiti za ta cilj tudi katoliško cerkev (»drugo veliko silo v Italiji«). Zato se je tudi polotil akcije za vključitev katoliške cerkve v svojo manjšinsko politiko.

Poročila poudarjajo, da je Italija od vsega početka nastopala tudi proti neitalijanski duhovščini ter verskim ustanovam, vendar pa je šlo tu v glavnem za lokalne oblasti ter krajevne fašistične urade. Temu sledi ocena pogajanj za lateranski sporazum leta 1929, med katerimi je v manjšinskih vprašanjih Vatikan popustil Mussoliniju. Poročila poudarjajo, da je objava lateranskih sporazumov naletela na osuplost med nemškimi in jugoslovanskimi katoličani Italije.

Sledi nadrobnejša ocena lateranskega sporazuma. Dejstvo, da je postala z njim Italijanščina priviligiran jezik, Poročila označujejo za »prelom s sporočilom in duhom

katolištva«. S sporazumom je bila tudi ustvarjena »nepojmljiva pravna možnost« postavljanja tujih, Italijanskih duhovnikov, poleg tega pa so bili s to pogodbo južni Tirolci in Jugoslovani tudi s strani Cerkve označeni za »narode z manjšimi pravicami«. Poročila ob tem tudi posebej poudarjajo, da ta pogodba nima verskega, ampak, nasprotno, političen značaj.

Razumljivo je, da so taka politična prizadevanja naletela na odpor obeh prizadetih manjšin. Poročila poudarjajo, da so z njimi prišli v »enkraten« položaj, v katerem naj bi ne le trpeli italianizacijo svojih otrok v cerkvi, ampak celo sami financirali potujočevanje z vzdrževanjem Italijanskih duhovnikov.

V nadaljevanju skušajo Poročila podano oceno omiliti z razlagom nekaterih določil lateranske pogodbe, ki bi utegnila kazati na pozitivnejši odnos uradne Italije do prizadetih manjšin. V nasprotju s pričakovanjem, pa glasilo manjšinske organizacije podčrtuje, da je prišlo do poslabšanja položaja Slovencev in Hrvatov v Julijski krajini. Tako je na primer Mussolini le kak mesec pred podpisom lateranske pogodbe prepovedal celoten slovenski in hrvaški tisk v Julijski krajini, tako, da so postali Jugoslovani »ediná evropska... manjšina, ki se ji odreka verski periodični tisk«. Prav tako je bilo še pred tem aktom prepovedano delovanje vseh slovenskih izobraževalnih društev. Posledica lateranskega sporazuma pa bo tudi »iztrebljanje« slovenskih veroučiteljev, saj jih bo mogoče odstraniti, kolikor bodo uporabliali v cerkvi svojo materinščino.

Med posledicami lateranske pogodbe je bil prihod posebnega apostolskega vikarja v Julijsko krajino. Res, da se je prenehalo nasilno motenje »slovenskega« bogoslužja, vendar se je še naprej nadaljevalo Italijansko nacionalistično zlorabljanje Cerkve v Istri in na območju Zadra. Prav tako se je poslabšal položaj na Goriškem, saj si je vizitator Luca-Passetto postavil za cilj doseči odstop nadškofa F. Sedeja. Kot je znano, mu je to tudi uspelo. Sedeja je zamenjal »znanl Italijanski nacionalist in sovražnik manjšin, študijski ravnatelj... koprskega semenišča monsignor Giovanni Sirotti«. Poročila temu dodajajo: na čelo najvišjega cerkvenega urada v Julijski krajini pa je prišel sedaj človek, za katerega so slovenski verniki zahtevali, da ga cerkvene oblasti odstranijo...

Zločestost goriške zamenjave se je pokazala že s tem, da je Sirotti takoj po nastopu odslovlil vse »slovenske« uradnike goriške kurije, čemur je sledilo odpuščanje iz goriškega semenišča. Slovenci so se po Poročilih lahko kaj kmalu prepričali, da novi ap. adm. stremi po »previdni, toda sistematični italianizaciji dušnega pastirstva slovenskih katoličanov«. Dalje govore Poročila tudi o italianoizaciji goriškega Alojzijeviča (malo semenišče), do katerega naj bi prišlo v dogovoru z omenjenim vizitatorjem, dejstvo, ki kaže, da je del poročila, ki se nanaša na Slovence, in še zlasti na Goriško, pripravil Slovenec, dober poznavalec tamkajšnjih razmer, dejstvo, ki daje Poročilom toliko večjo veljavjo. Po drugi strani pa se je njihov poznavalec poslužil tudi obstoječe literature o diskriminacijah slovenske in hrvaške manjšine.

Ob koncu naj še poudarimo, da je v nadaljevanju Poročil podan prikaz fašistične cerkvene politike na Južnem Tirolskem. Vendar pa je bila med obema obravnavanima področjema, Julijsko krajino in Južno Tirolsko vidna razlika, saj je »proces italianoizacije cerkvene uprave ter dušnega pastirstva v Julijski krajini mnogo bolj napredoval kot pa na Južnem Tirolskem«. Podprtati velja dalje tudi opozorilo, da je poskus (narodne) »razkrojitev« slovenskega Primorja s pomočjo Cerkve nastopil s Sirottijevim prihodom v Gorico.

dr. Tone Zorn

PROSLAVE PETINDVAJSETLETNICE GORIŠKEGA MUZEJA

Kronologija

7. 9. 1977

V Delu (št. 207, str. 5) izšel članek Petra Krečiča Praznik v muzeju.

10. 9. 1977

Goriški muzej prejel Priznanje občine Nova Gorice.

11. 11. 1977

Ob 10. uri v komorni dvorani PDG v Novi Gorici svečana seja Skupnosti muzejev Slovenije ob podelitev Valvasorjevih nagrad.

Sejo je začel predsednik SMS Matija Žgajnar, v. d. ravnatelja Muzeja ljudske revolucije SRS v Ljubljani. Podal je nekaj misli o preteklosti Primorske, o njenem boju za svobodo ter poudaril pomen delovanja Goriškega muzeja v razvoju svobodne Primorske; zrecitiral je tudi znano Kajuhovo Slovensko pesem.

V imenu družbenopolitičnih organizacij občine Nova Gorica je spregovoril in pozdravil udeležence predsednik OK SZDL Lojze Lah.

Za njim je spregovoril Branko Marušič, ravnatelj Goriškega muzeja; očrtal je zgodovino nastajanja in razvoja GM v petindvajsetih letih njegovega delovanja.

Sledila je podelitev posebnega priznanja in Valvasorjevih nagrad. Predsednik komisije za nagrade in priznanja pri SMS dr. Sergij Vrišer, ravnatelj Pokrajinskega muzeja v Mariboru, je najprej podeli posebno priznanje Skupnosti muzejev Slovenije Goriškemu muzeju ob njegovi petindvajsetletnici. Na listini, ki jo je sprejela predsednica zbora delavcev GM Slavica Plahuta, piše:

Skupnost muzejev Slovenije
odeljuje
Goriškemu muzeju
ob 25. obletnici
njegovega delovanja
POSEBNO PRIZNANJE
za dosedanje delo. Ta muzej sodi med najuglednejše
pokrajinske muzeje v Sloveniji, saj predstavlja
svoistveno podobo kulturne dediščine Primorske
od prazgodovine do danes in hrati spremila
kulturno dogajanje na svojem območju

Nova Gorica, 11. novembra 1977

Predsednik Skupnosti
muzejev Slovenije
M. Žgajnar

Dr. Sergij Vrišer je nato podelil Valvasorjevi nagradi za leto 1977 in tudi podal utemeljitev za obe nagrjenki, dr. Anico Cevc, ravnateljico Narodne galerije v Ljubljani, in Ivo Stiplošek, ki je kustos-pedagog v Posavskem muzeju v Brežicah. Dr. Anica Cevc se je v imenu obeh nagrjenik zahvalila za prejeto nagrado.

Ob 11. uri v galeriji Meblo najprej kulturno umetniški nastop, nato pa otvoritev razstave »25 let Goriškega muzeja«.

Tajnica Kulturne skupnosti Nova Gorica, prof. Alenka Saksida, je napovedala nastop harfistke Rude Ravnik-Kosi, ki je občinstvu (muzealcem in gostom) zaigrala nekaj skladb. Vmes je Alenka Saksida recitirala krajski izbor pesmi Franca Černigoja.

Po kulturno umetniškem nastopu je v Istem prostoru predsednica zbora delavcev GM, kustos oddelka NOB Slavica Plahuta odprla razstavo »25 let Goriškega muzeja«. O vsebini razstave je spregovoril ravnatelj Branko Marušič in udeležencem oziroma gostom pojasniloval razstavno gradivo na panojih in v vitrinah. S tem je bil dopoldanski del slavlja zaključen. (Razstava je bila odprta 14 dni).

Izlet v Štanjel in družabno srečanje v Tupelčah.

Udeleženci so se po ogledu razstave v Novi Gorici s posebnim avtobusom, nekateri pa s svojimi vozili, odpeljali do Štanjela. Tu jih je pozdravilo svetlo sonce, medtem ko je bila v dolini gosta meglja.

Pred štanjelskim gradom je o zgodovini in pomenu Štanjela udeležencem spregovoril Branko Marušič. Temu je sledil ogled razstave o obnovitvenih in restavracijskih delih v Štanjelu; razstavo sta pripravila Zavod za spomeniško varstvo Gorica iz Nove Gorice ter Zavod SRS za spomeniško varstvo. Naslednji ogled je bil v obnovljeni »Koloni«, kjer je Goriški muzej uredil razstavo »Arheološka najdišča na sežanskem Krasu«. Z obiskom romanske »Kraške hiše«, ki jo je leta 1973 restavriral Zavod za spomeniško varstvo Gorica, etnografsko opremil pa Goriški muzej, se je zaključil postanek v Štanjelu. Muzealci in gostje so se odpeljali v bližnje Tupelče, kjer so se v gostilni pri Jazbecu okreplčali z domačim kraškim prutom in teronom ter se sproščeno pogovorili o svojem delu in načrtih. Tu se je k besedi oglasil predsednik SMS Matija Žgajnar, za njim pa je spregovorila še Valvasorjeva nagrjenka iz leta 1971 (prva podelitev) in vodja Tolminske muzejske zbirke Marija Rutar. Njene besede, kot besede starejše muzejske delavke in sploh pionirja muzejske stroke na Primorskem, so imele globok odmev.

18. 11. 1977

Ob 11. uri v »starli kašči« v Tolminu (kašča iz leta 1778 izhaja s Pečin, v Tolmin je bila prenesena leta 1973, na sedanje mesto pa leta 1977) občasna razstava o arheoloških izkopavanjih na Mostu na Soči leta 1977.

Razstavo je s krajšim nagovorom odprl ravnatelj Branko Marušič, trajala pa je tri dni.

18. 11. 1977

V Primorskih novicah (št. 47, str. 10) izide članek Davorina Korona Srebrni jubilej Goriškega muzeja.

20. 11. 1977

V Primorskem dnevniku (št. 271, str. 5—6) izide članek Andreja Pagona-Ogareva Goriški muzej v Novi Gorici: obračun in smernice razvoja.

24. 11. 1977

Ob 18. uri v Kosovelovi knjižnici v Sežani predstavitev jubilejnih publikacij Goriškega muzeja. (Predstavitev je bila hkrati z otvoritvijo razstave Kosovelove knjižnice »NOB v slovenskem leposlovju«).

Ravnatelj Goriškega muzeja Branko Marušič je predstavil naslednje publikacije: Goriški letnik 3, Zenitovanske šege na Primorskem (Berila zvezek 5), Kronologija dogodkov na Primorskem (maj 1945 — september 1947) (Berila zvezek 7), Goriški muzej — Vodnik po zbirkah.

25. 11. 1977

Ob 11. uri v avli Skupščine občine Nova Gorica otvoritev razstave »Primorska 1945—1947«.

Razstavo je odprl goriški prvoborec Milo Vižintin, ki je tudi imel otvoritveni govor. Nekaj pojasmil v zvezi z razstavo je podal Branko Marušič. V kulturnem programu so nastopili z recitalom dijaki Solskega centra za blagovni promet.

12. 12. 1977

Ob 18. uri v galeriji Rika Debenjaka v Kanalu ob Soči otvoritev etnološke razstave »Kanalski Kolovrat«.

Razstavo je odprla predstavnica galerije Rika Debenjaka Marta Berlotova, etnolog Naško Križnar pa je kot avtor razstave tudi spregovoril o etnološki raziskavi na ozemlju, ki ga razstava zajema. Gostje so si lahko postregli s kuhanimi hruškami in moštom z liškega oziroma kambreškega področja.

December 1977

V Primorskih srečanjih (št. 5/1977, str. 19—24) izide članek Branka Marušiča »Srebrni jubilej Goriškega muzeja«.

20. 1. 1978

V Primorskih novicah (št. 4, str. 9) izide članek Marijana Breclja »Delovni celo praznični dnevi«.

2. 2. 1978

V Delu (št. 29, str. 7) izide članek Staneta Grande »Lepa knjižna bera«, posvečen publikacijam Goriškega muzeja.

(V dnevnih in drugih listih je izšlo še več raznih člankov, ki so poročali o delu Goriškega muzeja oziroma o njegovi petindvajsetletnici.)

Tomaž Pavšič

OCENE IN Poročila

ARCHEOGRAFO TRIESTINO, ser. IV, vol. 36 (85), Trieste 1976, 176 + (IV) str.

36. letnik tržaškega »Archeografo triestino« (85. zvezek celotne zbirke) je zasnovan po predhodnih svojih izdajah, tako po vsebinah (in rubrikah) kot po obsegu. Prinaša štiri razprave, dve poročili in nadvse pomemben tržaški bibliografski pregled za leti 1974 in 1975. Urednik revije Cesare Pagnini je na prvem mestu objavil biografski pregled o Antonu Rusconiju (str. 5—17), ki se je v svojem življenju (1897—1975) uveljavljal predvsem kot konservator. Tržačan po rodu, je deloval v raznih italijanskih krajih in deželah. Razprava Wolfganga Benscha »L'Architetto Matteo Pertsch a Trieste« (19—51) je gotovo znanstveno najbolj dognani delež v reviji. Nemški znanstvenik je raziskal delovanje nemškega arhitekta M. Pertscha (1769 ali 1770—1834) v Trstu, med njegovimi pomembnimi tržaškimi deli omenimo vsaj zgradbo Verdijevega gledališča in palačo Carciotti. Objavljena razprava, ki je nastajala v veliki meri na podlagi arhivskih virov, je odlomek iz daljšega monografskega pregleda. Giovanni Lettich je prispeval razpravo »I Barbii della stele di San Giusto« (53—84) o antičnem spomeniku z vylesanimi figurami in napisu pri sv. Justu v Trstu, upodobljencem (Barbijci) pripisuje avtor keltsko poreklo. Numizmatični prispevek Giulia Bernardija »Appunti di numismatica triestina. Il denaro 'del comune'« (85—97) govori o tržaškem srednjeveškem novcu iz sredine 13. stoletja.

Dve poročili govorita o tržaškem leposlovju v obdobju 1975—6 ter o historiografskih prizadevanjih. Prvi in drugi prispevek sta omejena predvsem na objavljeno gradivo, pa še tu poročata selektivno. Raziskovalci krajevnih tržaških prilik bodo hvaležni Sauru Pesanteju za njegov »Bollettino bibliografico Triestino« za leti 1974 in 1975. Pregled, ki obsega tudi slovenske naslove in ki ga prinaša »Archeografo Triestino« že nekaj let, se končuje z zaporedno številko 10.037. Objavljena vsebina številke, o kateri poročamo, ne daje pobud, da bi se pri njej dlje zaustavili.

ARCHEOGRAFO TRIESTINO, ser. IV, vol. 37 (86), Trieste 1977, 240 + (IV) str.

Pretežni del 37. številke 4. serije »Archeografo Triestino« je namenjen obsežni razpravi Bianca Marie Favetta »La storia del teatro filodrammatico di Trieste« (7—162), gledališče je nastalo leta 1829. Obsežna razprava je omogočila objavo le še dveh krajših razprav in sicer C. Pagninija o goriški prijateljici (grafica M. G. Torres) znanega Giacoma Casanove (163—174) ter G. Secolija prispevku o zgodovinarju Attiliu Gentileju (1879—1966; str. 175—186). Publikacija obsega še običajne rubrike »Notiziario di storia«, »Notiziario di letteratura« ter zelo koristen pregled tržaške bibliografije za leto 1976 (avtor S. Pesante).

Branko Marušič

ATTI DEI CIVICI MUSEI DI STORIA ED ARTE DI TRIESTE, n. 8, 1973/75, Trieste 1976

Civici Musei di storia ed arte, to je kompleks muzejskih zbirk s sorodno tematiko, med njimi je zadnja pridobitev Rižarna (od 1. 4. 1975 dalje), nacionalni spomenik, ki ji je v tem zvezku revije »Atti dei civici musei di storia ed arte di Trieste«, ki jo izdajajo od leta 1963, na koncu obsežnega uvodnega dela, posvečen zapis S. Milla (La Risiera di San Sabbà).

Ta organizacijska pahljača terja tudi razvijano dejavnost, ki jo v uvodnem delu revije ponazarja direktorica L. Loseri Ruaro. Posebna skrb je, kot pravi, posvečena urejanju gradiva, katalogizaciji in inventarizaciji ter preparaciji bogate muzejske dediščine, ki jo je muzej pridobil povečini z darili in volili, brez prave dokumentacije. Protitež temu notranjemu delu so razstave, kongresi, simpoziji, predavanja, ki so priložnost za predstavitev

dosežkov raziskovalnega reda. Omenimo med številnimi razstavami, ki so jih pripravili, razstavo »Mostra di richerche e restauri sulle collezioni dell'età del ferro dei Musei Civici di Storia ed arte (1974). Med pomembnejše dosežke uvršča sodelovanje muzeja v Vzhodnoalpskem komiteju (Ostalpenkomitee), ki povezuje arheologe Avstrije, Jugoslavije in Italije in čigar osnovna naloga je objava prazgodovinskega gradiva, ki predstavlja važno izhodišče za študij halštatskega obdobja (na pr. svetuljiciske nekropole), omenja tudi že kar tradicionalni ogled izkopavanj prazgodovinske naselbine na Mostu na Soči in sodelovanje na srečanju na temo Kastelirji v Trstu in Postojni v juniju 1975. S podrobnejšim poročilom je predstavljen tudi kolokvij Slovenskega arheološkega društva o antični keramiki (5.—9. 9. 1973), prav tako pa sta obširno predstavljeni tudi predavanji prof. A. Radmilija »L'affermarsi del neolitico in Italia alla luce delle ultime scoperte« in prof. R. Peronija »Lineamenti storici dell'età del bronzo in Italia«.

V razdelku II (Preistoria e archeologia) je posebne pozornosti vreden članek U. Furlanija »Il ripostiglio di Gargaro«. V njem objavlja U. Furlani 14 bronasti srpop, ki jih je leta 1889 v svojem kamnolomu na ledini Podklanc, nedaleč od Grgarja našel kamnosek J. Kogoj. Srpi so bili shranjeni v jami, vkopani v skalo, zasuti z zemljo in prekriti s kamenjem. To zanimivo in zaradi redkosti takih najdb na tem prostoru zelo pomembno najdbo hrani Museo provinciale v Gorici (Gorizia). Avtor navaja vse znane najdbe, posamične in zakladne iz furlanske nižine in kraškega obroba in tudi iz sosednjih jugoslovenskih in avstrijskih pokrajin in tako grgarski depo prostorsko vključuje v tovrstno kulturno dediščino predalpskega prostora. Izognе se pa podrobni tipološki analizi srpopov, ki jim ni uspel najti v dатiranih depojih iz obdobja kulture žarnih grobišč zanesljivih analogij in zato tudi ostaja pri dokaj široki časovni opredelitevji v prehod bronaste dobe v železno in poudarja lokalne sestavine starejše kaštelirske kulture. Ob dobrri risbi bi bilo želeti še podrobnejše opise posameznih srpopov.

Iz bogate zbirke izkopanin iz Taranta (okoli 1734 kosov) objavljajo L. Loseri Rauro, E. Formigli in G. Papi bronasti vrč (tip oinochoe) odkrit leta 1889. V prispevku »A proposito di un'oinochoe proveniente da Taranto« je poudarek na izvoru, restavracijski in tehniki izdelave tega izrednega predmeta in manj na motiviki in časovni ali kulturni opredelitevji. Vrč sodi v čas razcveta grške umetnosti (A. Puschi), restavratorski posegi na njem pa so omogočili tudi radiografske, spektrografske in mikroskopske analize (v Laboratorio di restauro della Soprintendenza alle Antichità dell'Etruria in Firenca) in s tem študij tehnike izdelave vrča.

V reviji »Archeologia classica« XXV—XXVI (1973—74) 280 sqq, tab. XLIII—LVII je B. Forlati Tamaro objavila študijo »Epigrafi cristiane sepolcrali con graffiti di Aquileia«. V njej obravnava 42 kosov krščanskih nagrobnikov z vrezanimi motivi, ki jih hrani Museo paleocristiano v Aquileji. Časovno jih uvršča v čas med 336 in 442 letom. G. Bravar v prispevku »Nota su una pubblicazione di lapidi figurate aquileiesi e la collezione dei Musei civici di Trieste« dopolnjuje delo B. Forlati Tamara z gradivom iz t.i. Zandonaijeve zbirke, ki jo hrani v lapidariju v Trstu. G. Bravar je, upoštevaje kriterije B. Forlati Tamara, ki je razdelila te krščanske nagrobnike po motiviki na tri skupine — nagrobniki s kristogramom, z drevesom in pticami in s človeško figuro — predvsem kataloško, s kratkim komentarjem in fotografijo objavila 29 nagrobnikov in s tem bistveno dopolnila delo B. Forlati Tamara.

Tretji del tega zvezka revije (Arte medioevale e moderna) začenja študija G. Bernardija (Attendibilità delle rilevazioni metrologiche su monete antiche d'argento), ki obravnava 201 novec iz depojske najdbe (oglejski patriarhalni denarji, iz okoli 1412); predmet obravnave pa ni strogo historična analiza novcev, ampak so to vzroki za spremembo teže in čistosti spojine.

Raziskovanje umetnostnega patrimonia srbske pravoslavne komune v Trstu, katere rezultat je bila tudi razstava ikon, je odkrilo tudi še ne objavljeno ikono kažipotne Marije z angeli, ki so jo restavrali v delavnici tržaškega muzeja. M. Bianco Fiorin (Un'inedita »Madonna Hodigitria« di Andrea Ricci da Candia) jo pripisuje slikarju Andreu Ricu (Ritzos) da Candia in njen nastanek postavlja v čas med leti 1440 in 1492, ko je ta umetnik, eden prvih in največjih ikonografov na Zahodu, bil najbolj aktiven.

Tako kot večina v tem zvezku objavljenih prispevkov, temelji tudi drugi članek M. Bianco Fiorin na gradivu, ki je med intenzivno katalogizacijo gradiva bilo ponovno »odkrito«. To je namreč kataloški prikaz slik iz 16. in 17. stoletja iz zbirke, ki jo hrani Civici musei di Trieste.

M. Walcher razpravlja o upodobitvah Marije v tabelnem slikarstvu. Izhodišče ji je knjiga Grge Gamulina »Madonna e Bambino nell'antica arte della Croazia« (Zagreb 1971)

in pa razstava v Museo Sartorio v Trstu (sestavni del Civici Musei). To je ocena Gamulinev knjige in predstavitev razstave obenem.

Ob deseti obletnici smrti kiparja Ruggera Rovana (1877—1961), čigar dela hranijo tudi Civici Musei v Trstu, je pregled njegovega življenja in dela — z uvodom L. Loseri Ruaro — pripravila B. M. Favetta. Njen prispevek ni le študija umetnikovega delovanja, v posebnem dodatku avtorica namreč prinaša obširno, najbrž tudi popolno, bibliografijo in seznam umetnikovih del in tako s temi, sicer suhoperšnimi, a zgovornimi podatki zaokroža podobo tega tržaškega rojaka.

Cetrti razdelek osme številke (Storia: fatti e personaggi) vsebuje dvoje prispevkov. To je del dnevnika monsiniorja Buttignoni (Dal diario di mons. Buttignoni, cronaca della parrocchia di S. Giusto M. in Trieste fatta dal parroco mons. Giusto Buttignoni), ki ga je, kot dolgoletni župnik pri sv. Justu v Trstu, pisal od 1. 1. 1928 pa do 16. 10. 1940. L. Soseri Ruaro je iz dnevnika izbrala tiste odiome, ki so zanimivi za raziskovalce krajevne, lokalne tržaške zgodovine. Drugi sestavek iz tega dela revije pa je predstavitev razstave »Cento diplomi ed altre stampe d'occasione della seconda metà dell'ottocento« (M. Malabotta), s seznamom razstavljenih del.

Zvezek zaključujeta recenzija kataloga M. Urleb, Križna gora (Katalogi in monografije, Ljubljana 1974), ki jo je napisala S. Vitri, in pa poročilo P. Cassola Guida o delu oddelka za študij Krasa pri Centro di antichità Altoadriatiche v obdobju 1972 do 1975.

Drago Svoljšak

ATTI E MEMORIE della Società Istriana di archeologia e storia patria, NS 24 (1975), Trieste 1976.

Kar navajeni smo že prijetno obsežnih in vsebinsko bogatih in raznovrstnih zvezkov te revije (AMSI), ki se ukvarja s preteklostjo Istre, in tudi 24. zvezek nove serije (ali 76. zvezek celotne zbirke) v tem ni izjema in prinaša na 325 straneh zanimivo branje.

G. Pavan, Ricordo di Ferdinando Forlati (5—20). Ta spominski zapis uvaža to številko revije, v njem avtor podrobnejše razčlenjuje življenje in predvsem delo »mojstra restavratorja« Ferdinanda Forlatija (1882—1975). Ta prekaljeni konservator, publicist in raziskovalec se je s konservatorstvom srečal leta 1910 v Benetkah, kot vodja službe za varstvo spomenikov za Julijsko krajino s sedežem v Trstu, pa je deloval tudi v Istri (Pula, Poreč, Piran, Koper).

C. Pagnini, Antonino Rusconi (23—31). Tudi drugi prispevek v tem zvezku je spominski zapis ob smrti konservatorja Antonina Rusconija.

Študijski del vsebine začenja prispevek F. Crevatina (Crevatin) »Pagine di storia linguistica Istriana« (35—40). Avtor razčlenjuje besede Histri, Histria, carma (iz rovinjskega govora) in mata (iz piranskega govora) in jim išče njihov predlatinski izvor.

Numerizmatične probleme obravnava dva prispevka. V članku G. Gorinija »Aspetti della circolazione monetaria nell'III—II sec. a. C. in alto Adriatico«, so predmet obravnave bronasti novci Ptolemejev, ki so krožili na področju severnega Jadrana in izpričujejo povezanost tega prostora z Egiptom. Izhodišče za razmišljjanja sta dva, na novo odkrita novca (bronast novec Ptoolemeja II. Filadelfa, 238—246 pr. n. št., najden v Monselice pri Padovi, in novec Ptolemeja V. Epifana, 203—180 pr. n. št. najden v Motta d'Este), ki ju obravnava skupaj z že znanimi novci tega tipa iz Italije, Švice, Nemčije, Avstrije in Jugoslavije (slovenska krajevna imena avtorju niso pomembna), prinaša jih tudi na karti razprostrenosti in na številčni tabeli.

Ptolemejski novci pa so obravnavani tudi v krajšem prispevku P. Visoná »Una moneta di bronzo di Tolomeo IV da Adria«.

Arheološko tematiko obravnavajo prispevki F. M. Scotti »Lo scavo di un edificio romano ad Aurisina« (63—80), P. Piani »Un frammento di sarcofago del museo di Parenzo« (83—90) in v rubriki Notiziario archeologico objavljena prispevka A. Serija »Scavi archeologici al castelliere degli Elleri« in F. de Farolfija »L'acquedotto romano di Bagnoli.«

F. M. Scotti podrobnejše opisuje ostaline rimskega objekta, odkritega leta 1976 v Nabrežini med gradnjivo nekega skladišča in ki ga je Soprintendenza alle Antichità di Trieste pod vodstvom F. M. Scotti še isto leto raziskala. Odkrita sta bila dva stavbna kompleksa, ki ju ločuje ali povezuje širok popločen prostor — dvorišče. Zidane ostalne zarisujejo več prostorov, tlakovanih z glinastimi kockami (2,5 × 3 cm), položenimi v

diagonalnih vrstah, v enem izmed prostorov pa je bila sredina obogatena z belo sivim mozaikom, ki je fragmentarno ohranjen in je zato motivika nejasna.

V prostoru z mozaikom je v vogalu bil tudi manjši bazen, ki mu avtorica ne ve točnega namena, navaja pa dve možnosti in sicer cisterna ali peč ob upoštevanju dejstva, da je uporaba tudi časovno bila različna. Iz tega prostora je izpeljan tudi kanal. Drobne najdbe so bile sicer redke, vendar dovolj pričevalne, tako da je datacija tega stavbnega kompleksa dokaj čista in tudi namembnost objektov dognana. Med dragocenije najdbe vsekakor sodi gema, tip Dig XXIV, II, 32, 1 s stopečo žensko figuro. Datacija 1. stol. pr. n. št. Med pomembnejše gradivo sodita vsekakor tudi odlomka opeke z žigom L(uci) Barbi L(uci) L(iberti) E[up[ori]], ki ga poznamo tudi iz Trsta, Ogleja, Pule in Nubrežine in ki sodi v 1. stol. pr. n. št. Keramično gradivo je raznoliko, na pr. kampanjska keramika B, severnoitalska keramika (Drag 17/A, Drag 15/17, Ritt 1, Ritt 9, Sarius), vsa značilna za 1. stol. pr. n. št. To velja tudi za steklo. Zelo pomembna je najdba novca v prostoru z mozaikom, z napisom CAESAR PONT (MAX), ki je bil kovan med leti 10 in 3 pr. n. št. v Galiji; pomembnejši najdbi sta še dve bronasti fibuli, ena tipa Okorag iz konca 1. stol. pr. n. št. in druga iz kasnega avgustejsko-tiberijskega obdobja.

Iz tega gradiva in arhitektonskih posebnosti izvaja avtorica datacijo, začetek objekta postavlja v sredino 1. stol. pr. n. št., ko po porazu Japodov tudi na kraški planoti možnosti za razmah poselitve postanejo boljše, porušenje pa postavlja v čas do sredine 1. stol. n. št. Te stavbne ostalnine opredeljuje kot »vilo rustico«, ki je poleg osnovne, to je poljedelske dejavnosti, črpala življenske vire tudi iz bližnjega kamnoloma. Poseben pomen tega stavbnega kompleksa pa vidi avtorica v tem, da gre za eno najstarejših rimskega naselbin v sredini na Tržaškem in pa v tem, da predstavlja solidno oporo za lokacijo konzolarne ceste Aquileia — Trst. Solidna dokumentacija najdb in točna lokacija najdišča z načrtom izkopanih objektov dopolnjuje besedilo.

Prispevek P. Piani je v bistvu dopolnilo že obstoječih razlag starokrščanskega sarkofaga iz Poreča, za katere pa P. Piani meni, da so nedorečene. Podrobna stilistična in tematska analiza figurinalne motivike na odlomku — ohranjene so upodobitve 4 oseb, treh apostolov in molitve, del stolpa in še enega apostola ter dve listnatni krošnji dreves — je izlučila čas nastanka sarkofaga (4. stol. n. št.) in izvor tega spomenika. P. Piani meni, da je sarkofag zanesljivo iz Poreča, izdelan pa je bil v nedomaci delavnicni, rimski ali milanski, tako kot sta menila že tudi G. Bovini in A. Šonje.

Skrmomno poročilo A. Serija o izkopavanjih na kaštelirju Jelerji pri Kopru (ali nad Miljami) ne prinaša tudi podrobnejših rezultatov, poročevalčev namen je bil gotovo le opozoriti na raziskovanje te prazgodovinske naselbine prav na Italijansko—Jugoslovanski meji. Na tem kaštelirju naj bi se srečali pri skupnem delu slovenski in Italijanski arheologi, tak je bil vsaj eden od sklepov srečanja v Postojni in v Trstu (12. in 13. 6. 1976), ki je bilo namenjeno prav problemu kaštelirjev. Na slovenski strani je prevladalo prepričanje, da pri izbirki tovrstnega objekta za podrobno raziskovanje, kamor naj bi bile vprežene vse, za tako delo usposobljene sile, ne morejo biti vodilo romantična ali nekoliko na senzacijo teže srečanja ob meji, ampak more biti raziskovalni objekt — kaštelir izbran le na osnovi skrbne analize vseh kaštelirjev na tem področju, tako da bi kot vzorčni primer mogel zadostiti ciljem, ki si jih je naša arheologija zadala.

Italijanski kolegi so se pod vodstvom prof. M. Radmillija (Katedra za paleontologijo, Univerza v Pisi) dela lotili sami z namenom, da bi dognali vezi in odnose med utrjenimi naselbinami v Istri, kamor Jelerji še sodijo, in tistimi na Krasu, ki jim je v novejšem času bilo posvečenega že nekaj dela.

Dva metra debele plasti obetajo zanimivo stratigrafijo, navrgli so precej značilne »kaštelirske« keramike, pomešane tudi z rimske(?). Poleg tega je bilo odkrito tudi zidovje s sledovi predelav, značilni rimskega inventarja pa izpričuje uporabo tega prostora tudi v antiki. V poročilu ni podrobnejših analiz gradiva, obeta pa nadaljevanje raziskav, ki jih z velikim upanjem, ob zagotovilu, da so upoštevana vsa sodobna spoznanja v raziskovanju prazgodovinskih naselbin, pričakujemo tudi slovenski arheologi.

F. de Farolfi pa objavlja v letu 1976 odkrit odsek rimskega vodovoda na vzhodnem pobočju griča z naseljem San Sergio v Trstu. To je del že znanega vodovoda, ki se je napajal v vodnih virih Glinščice in v okolici Doline. Avtor, ki je rimske vodovode Trsta podrobnejše obdelal v študiji »Gli acquedotti romani di Trieste, con particolare riguardo all'acquedotto di Bagnoli« (AMSI NS 13/1965, 44 sqq), ponazarja novoodkriti odsek s skico preuze, fotografijo in s panoramskim posnetkom poteka vodovoda.

G. Cuscito meni v prispevku »Testimonianze epigrafiche sul ciborio del vescovo Ottone (1256 — 1282) nell'Eufrasiana di Parenzo«, da noben raziskovalec poročke bazilike ni izpustil ciborija, ki ga je nad glavnim oltarjem dal postaviti škof Oton leta 1277, manj

pa je bilo raziskav, ki bi upoštevale tudi drobne napise na tem pomembnem umetnostnem spomeniku. To pomanjkljivost odpravlja s svojo študijo, ki napise podrobno analizira. Isti avtor v prispevku »Il convento francescano di Muggia (1389 — 1806) attraverso le carte inedite dell'Archivio di Stato di Capodistria« razglablja o vzrokih za naselitev frančiškanov v Miljah in o njihovi dejavnosti v času od 14. do 18. stoletja, opirajoč se na arhivsko gradivo, ki ga hrani Pokrajinski arhiv v Kopru.

S. Cella objavlja skupino arhivskih listin, povezanih z Istro, iz obdobja med leti 1505 in 1551, ki jih hrani Archivio di Stato di Venezia. Listine, ki se nanašajo na gospodarske, pravne, vojaške in cerkvene zadeve, prinaša avtor v prispevku »Documenti veneziani della prima metà del '500« samo v prevodu brez komentarja.

F. de Farolfi objavlja pet še neobjavljenih pisem P. Kandlerja, ki jih je v juniju 1848. leta napisal Muziu G. Tommasiniju (»L'indirizzo« del Triestini all'imperatore d'Austria Ferdinandu I). L. Premuda piše v študiji »La funzione mediatrice di Trieste per la diffusione in Italia del pensiero medico della scuola Viennese« o vlogi Trsta pri širjenju idej dunajske medicinske šole po Italiji in o razvoju medicine v Trstu, F. Salimbeni pa razpravlja o socialni zgodovini italijanskega Iredente, bolj v obliki recenzije leta 1972 objavljene knjige R. Monteleoneja »La politica dei fuoriusciti i redenti nella Guerra Mondiale« (Udine 1972).

Kot je za AMSI že navada, zaključujejo zvezek rubrike »Recenzije«, »Bibliografia«, »In memoriam«, »Društvene vesti« in »Seznam članov in zamenjav«. Zaključimo ta pregled vsebine 24. številke z ugotovitvijo, da poleg zadarskih ustanov in nekaterih zagrebških le še Goriški muzej zamenjuje svoj zbornik »Goriški letnik« s Società Istriana za revijo »Atti e memorie«.

Drago Svoljšak

CE FAS TU? 52 (1976), Udine

Najstarejše glasilo Furlanskega jezikoslovnega društva (SFF — Società Filologica Friulana) je zaključilo leta 1976 svoj dvainpetdeseti letnik. Revijo sta vodila oziroma urejala prof. Gaetano Perusini (umrl leta 1977) in dr. Giampaolo Gri.

Razumljivo je, da je v tem letniku čutiti močan odmev na potres v Furlaniji in na njegove posledice. Tako zbornik že na prvih straneh odpira to tematiko s furlansko pisanim prispevkom v obliki golose in dvogovorov spod peresa stalne sodelavke Novelle Cantarutti, ki negoduje nad neizprosnim rušenjem poškodovanih stavb z bagri, ki so uničili po nepotrebni marsikatero umetnino, proti volji samih Furlanov (Pal Friuli, cun rabie). Alberto Rizzi v prispevku »Scoperte e distruzioni di affreschi in seguito al terremoto« govori o dragocenih freskah, ki jih je potres docela uničil ali poškodoval, pa tudi o tistih, za katere se prej nihče ni zanimal, pa so prišle na dan prav zaradi potresa. Pisec je skoz v skoz tudi kritičen v zvezi z restavriranjem in včasih neprimerenim ukrepanjem po potresu; članek dopolnjuje veliko število črno-belih in barvnih slik. Podoben je tudi prispevek pokojnega G. Perusinija, pisani v furlanščini (Cemut che i parons dal vapōr mandin in malore li nestri »Patrimonio culturale«), v katerem se pritožuje nad odgovornimi oblastniki, ki so v marsičem krivi, da je propadel velik del kulturnega bogastva že pred potresom, posebno pa še po njem. Ce se ta dva prispevka tičeta umetnosti oziroma spomeniškega varstva, pa dva druga prispevka prinašata marsikaj zanimivega v zvezi s potresom, kar spada v sklop ljudske duhovne kulture: Novella Cantarutti objavlja članek »A flagello taramoto liberanus Domine. Noterella sul terremoto e le tradizioni popolari«, ki obravnava strah pred potresi (v preteklosti) v cerkveno obrednih prošnjah, medtem ko Gaetano Perusini v spisu »Terremoto« podaja in komentira nekaj najnovejših humorističnih »iznajdb« v zvezi z zadnjim potresom.

Bolj arheologije kot umetnostne zgodovine se tiče prispevek Carla Guida Mora o gradovih in cestah v furlanski ravnini okrog Palmanove (Castelli e strade nella Bassa palmarina). Na podlagi neke stare slike in zgodovinskih virov Maria Vittoria Pallavicini d'Attems razpravlja o ruševinah starega in o novem ahtenskem gradu (Un panorama di Attimis). Raziskovanja ljudskih spomenikov v naravi se loteva Vera Fabbroni Brillo v prispevku »Il 'mulin' di Cavazzo Carnico«. V skupino zapiskov, ki jih Furlani imenujejo tradicione popolarske, spadajo zapisi Gian Paola Grija (Il canto popolare a Forgaria), ki obravnava ljudsko petje, in Pier Cesare Ioly Zorattinija, ki na podlagi arhivskega gradiva iz 16. in 17. stoletja podaja nekaj urokov zoper nevarnost volkov, ki so bili v starih časih velika nadloga v nekaterih krajih Furlanije.

O treh slikah slavnega Kremser-Schmidta, ki so se nazadnje znašle v muzeju huminske občine, o njihovem avtorju in usodi slik se razpiše Giuliano Facchin. Arheološko zastopata še članka Maria Brozzija in Giorgia Stacula. Prvi poroča o najdbah v samem Čedadu ob raznih izkopavanjih — najdbe izvirajo iz rimskih časov pa do zgodnjega srednjega veka, drugi pa o najdbah okrog izpričanega kaštelirja ob sotočju Arbeča in Nadiže pri Šenkvirinskem mostu pod Špetrom; predmeti, ki so jih našli pri izkopavanju leta 1975, pripadajo dobi mlajše prazgodovine.

Nekaj kovanec iz časa okrog leta 1200, ki so jih kovali v takrat še pomembnem pristaniškem mestu ob spodnjem Tilmentu — Latisani, opisuje Giulio Bernardi.

V furlanskih revijah mnogokrat srečamo članke in razprave o furlanski ekonomski emigraciji v preteklosti. Tokrat je Novella Cantarutti na podlagi dnevnih zapisov in drugih listin orisala pomembno delo, ki ga je furlanski izseljenec Pietro Collino iz kraja S. Roco di Forgaria kot izvrsten kamnosek in gradbenik s svojo skupino Furlanov in drugih delavcev opravil pri gradnji mostov za transsibirske železnice in za muzej carja Aleksandra III. v Moskvi (Un costruttore friulano tra ladri, granduchi e rivoluzioni).

Dva prispevka obravnavata predvsem sodobne kulturne probleme Furlanije: Elvio Guagnini podaja nekakšen kritični pregled vsega, kar so furlanski umetniki in kulturniki v petdesetih in šestdesetih letih prispevali v italijansko kulturo (Verso il realismo e dopo), drugi pregled in hrkrati koncept je pripravil Otello Silvestri, in sicer o knjižničarstvu v deželi (Strutture bibliotecarie regionali e loro prospettive di sviluppo). O manj znanem furlanskem pesniku Pieru Caravatu iz prejšnjega stoletja piše v furlanščini Lelia Sereni. Lucio Peressi, ki se podpisuje tudi v furlanščini (Luzio Perés) ima, prav tako v furlanščini, objavljen članek o zgodovini furlanskega plakata (Pe storie dal manifest furlan), v katerem predlaga, naj bi ustavovili arhiv, kjer bi zbirali furlanske plakate in tudi pripravljali občasne razstave.

Tarcisio Venuti objavlja zapis zanimivega dogodka na neki pustni zabavi v 16. stoletju, ko so nekateri menihi iz poznejne ukinjenega dominikanskega samostana v bližini Vidma prišli zakriti na plesno zabavo domaćinov; objavljen je zapisnik cerkvenih oblasti, k članku pa je dodal nekaj etnoloških opomb G. Perusini.

Vodja revije (direttore), sedaj že pokojni Gaetano Perusini je z mnogimi kratkimi zapisi, komentarji in slikami, prijetno dopolnil »prazne strani« (lis paginis blancis). Tudi ta letnik torej vsebuje mnogo pestrega gradiva o »furlanitatem«, o furlanistiki v najširšem smislu, med tem gradivom je seveda nekaj tehtnejših razprav.

Tomaž Pavšič

FORUM IULII. Annuario del Museo archeologico nazionale di Cividale del Friuli, 1/1977, 70 + (IV) str.

»Forum Julii« je nova publikacija — letnik državnega muzeja v Čedadu. Muzej doslej svoje lastne publikacije ni imel, z nekdanjo goriško »Forum Julii« pa veže sedanjo čedajsko zgolj ime. Če seveda trdimo, da čedajski muzej ni imel lastne publikacije, pa seveda to ne more veljati za Čedad, ki se že bogato več desetletij posveča svoji zanimivi in prav izjemni preteklosti (poleg številnih monografij tudi v obliki vodnikov še na primer periodična izdaja »Quaderni« društva za razvoj zgodovinskih in umetnostnih študijev Čedadu, od 1971. dalje). Njegovo antično ime je prav za prav — sicer simbolično in nekoliko drugačen pomenu — vneseno tudi v naslov vodilne furlansko historične izdaje (»Memorie storiche forigivilies«, ki je začela leta 1905 kot »Memorie storiche cividalesi«).

Letnik čedajskega muzeja prinaša tri članke ter rubriki »Notiziario« in »Biblioteca«. Članek Alessandra Deganija »Vicissitudini attraverso i secoli di palazzo Nordis sede del museo nazionale del Cividale del Friuli« (3—14) je kratek pregled zgodovine ugledne čedajске palače na stolniškem trgu, kjer deluje državni muzej; majski potres leta 1976 je stavbo močno poškodoval, obnovitvena dela pa so se kmalu nato začela. Carlo Guido Mor je v »L'Insegnamento di un museo« (15—19) pokazal na značilnosti in vlogo, ki jo in muzej za svoje področje in kraj (»e integrali del mestnega tkiva«). Ravnatelj muzeja Mario Brozzi je prispeval daljšo razpravo »Il sepolcro longobardo 'cella': una importante scoperta archeologica di Michele della Torre alla luce dei suoi manoscritti« (21—62). Pisec se je povrnil k znanemu langobardskemu grobišču (»necropoli Cellae«), ki ga je izkopal med leti 1821—2 kanonik della Torre. O svojem arheološkem delu je della Torre zapustil obsezen dnevnik (»Giornale dei lavori«), ki ga Brozzi objavlja v celoti

ter mu dodaja potrebna pojasnila. Kot dodatek sledi še tri della Torrejeva pisma, ki govore o izkopavanjih.

V »Notiziario« (63—67) je več podatkov o temeljnem delu muzeja (restavratorski posegi, akcесија gradiva, izkopavanja, inventarizacija, obiski in razstave), poročilo o knjižnici pa navaja nabave knjig z izmenjavami, darili in nakupi.

FORUM IULII. Annuario del Museo archeologico di Cividale del Friuli, 2/1978, 66 + (IV) str.

Drugi letnik glasila čedajskega državnega muzeja je po obsegu podoben prvemu. Poleg treh člankov objavlja v rubriki »Notiziario« kratke vesti o delovanju muzeja v letu 1977. Vsi članki so vezani na zgodovino Čedadu in imajo zato več kot le lokalni pomen. Arhitekt in konservator Degani prispeva nove ugotovitve o arhitekturi znanega langobardskega templja v Čedadu (Contributo agli studi sul Tempietto Longobardo di Cividale, 5—22). Helmut Roth z univerze v Marburgu (Lahn) piše o dveh langobardskih fibulah v Kestnerjevem muzeju v Hannoveru ter v njutorškem metropolitanskem muzeju (Due »nuove« fibule longobarde ad arco in Musei esteri; 23—52). Poročila »Rinnovamento di manufatti litici e fittili alla periferia di Cividale« (53—60) govori o prazgodovinskih najdbah iz neposredne okolice Čedadu; pisec jim ne določa natančne datacije.

Branko Marušič

HISTRIA ARCHAEOLOGICA 3 (1972), zv. 2, Pula

»Nekropola Gradine iznad Limskog kanala« je diplomsko delo K. Mihovilić pri dr. S. Gabrovcu na filozofske fakulteti v Ljubljani leta 1976. V članku je prvič v celoti zbran in predstavljen inventar 74 žarnih grobov, ki so bili odkopani v več kampanijah od 1960. do 1967. leta. Pri sestavljanju grobnih celot je naletela avtorica na številne težave, ker so bili nekateri podatki pomešani ali zgubljeni, manjšega dela predmetov pa v muzeju ni zasledila.

Ker je nekropola z ustrino koncentrirana znotraj naselja ob glavnem okopu, podaja tudi kratek opis naselbine, ki ga dopoljujeta dve fotografiji in dve karti. Temu sledi zgodovina raziskav grobišča, ki je bilo slučajno odkrito 1938. leta in ki ga je sistematsko raziskal Arheološki muzej Istre v Pulju. Po tipu na nekropolu, kakovosti grobov in običajih so poznane tudi v Nezakciju, Picugih, Bermu in Pulju in za katere je značilno grupiranje grobov v večje ali manjše skupine. Po tradiciji pa jo navezuje na bronastodobno nekropolo v Vrčinu, ki je ravno tako nameščena znotraj naselbine ob okopu in naknadno zazidani vhod ter z zidovi razdeljena na več manjših polj. Primerjava je podkrepljena še z načrtom vrčinske nekropole, povzetim po D. Cannarella (Il Carso, Trieste 1968). Tu pogrešamo načrt same nekropole Limske Gradine.

Pri tipologiji grobov prevzame Mladinovo razdelitev na tri grupe: 1. grob obdajajo štiri kamnite plošče in ga pokrivajo eden do štirje kamni te plošče; 2. grob, pokrit z gomilom kamenja in žaro, nameščeno v sredini; 3. ostanki pokojnika so bili dani v plitvo jamo in obloženi s kamenjem. Opisu grobov sledita še opis predmetov, ki so bili najdeni zunaj grobov, in tistih, ki so bili brez posebnih podatkov. Slikovni prikaz sta pripravili avtorica sama in F. Juroš, dopoljen pa je še s fotografijami grobov.

Študijo zaključuje obširna kronologija, v kateri avtorica razdeli grobišče na več faz: faza Ia — 11. stol. In prehod Iz 11. v 10. stol., faza Ib — 10. stol., faza IIa — 9. stol. in faza IIb 8. stol. V sklopu teh faz poskuša podrobno opredeliti najznačilnejše predmete in poiskati njihove analogije. Novost nekropole z bronastodobno tradicijo je v sežiganju mrtvecev, ki predstavlja glavno karakteristiko železne dobe.

Predmeti, najdeni zunaj grobnih celot in na ustrini, pričajo, da obstoj nekropole ne preneha v starejšem halštatu, ampak se ta nadaljuje še skozi mlajši halštat, laten in v obdobju rimskega cesarstva.

HISTRIA ARCHAEOLOGICA 4 (1973), zv. 1, Pula

Prva številka četrtega letnika revije »Histria archaeologica« vsebuje tri članke, od katerih eden obravnava prazgodovinsko, dva pa rimske obdobje. Članek B. Bačića »Vela Gromča kod Kavrana« je pomemben prispevek k boljšemu poznavanju bronastodobnih

in neolitskih postojank na istrskih tleh. Leta 1972 so pri delih za novo cesto, ki vodi iz Kavrana proti vasi Pavičini, izravnali tudi kamnite gomile, katerih značaj je zanimal že C. Marchesettija. Njegova izkopavanja pa niso dala pozitivnih rezultatov in tako je ostalo vprašanje gomil odprto. Od približno desetih so samo v eni naleteli na bogat kulturni sloj. Okrog 3—4 m J od središča gomile je bil na živo skalo postavljen grob skrčenca, s smerjo Z—V. Od kamnitih grobnih plošč, ki naj bi ga obdajale, se je ohranila le plošča na Z strani, krovne plošče pa so razpadale v številne manjše dele. Bil je brez pridatkov in tudi v njegovi neposredni bližini niso naleteli na manjše keramične odlomke. Nekaj teh izhaja iz neprekopanega dela gomile, ki jih Bačić opredeljuje v bronasto dobo. V isti čas postavlja tudi grob skrčenca, ki je vkopan v 30 cm debel neolitski sloj. Dva delno ohranjena, vzporedna zidova naj bi po avtorju omejevala neolitsko bivališče. Številno je zastopana tudi materialna kultura, od kamnitega orodja in koščenih predmetov do keramičnih posod. *Impresso cardium* okras uvrščajo najdišče v II. fazo starejšega neolita. Članek je opremljen s številnimi fotografijami, risbami predmetov in načrtom gomile.

V članku »Zaščitno iskopavanje rimskega peponih grobov u Krngi 1960. godine« poroča Š. Mlakar o zaščitnih izkopavanjih Arheološkega muzeja Istre v Pulju na področju vinograda v Krngi. Pred intervencijo muzeja je bilo šest grobov že uničenih, z raziskavo pa so odkrili še nadaljnji devet grobov. Od tega je eden skeletni, ostali pa so žgani. Avtor jih datira v konec I. in začetek II. stol. n. št. Skeletni grob, zgrajen iz obloženih plošč in brez kakega pridatka, naj bi bil po njegovem iz V. ali VI. stol. Ti grobovi naj bi pripadali najnižemu sloju bolj ali manj romaniziranega ilirskega prebivalstva, manjše število pa Italcem.

V tretem članku »Novi nalazi kasnoantičkih kosturnih grobov u južnoj Istri i na otoku Cresu« je B. Marušić analiziral manjše najdbe iz južne Istre in eno iz Osorja na otoku Cresu.

HISTRIA ARCHAEOLOGICA 4 (1973), zv. 2, Pula

V zadnjem številku četrtega letnika objavlja V. Jurkić-Girardi članek »Istraživanje dijela rimske inzule na usponu Frana Glavinića broj 6«. Njeno poročilo o zaščitnih izkopavanjih iz leta 1975 pomeni nov prispevek k topografiji antičnega Pulja. Antične ostaline so bile odkrite pri kopanju temeljev za novo zgradbo, žal pa je bil del temeljev že zabetoniran in tako je bil možen nadzor samo nad preostalom delom temeljev. Tolmačenje funkcij in faz izgradnje objekta se mora prilagoditi razpoložljivim podatkom, ki za definitivni zaključek ne zadostujejo, ako so posamezna vprašanja ostala še nerazjasnjena. Avtorica se v zvezi z namembnostjo stavbe ne more opredeliti, ali gre za privatno ali tudi za javno uporabo. Pri predstavitvi izkopavanj se je opredelila za shematičen dokumentacijski prikaz del. V šestih poglavjih podaja okoliščine, v katerih je prišlo do izkopavanj, opis sondažnih jarkov, prostora z mozaikom ter dela ceste ob rimski zgradbi. Sledi še poizkus datacije samega objekta in posameznih faz; objekt naj bi bil v uporabi od prvega do osmega stoletja. Poročilo zaključuje katalog predmetov. Opremljeno je s številnimi načrti, fotografijami in risbami predmetov.

Beatrice Žbona-Trkman

SOT LA NEPE, 28 (1976), Udine

Vsebinsko zasnovano trimesečne revije Furlanskega jezikoslovnega društva smo predstavili v Goriškem letniku 3. Splošna usmeritev se ni spremenila, kakor tudi ne imena sodelavcev. Časopis je dobro urejevan (uredniški odbor sestavlja Renato Appi, Giuseppe Bergamini, Luciano Spangher in Luigi Ciceri kot odgovorni urednik). Letnik 23 (1976) se predstavlja kot ponavadi v 4 številkah, vendar sta 2. in 3. izšli v enem samem zvezku in sicer z naslovom »Taramòt in Friùl«, ki je v celoti posvečen potresu v Furlaniji. Ta ujma je neusmiljeno razrušilo ne le človeška bivališča, ampak tudi ogromno arhitekturno in sploh umetniško bogastvo Furlanije, ki v veliki meri ne bo moglo biti več obnovljeno. Številka obsegata 296 strani in od tega je kar 190 strani slikovnega gradiva o strahotah potresa, uničenih cerkvah, arhitekturah in umetnin v notranjosti. Ves besedni del je nekak uvod v tragedijo, ki jo prikazujejo slike. Annibale Tommasi poda najprej zgodovinski pregled potresov v Furlaniji (I terremoti nel Friuli dal 1116 ali 1887 in pa »Venti secoli di storia sismica della Regione Carnica«). Michele Gortani je pripravil

članek »Il terremoto del 1928 in Carnia«. Med slikami razdejanja so tudi številni kraji v Reziji in Beneški Sloveniji.

Kot že v letu 1975, Sot la nepe še naprej kaže težnjo po objavljanju kratkih prispevkov v furlansčini (tudi prispevkov učencev in dijakov), ki včasih obravnavajo tudi le drobne stvari, ali pa so to opisi kakšnih furlanskih posebežev; vse to pisanje ima več ali manj v sebi nekaj etnografskega. Kakor ti prispevki dajejo reviji barvitost in pestrost ter zlasti manj zahtevnega bralca privlačijo, pa resnega raziskovalca najbrž premalo zadovoljijo. Njihova upravičenost je še najbolj v tem, da po njih živi tudi zapisana furlansčina. Tako drobne stvari so v letniku 1976 prispevali Antonio Faleschini, Gigli Marchin, Alan Brusini, Maria Nodola, M. G. B. Altan, Alberto Ballaben, Sandro Sommaro, Vico Bressan, Giso Fior ter Andreina Ciceri.

Goriški član uredništva Luciano Spangher nadaljuje s svojimi nekoliko nostalgičnimi, pa izredno živimi opisi Gorice med dvema vojnoma. V prvih številkih nameč v goriški furlansčini (ta se loči od osrednje knjižne zlasti po a-jevskih namesto e-jevskih ženskih samostalnikih, npr. Gurizza namesto Gurizze za Gorico, ter tudi po besednem zakladu, ki se mu v Gorici pozna bližina slovenščine) predstavlja okoliš okrog svoje rojstne hiše (il borg da la Frata), ki se razteza ob sedanjih meji med Kostanjevico, goriškim grdom in Rožno dolino.

Luigi Ciceri sodeluje v vsaki številki s sestavki zgodovinske, spomeniške varstvene ali etnološke narave. Tako npr. piše o nekdajem pristanišču na Tilmentu v Latisani, o lovu in ribolovu na Cerkniškem jezeru (objavlja 12 risb iz Steinbergovega dela iz leta 1758, s prav kratkim uvodom), o težkem življenju furlanskih delavskih kmečkih in obrtniških družin na pragu stoletja, o stropnih slikarijah v neki venzonški (Pušja vas) cerkvi iz XVI. stoletja, o sporocilih in slikarijah na opečnih kocih okrog Tumieča ter o možnostih ohranitve spomenikov ljudske kulture v narevi (stari mlini).

V umetnostno zgodovinsko tematiko posegajo Tarcisio Venuti, ki predstavlja nekaj freskantskih del v S. Martinu di Chiassotis tudi pri nas znanega Giulia Quaglia, Guido Clonfero, ki razlage vrezane napisne znake na nekaterih kamnih v okolici Pušje vasi, ter Alberto Rizzi, ki govori o beneško-bizantinskih okrasnih opekah, vzidanih na neki star furlanski cerkev.

Sociološka vprašanja furlanskega ljudstva v preteklosti obravnavajo Domenico Molfetta (o karnijskih tkalcih), Andreina Ciceri in Pietro Menis (emigracija pred prvo svetovno vojno).

Med etnografske prispevke lahko štejemo spise Angela Dazzija (o napravah za ptičji lov), Marie Sala (o velikonočnih običajih v Forni di Sotto) in Andreine Ciceri (o ljudskih legendah v Paularu).

O tradiciji furlanske ljudske glasbe (pesmi) piše Claudio Nolliani, čisto novo glasbeno področje pa odkriva prispevek Maria Tollerja (s kakšnimi napravami nadomestiti nekdanje zvonove, ki so se marsikod po Furlaniji razbili, ko so se v potresu rušili zvoniki). Jezikovno etimološko nalogo skuša rešiti Frattoli di Cesarolo, ko razpravlja o izvoru krajevnega imena Cesarolo.

Revija v svoji prvi številki tudi nadaljuje leta 1975 začeto objavljanje »slovarčkov« beneško-slovenskih narečij. Tako Luigi Ciceri predstavlja (s pomočjo Maria Ruttarja) slovarček iz Klodiča (Vocabolarietto di Clodig), ki ga pa v naslednjih številkah ne nadaljuje in tako ta obsegata le gradivo do črke A do vključno m (glej članek T. Pavšiča, O nepravih prijateljih Benečije, PDk, 4. 9. 1977). Z besedno umetnostjo se ukvarjata Alviero Negro — Eledo Puppo (komedijo Alviera Negra »Bunker« je v sezoni 1977/78 v beneškem narečju igralo SGG Trst) ter Lorenzo Anzil, Cilia Lenarduzzi, Dante Spagnol, Rizzieri Valdevit, Riccardo Castellani in Andreina Ciceri.

V vsaki številki precejšen del obsegajo tudi poglavja Vite de societât, Notiziari in Recensions. Povsod je kaj zanimivega; za slovenskega bralca je nedvomno poučno zvedeti, kaj misli o slovenščini v Beneški Sloveniji Luigi Ciceri. Iz nekega zapisnika društvene seje je videti, da je Ciceri odločen nasprotnik tistih, ki slovensko govoreče ljudi v videmski pokrajini štejejo za slovensko narodno manjšino. Zanj je slovenski govor v Benečiji le staro slovansko narečje (govor ali jezik), ki nima ničesar opraviti s slovenskim knjižnim jezikom oziroma z jezikom v SRS. Ciceri tudi polemično obravnava razpravo Milka Matičetovega o novih živalskih pravilih v dolini Rezije, ki je bila (prevedena iz nemščine) objavljena leta 1973 v Ce fas tu. Ciceriju nameč ni prav, da Matičetov pobližuje nekatere psevdoznanstvene improvizacije v publikacijah SFF.

Zelo zanimive so tudi druge recenzije, ki nam približajo skoraj vse, kar se pomembno je v zvezi v Furlanijo. Predstavljena je tudi knjiga Pavla Merkūja.

SOT LA NAPE, 29 (1977), Udine

Letnik XXIX, še vedno pod istim uredništvom, se nam predstavlja v rednih številkah, s tem, da sta 3. in 4. izšli v enem samem zvezku. Vse številke obsegajo skupno nad 400 strani, oštevilčena pa je vsaka zase; ker so posamezne številke tudi notranje zaključene, bi kazalo poročati o vsaki posebej, vendar pa je iz drugih razlogov primernejše, da predstavimo celoten letnik skupaj.

V pisani množici prispevkov (nekateri ne presegajo niti ene ali dveh strani) je težavno izbrati najznačilnejše in najpomembnejše; laže je omeniti tiste, ki bi zaradi svoje vsebine utegnili bolj kot drugi zanimati slovenskega bralca.

Ker razprave iz večjo znanstveno težo pobere zbornik *Ce fas tu*, skoraj isti avtorji skupno z drugimi sodelavci krajše stvari namenjajo v *Sot la nape*. Vseeno je raziskava o pašništvu v Karniji (*Consuetudini dell'allevamento in Carnia*, št. 1, str. 56—72), ki so jo napisali Domenico Molfetta (ta ima še druge prispevke), A. Ciceri, Renzo Roi in Giuliano Mazzolini, lahko zelo zanimiva za etnologe. Marsikatero vzpodbudo bi naši etnologi lahko dobili ob takih, čeprav kratkih prispevkih, kot je Andreina Ciceri o »drevesu smrti« (*L'albero dei morti*), o hrastu na počivališču pod Stajami (Stavoli /Stalis, Stai/ di Moggio) v Reklanski dolini; gre za čaščenje dreves, ki so bila priča usodnim dogodkom in na katerih so križi ali znamenja. O nekdanji slovenski poseljenosti teh krajev nedvomno priča ledinsko ime *Pustòt* za najvišje ležeče pašnike!

Na področje cerkvene zgodovine in ljudskega verovanja posega članek Guglielma Biasutti »Tre singolari incidenze dell'agiologia nella storia del Friuli« (št. 3—4, str. 5—12), v kateri govori o cerkvah, posvečenih sv. Soboti, sv. Mavru in sv. Marjeti. O ljudskem zdravilstvu v kraju Cercivento, furl. Zurzuvint v Karniji govori Domenico Molfetta.

Izredno zanimiva za vse, ki jih zanimata Rezija in rezijanščina (rezijansko narečje slovenskega jezika), je nedvomno objava spisov osmih rezijanskih otrok (Co so plesale gore, št. 2, str. 19—29), ki so doma iz Učje, Liščacev, z Bile in Ravence in ki z otroško domišljijo v obliki živalskih pravljic opisujejo dogodivščine v zvezi s potresom. Zbrala jih je njihova učiteljica Dorina Di Lenardo Beltrame; za revijo jih je s kratkim uvodom pravil Luigi Ciceri. Rezijanščina teh otrok, čeprav nekoliko zamegljena z neprikladno italijansko transkripcijo, priča, da je naš jezik v teh krajih še vedno živ. Prav nepriznano do Slovencev pa izvrsti na strani 29 uokvirjena opomba s sporočilom, da so delegati Rezijanske doline na zborovanju kristjanov v Vidmu zahtevali priznanje njihove lastne izvirne manjšine in odbili vsako instrumentalizacijo le-te, in pohvala teh delegatov, katerim Filologica oblubila, da jih bo zmeraj podpirala, če bodo zavračali slovenski koine. V zvezi z Rezijo naj še omenimo da sta A. Ciceri in O. Pellis v zadnjem zvezku (3. 4., str. 91—93) objavila s kratkim komentarjem štiri barvne fotografije o zadnjih ognjiščih v Reziji in Beneški Sloveniji.

Ceprav je od vseh panog, ki naj bi jih gojila *Sot la nape*, postavljen jezik-lenghe prav na začetek, pa jezikoslovnih razprav ali prispevkov ta letnik nima, razen, če v ta del ne štejemo predstavitev furlanskih legend v prevodu A. N. Veselovskega, ki jih je pripravil Alessandro Ivanov (št. 1, str. 9—12).

Precej prostora je posvečenega odkrivanju in vrednotenju umetniškega bogastva Furlanije. Opozoriti velja na prispevek z dobro slikovno dokumentacijo Giuseppe Bergaminija pod skromnim naslovom »Noterelle d'arte friulana II« (št. 1, str. 40—54). Opis nekaterih furlanskih fresk z lepo barvno predstavljivo (12 primerov) sta zbrala Adriana in Dani Pagnucco. Skrben zbiralec podatkov o raznih umetnostnih zanimivostih pa tudi opisovalc slikovnega in drugega bogastva po cerkvah je Luigi Ciceri, ki objavlja zapise o kamnitih glavah (maskah) na žitnih kaščah, o motivnih slikah, o umetniških spomenikih v Comegliansu itd. O cerkvi sv. Martina v Pinzanu piše Gian Domenico Zecca.

Tudi za nas zanimiv je jedrnat prikaz istrske folklore Anite Forlani (*Tradizioni popolari istriane con particolare riferimento al gruppo etnico italiano*, št. 3—4, str. 29—33), ki ga je imela na 5. Kongresu o ljudskih izročilih v Gorici leta 1977.

Pietro Menis objavlja drugi del svojih raziskav o furlanskem sezonskem zdomstvu do konca prve svetovne vojne. Sodelavci *Sot la nape* v kratkih zapisih predstavljajo zanimivosti iz starih arhivov, kar dela revijo mikavno za bralce in kljub premalo zahtevnemu preverjanju odkriva preteklost in vzpodbuja nove raziskave. Takih prispevkov je v letniku vse polno (Luigi Ciceri, Primo Fabbro, Tarcisio Venuti in drugi).

Revija je posejana s pesmimi v furlanščini, ki jih pišejo Riccardo Castellani, Luciano Morandini, Marina Turrin, Mario Argante, Teobaldo Ciconi, Teresa Pitiussi, Elio Bartolini, Walter Rogato, Bruno Rossi, Rosanna Paroni Bertoia, Mario Bulian, Domenico

Molfetta, Osvaldo Martinelli, Luigi Ciceri, Tonutti Spagnol in še nekateri. Zlasti Elio Bartolini se kaže kot domiseln in angažiran lirik (prim. njegovo pesem z latinskim naslovom »De feris in terra aliena«). Luigi Ciceri se doslej ni pojavljal kot pesnik v furlanščini, saj je pisal samo članke v italijanščini. Tudi on hoče biti angažiran, žal pa se kaže tudi polemično nacionalističen. Številnih kratkih spisov v furlanščini (kot smo že enkrat prej zapisali) ni mogoče štetи v leposlovje, vendar pa prav ti poživljajo revijo s svojim živim jezikom in ljudskim utripom ter ohranjevanjem raznih originalnih likov. To so prispevki Renata Appija, Marie Forte, Otella Silvestrija (doslej je pisal le članke v Italijanščini), Jolande Mazzon, Eda Della Pietra, Bruna Razze, Alcea Muzzolinija, Maura Taboge in drugih.

Luciano Spangher, podpredsednik Filologiche za Goriško in eden od urednikov, nadaljuje s svojimi furlanskimi opisi goriških mestnih predelov in okoliških krajev. Tokrat predstavlja najbolj strnjeno furlanski del Gorice, ki mu Slovenci pravijo Podturen, Furlani pa San Roc ali nekoliko zbadljivo Il borg dal »uflei« (uflei = kuhan repa), kakor je dal naslov spisu avtor (št. 1, str. 14—26); drugi njegov prispevek govori o Laskem Slovencu (S. Lorenzo Isontino) z naslovom San Lurin z l'sunz (št. 3—4, str. 96—98).

Znamenitih mož v furlanski kulturi se spominjajo G. B. Pellegrini (Carlo Battisti), Vico Bressan (Antoni Bauzon), Andreina Ciceri (Sante Gerussi), Luciano Spangher (Giovanni Cossar), Luigi Ciceri (Gaetano Perusini) in Giorgio Faggini (Riccardo Castellani). V zadnjem zvezku je objavljeno poročilo o 54. kongresu filologične v Gradišču ob Soči (Gardis'cia).

Tudi rubrike Problemi d'attualità, Vite de societāt, Notiziari in Recensions prinašajo razne zanimivosti. V zapisu Gostilna (št. 3—4, str. 105—6) se L. C. nestrorno zaganja v dvojezični napis Osteria-Gostilna na Ljesah pri Klodiču. Zapisniki s sej Filologiche pa pričajo, da v njeni sredi ni enotnega mišljanja glede knjižne furlanščince, črkopisa in drugih stvari, ki bi zahtevala kar največjo enotnost zavednih Furlanov, zlasti še ustvarjalcev njihove kulture. Za furlansko univerzo se v svojih člankih potegujeta Bruno Cadetto in Ardit Desio.

Celoten letnik se nam sicer ne kaže kot znanstvena revija, saj tega namena tudi nima, vsakakor pa je odlično urejen in še posebno lepo opremljen s črno-beliimi in barvnimi slikami ter tako veliko prispeva k spoznavanju furlanskega življenja v sedanjosti, še veliko bolj pa v preteklosti.

Tomaž Pavšič

STUDI GORIZIANI, 45 (1977), Gorizia, 187 + (IV) str.

45. številka revije »Studi Goriziani« se na uvodnem mestu spominja dveh znanstvenikov, povezanih z Goriško, ki sta umrli v zadnjem obdobju. Mario Mirabella Roberti piše o arheologu Giovanniju Brusinu (1883—1976), znanem raziskovalcu oglejskih starin. Brusin je študiral na univerzah na Dunaju in v Gradcu, po prvi svetovni vojni pa je postal ravnatelj »Museo Nazionale« v Ogleju. Tu je razvil obsežno znanstveno-raziskovalno dejavnost, postal tajnik ustanove »Associazione Nazionale per Aquileia« ter sodelavec in urednik revije »Aquileia Nostra«. Za nas je posebej zanimivo njegovo raziskovanje rimskega obrambnega sistema na Hrušici v letih pred drugo svetovno vojno, kjer je začel tudi s konzervatorskimi posegi. Leta 1936 je bil imenovan za načelnika spomeniškega varstva treh Benečij, kar je razširilo njegovo znanstveno zanimanje tudi zunaj Ogleja in je odletil segalo od Brennerja na Sever do Kvanderskega zaliva na jugu. Zadnje pomembnejše Brusinovo delo je knjiga o antičnih napisih v Ogleju za serijo »Inscriptiones Itiae«. Na koncu članka je natisnjena bibliografija objav Giovannija Brusina od leta 1912 do 1974, ki jo je sestavil Sergio Tavano.

Decio Gioseffi piše o umetnostnem zgodovinarju Antoniu Morassiju (1893—1976). Najprej podaja kratek pregled spisov o življenju in delu Morassija, nato pa poroča o njegovem šolanju na Dunaju, kjer je študiral pri Dvoraku in Schlosserju. Bil je sodobnik Slovencev dr. Francete Stelète in dr. Izidorja Cankarja, ki sta prav tako izšla iz dunajske umetnostno-zgodovinske šole. Po dunajski diplomi se je izpopolnil v Rimu pri Adolfu Venturiju. Med letoma 1920 in 1925 je služboval pri spomeniškem varstvu v Trstu, kasneje v Tridentu in Milatu, leta 1939 pa se je zaposlil v Genovi. Značilno je, da se je z enako vncemo kot beneški umetnosti, ki mu je bila po rojstnem kraju (Gorica) najbližja, posvečal tudi umetnosti Lombardije in Ligurije, tudi v mednarodnem okviru pa ostajajo temeljnega pomena njegove monografije, posvečene Giorgioneju, Tiepolu in slikarjem

Guardi. Na koncu članka je objavljen dodatek k bibliografiji, natisnjeni že leta 1971 v publikaciji »Studi in onore di Antonio Morassi«. Dodatek sega od leta 1955 do 1976 in vsebuje tako tudi zadnje Morassijeve objave tik pred smrto.

Sledijo štirje prispevki mlajših umetnostnih zgodovinarjev dežele Furlanije — Južne krajine, ki si v zadnjem času utirajo pot na področju znanstvenega raziskovanja. Maddalena Malni Pascoletti razpravlja o pinakoteki v palači Attems v Gorici, kjer je sedež Pokrajinskega muzeja. Najprej na kratko razlagata nastanek pinakoteke in prehaja na njen opis. Pinakoteka se deli na dva dela: levo krilo palače Attems je namenjeno starejšim avtorjem, desno pa umetnikom 20. stoletja. Potrebno je omeniti, da ta slikarska zbirka vsebuje tudi dela slovenskih umetnikov Tomanca, Pilona, Spazzapani, Mušiča in Spacala. Avtorica so ne omejuje le na goli opis pinakoteke, marveč je članek opremila s številnimi opombami z navedbo literature, ki se neposredno nanaša na posamezna dela in avtorje. Vsebinsko dopolnilo članku Pascolettijeve je prispevek Beatrice di Colloredo Toppani o manj znanih slikah v Pokrajinskem muzeju v Gorici. V analizo vključuje izbrana dela, ki visijo v palači Attems, kot tudi nekatera, ki so razstavljena v Muzeju zgodovine na Goriškem gradu. Luisa Crusvar in Vanja Strukelj sta napisali razpravo »Argenteria sacra nel basso Isonino« (Sakralno posodje v spodnjem Posočju). Avtorici sta pregledali posode, ki so nastajale od renesanse do neoklasicizma in postavili glavne črte stilnega razvoja, dotaknili pa sta se tudi vprašanja delavnic in njihovih znakov.

Cesare Federico Goffis poroča o novejših izsledkih preučevanj, ki zadevajo gorjškega rojaka, filozofa, pesnika in slikarja Carla Michelstaedterja. Bruno Staffuza je Iz arhiva izbrkal nekaj zgodovinskih podatkov o predmestju sv. Roka v Gorici, gre zlasti za dogodke iz cerkvene zgodovine. V preteklost sega tudi članek, ki ga je napisal Mario Stanisci in nosi naslov »Nota metrologica sul 'Catasto Giuseppino'« (Merski zaznamki k »jožefinskemu katastru«). Govor je o merah za žito in vino na Goriškem ob koncu 18. stoletja. V prispevku najdemo tudi podatke, ki se nanašajo na kraje v SR Sloveniji. Sergio Tavano v razpravi »Cultura artistica altomedioevale fra l'Adriatico e il Danubio« (Umetnostna kultura poznega srednjega veka med Jadranom in Podonavjem) obravnava različne kulturne vplive, ki so oblikovali značaj umetnosti, zlasti na področju ogleskega patriarhata, kjer je prihajalo do prepletanja zahodnih in vzhodnih stilnih tokov.

V rubriki »Segnalazioni bibliografiche« najdemo med drugim oceni italijanskega prevoda Kocbekove »Tovarišje« In dvojezične Merkùeve knjige »Ljudsko Izročilo Slovencev v Italiji« (Le tradizioni popolari degli Sloveni in Italia). Otello Silvestri poroča o dejavnosti Državne posoške knjižnice v Gorici v letu 1976, sledi običajni vestnik te knjižnice o novih knjigah deželnega pomena, tokrat za leto 1976.

STUDI GORIZIANI, 46 (1977), Gorizia, 132 + (IV) str.

46. številka revije »Studi Goriziani«, ki je izšla ob koncu leta 1977, se uvodoma spominja Carla Battistija (1882—1977), utemeljitelja revije in uglednega jezikoslovca. Prerez njegovega strokovnega dela, ki je obsegalo najprej vodstvo državne knjižnice v Gorici, kasneje pa zlasti jezikoslovje, podaja Giovan Battista Pellegrini. Za znanstveno izoblikovanje C. Battistija je bilo odločilno šolanje na dunajski univerzi na začetku tega stoletja, kjer se je posebej zanimal za italijansko dialektologijo in za neolatinsko jezikoslovje. Njegove dialektološke študije obsegajo preučevanje ladinskih in beneških narečij, obravnave furlanskega govora ter raziskave narečij nemških jezikovnih otokov na Tridentskem. Giuseppe Francescato podaja pregled Battistijevih preučevanj na področju furlanske dialektologije.

Giovanni Frau obširno poroča o knjigi »Storia, lingua e società in Friuli«, ki sta jo napisala jezikoslovec Giuseppe Francescato in zgodovinar mlajšega rodu Fulvio Salimbeni. Pisec recenzije poudarja, da gre za nov pristop pri obravnavi zgodovine Furlanije. Ob tem citira oba avtorja knjige, ki v uvodu pišeta, da v njej ne gre le za opis vojaških, političnih in diplomatskih dogodkov, marveč sta za pojasnitve zgodovinske podobe življenja v Furlaniji pritegnila različne discipline zgodovinskega vedenja, kot je Jezikoslovje, arheologija, ljudsko izročilo, sociologija, psihologija in ekonomija. Giuseppe Cuscito poroča o verskih in družbenih razmerah prebivalstva Gradeža v času potridentinskih pastoralnih vizitacij (1591—1663). Članek je povzetek ugotovitev diplomske naloge, ki jo je napisala Mariagrazia Degrassi iz Gradeža in z njo diplomirala na tržaški univerzi. V omenjenem obdobju je bilo v tem otoškem mestecu sedem pastoralnih vizitacij, zapisniki o njih pa so hranjeni v arhivu beneškega patriarhata.

Augusto Geat v tej številki nadaljuje s krajšimi monografskimi opisi furlanskih krajev v okolici Gorice. Tokrat obdeluje Caprivo (Koprivno), večji kraj severno od železniške proge Gorica—Krški. V članku najprej predstavlja zemljepisno okolje naselja, nato preide na obravnavo prazgodovinskih in arheoloških najdb. Sledi kratki pregled gradov v okolici Capriva, v posebnem poglavju pa razloga nastanek imena kraja, ki je po Geatovem mnenju gotovo slovanskega izvora, in to iz časa, ko je ogleski patriarh naseljeval po Furlaniji slovansko prebivalstvo. V nadaljevanju beremo o važnejših zgodovinskih dogodkih od srednjega veka dalje, zlasti o turških vpadih in drugi beneški vojni. Posebno poglavje govori o gospodarstvu v preteklosti, na koncu pa najdemo opis cerkva v tem kraju. V podnaslovu članka stoji »Parte prima«, iz česar sledi, da se bo nadaljeval. Fulvio Salimbeni je napisal razpravo »Il problema delle minoranze slave al confine orientale dopo il 1866. (Vprašanje slovenskih manjšin na vzhodni meji po letu 1866). Prispevek obravnava, kot vidimo že iz naslova, položaj beneških Slovencev po znanem plebiscitu, na katerem so se skoraj enoglasno izrekli za Italijo. Salimbeni pravilno naglaša, kako je priključitev k centralistično urejeni Italiji kmalu povzročila razočaranje pri Slovencih, ker v tej državi niso mogli uresničiti nekdanje široke samouprave. Pisec razprave kritično ocenjuje zadržanje takratnih italijanskih oblasti, ki so že kmalu po prihodu sprejeli ukrepe za poitaliančenje beneških Slovencev. Po zaslugu Salimbenija, ki je pokazal odprtost do slovenske manjšine, se bo lahko tudi italijanska strokovna javnost objektivno seznanila z dogajanjem v preteklosti, ki je bilo pogosto predmet enostranskih razlag nacionalistično usmerjenih italijanskih piscev, neobčutljivih za etnične vrednote prebivalcev Nadiških dolin.

Sergio Tavano, eden najbolj rednih sodelavcev revije, je tokrat prispeval razpravo »Ricerche e studi sul territorio di Monfalcone nell'antichità« (Raziskovanja in študije antike na področju Tržiča). Avtor se ustavlja zlasti ob dveh krajih, v katerih najdemo pomembne zgodovinsko pričevalne arheološke ostaline. Prvi je Štivan, kjer na območju sedanja cerkve sv. Janeza Krstnika, zgrajene v 2. polovici 15. stoletja, lahko sledimo kulturni tradiciji, ki sega nazaj do poganskih rimskega objektov. Pod cerkvijo so tudi ostanki starokrščanske bazilike s konca 5. stoletja in mlajše bazilike, ki je nastala v začetku 12. stoletja. Tavano poroča še o starokrščanskih objektih, izkopanih na področju cerkvic sv. Prota in blizu župne cerkve v kraju S. Canzian d'Isonzo. Tako Štivan kot tudi S. Canzian d'Isonzo ležita razmeroma blizu Ogleja, v pozni antiki in zgodnjem srednjem veku pomembnega verskega središča, ki je tudi v umetnostnem pogledu vplivalo daleč naokrog.

V 46. številki revije »Studi Goriziani« najdemo še rubriko »Segnalazioni bibliografiche« z ocenami knjig pretežno zgodovinskega značaja, ki obravnavajo Goriško in Furlanijo. Na koncu je objavljeno poročilo o delovanju Državne posoške knjižnice v Gorici v letu 1977.

Marko Vuk

KAZALO — CONTENTS

Razprave — Studies

Marija Makarovič Medsebojna pomoč na vasi na primeru Šmihela pod Nanosom	5—18
Mutual help in the village exemplified in Šmihel pod Nanosom	
Peter Stres Tolminci v pomorskih poklicih	19—34
The Seafaring Tolminians	
Branko Marušič O razmerju med slovenskim in italijanskim političnim gibanjem na Goriškem in v Trstu v letih 1848—1849	35—49
The Relations between the Slovene and Italian political movement in the Regions of Gorica (Gorizia, Görz) and Trieste in the years 1848—1849	
Ivo Juvančič Goriški nadškof Carlo Margotti izvajalec linije sporazuma Pij XI.—Mussolini (1929) The Archbishop of Gorica Carlo Margotti's role in carrying out the Pius XI—Mussolini Agreement	51—82
Slavka Plahuta Oris razvoja in delovanja tehnike Sabotin (H—37)	83—101
A description of the development and functioning of the printing works Sabotin (H—37)	
Sergio Bonazza Glagolica na Tržaškem, Goriškem in Čedajskem	103—116
The Glagolic alphabet in the Regions of Trieste, Gorica and Cividale	
Iskra V. Čurkina I. A. Baudouin de Courtenay in Slovenci	117—138
I. A. Baudouin de Courtenay and the Slovenes	
Boža Pleničar Bibliografija Simona Rutarja	139—183
Bibliography of Simon Rutar	

Zapiski — Notes

Marija Rutar O rizah in drčah na Tolminskem	185—187
About timber—slides in the Tolmin area	
Tone Zorn Iz pisanja »Poročil« o položaju narodnih manjšin v Italiji	188—191
From »Mitteilungen über die Lage der nationalen Minderheiten in Italien«	
Tomaž Pavšič Proslave petindvajsetletnice Goriškega muzeja	191—193
The celebration of the twentyfifth anniversary of the Goriški muzej (Nova Gorica Museum)	

Ocene in poročila — Reviews and reports

Archeografo triestino 36/1976 (B. Marušič)	195
Archeografo triestino 37/1977 (B. Marušič)	195
Atti dei Civici Musei di Storia ed Arte di Trieste 8/1973—75 (D. Svoljšak)	195
Atti e memorie della Società Istriana di archeologia e storia patria 24/1975 (D. Svoljšak)	197
Ce fas tu? 52/1976 (T. Pavšič)	199
Forum Iulii 1/1977 (B. Marušič)	200
Forum Iulii 2/1978 (B. Marušič)	201
Histria archaeologica 3/1972 (B. Žbona-Trkman)	201
Histria archaeologica 4/1973, zv. 1 (B. Žbona-Trkman)	201
Histria archaeologica 4/1973, zv. 2 (B. Žbona-Trkman)	202
Sot la nape 28/1976 (T. Pavšič)	202
Sot la nape 29/1977 (T. Pavšič)	204
Studi Goriziani 45/1977 (M. Vuk)	205
Studi Goriziani 46/1977 (M. Vuk)	206

UDK 656.6 (436 = 863) "1943/1941"

Stres Peter, profesor zgodovine, Osnovna šola, YU-65212 Dobrovo

TOLMINCI V POMORSKIH POKLICIH

Goriški letnik, 4—5/1977—8, str. 16, cit. 44
slov. (ital., slov., angl.)

Avtor obravnava pomorsko aktivnost ljudi, ki so izhajali s področja Tolminske. V bistvu je šlo za emigracijo in minogi so dolga leta služili v avstrijski vojni mornarici. Razprava obsegata razdobje od leta 1843 do zacetka druge svetovne vojne in vključuje 110 oseb. Bolj temeljito so obravnavani: veliki admiral Anton Haus, kontraadmiral Alojz Praprotnik, upravitelj strojev na avstrijski križarki »Leopard« Alojz Zarli in neredni heroj Sergej Mašera.

UDK 39 (497.12 Šmihel pod Nanosom)

Makarovič Marija, dr. znanstveni sodelavec, Slovenski etnografski muzej, YU-61000 Ljubljana, Prešernova 20

MEDSEBOJNA POMOC NA VASI NA SLOVENSKEM (NA PRIMERU ŠMIHELA POD NANOSOM)

Goriški letnik, 4—5/1977—8, str. 14, cit. 10
slov. (ital., slov., nem.)

Z raziskovanjem medsebojne pomoči v Šmihelu pod Nanosom — raziskovanje je bilo opravljeno v letu 1975 — je želeta avtorica ugotoviti spreminjačje se oblike in pomen medsebojne pomoči od konca 19. stoletja do danes in okoliščine, ki so v navezenem obdobju porajale medsebojno pomoč.

V poglavju o vzrokih za porajanje in ohranjevanje, trganje in spreminjačji medsebojne pomoči ugostila avtorica različne nagibe, med njimi populacijskega, družabnega, zaposlovanje vaščanov, mehanizacijo kmestva in sodobnejše načine kmetovanja, tradicijo, konformizem itn.

UDK 323.1 (453) "1848/1849"

Marušič Branko, ravatelj, višji kustos, Goriški muzej, YU-65000 Nova Gorica, Grajska 1

O RAZMERJU MED SLOVENSKIM IN ITALIJANSKIM POLITIČNIM GIBANJEM NA GORIŠKEM IN V TRSTU V LETIH 1848/49

Goriški letnik, 4—5/1977—8, str. 15, cit. 92
slov. (ital., slov., angl.)

Dogodek leta 1848 so pobudili k prvemu političnemu nastopu tudi Slovence v Goricici in v Trstu. Njihovo delovanje je pri tam kmalu naletelo na odnev pri Italijanih, ki Slovence kot enakopravnega političnega partnerja niso sprejeli. Odnos je sicer temeljil na strpnosti, a vendar so želeli Italijani obvladovati razmora v deželi. V leti 1848—49 segajo prvi narodnosti boji na Primorskem, katerim smo priča v čedelje večji marj od 1860 kalje.

UDK 262.3 (453.31) : 929 Margotti G.

Juvančič Ivo, dr., znanstveni sodelavec v pokoju, Institut za narodnostna vprašanja, YU-61000 Ljubljana, Cankarjeva 5/11

GORIŠKI NADŠKOF CARLO MARGOTTI IZVAJALEC LINIJE SPORAZUMA PIJ XI — MUSSOLINI

Goriški letnik, 4—5/1977—8, str. 32, cit. 16
slov. (ital., slov., angl.)

S pričujočo razpravo avtor končuje pregled razmer v slovenskem cerkevnenem življenju na Primorskem v času fašizma ter med drugo svetovno vojno (predhodni trije članki v Gorškem letniku 1—3). Članek razpravlja o dejavnosti nadškofa Margottija, ki je zasedel goriški nadškofski sedež leta 1934. Pisec prikazuje goriškega nadškofa kot izpolnjevalca stremljeni vatiskianske politike, ki je bila žrbovala tudi obstojo narodnih skupnosti, da je lahko v sporazumih s fašizmom (1929) ustvarila začetek kar najboljše pogobe. Goriška nadškofija je imela slovenske, italijanske in furlanske vernike. Izvajanje take cerkvene politike, ki naj bi ustrezala tudi fašističnim ciljem, je naletela na otpor pri Slovencih, zato tudi nadškofova prizadevanja po »romanzaciji« njegove nadškofije niso rodila začelenih sadov.

UDC 908.101:003.349.1(453.18+453.3)

Bonazza Sergio, dr., Professore, Handelsoberschule, I-39000 Bolzano/
Bozen, Via Castel Flavon 9/c

LA SCRITTURA GLAGOLITICA NEI TERRITORI DI TRIESTE, DI GORIZIA E CIVIDALE

Gorški letnik, 4—5/1977—8, pp. 14, note 26

Il saggio prende in esame la questione della scrittura glagolitica della popolazione di lingua slovena nei territori di Trieste, di Gorizia e di Cividale. L'autore constata che il glagolitico era effettivamente in uso nei tali territori, basando questa constatazione sull'analisi dei codici, delle iscrizioni e dei libri glagolitici ivi esistenti, ed anche su varie testimonianze. Nella provincia di Trieste sono conservati cinque manoscritti glagolitici: tre nella Biblioteca Civica di Trieste e due nell'archivio parrocchiale di San Dorligo della Valle. Tra i libri spicca l'omilie rariissimo messale glagolitico del 1453. Dele testimonianze scritte le più autorevoli sono quelle di Alasia di Scammartha e di pietro Kandler. Nella provincia di Trieste sono solo i Croati della Dalmazia e dell'Istria, si servirono di questa antica scrittura slava (e non solo nelle questioni religiose ma anche pubbliche), come dimostrano i codici di San Dorigo della Valle, o che il confine occidentale della scrittura glagolitica non coincide con il confine linguistico croato-sloveno in Istria, come generalmente si crede, bensì con il confine linguistico sloveno-italiano nei territori di Trieste, di Gorizia e di Cividale.

UDC 655.1/.5(497.12)"Sabotin"j"194/45"

Plahuta Slavica, Curator, Gorški muzej, 65000 Nova Gorica, Gradska 1

A DESCRIPTION OF THE DEVELOPMENT AND FUNCTIONING OF THE PRINTING WORKS SABOTIN (H—37)

Gorški letnik, 4—5/1977—8, pp. 20, notes 108

slov. (ital., slov., engl.)

This article describes the development and the functioning of the cursive-style printing works Sabotin H—37 which was situated at Jasbine near Vogersko and some time in the wood at Stara gora. In this printing works illegal publications such as periodical issues, brochures, leaflets and forms were reproduced for the district of Gorica, for the region of the Kras and, if necessary, even for Trieste. After the administrative-political reorganization in summer 1944 the printing works worked also for the Central-Littoral district. These printing works were functioning from January 1944 until the Liberation. Inspired by the difficulties and dangers. The technical staff was responsible to the Cyclotylic Department of the Provincial Printing Works of the Communist Party of Slovenia for the Slovene Littoral. The Provincial Printing Works of the Communist Party of Slovenia for the Slovene Littoral was the centre of organization of all illegal press in the Slovene Littoral. It was together with departments, cyclotylic and printing works a typical organization of the Communist Party, responsible to the Regional Committees of the Communist Party of Slovenia for the Slovene Littoral and to the Central Printing Works of the Communist Party of Slovenia.

UDC 908(453.18+497.12—15).929 Baudouin de Courtenay

Curkina V. Iskra, Scientific Counsellor, Institut slavjanovedenja i balkanistiki SAN, Moskva G—69, Trubnikovskij per. 30 A, USSR

I. A. BAUDOUIN DE COURTENAY AND THE SLOVENES

Gorški letnik, 4—5/1977—8, pp. 22, notes 129

slov. (ital., slov., engl.)

The treatise deals with the contacts of the famous Russian slavist I. A. Baudouin de Courtenay (1845—1929) with the Slovenes. These contacts originated in the year 1872 when he made his first scientific trip in the Slovene regions (Kranjska, Goriska, Rezija) and met many well-known Slovenes who helped him in his philological research work. He published his impressions on the work with the Slovenes in the Gorica news-paper "Soča" but his scientific results were published in the Russian scientific publications of the period. The authoress wrote also on later Baudouin's contacts, in her work she found much help offered by the Baudouin's scientific bequest from the Soviet Academy of Science (especially his correspondence with Dr. Karel Strekelj). Very significant is his scientific work among the Slovenes in Rezija. In the conclusion of the treatise the authoress lays emphasis on the importance and the advantages of the mutual influence of scientific work between the Slovene and Russian authors.

UDC 016.929 Rutar S.

Pleničar Boža, Senior Librarian Specialist,
Narodna in univerzitetna knjižnica, YU-6100 Ljubljana, Turška 1

THE BIBLIOGRAPHY OF SIMON RUTAR

Gorški letnik, 4—5/1977—8, pp. 45

slov. (ital., slov., engl.)

Simon Rutar (1852—1903) was primarily a historian and geographer and his bibliography represents his wide, extensive activity reaching also in other fields of research and journalism. The bibliography is composed of two parts, the catalogue of his works and the part of works describing Simon Rutar. The first part describes in groups the books and separatas (a), treatises and articles (b), reports, critiques and records (c), travel records and literature (d), maps and records of folk literature (e). The first part records 350 units (25 of these are independent) and in the second part 100 units.